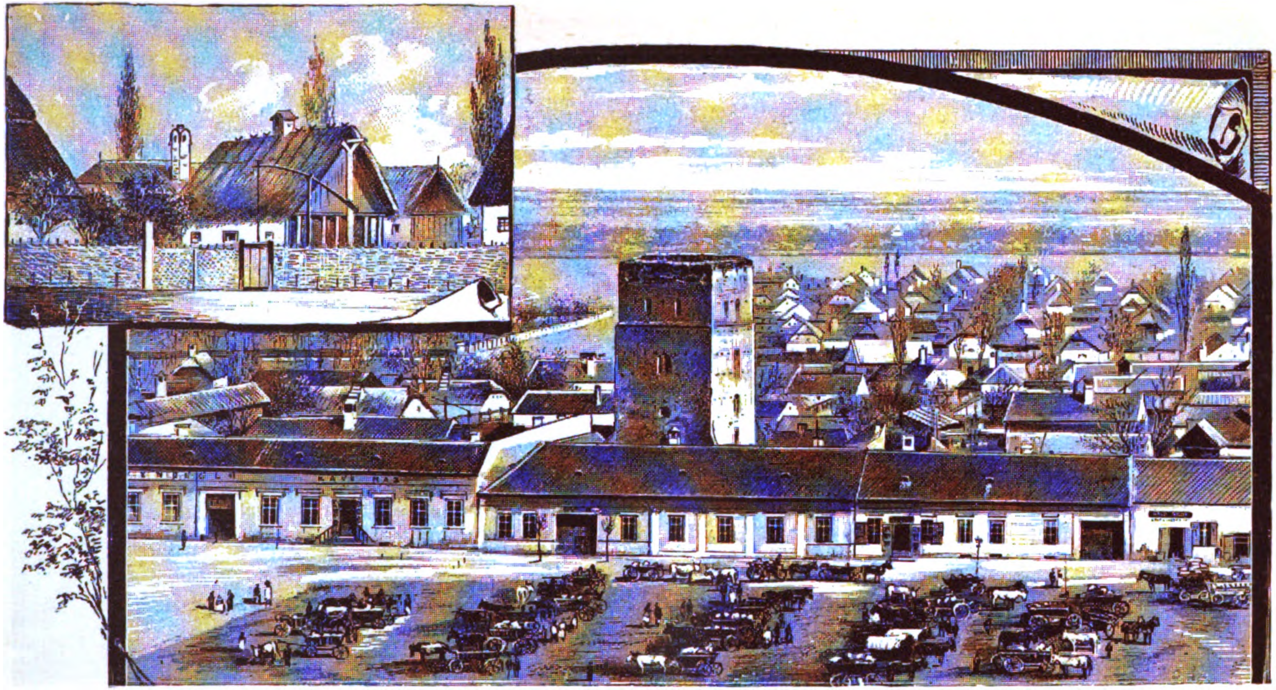
ARANY JÁNOS LEVELEZÉSE ÍRÓ BARÁTAIVAL.

I.

Arany János szülő háza.

Híre pora sincsen már az öreg háznak,
Honnan elindultam földi utazásnak,
Nem is úgy épült, hogy századokig álljon,
Csak rövid tanyául, mint a fecske fészek....

Szalonta fő-tere a csonka toronynyal

Szülőhelyem, Szalonta,
Nem szült engem szalonba,
Azért vágyom naponta,
Kunyhóba és vadonba.

ARANY JÁNOS
LEVELEZÉSE
IRÓ-BARÁTAIVAL.

ELSŐ KÖTET

A SZÜLŐHÁZ ÉS NAGY-SZALONTA LÁTKÉPÉVEL.

BUDAPEST.
KIADJA RÁTH MÓR.
1888.

Bevezetés.

Talán nem fölösleges emlékeztetnem az olvasót, hogy a jelen kiadásba foglalt bizalmas levelezésben nem szabad gonddal kidolgozott írói műveket keresnie. Az irodalmi műfaj azon ága, a mit hazánkban kivált Kazinczy és az ő köre művelt bámulatos szorgalommal és lelkesedéssel: az epistola-írás — a népies új irány föllépténék idején már nem volt többé divatban. Kora a hírlapok elszaporodásával mindinkább lejár. Az irodalmi férfiak baráti leveleinek nem feladata többé, mint volt egykor, mintegy a nyilvános eszmecserét pótolni s a levél-író a bizalmas barátom kívül, a kihez sorait küldi, nem tartja többé szem előtt még a rokon elmék egy egész érdeklődő körét, a kik a vett levelet együtt olvasva, a benne fölvetett közérdekű kérdéseket magok közt megvitatják, hogy a válaszban viszont új eszmecserére adjanak tárgyat. Legföljebb itt-amott mutatko-

zik még egy-egy hírlapi nyiltlevél, mint elkésett ivadéka a régi hatalmas epistola-fajnak. A magánlevél azonban csak arra van szánva, hogy a bizalmas baráti társalgást pótolja.

Ily természetű az itt közlött levelek nagy része. Tartalmuk általában nem vonatkozik közérdekű kérdésekre s közzétételöknek a megválogatott kifejezések és a gondosan kisímított stil sem adhatnak irodalmi jelentőséget. Érdekök inkább az ellenkezőben: hímezetlen voltukban áll. Módot adnak bepillantani íróik lelkébe, megismerni jellemöket, hajlamaikat, kedélyök hangulatát, terveiket, törekvéseiket, leplezetlen gondolkozásukat az irodalmi irányok, pártok, nézetek, felfogások felől, megismerkedni magán életök viszonyaival s kölcsönös baráti érzelmeik és kötelékeik természetével.

Nem is őrizték meg levelök fogalmazványait, mint ama régebbi írók szokták, s csak a véletlennek lehet tulajdonítani, hogy atyám baráti levelezéseiből, a sok viszontagság után, melyen ő és társai, kivált a forradalom alatt, keresztül mentek, mégis csaknem teljes gyüjtemény volt összeállítható. Nemcsak oly gondos gyüjtők, mint Toldy Ferencz, Szilágyi István, Szilágyi Sándor, rakosgattak félre minden tőle kapott papirszeletkét, hanem, talán kivétel nélkül, valamennyi barátja. Petőfi, folytonos vándorlásai, mátkaságának kalandozása, sőt a forradalmi harczok viszontagságai között is, az ország bármely részében kapott tőle levelet, megőrizte azt. Halála után e gyüjtemény nejére, majd fiára, végre István öcscsére szállt, a ki aztán végrendeletében a Nemzeti Múzeumnak hagyományozta. A múzeum könyvtárnoka, Majláth Béla úr, néhány héttel atyám halála után, ki is adta őket az Egyetértés tárczájában,

de a Petőfi által írott levelek nélkül. Ezek a jelen kiadásban látnak először világot.*) Az egész levelezés csak ily összeállításban, s egy részök Tompa ez időbeli leveleivel is egybevetve, érthető meg.

Toldy Ferencz iratai a M. T. Akadémia tulajdonába jutottak; a Toldyhoz írott leveleket tehát az akadémia kézirattárából vettem. Jókai az ő hozzá irottakat közzé tette a NEMZET-ben (1882. október). A Kazinczy Gáborhoz írt leveleket Abafi Lajos adta ki a FIGYELŐ 1884. februári füzetében; az Erdélyi Jánoshoz, Mentovich Ferenczhez, Szilágyi Sándorhoz írt levelekből is jelent meg a lapokban néhány. A többieket a czímzettek vagy örököseik szives jóindulata juttatta kezeimhez. Fogadják érte a nyilvánosság előtt is mindannyian hálás köszönetemet.

Azonban az így kezembe jutott bőséges gyüjteményt egész terjedelmében nem adhattam ki. Sok részlete nem egyéb, mint alkalmi izenet, megbízás, értesítés stb. a minek érdeke, vagy jelentősége alig lehet. Ezeket mellőznöm kellett, ha a kiadást rengeteg tömeggé szaporítani nem akartam. Csak a Petőfivel váltott leveleket láttam jónak kihagyások nélkül közölni. Nem csak azért, mert azt hiszem, sokan vannak, a kiket Petőfinek minden sora érdekel, hanem, mert e levelezés csak két évi rövid időből ered, még pedig oly évekből, melyek mind az ő életöknek, mind a nemzetnek legmozgalmasabb évei voltak. Alig van tehát bennök olyan részlet, a minek egy vagy más tekintetben érdeke ne volna.

*) Néhány levelet, töredékesen, Halasi Aladár közölt PETŐFI RELIQUIÁK (Budapest, 1879 Franklin-társulat) czímű gyüjteményében. Atyám engedte át neki.

A gyüjteményt a Szilágyi István-nal váltott levelezés nyitja meg. Ki és mi volt atyámnak Szilágyi István: háládatos lélekkel sokszor elmondta ő maga; megírta Petőfinek mindjárt ismeretségök kezdetén, megemlékezik róla, „az Iza partján lakó jó barátról," Petőfihez írt versében és részletesen elmondja *Önéletrajzá*-ban is.*)

Szilágyi 1842. tavaszától 1844. tavaszáig lakott Nagy-Szalontán. Onnan egy időre a Szepességre ment a német nyelvet gyakorolni, mert Bécsbe készült az orvosi egyetemre. De a történeti, nyelvészeti és irodalmi tanulmányokra nagyobb volt a hajlama. Kézsmárkon megbarátkozott Hunfalvy Pállal; ez az ismeretség még inkább fokozta buzgalmát a nyelvtudomány iránt, és Bécsbe jutva, beiratkozott ugyan az orvosi egyetemre, de csakhamar belátta, hogy ő nem arra a pályára termett s Bécsben léte alatt is ideje nagyobb részét a levéltárak kutatásával töltötte. A következő évben a pesti egyetemen Horvát István oldalánál folytatta tanulmányait; 1845. szeptemberben pedig tanárnak hivták Máramaros-Szigetre, a hol 1885-ben ünnepelték meg negyven éves tanári jubileumát.

Vándorlásai közben keveset levelezett atyámmal, de annál élénkebb lett érintkezésök, mihelyt Szigetre telepedett. Egyre küldte hozzá a könyveket és egyre serkentette az irodalmi foglalkozásokra. Nem múlhatott debreczeni vásár, hogy Szilágyi a szigeti főiskola eléggé gazdag könyvtárából egy-egy jókora köteg könyvet ne küldött volna Telegdi debreczeni könyvárushoz, kitől aztán atyám valamely „alkalmatossággal" Szalontára

*) Lásd a jelen kiadás *első* kötetében.

szállíttatta, hogy a jövő debreczeni vásárkor ismét azon az úton juttassa vissza Szigetre.

Szilágyi, széles körű és a részletekben is igen otthonos történelmi ismereteivel mindig szíves szolgálatára állott barátjának, ha elbeszélő műveihez valami történelmi adalékra volt szüksége.

Így tartott e viszony a forradalomig; akkor egyidőre megritkult a levelezés; a forradalom után azonban ismét megindultak a könyvküldemények, megújultak Szilágyi buzdító tanácsai is, és gyakori érintkezésök mind addig tartott, míg atyám Szalontáról el nem költözött Nagy-Kőrösre, a hol az iskola könyvtára már neki is jobban keze ügyébe esett. Ez idő óta ismét megritkultak leveleik, de tartalmuk mutatja, hogy ez nem atyámon mult.

Gyüjteményünkben, időrend szerint, a második helyet a Petőfi-vel váltott levelek foglalják el. Mint fentebb említém, ezek csaknem teljes számmal megvannak; az egész sorozatból alig hiányzik négy-öt. Sajnos, hogy a hiányzók közt van az a levél is, a mit atyám válaszúl küldött Petőfi első üdvözletére. Ezzel kezdődött barátságuk, mely utóbb annál mélyebbé és bensőbbé vált, minél jobban megismerték egymást. Természetök sok ellenkező vonása, az egyiknek vérmes, heves, nyughatatlan, gyakran erőszakos, a másiknak szelíd, magába vonuló, szerény jelleme, úgy látszik — mint két kerék egybevágó fogai — jól illettek egymáshoz. Még csak össze sem zördültek soha, pedig, úgy hiszem, ezt Petőfiről kevés írótársával szemben mondhatni el. Atyám az ő hálás lelkének egész melegével árasztotta el barátját míg élt, eltünése után pedig alakját és barátságuk emlékét eszményi fénykörrel vonta

be. Négy költeménye van az ő emlékének szentelve: EMLÉKLAPRA, A HONVÉD ÖZVEGYE, EMLÉNYEK, HARMINCZ ÉV MULVA. Mikor ez utóbbiakban azt írja, hogy „korán elhúnyt barátja“ gyakran fölkeresi őt álmaiban — ez nem költői hevület, hanem egyszerű hímezetlen valóság. Emlékezem, gyermek és ifjú koromban, az ötvenes és hatvanas években, többször beszélt el egy-egy ilyen álmot, mindjárt másod-, harmad-nap; részletei nem jutnak eszembe, de többnyire olyasmi volt az álom, hogy repülve szálltak, ketten együtt, a levegőben. Egyik alant közlött (Egressy Gáborhoz szoló) levelében le is írja egy álmát Petőfiről.

Az említett négy költeményen kívül sok más versében is feltör kebeléből egy-egy sóhaj elvesztett barátja után. Ime, néhány ily vonatkozás:

„Nem így, magánosan daloltam:
Versenyben égtek húrjaim;
Baráti szem, művészi gonddal
Függött a lantos ujjain:
Láng gyúlt a láng gerjelminél
S egygyé fonódott minden ága.
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjusága!“

(LETÉSZEM A LANTOT.)

„Kis mécsfényt neked is, korod büszkesége,
Lángszellem! ki jövél s eltünél . . . de hova? —
Mint üstökös, melyet élők nemzedéke
Egyszer lát s azontúl nem lát többé soha!“

(NÉVNAPI GONDOLATOK.)

„Haj! csak *egy* nem akar éledni, — — hiába
Jött a lanyha szellő, kikelet-nyilása,
És a nyári harmat . . .
Ő, kit úgy szerettem, ő, kit úgy szerettél,
A közös barát, nincs örömünnepednél,
Lantja mélyen hallgat.

De fátyolt a búra! — s melylyel köszöntélek,
Ne legyen legalább halotti az ének,
Szólj vidámabban, lant!
Az öröm, hogy itt vagy, képtelen reménynyel
Csalogat: ki tudja, hát ő nem jön-é el! . . .
Hátha eljő — s dalland!"

(EGRESSY GÁBORHOZ.)

„Láttam Marathon győzedelmét,
Spárta leányi honszerelmét,
Xerxes özön hadát,
Leonidást Thermopylaeben,
És Tyrtaeust, lanttal kezében,
Buzdítni a csatát . . . . ."

(A DALNOK BÚJA.)

„Ha volna költő — volna *ő* még,
Kit vágyunk holtan is keres" . . . .

(PLEVNA.)

Lyrája bús melancholiájának egyik állandó panaszos hangja lett e fájdalmas visszaemlékezés azon soha vissza nem térő szép időre, a mit együtt éltek át s melynek eltüntével az ő lelkének ifjúsága is örökre oda van.

Művei azon példányának czímlapjára, a mit Petőfitől emlékül kapott (1847. évi quarto kiadás) a következő idézeteket jegyezte be:

Ő ÉS RÁGALMAZÓI.

....quand il le voudra, scribes, docteurs, poëtes,
Il sait qu'il peut, d'un souffle, en vos bouches muettes
Éteindre vos clameurs,
Et qu'il emportera toutes vos voix ensemble,
Comme le vent de mer emport où bon lui semble,
La chanson des rameurs!

En vain vos légions l'environnent sans nombre,
Il n'a qu'à se lever pour couvrir de son ombre
A la fois tous vos fronts;
Il n'a qu'à dire un mot pour couvrir vos voix grêles,
Comme un char en passant couvre le bruit des ailes
De mille moucherons!

Quand il veut, vos flambeaux, sublimes auréoles
Dont vous illuminez vos temples, vos idoles,
Vos dieux, votre foyer,
Phares éblouissants, clartés universelles,
Pâlissent à l'éclat des moindres étincelles
Du pied de son coursier!

(HUGO V. BYRON-ről.)

Ὤιχετ' ἄϊστος ἄπυστος, ἐμοὶ δ' οδύνας, τε γόους τε
Κάλλιπεν. 'Οδυσσ. *I. 242.* *)

Ugyanazon évben, mint Petőfivel kezdte meg baráti levelezését TOMPÁ-val is, bár vele személyesen csak 1852-ben találkozott először. Tompa levelei megvannak kezdet óta, atyám leveleit azonban 1852-ben, a Tompa házánál tartott rendőri kutatás alkalmával, egyéb

*) Eltünt látatlanúl, ismeretlenűl, nekem csak gyászt és fájdalmat hagyott.

rataival együtt lefoglalták, a kassai hadi törvényszékhez vitték s azok oda vesztek. A legrégebbi, a mi megmaradt, 1852 október 1-jén kelt. Ez évvel kezdem tehát levelezésök közlését; csak az 1847. és 48. évből vettem még be Tompa hat levelét, melyek a nép-nemzeti irány törekvéseinek megismeréséhez s a „triumviratus" személyes viszonyaihoz érdekes adatokat szolgáltatnak.

Tompával e levelezés 1852 óta még tizenhat éven át folyt, néha sűrűbb, máskor ritkább időközökben, de megszakadás nélkül. Ez volt atyámnak legtartósabb s legösszefüggőbb lánczolatban folyó levelezési viszonya. Mintha naplót vitt volna, oly részletesen föllelhetők benne az ő kevés külső változással folyt életének eseményei, oly híven tükröződik kedélyének minden hullámzása.

S mivel e cyclus magában is elég arra, hogy mintegy önéletrajza folytatásának beváljék, többi barátaival váltott leveleiből az önmagára vonatkozó közleményeiket inkább mellőztem, s csak azt vettem be, a mi valamely közérdekű kérdésre vet világot. Így a Lévay József-fel váltott levelekből felvettem azokat, melyek a magyar iskoláknak és a tanári állásnak az ötvenes évek kezdetén átélt visszonyairól szólnak; Tomory-val váltott leveleiből azt, a mi a magyar Shakspere-kiadás megindítását tárgyalja; a Szemere Miklós-sal, Kazinczy Gábor-ral s még egy-két távolabbi ismerősével folytatott levelezésből azt, a mi az ő szerkesztői eljárásának jellemzésére szolgál: Csengery-vel váltott leveleiből bevettem a Kisfaludy-Társaság újra szervezésére és a Szépirodalmi Figyelő alapítására vonatkozókat.

Mert ebben s egyáltalán atyám Pestre költözésében (1860) Csengery volt az ő legbuzgóbb támogatója. Utóbb

is, életének minden nevezetesebb fordulatánál, bizalommal kérte ki Csengery tanácsát. Barátságuk az ötvenes évek közepén vált bensőbbé: Csengery akkor tájban többször meglátogatta őt Kőrösön, s utóbb ő is, ha Pestre rándult, Csengeryhez szállt. A ki csak távolabbról ismerte őket, alig hitte volna, hogy gondolkozásukban, sőt kedélyök világában is mennyi volt a rokon vonás. Az a kiválóan komoly férfiú, a kit köz-pályafutása magaslatán sokan hideg politikusnak és tudósnak tartottak, nem csak eszével és értelmével méltányolta a szépirodalmat, mint a társadalmi élet egyik hatalmas tényezőjét, hanem szíve és kedélye egész fogékonyságával, mondhatni, folyvást benne élt. Kevesen vannak, kivált Magyarországon, a kik a költészetet maguk nem művelve, az ó- és új-kor, a külföld és a haza irodalmának minden kiváló költői alkotását oly alaposan ismerjék, mint ő, s a költészethez és a költőkhöz oly meleg rokonszenvvel vonzódjanak. E vonzalom ifjú kora óta kezdődve, megmaradt nála mindvégig. A forradalom előtt, mikor a Pesti Hirlap-ot szerkesztette, thea-estélyeinek az egész ifjú irodalom csaknem mindennapos vendége volt. Czakó Zsigmond, mikor lelkében ama kétségbeesett végső elhatározás megfogamzott, őt kereste föl, hogy meghasonlott kedélye keserveit előtte még egyszer kiöntse; ott nála, az ő pisztolyával, lőtte főbe magát. Petőfi is sűrűn be-benyitott hozzá; elszavalta, ha volt, legújabb költeményét, megnézte a külföldi lapokat és — várta a forradalmat. „Önök nem hiszik, hogy meglesz“ — mondta Csengerynek még 1847-ben — „de én érzem; érzem előre, mint a kutya a földindulást!“ E rendületlen előérzet emlékét soha sem feledte Csengery; többnek tartotta azt a puszta kuriózumnál; nekem akkor

mondta el, mikor egy értekezésben azt fejtegettem, hogy a magyar forradalom bekövetkeztének biztos előérzete az egykorú írók közűl Széchenyi és Petőfi műveiből mutatható ki leghatározottabban; hogy míg mások csak kombinálgattak, ők ketten csaknem jós-szemmel látták azt: Széchenyi rettegve tőle, mint iszonyú rémtől, Petőfi rajongó lélekkel várva, mint szabadító angyalt.

Atyám költészete iránt különösen erős volt Csengerynél a fogékonyság és a rokonszenv. Egész lélekkel tudta élvezni, mint talán nem sokan, nemcsak magasabb szárnyalású költeményeit, hanem humora játékait is. Élvezni és megértetni másokkal. Csengery kitünő fölolvasó volt. Hangja nem erős ugyan, de igen kellemes s kiejtése, hangsúlyozása és hangjának értelmező árnyalatai rendkívül alkalmasok arra, hogy a hallgató figyelmét bonyolultabb szerkezetű költeményeken át is bizton vezessék, előtte mind az alapeszmét, mind az egyes homályosabb részleteket könnyen felfoghatóvá tegyék. Bizalmas körben szivesen olvasott egyet-egyet atyám balladáiból. Akár Rozgonyiné játszi enyelgését, akár a Goethé-ből fordított Ballada drámai jeleneteit, akár a humorosabb tárgyakat, pl. Pázmán lovag második részének tréfás bohózatát kellett tolmácsolnia, előadása nagy elevenséggel tudott kitűntetni minden mozzanatot; arczán alig mozdult egy vonás, hangja alig szállt vagy emelkedett, de a dialógokat oly jellemzően emelte ki, mintha a beszélő alakok jelentek volna meg a hallgató előtt. Ily fölolvasás különösen alkalmas arra, hogy első hallásra megnyerjen olyanokat, a kik a fölolvasott költeményt nem ismerik, vagy nem egészen ismerik. Csengery örömmel is emlékezett reá, hogy az akadémia egypár kitünő tagjának figyelmét atyám költészetére

az ő felolvasásai irányozták először. Viszont atyám mindig sokat tartott Csengery itéletére. Toldi Szerelme közzétételére is csak az ő buzdító nyilatkozatai után határozta el magát. Ez 1879 nyarán történt. Toldi Szerelme már készen hevert május óta, befejezve és le is tisztázva, de kiadására atyám még magában megállapodva nem volt. Mikor elkészült a mű, először nekem mutatta meg. De nekem nem volt bátorságom határozottan és habozás nélkül javasolni, hogy tegye közzé. Emlékeztem a hatásra, a mit Buda Halála kiadása után „a nyilvánosság hercze-hurczája" tett reá. Azóta még érzékenyebbekké lettek idegei, még visszavonúlóbbá lett szokásaiban, még tartózkodóbb minden zajtól és minden izgalomtól egész valója. S Toldi Szerelmé-től nem vártam más hatást, mint Buda Halálá-é volt. Féltem, hogy e költemény, mely sem az első Toldi népmesei egyszerű szerkezetével és naivságával, sem Toldi Estéje melancholiájával és humorával nem ragadja meg az olvasó figyelmét s nem kelthet oly egységes hangulatot, mint ezek, valami idegen jelenség lesz a mai sietős világban, mikor irodalom és közönség az eposzi előadás hangjától, jellemzési módjától, fordulataitól régóta elszokott, az olvasmányokban is rohamosabb élvezetet keres, a színezés, a jellem-rajzolás, a nyelv, a verselés, s a részletek nyugalmasabb megfigyelésére se ideje, se türelme s talán kedve sincs. Kétségeimet nem akartam eltitkolni, atyám pedig nagyon is fogékony volt még sötétebb színben látni a dolgot. Félre akarta tenni a költeményt: „hadd pihenjen." Kérésemre mégis átadta olvasni Gyulainak. Gyulai hallani sem akart scrupulusainkról, sürgette a mű kiadását. Sürgette minden habozás nélkül, sőt csaknem türelmetlenséggel. De

ez most már késő volt. Atyám nem hitte őt eléggé elfogulatlannak maga és műve iránt. Lassanként mind inkább beleélte magát a gondolatba, hogy műve nem a mai világba való s ebben meg is nyugodott, kedvetlenség és boszuság nélkül. Csendes, derült humorral jegyezte meg egyszer: „Ha kiadnám, még azt találnák kérdezni, a mit Ariostótól kérdett az ő nagyúri pártfogója, Hyppolit érsek, mikor ORLANDO-ját nála bemutatta: Ugyan, Lodovico, honnan tudtál ennyi képtelenséget összeszedni?“ S a kézirat visszavándorolt az íróasztal rejtekébe.

A nyarat atyám a Margitszigeten töltötte. Ősz felé oda költözött Csengery is, kivel az utóbbi évek alatt csak ritkábban és futólag találkoztak, mert Csengeryt elfoglalták a közügyek, atyám pedig nem járt sehova. Most a betegség Csengerynek is meghozta az otiumot s alkalmuk volt többször és egész nyugalommal beszélgetni. Atyám megmutatta TOLDI SZERELME kéziratát, s midőn Csengery is határozottan a Gyulai véleményéhez csatlakozott, lassankint mégis megbarátkozott a közzététel gondolatával, de, mint a jelen kiadás első kötetéhez írt BEVEZETÉS-ben (XXII. lap) már említém, igyekezett arra oly módot keresni, melylyel minden előleges hirdetésnek, reclámnak s a közönség érdeklődése mesterséges fölkeltésének lehetőleg elejét vegye.

Ez a margit-szigeti időzés volt utolsó tartós együttlétök. Csengery betegsége rohamosan rosszabbra fordult. A telet mind a ketten többnyire szobába zárva töltötték. Tavaszszal Csengery kiköltözött városligeti nyaralójába, atyám pedig ismét a Margitszigetre készült. De még egyszer látni akarta barátját s kiment hozzá a ligetbe. Vele voltam én is. Fájdalmas találkozás lett belőle. Csengery már elvesztette a hangját, csak

suttogva tudott beszélni, atyám pedig nem hallott jól, a suttogást nem értette. Nekem kellett Csengery szavait hangosabban ismételnem. Nem is nyújtotta hosszúra látogatását, kezet nyújtott barátjának, e szavakkal: „Úgy kell búcsúznom tőled, mint az adomabeli kis termetű káplártól búcsúzott a szálas újoncz, mikor azt követelte tőle, tartsa a fejét katonásan magasra s nézzen *mindig* előre egyenest: Úgy hát, káplár uram, áldja meg az isten, vegyünk búcsút egymástól, mert én káplár urat egy-hamar *nem látom*. Te sem *beszélhetsz* velem mostanában, míg a hangod vissza nem tér.“ Csengery halovány arcza földerült egy pillanatra, megszorította a felé nyújtott kezet, aztán elváltak s többé nem látták egymást.

Gyulai-val, a ki leghosszabb ideig s legbizalmasabb barátja volt, aránylag kevés levelet váltott atyám. Addig is, míg Nagy-Kőrösön lakott, Gyulai szívesebben lerándult maga oda, mintsem levelezzen. Ő volt a kőrösi nagy kollégium tövében szerényen megvonult tanári hajlék leggyakoribb pesti vendége. A többiek: Kemény, Csengery, Toldy, Brassai, Salamon, ha jöttek is, csak egy-egy napig maradtak; Jókai, úgy hiszem, mindössze egyszer vagy kétszer volt ott, Eötvös pedig sok készülődés után sem jutott le. Gyulai néha egész hetet s többet is ott töltött. Tagjáúl tekintette őt a kis család s ő is beérte ennek mindennapos szerény életmódjával. Mikor atyám Kőrösről a fővárosba telepedett, akkor Gyulai Kolozsvártt lakott ugyan, de csakhamar, ő is Pestre költözött s azóta, húsz esztendőn át, ő maradt írótársai közűl leghűbb látogatója. Nem vette rovásra, hogy atyám évenkint talán egyszer kétszer, utóbb annyiszor sem adta vissza látogatásait. Ő csak jött, elevenséget, zajt, irodalmi híreket hozva magával, és fölrázva

atyámat elvonultságából. S a mint ez elvonúltság évről-évre mélyebbedve, atyámat a betegség s szemeinek és hallásának megromlása mindinkább a saját gondolatai, emlékei és humora belső világára szorította, sajátságos, azt hiszem példátlan viszony fejlett ki kettejök között. Atyám csak a multnak akart élni: emlékeinek, gondolatainak; dolgozgatni félretett műveín, de óvakodni minden külső izgalomtól, kerűlni minden érintkezést a nyilvánossággal. Gyulai pedig azon volt, hogy ebből az elvonulásból kirázza őt, hol komolyan, hol tréfásan. „Megboszantom Jánost;“ — néha egyenesen ezzel a szándékkal lépett be hozzá. Atyám tudta s föltette magában, hogy csak azért sem fog boszankodni: „Ahá! megint kötekedni akar Pali!“ s csak hallgatta, mosolyogva a bajsza alatt. Olykor visszavágott ő is egy-egy élczczel, de nyugalmából nem engedte magát föltüzelni. Csak azért sem engedte! Látta a helyzet komikumát és kedve telt benne. „Úgy vagyunk mi ketten“ — mondta egyszer — „mint mikor a szundikáló vén komondor körűl enyeleg a kölyök-kuvasz; csipkedi, kapkodja, ugrál körűlötte, az öreg meg csak néha-néha vakkant egyet.“ Hanem a tréfából egyszer-egyszer komoly boszúság is lett: például mikor Gyulai arra sarkalta, hogy az Őszikék-et ne rejtegesse tovább a fiókban. Neki szól a Hagyaték czímű vers, mintegy válaszúl a sürgetésekre. De Gyulai erősen hitte, hogy atyámra jó hatása lesz, ha elszigeteltségéből kilép s mikor többé e tárgyat élő szóval emlegetni nem merte, levélben és komoly érzelmekre hivatkozva ismételte sürgetéseit. Így keletkeztek 1877 október 20—22-én kelt leveleik.

Gyulainak utolsó ilyen „megboszantó“ inváziója Petőfi szobrának leleplezésekor (1882 október 15) tör-

tént. Pár nappal az ünnepély előtt ezzel rontott be: „János! Eljössz-e a leleplezésre? Ha nem jössz, a Petőfisták azt mondják, irigységből maradtál itthon.“ „Hiszen megyek! Már varrja is a szabóm a meggy-szín mentét és a buzavirág-szín nadrágot,“ felelt tréfálva atyám. Valóban készült is az ünnepélyre, de már nem mehetett el. Betegsége acuttá vált s néhány nap mulva ravatala fölött mondotta utolsó búcsúszavait hozzá Gyulai. Csak néhány szó volt; de a ki hallotta, azt hiszem, soha sem felejti el.

Atyámnak többi barátaival váltott leveleiből leginkább csak az irodalmi tárgyúakat vettem föl. Ezek száma nem nagy. Sem ő, sem barátai nem voltak buzgó levelezők. Szász Károly-lyal harmincz évi belső barátságuk ideje alatt alig váltottak harmincz levelet, s ezek nagy részét is a Figyelő és a Koszorú szerkesztése idején, melyeknek Szász volt a legszorgalmasabb munkatársa. Többi barátaival még annyit sem.

Tárgyánál és stiljénél fogva az egész gyüjteményből kiválik a Szemere Pál-lal cserélt levél. Az érdemes öreg, 1860-ban, az ő akkori szokása szerint, egy elmélkedést írt atyám Remény czímű költeményére, s ezt neki levél alakban megküldötte. Atyám, úgy látszik, hasonló modorban akart válaszolni reá; ez lett volna talán az egyetlen „epistola“, a mit életében írt. De nem tudom befejezte és elküldötte-e? Levelét kerestettem a Szemere-Tár-ban, de nem akadtak nyomára. Az a bevégzetlen rész, a mit közölhetek, saját kéziratai között volt, nem mint fogalmazvány, hanem mint elküldésre szánt, de félben maradt levél. Hasonló alakban találtam kéziratai között egy ismeretlen költőhöz 1860-ban s egy úri nőhöz 1865-ben írt kész leveleit is. Hogy ezeket a czímzet-

tekhez ilyen alakban, vagy talán módosítva elküldte-e, nem tudom.

Az egész levélgyüjtemény összeállításánál, mint fentebb említém, főleg arra törekedtem, hogy az érdeklődő olvasónak módot adjak végig tekinteni atyám életén, mintha naplót forgatna, megismerkedni gondolat- és kedélyvilágával, s ezeknek fokonkénti fejlődésével és változásaival. Ohajtom és remélem, hogy azok, a kik őt eddig inkább csak írói műveiből ismerhették, e levelekből egész egyéniségét közelebbről szemlélve, megértsék azt, mi volt jellemében, minden egyszerűsége és visszavonuló természete mellett, az a vonzó tulajdonság, a mit barátai és mindazok, a kik őt közelebbről ismerték, különösen jellemző, egyéni vonásnak tekintettek, s a miért oly meleg rokon-érzelemmel és szeretettel ragaszkodtak hozzá.

Legyen a gyüjtemény e szép baráti viszonyoknak is emléke.

Budapesten, 1886. május hóban

Arany László.

ELSŐ IDŐSZAK.

A FORRADALOM VÉGÉIG.

1845—1849.

I.

LEVELEZÉS SZILÁGYI ISTVÁNNAL.

1845—184/.

[1.] Kelet nélkül, talán 1844-ből.

Kedves Barátom Uram! A Nyáréji Álmot csakugyan megtaláltam, a padláson, eső-víztől átázva, összepenészesedve, s mivel összefűzve sem volt, annyira széthányva, hogy mesterség volt összeszedni. Ily alakban, mint olvashatatlant, el nem küldhettem: használtam tehát hosszas betegeskedésem hideglelléstől szabad óráit, s letisztázva íme küldöm. Azonban csalatkoznék ön, ha benne egyebet, mint nyelvgyakorlati próbafordítást képzelne. És darabos ez is, mert Shakespeare tömött stiljével nem én, kezdő, de a nagy Wieland is ugyancsak küzdve birkozik, hogy a bővebb, s egyszersmind rokon német

nyelvre bár — áttehesse. Azonban a darab menetét, velejét belőle föl lehet talán fogni, annyival inkább, mivel szolgai fordításom, a Wielandétól — hanem ha erős szükség esetében — távozni nem mert. S a jambusok? — a hogy lehetett. Miattok kitételt nyomorítni nem akartam.

ARANY.

[2.] SZALONTA, augusztus 1-én 1845.

Kedves Barátom Uram! Megbocsát ön, ha szinte másfélévi hallgatásom után elűzöm vagy előidézem unalmát jelen soraimmal. Ön holléte felőli bizonytalanság tartóztatott vissza, hogy két rendbeli levelére feleljek, különben meggyőződhetik, hogy, ha tudom csak egyszer is tartózkodása bizonyos helyét, nem mulasztom el az én s a köröttem levők sorsáról tudósítani. Legelőször is köszönetet tolmácsoljon levelem önnek két ízbeli megemlékezéséért, köszönetet a szivességért, melylyel Sophokles német fordítását megküldeni kegyeskedett, mit én ezer örömmel olvastam, oly elégűlten, mint csak *fordítást* olvashatni. Óhajtanék e könyv iránt rendelést kapni, mikor és hova szállíttassam.

Ön eltávozta óta könyvtáram néhány angol könyvvel szaporodott, mely nyelvet most már szinte oly szabadon olvasok, mint a németet. Shakespeare-t és Byront egészen birom, Bulwertől 7. W. Irvingtől 1. Boz Dickenstől 2 kötetet. Shakespeare 7, Byron 5 kötet. Kötete 45 pkr.-ba kerűl. Ezen az áron meg lehet kapni, stereotyp, de azért igen szép és tisztán olvasható betűkkel kis $^1/_8$ vagy nagy $^1/_{16}$ formában minden angol írót, külön-külön is, darabonként. — Shakespeare-t buzgón

fordítám, de Lemouton Milike kivágott. Sajnálom megvenni fordítását, pedig, úgy lehet, megkritizálnám — mivel nekem Shakespeare-en igen sok studiumom van már eddig. Lássa, édes barátom, így támad a kritikusi irígység.

Gondolja meg, mire vetettem fejemet. Nem dicsvágyból, hanem — nevessen rajta — nyereség kivánásból, kenyéríróvá akartam lenni. Irtam Nagy Ignácznak, hogy ha kell, fordítok a Regénytár számára akármely — általa kitűzendő — angol regényt. Azonban, bár elég illedelmes, válasza az lőn, hogy 12 kötet regényre elegendő kézirata van, akkor pedig a Tár ismét megszűnend, javalá azonban, hogy a Nemzeti Színház számára fordítanám le Merry Wifes of Windsor-át Shakespearenek. Nem azért, hogy beküldjem, hanem hogy erőmet kisértsem, belé fogtam és két felvonást le is fordítottam, de látom, Mili azt is kitálalta, hadd egye, a kinek kell.

Mit írjak e darázs-fészekről itt? Pöff, és puff; czivódás, mint quondam, cannibalismus mint quondam. — Én elszigeteltem magamat tőlök. Családomnak, hivatalomnak élek, s néha a literaturában dilettanskodom. A tisztváltozás igen nagy szemeket nyitott; az értelmiség itten a conservativismus mellett nyilatkozott. „A ki G—t nem szereti, azt a f—e“ stb. Én magam most is szabadelvű vagyok, de fájdalmasan hat rám érezni, hogy nincs *e megyében* elvrokonom. Meglehet, nekem különös fogalmaim vannak a szabadelvűségről. Ha, mit nem remélek, ön valaha egy firkát olvasna Vadonfy Bertalantól, abból hozzávethetne politikai hitvallásomhoz. Igaz barátja,

Arany.

[3.] SZALONTA, deczember 4-én 1845.

Kedves Barátom Uram! Tegnap vevém becses levelét, s már sietek válaszolni, nem, hogy nyügtől meneküljek, de mert kín volna tovább halasztani válaszomat. A biographia kiegészítő részét s a bizodalmat, melylyel az egész levél irántam elöntve van, köszönöm; — köszönöm a jó napot, melyet ön szerzett számomra nemmostoha állapotának tudatásával, s mind azzal, mik az igen kedves sorokban foglalvák. Áldja meg az isten érte állandó testi egészséggel; mert szellemileg nincs okom aggani az ön jövendője fölött.

Bizodalma — mint volt mindig, ezentúl is szent lesz előttem. Leveleimet vegye úgy, mint tiszta hajlamom nyilatkozását, s ha netán sűrűbben beköszöntenének, mint önnek, mostani bokros — s mint némely Szigetkörnyékiektől értém, valóban terhes — hivatali foglalatosságai elolvasásukat megengednék, rakja őket rakásra szűnnapokig. Nekem elég, hogy ön nem nézi le őket, s hogy néha, ha úgy tetszik, válaszol rájok.

No de, dologra; mondaná valamelyik hírlapi értekező. Hogy ön nem úgy tett Bécsben, mint én, ki a Burg-ot megkerültem, azt gondolom. Hogy az orvosi pályát félben hagyta, igen jól tette: ha állandóul pap nem lenne, még jobban tenné. De hát mi? úgy-e? — Biz ez kérdés, mai világban. Felelnék: Professor ohne Papság. Sziget úgy is csak *gradus ad* ..... isten adja, mielőbb úgy legyen. Egyébiránt, részemről Szigetre semmi ellenvetés: becsűletes magyar város, tele zsidóval; laktam egyik fogadójában 1836-ban, mint a vándor Thalia sarukötője. Aranyos főkötős zsidónők, zsidólepényt árúlók, az Iza vize, melyen átgázoltam; túl rajta

egy dísztelen hegy, melyen mászkáltam, s melyről egyhelyt vagy tíz ölnyi lecsúszás, persze akaratlanúl, egy nadrágom életébe került — ezek a képzetek vannak összegúzsolva elmémben Sziget eszméjével, meg Kisfaludy ILKÁ-ja, melyben — nem emlékezem már, vajon valami medve — vagy medve kergető szerepét vittem-e. De erre most már bajosan emlékeznek a szigeti főurak.

És ZRÍNYI*) hatástalan? Boldog isten! mi hatja meg ez urakat? Talán a puszta úgynevezett Theater-coup-k, azok az előre nem látott, következőleg nem várt, következőleg sem félt, sem remélt *deus ex machinák,* milyenekkel ma némelyek hatást akarnak eszközölni? S így aztán jön a hatás sokszor; mint hatás volna ha most, az éj homályában, írószobám ablakát valaki véletlenűl bevágná; vagy legszebb beszélgetés közben arczúl csapna. Minél többet olvasok a drámáról, drámai hatásról, annál inkább meggyőződöm arról, s minél több összehasonlítást teszek MACBETH, BÁNK-BÁN, III. RICHARD, és ANGELO stb. között, annál tisztábban van előttem, hogy sokkal több érdeket gerjeszt a nézőben a rettegve vagy remélve várt, mint a váratlan: a rejtek ajtók, a minden tudók, élő krónikák; mely utóbbiakat mind addig nem tud a néző miért szundikálnak a színpadon, míg egyszer a darab, vagy éltök vége felé kitárják mély bölcsességöket, nehogy előbb szúrja őket valaki keresztűl, mint — selyem hernyókint — lerakhatnák gyümölcsöző tojásaikat, melyekből aztán a darab fonódik. Kölcseynek igaza van, midőn azt mondja:

---

*) Szilágyi színműve, melyet a nemzeti színház előadásra nem fogadott el, mint „hatástalant“.

„csak az a darabban természetes, mit abban várni vagy rettegni lehet“, — minél több a várni vagy rettegni való, annál érdekesebb a darab; de a hol némely aluszékony jelenetre rácsattan valamely nem várt mennykő, az, gyermekeket talán megijeszt, de felnőtt egyénnek nem gyönyörködtető. Azonban ön ezeket jobban tudja, mint a szalontai kis nótáros, s hogy jobban, tanú ZRÍNYI, kit epedve várok, mint szinte a többi igérteket is.

Hát ez a kalendáriom-levél mit keres itt? kérdi talán ön, a mint levelem felbontásával kihullott annak béllése, s talán egyszersmind eszébe is jutott a horáci:

„Occidit legendo,
Non missura cutem nisi plena cruoris hirudo.“ *)

Most az egyszer távol legyen e hiúság tőlem. Ez a vers Byron DON JUAN-ja (16 énekes satyricus eposza) III-ik énekében van, általa egy új görög költő szájába adva, az Archipelagus egyik szigetén. Engem e vers megkapott. Meglehet, ha fordításban, olyanban kivált, mint ez, olvasom: szintúgy érzéketlen maradok mellette, mint alkalmasint ön most; de angolúl olvasva, s ott, a hol felhozatik, nem hiszem, hogy önt is meg nem ragadná. Alant a szó szerinti fordítás prózában. Próbálja kipréselni belőle azon érzéseket, s ha nem megy, ne lökje el, hanem tartsa meg akkorra, midőn angolúl értend. Mert ez óda — vagy elegico-óda — vagy micsoda, igen szép. Byronnál csak egyet olvastam még (NB. még sokat nem olvastam) ilyen szépet: a híres ódát NAPOLEON-ra. Meglehet, még azt is elküldöm, legalább próza fordításban. Az eredeti itt váltogatva rímel: nekem ennyit

*) Az ARS POETICA utolsó sora.

tenni is veszett munka volt rím dolgában — innen a rímek átkozottak. Az angol nyelv jobbadán egytagú szókbul áll, melyek flexio által sem válnak több tagúakká, hanem „à la Samu nadrág“ maradnak. Mi pedig egytagú szavainkat is addig ragozzuk, míg négy-öt tagú nem válik belőlük s innen a nehézség angolból szót szóval, sort sorral, mértéket mértékkel és rímet rímmel visszaadva fordítni.

Isten áldja meg önt testi- és lelkiképen, oly bizonyosan, mint a mily forrón óhajtja tisztelő barátja

Arany János.

Jegyzet. A levélben említett byroni költemény fordításáról maga Arany utóbb talán meg is feledkezett; Szilágyi küldte neki vissza annak másolatát 1859-ben, kérve, hogy a máramaros-szigetiek javára szerkesztett albumba fölvehessék. Így jutott e fordítás előbb a Szigeti Album-ba, később az Összes költemények közé is, de változtatásokkal. Lásd erre nézve az alább közölt 1859 október 25-iki levelet. Ide iktatjuk azonban a fordítást első alakjában; talán némelyeket érdekelni fog, hogyan birkózott meg „a szalontai kis nótáros“ Byron egyik legtömöttebb stilű költeményének fordításával.

1.

Szigethazám, szigethazám!
  Hol Sappho égett ·s énekelt,
Hol terme harcz és bék' müve,
  Delos megállt és Phoebus kelt!
Örök nyár hint még rá sugárt,
De, napján kül, minden leszállt.

2.

Skios muzsája s Téosé,
A hős kobza, a szerelmi lant
Másutt lelt hirt „szép szigetek.“
Csak itt, a bölcsőn, semmi hang
Abból, mit echo elrepit
Messzebb, mint hőstök énekit.

3.

Néznek Marathonra a hegyek —
S Marathon a tengerre néz;
Ott álmodoztam egykor én
Hogy még Göröghon szabad lész
Mert, állva a perzsa sír felett,
Nem hittem szolga-létemet.

4.

Király ült a bércz-homlokon,
Mely vízi Salamist födé;
S ezrével a hajók alant,
S tömérdek nemzet: — mind övé.
Megolvasá napkeltekor —
De hol valának estve, hol?

5.

S hol vannak ők? s hol vagy te is
Hazám? Partod szótlan hever,
Nem zajlik a hős tábor itt —
És nem ver itt már hős kebel!
S lantod, az oly soká remek,
Ily kézre száll-e, mint ezek?

6.

Ér valamit, ha nincs babér,
— Bár lánczon, szolganép közén —
Legalább pirúlni honfilag,
Mint most is, e dal közben, én;
Mert hisz mi itt költői bér?
Pir a népért, — köny a honér'.

7.

Hát csak sirassuk jobb napink?
S pirúljunk? Haltak őseink.
Add vissza, föld! kebeledből
Spartai elhunyt hőseink'!
Háromszáznak csak hárma kell,
És Thermopylaenk ujra kel.

8.

Mit, csend van még? csend mindenütt?
Ah! nem; — a holtak hangja kél,
Mint távol-omló zúgatag,
Felelvén: „Egy kezdjen, ki él,
S megyünk, megyünk, követve, mi!"
Nincs, élőn kűl, siket semmi.

9.

Mind hasztalan! verj másik hurt;
Kelyhedbe tölts samosi bort!
Török csordáknak a csatát,
Te skíi vessző vérit ontsd!
Ha! lám alig felszólalál —
Mint érti sok vad bacchanál!

10.

Még dívik pyrrhi tánczótok,
De hol a pyrrhi harczirend?
Feledségbe e kettő közől
Mért a nemesbik leczke ment?
Kadmos betűivel éltek — de
Ő szolganépnek szánta-e?

11.

Samos borával tölts kehelyt!
— Kedvetlen e tárgy, hagyjuk ezt;
Az ihleté Anakreont,
Ki szolgált — de Polykratest —
Térdünk ha szint', akkor hajolt,
A zsarnok, mégis honfi volt.

12.

Lám Chersones tyrannja is
Szabadságnak lőn bajnoka;
E tyrann *Miltiades* volt!
O! bárcsak illyen zsarnoka
Voln' a jelennek! Lánczai
Soká fognának oldani.

13.

Samos borával tölts kehelyt!
Suli bérczén, s Parga partin, még
A dór anyák szülöttihez
Van egy hasonló nemzedék;
S van hintve ott mag, valahol,
Kikben Herakles vére foly.

14.

Szabadságot franktól ne várj —
Ezek királya vesz, meg ad;
Mikben sükker reménye él:
Csak honfi kard, csak honfi had;
Török hadak, latin cselek,
Megtörni fognák vértetek.

15.

Samos borával tölts kehelyt;
Árnyékba' lejtnek szűzeink —
Im mint ragyog dicső szemök;
De, nézve lángzó szépeink',
Enyém forró könyekben ég:
E kebleket rab szopja még.

16.

Tégy Sunium márvány bérczire,
Hol senki, mint én s a habok,
Hallgassuk egymást búgni; hadd
Halok meg, hattyudallal, ott:
Rab föld ne födjön engemet —
Zúzd földre Samos-kelyhemet.

[4.] 15. február 1846.

Kedves barátom! A mai újság hozza a hírt, hogy szalontai Arany János diadalmazott!*) — Io PAEAN! Fogadja jobbom szorítását. Ha én volnék is ily állapotban: nem volna örömem oly nagy! — Fel! a jövőre nézve; ne hagyjuk a dolgot el. Ily szép kezdetnek nem szabad félbeszakadnia! — Fónyad István, **) Arany János! Szalonta, Szalonta! be csak úgy jő neved irodalmi hírbe, mint Pilátus a Krédóba!

Röviden, mert hosszú nem lehetek: lepjen meg munkája bővebb ismertetésével; ha a postabér nem haladná az 1 frtot p. p. küldje fel nekem, — hadd nézzek szeme közé; mert a sajtó után várakozni sok idő.

Éjféli 11 óra. Fáradva vagyok a napi sok írástól. Nagy munkán dolgozom. Remélve várok.

SZILÁGYI I.

[5.] SZALONTA, február 22. 1846.

Kedves Barátom! Hosszú leszek, mint szent-iváni ének, s unalmas, mint bőjti prédikáczió. Legelőször is fel a scontróval! Önnek még január 10-én kelt, hozzám azonban tudja isten mikor érkezett, levelére az elhanyagolt válasz. Üdvözletéért köszönetem és szíves jó-kivánatom. — Hogy a kortesség rút szenvedélye nemcsak a félbarmok, hanem az egészen tudósok között is dúl, fájdalmas érzeni. De elcsüggedni minek?

*) Az ELVESZETT ALKOTMÁNY-nyal.

**) Ily álnév alatt pályázott Szilágyi István egy versenyen a Kisfaludy-társaságnál 1844-ben, s el is nyerte a díjat.

„Nem mindig kendtek lesznek a bírák“, — mondja a szalontai pór.

„Szalonta ismertetését“ *) illetőleg: szép volna, ha érdemlené. De még nem ért meg annyira, hogy ezt eltűrhetné. Visszaborzadna saját képétől, mely az elébe tartott tükörből rávigyorogna, s úgy tenne, mint a ferde szájú nő, ki szolgálóját verte meg önhibájáért. Jogai, peres körülményei emlegetését árulásnak, viselete lefestését gúnynak venné. Hagyjuk őt, így, a mint van. — Pedig, ha mi úgy akarnók, mint isten, haladni is tudnánk. Új év óta casinónk van. Tánczvigalmunk ez ideig kettő; még ugyanannyi, ha Concordia el nem hagy. Az idegenek mondják, nem hittek volna ennyit Szalontáról. A város piaczi, úgynevezett sóház épülete, mely mult évben újonnan épült, tanyája az egyesületnek. Jelen év még a zsidó bérlőé, mely miatt az egylet szorítva van, de jövő évekre, ha lehet, az egész épülettel rendelkezhetik, s vendéglőt is kapcsolhat a szellemi élv-leldéhez. Mostan csak egy társalgó, egy tekéző s egy olvasó szobája van. Tagjai száma 2 pfrt fizetés mellett ez ideig mintegy 80; helybeliek és vidékiek; pénztára, tánczvigalmi jövedelmekkel is szaporodva, cselekvőleg áll. Lapjai e félévre Pesti Hirlap, Jelenkor, Budapesti Hiradó, Magyar Gazda s Debreczen-Nagy-Váradi Értesítő; többre azért nem terjeszkedhetett, mert akkor ezeket is csak jó remény fejében előlegezte; jövő félévre azonban a szépirodalmi lapok sem maradnak el, legfölebb az „arszlánlap“ szégyenl megjelenni köztünk. Könyvünk még nincs, de lesz. Pedig a „lesz“-ért talán csak ad a zsidó

---

*) Szilágyi tervezte, Vahot Imre lapja számára, s adatokat kért hozzá Aranytól.

valamit. Szerencsejáték nem üzetik, főveg letéve; mulatság: teke, társalgás, préference nemű kártyajáték, olvasás. Ital hidegvíz. Van választmány, vannak rendes alapszabályok, közgyülések. Én semmi hivatalban nem vagyok. Adja isten, ne legyen olyan, mint más szalontai dolgok. Egyébiránt én még PESTI DIVATLAP-ot és ÉLETKÉPEK-et is olvasok, külön társaságban.

PARISINÁT*) miképp fordítsam? Versben, mint úgynevezett „Uebersetzer", vagy prózában, szórul szóra, ön használatául? Az elsőre kevés kedvem, az utóbbit kész szívvel. Egyébiránt talán MAZEPPA még szebb.

PHILOKTETEST a német fordítás szerint másoljam, vagy saját töredékimből? Az utóbbi sokkal tökéletlenebb, mintsem használható volna, de azért, ha kell, szívesen átengedem az eredetit „örökösen s megmásolhatlanúl." Óh, bár egy görög Sophoklest kaphatnék! Ad vocem! Homert tanulom, ILIAS-t eszem. Csak, csak classica literatura! Minél több új franczia, angol, német, s ezekből kompilált magyar beszélyt, regényt, színművet olvasok, annál több Homert és Shakespearet hozzá. Az örvény ragad.

Ennyit az első levélre. Körmöm fázik, mert azon egyetlen szobámban, melyet fűttetek, gyermekim csevegnek. A fa szűk, nem mint Mármarosban; telünk használhatlan, egy nap eső, másnap fagy, megint hó, megint jó idő, megint sár, megint árvíz. Szekereink nyugalomban, szánaink kemenczében vannak. Isten, adj vagy telet vagy nyarat. Egyébiránt nincs olyan drágaság, milyentől remegtünk; a kinek 10—11 frtja van, nem hal meg éhen, míg köböl buzájában tart. — Megint folytatom.

*) Byron költeményét. Szilágyi kérte, hogy fordítsa le.

És most, az írói dicsőség! Hogy önnél tisztább örömet senki sem érezhetett rajta, ismerősim közűl, azt igen-nagyon elhiszem: mert hiszen ez nagyrészben *ön műve volt!* De én annál elégedetlenebb vagyok magammal, mert a jutalmazott mű akármi egyéb, csak víg eposz nem. Terjedelméhez képest igen kevés időm volt kellő kidolgozására (Július végén kezdtem hozzá) s midőn, az egészt összeállítva, mint tökéletlen tűnt fel előttem, már akkor nem volt időm újra dolgozni. Mindent belé akartam zsúfolni (ön fogja érteni e szalontai kifejezést) s e miatt az egész valami elnyuló, s mint egész, kiállhatlan valami lőn. Az egészet kellene megsemmisítnem, ha javítni akarnék rajta. Nincs kerekdedség, nincs a kellő emelkedés, és elfogyás; episodjaiért látszik élni. Azon reménynyel küldtem föl, hogy jutalmaztatni nem fog.

Tartalma, rövid kivonatban következő:

Hábor, garabончiás diák, a szabadelvűség védistene honunkban, összevész nejével, kivel 840 év óta békésen él, a tündér Armidával, ki a maradás pártjához szegődék. Ez utóbbi észreveszi, hogy Rák Bende, egy elpusztult kortes egy távolabbi megyéből, tíz, magához hasonló társával, gyalog útazik a pusztán a megyébe, melyben Armida tanyája van, s megsejtvén, hogy a feldühödött Hábor vihart akar támasztani ezen maradó-párti kortesek szétszórására, küldi Orsolát, ki macskaképben szolgál nála, kalauzúl, de mivel a Hábor által támasztott vihar igen erős s a boszorkány cseléd nem boldogúl, maga megy Armida, égő fáklya képében, s a mocsarakban mászkáló eltévedt hősöket kunyhójába vezeti fénye által. Eddig az első ének.

Második Ének. Orsola ez alatt összehívta a vidék boszorkányait, s mind szép leányokká változván, gazdag lakomát készítnek. Maga Armida, ki rendesen egyszemű

vén banya szokott lenni, most bájos hölgygyé változik, kunyhója pedig fényes palotává, s úgy várja a jövő vendégeket. Ezek jönnek, meg vannak lepetve, szivesen fogadtatnak, esznek, isznak, míg ki nem dőlnek, egyedül Bende marad ébren, kibe a tündérnő természetesen, szerelmes lőn, s ennek kérelmére élte kalandjait kezdi elbeszélni. Rák Bende apja *amolyan* gazdag táblabíró volt, ki adott neki *amolyan* Bélteki Matyi-féle nevelést, s Széchenyi HITEL-ét olvasván, megütötte a guta. Anyja szolgálóból cseperedett hölgy volt, s férje halála után, míg hősünk útazni járt (Párisba, Londonba akart, de tévedésből Kolozsvár felé indult s így — Konstantinápolyba menvén, visszafelé haladott) mindennek kiment a hátán. Hősünk hazaérkezve, hivatalviseléssel akart segítni a bajon, szolgabíró akart lenni, s ezért nagy kortes lőn, de a választás alkalmával garázdálkodván, tizenegyed magával, szint semmivel birókkal, az elfogatás elől megszökött, s most Armidánál van.

Harmadik Énekben, véd-egyleti gyűlés, melyben korteseink, Armidától pénzzel, ruhával, s hamis oklevelekkel ellátva, megjelennek, s Bende hatalmas ellenét leli föl Hamarfyban, a szabadelvűben. A *juste milieu*-söket Ingadi nevetségesen képviseli. Másnap utasítások gyűlése, több tárgy, magyar nyelv, ősiség, éventi országgyülés, képviselő rendszer, kortesség, vámszövetség, kényszerített örökváltság, status-adósság, városok szavazata, kormány felelőssége, gravamenek, esküdtszék, végre háziadó. Mind ezek a legbadarabb módon vitatva. Végre lakoma a maradóknak Ingadinál, ki tegnap az ellenpártot vendégelte meg. Ingadinénak megtetszik Bende.

Negyedik Ének. Hamarfy az Ingadi tegnapi lakomáján megterhelte magát, rosszúl lesz, s megy szórakozni az erdőbe. Ott Armida szép paraszt leány képében, rengetegbe csalja, s különféle ocsmány állat-alakban megjelenő boszorkányaival halálra akarja kínoztatni, de Hábor észre-

veszi, közibök sújtja mennykövét, s midőn hősünk magához tér, vadász alakban áll előtte, táskájával, mely tele bankjegyekkel, s egy síppal ajándékozza meg, tanulságos intéseket ad neki, s forgó szelet indítván, azon felkúszik egy felhőre, melyen ülve, kivezérli Hamarfyt a rengetegből.

Bende pedig a fogadóban alszik. Armida megjelenik nála, a kulcslyukon keresztül, megfeddi, s letiltja Ingadinéról, utasításokat ad neki, s egy fogat kártyát hagy nála, mely örökké nyer, pénzforrásul.

Most kezdődik a kortesség, egyrészről Bende, másrészről Hamarfy vezérsége alatt, az adó mellett és ellen. Torzképek mindenütt, az egész darabban. Liberalis hadnagy, conservativ hadnagy. A kortes szekerek eposzi előszámlálása stb.

Ötödik Ének. Hábor látja, hogy pártja kisebb a földön, azért Armidát a légben akarja tönkre tenni, nyilt hadat izen neki. Légi harcz. Hábor, tátosival; Armida, boszorkányival. A harcz egyenlő. A sebesültekből ichor folyik, melynek alkatrészei: káposztalé, tinta, bor stb. Az ichor összefolyván, óriási polyppá lesz, mely a két sereget elnyeli. Hábor ölön ragadja Armidát, s a polyp iszonyú torkába akarja vetni: azonban a hold kiragyog, a rém eltűnik, s a két ellenséges szellem elválik egymástól.

Ez alatt a földön is történt valami. A pinczér Bende kártyáját akará bevinni, s valamiért letévén a tornácz könyöklőjére, Hábor forgó szele elragadta azt, s szétszórta az egész világon. A pinczér nem merte megmondani, más kártyát adott be, melyen játszván Bende mindenét elveszti, úgy hogy még szobáját is felmondják, s teke-asztalon kénytelen hálni.

Itt találta fel Armida. Hítta magával. Kólyra mentek, a világ közepére: Armida félre tette a kólyi hegyet, mint valamely fedőt, s ott nyilt az alvilág torka. Lementek. Cerberus, bünhődő lelkek, boldog szellemek — mind satyra. Bende apjával találkozik, ki nógatja víni a szabadel-

vűek ellen; Armida Hecatéhez megy tanács-kérni, miként veszthesse el Hábort, s attól kap egy pióczát, utasítással, hogy keljen össze egy halandóval, kit szeret, altassa el azt, még szűzmenyasszonyi ágyán, fejtse föl keblét, szivasson abból vért, rejtse az általa (Hecaté által) adott ólomedénykébe, ezt dugja saját keblébe; híja meg Hábort vendégül, s lakománál fecscsentsen az edényből szeme közé. Visszamennek. A Léthe, stb. A részletek mindenütt érdekesek.

Hatodik Ének. Hábor pedig az Időhöz folyamodik. Sziklák közt lakik ez, gőzmalmán őrvén a világi dolgokat egymásután. Tanácsul kapja, hogy menjen el Armida menyegzőjére, s midőn az ráfecscsent valamit, fecscsentse vissza. A lakoma. Úgy tesz mindenik, a mint hagyva volt. Hábor el-ég, füst idomban felgombolyog! Armida mint valamely rothadék, fojtva elemésztődik s összehull. Bende megilletődve távozik. Visszatekint egy dombrul; Háborból felhő lett; ebből szikra lövell ki, s érdekelvén Armida romjait — deli ifjú és leány lesz, kik elszárnyalnak keletre, s a hajnalban fürdenek meg.

A földön pedig a két hadnagy közt egy kis előcsata származik. Ingadi a felek közé szorulva, nevetségesen kútba menekszik, s a vederben ül egész más napig.

Hetedik Ének. Hamarfy kiábrándúl. Hitelezők váltókat hoznak rá, melyek datuma összeesik erdei jelenetével. A hitelezők elől megyeházhoz menekszik, eltűnvén a tömeg közt. Ott harcz alant, harcz fenn, a teremben. Személyeskedés, szép és épületes. Midőn a zaj legfőbb fokra hágott, a terem templommá, asztal oltárrá válik; orgona hang stb. Bámulnak. Keleti ablakon szárnyal be egy szép ifjú és szép leány. Neveik Erély és Lelkesedés. Az első buzdító beszédet tart, az utolsó, oltárra rakja drágaságait, s karjából vért ereszt. Híja a népet tenni hasonlót. Jönnek sokan; de a kolomposok félre állanak mind a két pártból; Hamarfy Bendével kezet fog, s a *juste milieu*-sök padjára ül.

Ráadás. Elmondatik, hogy szabadult ki Ingadi a kútból, náthát kapott, orvost hivatott s meghalt. Ingadinét elveszi Bende; él még egy darabig mint afféle táblabíró, végre meghal. Hátán fekszik, mikor megidézik azon kihágásokért, melyekért megyéjét elhagyni kénytelen vala. — Hamarfi is elpusztul.

A munka teljes czíme ez: Az ELVESZETT ALKOTMÁNY, — azaz Maradvári és Ingadófalvi Ingadi Rák Bendeguznak földön, vizen s föld alatt véghez vitt, álmélkodásra méltó vitézi cselekedetei, nem különben életében, és halála után rajta megesett rendkívül való történetei, melyeket az efféléliben gyönyörködőknek kedvekért először ugyan szép versekben szerzett Néhai Nemes és Vitézlő Vadonffy Bertalan úr, mostan pedig ez új formában Világ elébe bocsátott egy hazáját igazán szerető magyar nemes.

Az egész több, mint 4000 hexameter. Arra akartam kérni jeligés levelemben a társaságot, hogy ne kürtölje ki igazán bevallott nevemet, de kérelmem sükeretlen volt.

Ebből láthatja ön, hogy az *egész* semmi érdekkel nem bir. Hogyan lehetett tehát mégis jutalmaztatnia? Véleményem szerint mert 1-ör a többi talán ilyen sem volt, 2-szor mert egyes részei eléggé sikerültek. Sajátságos descriptiók, eredeti ötletek, elmés fordulatok, eleitől végig erős satyra, nevetséges torzalakok, az egészen mindenütt nagyképű *purpureus pannus* — a legcsekélyebb tárgyakon legbővebben: ezek hozták zavarba a bírákat. Úgy hiszem, hogy nem kritikusnak, hanem közönséges olvasónak, elejétől végéig érdekes olvasmány.

Fölötte hosszasnak kellene lennem, ha mind azon egyes részeket, melyek, véleményem szerint, némi ér-

dekkel birnak, közleni akarnám. Azért kéntelen vagyok csak iminnen-amonnan néhány sorra szorítkozni mutatványul: mikép sántikál gyalog muzsája; például a kezdet:

— — — — — — — — — — — —*)

Nem lopom ön drága idejét több ilyes mendikácziókkal, ha megjelenik, szivesen szolgálok vele. Éljen boldogul, kedves barátom, és tartson meg bennünket emlékezetében. Szalonta, február 24-én 1846. Önnek tisztelő barátja

Arany János.

Jegyzet. Ez év nyarán Szilágyi meglátogatta Aranyt Szalontán, nála töltött egy pár hetet, s tervekkel és megbízásokkal megrakodva tért onnan haza. Ezekre vonatkozik a következő levele.

[6.] M.-Sziget, 25. szeptember 1846.

Kedves Barátom! Szeptember 4-én s így még azon héten érkeztem Fejértóra, hogy Szalontáról haza fordultam. Isten látja lelkemet! — nem hazudok, de úgy vagyok vele mint (talán) Phädrus mondja, vagy inkább Horácz: *Virtutem incolumem odimus, sublatam oculis quaerimus invidi....* Mennyi tartozik a virtusból Szalontára (a helyet veszem); mennyi az egyénekre, kiket benne én szeretek: nem tudom; de igaz, — mind a mellett, hogy olyakat tapasztalék, mik bizony idegent nem kecsegtetnének — három nap mulva visszavágytam. 15-ik szeptemberben már itthon voltam Szigeten.

*) Itt következik vagy száz sornyi mutatvány.

Megérkeztem után első dolgom is a theka volt. Felhánytam a görög classicusokért. Sokat találtam; de nem mindent, mit óhajtottam volna; nem, főleg, a miről különösen volt szó. A megtaláltak közűl ime mennek:

1. Sophokles TRACHINIÁI; Sophoklestől több darab nincs meg. Egyébiránt, én tanácslanám, bőséges studiummal utána látva, alkalmasan lefordítani. Jön majd idő, mikor egy és más úton, a többinek is nyomába jutván, kézhez szolgáltathatom; de meg is kivánnám aztán, hogy *az egész Sophokles* magyarul meglenne. Ha studiumomat elvégeztem, PHILOKTETEST ismét, az eredetivel együtt, elküldöm.

2. Aristophanestől szinte nem kaptam többet Plutosznál. Tisztességes comoediának mondják. E két darab pompás commentárral van.

3. Plato. Minden munkái megvannak. Különösen két híres Dialogja és épen ezt a kötetet választottam. GORGIAS ÉS ION aesthetikai classicus művekül tartatnak, s ha jól emlékezem, IONT Kis János fordította is a Kisfaludy-társaság számára. Készítené el kegyed mindeniket. Máskor a híres PHEDON-t küldöm, benne a halhatatlanságról van tanítás.

4. Xenophon. A negyedik SYMPOSIONA-ért s AGESILAUS ÉS SOKRATES APOLOGIÁJÁ-ért küldöm. Könnyű stil, s egyszerűen szép — mondja rólok Budai.

Téli vásárkor historicusokat, Thukididest, Herodotost, Xenophont akarok küldeni. Jó lesz-e?

5. SZÉLVÉSZ Lemouton K.-tól. Összehasonlításért.

6. Pope RABLOTT HAJFÜRTJE; híres, classicusnak tartott epopea comicum.

7. Voltaire HENRIADE-ja.

8. S végre: ZRÍNYI. — Itt ezeket ajánlom figyelmébe:

a) A szerkezeti gyarlóságot igazítaná ki,

b) Nyelvét tenné símává,

c) Színpadi lehető fogyatkozásait alkalmazná a theatromi fogások s maschineriához,

d) a negyedik felvonásban „Lobk. és Fulvia“ éjjeli jelenetében az elbeszélést ügyesebbé tenni.

e) Az első felvonás scenáit jobban egybefüggőkké, s nem oly sok-darabúvá tenni.

Szóval: Ha lehet és érdemes: teremtsen belőle újat, kedves barátom, olyat, mely talán színpadon is megjelenhetne. Kolozsvártt meg lehetne próbáltatni az előadást, ha Pesten nem is.

9. Schwandtnertől még ide teszem: a II. kötetet. Első Ulászló királyért, melyből, — Erzsébetet vevén főszemélynek, — à la JÁNOS KIRÁLY, nem érdektelen tragoedia keletkezhetnék.

Ne szakaszsza meg a levelezést, kedves barátom! — Jövőre Plutárch PARALLELÁIT viszem le magammal, s hogy addig se maradjon olvasmány nélkül: csak parancsoljon: Aeschines szónok, Theokrit IDYLL-jei, ODYSSEA stb. készen állnak.

Telegdynél minden vásárkor szólaltasson be! Szerető barátja

SZILÁGYI I.

Utóirat. Az ENGUBINÁK-at másoltatom.

[7.] SZALONTA, január 3-án 1847.

Kedves Barátom! Feltépem a levelet, melyet, félrevonultan a szalontai István-napok tivornyáitól, önnek becses névestvéjén írtam, de némi közbejött akadályok miatt még postára nem tettem fel, mert akkori üdvözletemet újabbal, nagyobbszerűvel kell pótolnom; s valamint akkor szivesen óhajtám, hogy isten önt, mint Istvánt, mint embert, mint igaz, őszinte keblű, képmutatás nélküli barátomat éltesse és juttassa el (Kazinczyként) *zöld* öregségre: úgy most, forróan kivánom, hogy jelen állása úgy is mint szigethi oktatóé, úgy is mint magyar tudós társasági levelező tagé*) legyen csak *gradus ad majora;* mely kivánatom hogy nem hízelgésből veszi eredetét, úgy hiszem ön előtt erősítnem nem kell. Egyébiránt, hogy ön jutalmat nyert, az épen oly kevéssé lepett meg, mint megütközém vala, ha, mint tavaly, nem nyer. Erről elég.

Víg eposzomat Erdélyi visszaküldte, átnézés végett. Igazítnom kellene rajta; de *újat* írni sem idő, sem kedv; ezen pedig csak a *tűz* segíthet. Visszaküldöm csaknem úgy, a hogy kaptam, hadd állja ki a sajtó *nemesisét.* Ha isten éltet, talán még engesztelő áldozatot viszek a *komikum* megsértett istennőjének.

TOLDI, a mint látom, felment. Hogyan tetszik a *mutatvány?*

Igen, a TRACHINI NŐK tárgyában nyugtalanúl várom a feleletet, mert fordítni szeretném. Multkor Lemoutonról elfeledtem megemlítni, hogy az igen tökéletlen, s nem csoda, ha a közönség nem pártolja. Az *angol*

---

*) Épen akkor választatott meg.

levelet ohajtva várom. Ne feledkezzék el kedves Barátom a *fordítják*-ról. *)

Divatlapba semmit sem irtam, talán nem is irok. Egyébiránt a DIVATLAP-ot, társak nem vállalkozta miatt, megszűntem olvasni. Bánom, de hiában. Előfizettem a M. SZÉPIRODALMI SZEMLÉRE; abból csak olvasok valami okosat. A casinó tartja az ÉLETKÉPEK-et.

Ad vocem: *casinó:* ennek jelenben igen kritikus napjait éljük. Egyik nap oly erősnek hiszszük, mint a Sionhegy, másik nap pedig már összeomlása miatt esünk aggodalomba. János napon tánczvigalma volt, melynek egy harmad rész jövedelme, 30 ezüst huszas, ma osztatik ki ugyanannyi szalontai szegény közt. Mit száz sertésnek egy vaczkor? kérdi ön. Kevés biz az; de még is valami; azt énekelte valaki: *mindegy az áldozat* stb. s ez a mondat, legalább *az áldozó félre nézve*, igaz.

Más újság — semmi különös. A pártok erősebb ellentétben állnak, mint valaha: kibékülés bajosan remélhető. S mint mindenütt, úgy nálunk is megtartja a pártoskodás eredeti bélyegét: a felek veszekednek, de nem egymást ütik, hanem a közügyet.

Hogyan van, kedves barátom? mit dolgozik? miképp tölti a téli időszakot? Irjon, az isten áldja meg, mielőbb, s ne feledjen multkori kérdésimre válaszolni. Tisztelője, és szerető barátja

ARANY JÁNOS.

---

*) Lásd mindezek magyarázatát alább, a január 31-diki levélben.

[8.] SZALONTA, január 9-én 1847.

Kedves Barátom uram! Sietek kivonni önt aggodalmiból, miután mult évi deczember 25-én kelt, de hozzám csak ma érkezett becses leveléből megütközve tapasztalom, hogy ön már *két* levelemet nem kapott. Igen is, én mindenik köteget épen, legkisebb hiány nélkül megkaptam; a TRACHINI NŐKET már el is olvastam, s fordításukhoz is kedvem jött; de még, mielőtt ezt nyilvánosan tenném, mélyebben akarok behatolni a hellen nyelv előcsarnokába; ön számára azonban — és saját használatomra is későbbi fordításnál — egy prózafordítást tehetnék. Most Xenophonnak „mézes" dialogjait — különösen 'Οικονομικος-át olvasom; erről megyek át Plátora, kinek ugyan ION-jából már olvastam. PLUTOST is nézegettem, s nagyjából olvasgattam is, de nem studiummal. Egyébiránt Xenophon arra tanít, hogy nem elég csak a versbeli formák szerint ismerkedni meg a hellen nyelvvel, mert vannak prózai szólásmódok, melyek versben soha elő nem fordulnak: azért próza és vers, váltogatva. ZRÍNYI is itt van, majd neki fekszem. A Pope HAJFÜRTJE irósvajhoz hasonló *classicum quid*.

TOLDI nagyra nőtt. Azok, miket utóbb irtam, egészen más modorúak, népiesebbek, könnyebbek. Szeretném az elejét — a mit ön olvasott — megváltoztatni, de már késő. Az egészet postán el nem küldhetvén, mutatványt küldtem belőle: fájdalom, hogy kézbe nem kerűlt. JÁNOS VITÉZ-nél nagyobb; megolvastam. A historikusokat örömmel fogadnám. Egyébiránt nem sietők; lassan haladhatok a küldötteken, mert kevés időm van olvasásra s épületesen akarok olvasni.

Vígjátékot akarnék írni ha — tudnék. Egy jó mese kereng fejemben, talán megkisértem. Fogalmim a komikumról tisztulnak; s a komikum múzsájának úgyis áldozattal tartozom — az ELVESZETT ALKOTMÁNY-ért.

Mi volna az ha az ember *népies hős költeményt* írna? Szokatlan úgy-e! de azért talán menne? Kinevetnek vele az embert?

Mosolyog ön, hogy ennyifélét összebeszélek; s a „*sokat akar*"-féle közmondásra gondol? Ez csak eszme; gondolkozzék rajta, édes barátom, mi lenne belőle ha valaki, ki a *nép nyelvén költeni ért*, megkisértené? Annyi való, hogy ha sikerűlne, abból *népszerű* eposz válnék.

Casinónkról én írok, de ön a világért se írjon; ezek az emberek ellenei a nyilvánosságnak, vagyis a kürtölésnek. — *A.* — „Én nem tudom, erről a mi kaszszinónkrúl oly röviden írt valaki tavaly a DIVATLAP-ba." *B.* „És az is tele volt születlen gúnynyal". *A.* „Zsidó vendéglőst, mit hoztak bele." *C.* — „Nem kell kürtölgetni: tenni kell." (*Ferde száj.*) — — Annyi való, hogy közelebb bál volt, s egy Várad vidéki kóbor földes urat, kit *kilökni* elég erélyesek nem voltak — kitörülték a casinói tagok névsorából, s e miatt akart a casinó fel*bomlód*ni! de már talán megmarad, legalább egy *ángárián,* mert azt előre letette az új vendéglős, a ki magyar, *a ki lelke van!* egész a báránytürtös gubásságig.

Istenem! be jól esik okos emberrel — legalább levélben — beszélhetnem. Lássa ön, egész a gyermekességig összehordok mindent. Nyomatik-e már a kedves barátom tavalyi munkája? *Most,* dolgozik e valamin?

Véget vetek e levél-chaosznak, halászsza ki belőle kedves barátom! iránta való tiszta jó érzetemet s jutal-

mazva lesz kedves barátom uramnak tisztelője s szerető barátja

Arany János.

Jegyzet. E levélhez van csatolva huszonöt versszakból álló mutatvány Toldi kilenczedik és tizedik énekéből.

[9.] Máramaros-Sziget, január 15. 1847.

Kedves Barátom! Január 3-kán irott levelét, tegnap 14-kén örömmel és szomorúsággal vettem. Örömmel, mert oly hangok s annak hangjai szólottak hozzám, kitől szeptember 10-kétől fogva, tehát négy hónap alatt, semmit nem tudni, hallani, nálam, nem hasonlítható fájdalom; így ettől valahára megszabadultam, utána megvidultam. Fájdalommal, mert sorainak egész menetéből úgy veszem észre, hogy nem az első tudósítás, mely hozzám Szalontáról útnak indíttatott, azonban én semmit nem vettem. Pedig, mint e január 3-ki levél sorai sejtetni engedik, nem kis érdekű közleményeknek kelle az elsőnek eltévedtével, elveszniök. — Ez engem oda kényszerített, hogy ez *interlocutoria sententiával,* felszólítsam kedves barátomat, hogy elveszett levelét, *cum adnexis,* hiteles másolatban még egyszer küldje meg. Névszerént is pedig:

1. Mi lesz az új komikum?
2. Toldi-ból mutatvány.
3. Miben van a Trachini Nők ügye?
4. Mit jelent a „fordítják"?

Ezeket s még többeket várok, melyek várakozásomat, nélkülözési szomjamat kielégítsék.

Örvendezését a levelező tagságon úgy veszem, a mint kedves barátom ismer, hogy ilyet, legjobb emberétől venni kell. Ha isten megsegít, jövőben jobban meg fogom érdemleni.

Zsidó költeményeket fordítok, melyek az egész bibliában legszebbek. Majd egyszer elmondom: mi nézetből. Szerető barátja

SZILÁGYI I.

[10.] SZALONTA, január 31. 1847.

Kedves Barátom! Közelebbi levelemre választ sem várva, már ismét írok, mire az által vélem magamat feljogosítva, hogy kedves barátomnak január 15-kéről kelt levelében olyan dolgok foglaltatnak, melyek választ kivánnak.

Az „új komikumról" még most bizonyost nem írhatok, mert *sub judice est:* kidolgozzam-e vagy sem. Máskor többet. Hanem a TRACHINI NŐK-et fordítanám ám; s talán boldogúlok is benne; de kár e könyvben, hogy *ott* hagyja az embert a faképnél, a hol legnehezebb, jelesűl a karénekekben. Minden esetre több szem többet lát; óhajtanám összehasonlítás tekintetéből azt a német fordítást megkapni, mely közelebb nálam volt. Meg lehet-e kapni Telegdinél? Ha nem, úgy kérem annyi szivességét kedves barátomnak, hogy az első karéneket, mely legnehezebb, s mely eredetiben így kezdődik:

Ὃν αἰόλα νὺξ ἐναριζομένα

„Kit szül az elhaló {csillagos / vagy barna} éj

a németből lemásoltatni, s nekem elküldeni ne sajnálja. Nem igen hosszú az. S még azt is megírni, miféle német ember fordította? mert elfeledtem. A szöveget magát hatos jambusban fordítom, sort sornak, igen kevés kivétellel, visszaadva; a karénekeket prózában fogom, mert ki tudnám ugyan csinálni a mértéket, de azonfelűl, hogy az ily pindarusi mértékben magyar fül semmi gyönyört nem talál, kimondhatlan nehéz, sőt talán lehetetlen lenne, hű és szép fordítást tenni.

A *„fordítják"* pedig emlékeztetés arra, midőn felhíttam önt, hátha mi ketten Shakespearet magyarúl adnók?

Végre Toldi. Mult levelem mellett küldtem egy kis mutatványt. A minap 40 pkros s így négy rendes levélnyi, tömötten írt, mutatványt küldöttem belőle; fölöttébb sajnálom, hogy elveszett. No de, ha a 40 kr. kellett valakinek.

Ad vocem Toldi: tegnap kaptam Erdélyi levelét, melyben Az elveszett alkotmány visszaküldésére hí fel, melyet pedig már régen felküldtem Tiszáéktól, de félek, hogy valami baj érte, mert hallottam, hogy egy társzekér, cselédi gondatlanság miatt, Üllőn kigyúlt s elégett. Hátha abban volt. Egyébiránt Tiszáék csak 18-dika körűl indúltak, s a levél 23-dikán kelt. Hihető, azóta kéznél van. A levélből kivonok ennyit:

„Egyszersmind van szerencsém üdvözölni önt, mint pályanyertest újra Toldi-jával, melynek sorsa épen a mai ülésben döntetett el, oly kedvezőleg, hogy a díjt méltányosnak lelé az ülés a kihirdetettnél magosabbra tenni, megszaporitani!" Jól esik a tavalyi keserűre; kivált miután némely itteni urak annyira lovagoltak rajta, hogy a tavalyi a többi rossz közt csak kevésbbé

rossz volt s azért jutalmaztatott. Egyébiránt most is igazítanom kell Toldin, s megkértem Erdélyi urat, küldje le, mihelyt lehet.

Zsidó költemények! Úgy, úgy! mindent a mi szép. Most van ideje klasszikai egyszerű szépségekre törekedni: nehogy elsodorja az embert a dagálytenger. — Olvasta ön Jókai Mór Büntárs-át az Életképek-ben? — Nekem úgy tetszik, mintha a költő, rémes éjfelen, lepedős kísértet alakban üldözné az olvasót, rettegve maga, rettegtetve mást. Én nem hiszem, hogy a költészet czélja a hajmeresztés legyen.

Casinónk nyavalyog, mint szokott. Könyvtára valahára nyert egy új könyvet: a Falu Jegyző-jét. A többi iminnen-amonnan került Kotzebue s több ily álmoskönyv istória. Az én magán könyvtárom pedig a Magyar nyelv rendszeré-vel szaporodott. Horváth Mihályt is meg akarom venni: megvegyem?

Igen: *meg akarom venni*, mondám. Frankenburg és más németek így mondanák: *megvenni akarom.* Szép és jó-e ez, hogy nyelvünk egy különböztető szólásmódtul megfosztatik? Szerintem itt az első van csak jól. *Megvenni akarom*, ezt akkor tennők, ha pl. különböztetni akarnók: *megvenni, nem pedig eladni.* Ön itt tekintély.

Bezzeg írtam kérdést, meg kérést, meg magamról stb. Most jönnek a *fővárosi újdonságok.* Először havunk volt, fagyunk nem; azután lőn fagyunk, havunk nem. Most van sárunk, mint a tenger. Másutt mondják: „annyi valami, mint a tenger.“ Szalontán így szól a nép: annyi az, mint a sár. Lám, lám! jellemvonás.

Egyéb újsággal nem szolgálhatunk.

Hallotta-e ön a Rózsa és Ibolya meséjét? le akarom írni népiesen. De akkor mit csináljak vele? Ingyen oda lökjem valamelyik lapnak? Pedig szép tárgy, a gonosz; nagyon költői.

Azonban elfogyott előlem a papir s egyéb már nem fér rá jókivánatomnál. Isten áldja meg önt, kedves barátom, s ne szakaszsza félbe köztünk a kedves viszonyt. A viszontlátásig! Önnek tisztelve szerető barátja

Arany János.

[11.] Sziget, 3. február 1847.

Io Paean! Rajtam a sor őrülni! S teszem azt! Nem, mintha váratlan volna, hogy Toldi győzött; mert én, a mennyire ismerem a népies írói capacitásokat, s azokkal Toldit egybehasonlítottam: perczig sem kételkedtem, hogy nem lesz, ki vele mérkőzhessék. Teszi örömemet az, hogy már ilyesek után feljogosítva érzem magam, befogni kedves barátomat az irodalom jármába....

Tehát: „Toldinak nagy máj adatik!“ Egészségére! Engem pedig, kedveseivel együtt, mind a mellett, hogy csak néhány sorban szólaltam meg, tartson meg jó barátságában. — S ha némi szüksége van vagy lesz egy más könyvre, adatra, parancsoljon szerető barátjával

Szilágyi István-nal.

[12.] M.-Sziget, 12. márczius 1847.

Igen kedves Barátom! Három rendbeli levél fekszik előttem, melyek tartalmának nagy részére ugyan vett már *talis qualis* feleletet; de tudom, hogy *in integro*, mindenesetre adós vagyok. Mentse azonban ily későre maradtomat a körülmény, hogy a szigeti rigorosumok ideje épen január és február hónapokra esik.

Sorba veszek mindent!

1. A január 9-ki levele hozza kedves barátomnak a görög classicusokról tudósítását. A Trachini nők-et illetőleg: a szóban forgó német fordítás czíme: *Des Sophokles Tragoedien in deutscher Prosa. Von einem Vereine Gelehrter. Erfurt und Leipzig. Ludwig Hilsenbergs Verlag 1840.* Ára mennyi lehet: nem tudom. Azonban sohse költekezzék érte, édes barátom. Szentgyörgy vásárkor nézesse meg Telegdyt: ott fogom letenni számára s vitesse el a magam példányát. Hatos jambusokban fordítja, kedves barátom? kifogásom ellene nincs; de annyit mindenesetre szeretnék, ha valamikép kifürkészhetné, vajon a Kisfaludy-Társaság által elfogadottak minőek? — Mert annyit tudok: Schedel a Műfordítás elvei czímű munkájában, a melyet valami hat főkritikus helybenhagyott, nem barátja az oly alaknak, mely a nemzet természetéhez semmi simulattal nincs, pl. Voss Homer-ja hexameterekben hideg mű. — Oly köntöst kíván, mely kötött legyen ugyan, mint az eredeti, generice, de a schema a mi izlésünkhöz járjon közelebb. S így szeretném én az ötöst.... De ez csak figyelmeztetésül! A mi a Kart, németül illeti: azt ide rekesztettem.

2. Toldi-ról, hogy oly szépen szólnak a lapok, a bírálók egyetemesen: nekem nagyon jól esik. Látom:

a józan izlés megvan még. Ép e tekintetben szerettem volna én az eposzt*) is, mint említém, kisimítani. Az egésznek újra dolgozását — nem mondom, mert sok munka lett volna: de a nyelv döczögését mindenesetre elhárítani. Én sokat gondolkoztam róla itthon: s végre is, fenszóval kezdtem mással olvastatni, s mit vettem észre? Felelet: az „a" articulus rövidségét, az „n" supinum s adverbiumi végzetet. Próbáltam az „a"-t kihagyni, vagy úgy változtatni, hogy mindig hosszú legyen: s megörültem — mert nem döczögött a vers. Kitaláltam! *'S ist gefunden!* kiálték. Pennát ragadtam; írni kezdtem; s az a posta hozza épen kedves barátom levelét, hogy — már visszaküldte Erdélyinek .... Elkésett tanács! .... *Reservabitur ad melius*....

3. Rózsát és Ibolyát nem ismerem: de arra mindenesetre kérem, kénszerítem kedves barátomat, hogy a pusztai embereket meséltesse meg! Arról pedig, hogy valamelyik lap *ingyent* kapjon: álmodni sem kell. „Tíz-tizenöt mese" s kiadót neki! Kapunk már arra! Ott lesz: Magyar Mihály, ki a Népdalok-at kiadta. Ajánlóul még a Kisfaludy-Társaságot is meg lehetne majd kérni .... Azonban vegye figyelmébe, édes barátom, a népschémákat is a verselésben. Megvannak-e a Népdalok? I. II. kötet = 1 frt 20 kr. pp., a két kötet 60—70 ívnyi.

4. A mi a „Népeposzt" illeti: szeretném, ha velem a „tárgyat" közlené, édes barátom. Ismeri-e a Nibelungen Noth-ot, édes barátom? Ha nem: én csak azért is megveszem. Etele királyról népeposz az, a németek első legrégibb hőskölteménye. Nem sajnálok semmit, csak valami derekat állíthasson a magyar elé ....

*) Az Elveszett Alkotmányt.

Ha időt szakaszthatok magamnak, majd papirra teszem én egyszer gondolataimat a népiességről, mert ez nálunk még aestheticailag kifejtve, meghatározva nincs. Hiszen erről kedves barátom is pennázhatna egy kevéssé.

5. Azt kérdem: fog-e valamit az idei Kisfaludy-pályázással tenni?...Én kérem. Tekintse meg kedves barátom Byron PARISINÁ-ját, DER GEFANGENE VON CHILLON-t miket én németben olvastam, vagy talán még DIE BRAUT VON ABYDOS-t: s foghat olyan Szécsy Máriát írni, mint senki más. Garay nem úgy szokott oda írni, mint a studiumos Garay, hanem, mint a ki érzi, hogy fiatal gyakorlatlanokkal kél pályára. Legalább FRANGEPÁN KRISTÓFNÉ elébb valami merő lyricusra, azután fölötte kezdő kezű elbeszélőre mutat; szóval, olyan költői beszély könnyen felülhaladható.

6. Ha ZRÍNYI-mre nem sajnálna kezet vetni, édes barátom: nosza tenné át az Anjou-ház korába, ha tudna ott olyas eseményt. Így, kedves barátom is dolgozván onnan, egy Trilogot vagy egyebet szerkeszthetnénk. Mit mond hozzá?

Még legalább egy tömött levelet várjon tőlem. Július 1—7 napjára pedig készítse magát, — mert akkorra személyesen ott lesz, s ott lakik vagy két hétig szerető barátja

SZILÁGYI ISTVÁN.

[13.] SZALONTA, nagypéntek. 1847.

Igen kedves Barátom! Márczius 12-diki levelére nem ott kezdem a választ, hol azon levél kezdődik, hanem a legvégén, azon örvendetes tudósításra t. i. hogy július elején ismét szerencsés leszek édes barátomat színről színre láthatni, ölelhetni. Az a két hét nekem ünnepem lesz. Bár csak összevágna a kedves barátom látogatása a Petőfiével, ki azt nekem megigérte, s a mily karakán fattyú, hiszem, teljesíti is. Mert Petőfi (vagy: Ugyanis Petőfi) alig hallotta meg jutalmaztatásomat, azonnal sietett elolvasni TOLDI-t, és alig olvasta el TOLDI-t, azonnal verset írt, és alig írt verset, azonnal levelet is írt — egy negyedív papirnak a verset egyik — a levelet másik oldalára írva. Mely vers *sub* ./· itten mellékeltetik. Erre én természetesen válaszoltam, — kétféleképen, s válaszversem *sub* .//· mellékelem. Erre kaptam egy tömött levelét, ily megszólítással: „Lelkem Aranyom!" s ily aláírással: „igaz barátod Petőfi Sándor," melyben sok mindenféle szép dolgok — népköltői *triumviratus* (Arany, Petőfi, Tompa) stb. elmondatnak; különösen kedves barátomat érdeklőleg ezek: „Szilágyi Pistával levelezel úgy-e? írd meg neki, hogy eddig is szerettem, de most még jobban szeretem, azt tudva, hogy ő ösztönözött téged az írásra. Eszköz volt ő a gondviselés kezében, mely ha elrejti is gyöngyeit, rendel számára halászokat, kik azt felhozzák." — Mennyire állnak e szavak, az én dicséretemet illetőleg, arról hallgatok, de önt érdeklőleg tökéletesen igazak, mert annyi bizonyos, hogy ha kedves barátom Szalontára nem jő, engem senki sem lát írói pályán ez életben. Már úgy lett volna-e jobb, vagy így, azt, mondom, meghatározni

most nem akarom. Na, osztán Vahot küldi lapját egy csomó képpel, s hizelgőleg felszólít, írnék neki, ha kedvem tartja, valamit. Én felküldöm Rózsa és Ibolyát, s felhívást kapok tőle, legyek lapjának kizárólagos rendes dolgozó társa, (népies dolgokban) díj mellett. Elfogadom. Legalább nem kell egy vagy más lapban kegyelemhelyet könyörgeni, ha írni akarok; ha nem írok, mindannyi. — Ki az a Vas Gereben? Rám küld egy előfizetési ívet bérmentetlenűl, levél kiséretében, melyben magát Vas G.-nek írja; fizetek 18 pkrt. Így ez szokás? Képzelheti, kedves barátom, hány előfizetője lesz Szalontán. Még nekem magamnak sincs annyi kihányó pénzem, hogy ily körülírt ooo-ként egy pengő forintot adjak. Mit tegyek ily esetben az ívvel, melynek visszaküldési határideje április 20-dika?

Ha több időm lesz, előveszem Zrínyi-t. Históriai drámát ugyan nehéz egy korból más korba tenni át, mert két egyforma történet ritka, de meg, a mi az *A.* jelleméből kényszerűleg következett, *B.* jelleméből már nem következik, máskép a jellem megszűnt egyedi jellem lenni: hanem majd szétnézek. Csak több szabad időm s erősebb szemem volna! Most szemeim fájdalma miatt görögöt épen nem, római, angol betűket csak néha és keveset olvashatok. A télen Homérral rontottam el esténkint. Ezért a nyáron paraszt életet élek, a mennyire lehet, a zöldben — csak néha s azt olvasom, a mit elmúlhatlanúl kell.

Mindazáltal megpróbálom Szécsi Máriá-t. Hiszen, ha előre tudom, hogy Tompa ott lesz, most sem pályázok. Hátha . . . . . stb. . . . Már gondolkoztam is róla, s oly szempontból fogtam fel a történetet, milyen nem hiszem, hogy valakinek eszébe is jusson. Legalább

meglepő lesz, mert különös lesz. És, véleményem szerint, csak így érhető el e tárgyban a *kifejezés igazsága.* Majd szóval többet.

Kedves barátom gondolatit a *népiességről* szeretném olvasni. E mező még oly parlag. Majd megveszem a NÉPDALOK-at, s elolvasom Erdélyi értekezését. A SZEMLE 13. száma némely népi versmértéket hoz. Közelebb én is népdal schémákat gyűjtök. E gyüjtemény legtarkább, változatosabb lesz. Jó lesz legalább saját használatomra.

A *nép-eposz* még tervben sincs. Lehetne venni ilyet a vezérek, főleg Árpád korából. Akkor még az egész magyar nép szabad és harczos volt. Csupán azt akartam kérdeni: nem chimaera-e *nép-eposzt* gondolni? A NIBELUNG-ot (tán csak töredékét) láttam; kedves barátom mutatta azt valamely tudományos gyüjteményben. De el sem olvastam s róla más emlékezetem nincs, mint hogy érthetlen ó-német nyelven van írva. Szeretném olvasni német fordításban. Egyébiránt nálam van nép eposz: az ILIÁS és ODYSSEA. Nem egyebek ezek egyszerű — téjmézzel folyó, népi költeményeknél. Bennök az egyszerűség a költői fenséggel párosulva van, s ha nem ez a népi költemény feladata, úgy nincs róla helyes fogalmam. Azt akarom mondani, hogy a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közt, s legyen egyszőrűvé velek, hanem az, hogy tanulja meg a legfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő. Ez lebegett előttem, midőn TOLDI-t írtam, s ez úton haladok ezentúl is, ha lehet.

RÓZSA ÉS IBOLYÁT, úgy hiszem, már olvasta, kedves barátom. Ebben a cselekvény gyorsaságán igyekeztem, ellenkezőleg, mint Toldiban. Kérek szigorú bírálatot majd közelebb.

Vahot oly szerződésre is kész volt lépni velem, hogy lapjában megjelenő népies beszélyeimet az év végén saját költségén kiadja, s én, díj helyett, a tiszta jövedelmet kapom. Azt is ajánlotta, hogy a lapja számára kiszedett betűkkel *egyszersmind* külön is kinyomatja. De én egyiket sem fogadtam el. Mindenik elzárt volna az újabb kiadás előtti előleges javítástól. Tehát maradtunk a rendes díjazásnál, a mi csekély ugyan (25 frt) azonban annyi haszna van, hogy ez úton a közönség néhány beszélyemmel megismerkedvén, ha majd *újakkal megpótolt* összes kiadás hirdettetik, inkább akad vevő. Vahot azt is megígérte, hogy kiadót keres, ha kell, s ő az ilyesekben ügyes ember. Ezzel is per *Barátom* beszélek.

Az *eposz* sajtó alatt van. Javítni semmikép — ha jó tanácsát előbb kapom — sem lett volna időm. Szörnyen sürgették. No de így jár a ki a szépművészet fő szabályát Θύε ταις χάρισιν, szeme elől eltéveszti. Én a mennyire lehet, soha többé. Nem a külforma — vers — stb. bánt engem abban: az bánt, hogy víg eposz helyett csak oly nemű alant járó humoristico-satirico-allegorico-comicus valami, milyet ma gombai szaporasággal terem az általam úgynevezett *rhaparium-irodalom.* Toldi sem mindenütt tetszik nekem, az eleje igen nehézkes; sok helyett igen elszélesedik, s néhol nagyon is alant jár. Egyes sorok sok helyett numerustalanok. Akárki mit mond, én Rózsát ma is jobban szeretem. Amazon új kiadás segíthetne. Nem tudom mikor lenne azt szabad újra kiadnom? Mert hogy többel együtt és *javítva* kiadom, az bizonyos. Így nagyon van okom félni még a *jóakaró* kritikától is, hát még a netalán irígytől.

Sophoklessel nem tudom mit csináljak; hiszen fordítják annak majd minden darabját — s tán a TRACHINI NŐK-et is, a Kisfaludy-Társaság számára. Várjuk el azon fordításokat. Hatos jambust csak azért választottam, mert így egy görög sor rendesen beléfért egy magyar sorba: de ha más ötösben fordítja, úgy én is úgy fordítom. A karénekeket köszönöm; az úgy van, a mint én a szöveget magyaráztam. Minden esetre megnézetem Telegdinél a *„deutsche prosát"* — legalább használom a TR. NŐK tökéletes megértésére. Addig hallok valamit a Kisfaludy-Társaság részére készülőben levő fordításokról s tán a szemem is épűl; mert ily szemmel görög betűk közt nem búvárkodom. — Erőnek erejével *eredeti íróvá* tesznek, s a fordítás hátrább marad. De én azért tudom: mi különbség van a fordítás és műfordítás közt, s ez utobbit studiumommá *tenném,* ha tudnám, ha körülményeim kedveznének, ha alkalom volna, ha — — ha — — stb.

És most felértem a kedves barátom levele kezdetéhez, melyben őszintén megvallja, hogy felelettel még adós. Úgy van. S mostani levelem tetézi abbeli adósságát. E kölcsönös tartozás *lefizethetlen;* itt a liquidatióval újabb adósságot csinálunk. Csak kérem, ha lehet, ne legyen rossz fizető, és szűk markú fizető.

Városi híreinket, pletykáinkat illetőleg: casinónk még él, de élete nagyon csenevész, csak egy szamár kell neki, mely főbe rúgja, s azonnal vége, mint a mese oroszlánjának. Könyvtára az Eötvös FALU JEGYZŐJÉ-ből s néhány ócska Kotzebue-istóriákból áll. Olvassa a HIRLAP-ot, HIRADÓ-t, és az ÉLETKÉPEK-et. TOLDI-t veszettűl akarnák elolvastatni *nyilvánosan,* de nem teszem. Félek a N. J-né-féle kritikától. Átalában a szalontai

kritikától félek. A hol JÁNOS VITÉZ-re elmondják: „az is bolond, a ki az ilyet kinyomtatja“, ott TOLDI nem várhat kedvező fogadtatást. Akarnám, hogy mindenütt elolvassák, csak itt ne. Itt a Pegasus sem kell, ha csak nem fontolva haladó, vagy ha politikai czikkekből nincs a nyeregtakarója.

Nem írok már többet a kedves barátom erszénye rovására, hanem bezárom levelemet, azon óhajtásom kijelentésével: bár mielőbb nálam telepednék kedves barátom; hogy áldozhatna teljes örömmel φανερὰς ἑκατόμβας szerető barátja

ARANY JÁNOS.

Mellékelve: Petőfi üdvözlő verse és Arany válasz-versé reá.

[14.] SZIGET, április 9. 1847.

O et delicium et dulce decus meum! Felszaggattam a levelet, mely a vásárosok által lett volna menendő, hogy Telegdy által Szalontára kijuthasson. Pecsételés után hozták postáról a levelet, mely daczára a nagypénteki keletnek, örvendetes tartalommal vidámította sovárgó lelkemet. Hol is kezdjem már most mondókámat? Sodrombul ki vagyok ütve. Na, elébb elszámlálom, a mik a félre lökött levélben voltak! addig tán megjön a szavam. Ezek azok:

1. Sophoclest és ODYSSEÁ-t pakoltam be. Vegye kedves barátom hasznát. Én az ODISSEÁ-t nagy gyönyörűséggel olvastam, úgy a mint van, remélem Szalontán is nem kevesebb éldeletet fog adni, mint adott Szigeten.

2. A NIBELUNGEN NOTHOT megrendeltem. Legyen készen, kedves barátom, elviszem. Elviszem, ismernie kell, igen, ismernie Fábián Gábor OSSIÁN-át. Azok ám „Népepósz“ — komoly nemben. Nem volna vesztett idő azok bő ismerete. Kell-e, kedves barátom? Emlékszem Herdernek egy VERGLEICHUNG-jára Homer s Ossián közt. Vázolatban közölhetném. De maga Ossian is megvan a szigeti könyves boltban. Azért jutott ez épen eszembe, mert Árpád koráról szólott kedves barátom; a két korszellem vagy rajz közt, patriarchalis oldalt tekintve, nagy a hasonlatosság.

Igaz! Petőfi! . . . . Hát örűlök az acquisitiónak. Azonban Petőfit én jól ismervén: megvallom, váratlan előttem nem volt. Ő — ha érzelemben rokont, hasonlót talál gondolkozásban: annyira megtelik szive nemes buzgalommal, hogy lecsillapítására mulhatatlanúl ezt a lépést kell tennie. De sajnálom, hogy embereit megválogatni nem tudja. Ő mindent maga után mér, hiszi hogy a ki hozzá nyájas barátságot, megelőzőleg sokszor, mutat, az okvetetlenűl oly becsületes ember, mint ő maga . . . Az ÉLETKÉPEK-et értem s a HONDERŰ-t. Mennyire bálványozottja volt egykor ennek, — s nem szeretett amaz előtt; s most mint fordítva a koczka . . . . Bárcsak vele együtt lehetnék Szalontán. Meg kellene neki írni! Beszélni szeretnék vele. Én írni sem merek, mert nem tudom hol van. Mondják, mindig kószál. Lelkét viseli magán verse. Azonban a Válasz mégis felette áll — tűzben. Hanem a numerus, numerus! Módtalanúl kevés figyelem! — Nem lehetne-é a köntöst egyenlő széppé tenni a belsővel? Dehogy nem! Láttam már én: TOLDIban is. Azt szeretném én, ha minél hamarabb ott lehetnénk, hol kedves barátom ama themája kivánná, mi a

népiességi legfőbb czél, de a mit még eddig nálunk senki nem értett, némelyek pedig nem akartak érteni. T. i.: „A népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közt, hanem hogy tanulja meg a legfelsőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő.“ —

Csókolja képemben kedves övéit. Engem pedig tartson meg szeretetében. Addig is, míg láthatnám, szerető barátja

SZILÁGYI ISTVÁN.

A nyári iskolai szabad idők egy részét Szilágyi ismét Szalontán töltötte s haza térve Szigetre, két terjedelmes levélben válaszolt az együttlétök alatt elvállalt kérdésekre. E kérdések: Milyen volt az ország czímere Nagy Lajos idejében? Volt-e *még* benne oroszlán? Volt-e *már* nemzeti szín? Fölhányta a található adatokat, de az eredmény csak annyi volt, hogy e kérdésekre biztos választ adni nem lehet; tehát — a költő keze nincs kötve. Másik levelében Kinizsi Pál és Magyar Benigna történetére vonatkozólag közöl számos részletes adatot, továbbá megküldi egy XVI. századbeli *Eques Hungaricus* rajzát, a levél végén pedig jelenti, hogy a NIBELUNG ÉNEKET és Thuri György históriáját legközelebb küldeni fogja; ellenben Tinódit és Heltait Debreczenben Lugossynál nem sikerült megszereznie.

E levelekre vonatkozik a következő válasz:

[15.] SZALONTA, szeptember 6. 1874.

Kedves barátom! Köszönöm, hogy egymás után két levéllel tett adósává: igyekszem, a mennyire tőlem telik, mindeniket leróni. A mi a czímert és annak szineit illeti: hát csak megmaradok a már kész vers mellett;

a kinek tetszik, hadd törje rajta a fejét. PALI MOLNÁRból nehezen hiszem, hogy legyen valami, már csak azért is, mert benne alkalmasint TOLDI-t kellene ismétlenem. Az *ungaricus equest* köszönöm, lehet hogy használom valahol. Lugossy még ez ideig semmit sem küldött; közelebb arra kértem meg, küldje el a MURÁNYI VÉNUST, de még választ nem kaptam, pedig annak olvasása nélkül nem szeretnék pályaműhöz fogni. Mellék személyek kellenének, a fő dologra dicsőséges tervem van; úgy hiszem, kedvvel fogok rajta dolgozni, s bár az időbül már is kifogytam, kidolgozom; ha elkésik, kiadom külön. TOLDI ESTÉJE még darabban van; egyszerűsítnem kell az egészet, nagyon *képes*, nagyon keresett néhol. A NIBELUNGEN NOTH majd mond talán valamit, ohajtva várom.

TOLDI birálatából jól esik olvasnom, hogy az illető itész (vajon ki?) sokat észrevett a rejtettebb dolgokból, miket én szépség gyanánt írtam oda. Megrovásai egész becsűlettel mennek: a „Világ ökrére“ *) nézve is, szeretem látni, hogy kiemelte a megelőző sort, hol *marhák, föld* és *kincsek* említtetnek, mert csakugyan az adta nekem az *ökre* szót, nem a rím, sőt emlékszem, mikor az *ökre* már le volt írva, azon gondolkoztam, micsoda rímet vegyek rá a kápsa *örökre* helyett. Az „óbégat“-ot már kijavítottam, azt magam sem szerettem soha, valamint a „torma-reszelést“ **) sem örömest hagytam meg —, no

*) Toldi legutolsó sorai:

Nem hagyott sok marhát, földet és kincseket,
Nem az örökségen czivódó gyermeket;
De, kivel nem ér föl egész világ ökre,
Dicső híre-neve fenmaradt örökre.

**) Toldi VI. 12 versszak.

de azok már megvannak. Ellenben a *nyál* — „a tiszta nyál kicsordulását“ *) aligha meg nem hagyom; népies költeményben ne legyünk oly nagyon szaloniasak az *inexpressible*-ek dolgában. Aztán meg a *tiszta* szó, melyet én gonddal tettem oda, mérsékel azon valamit. Ennyi tudományt merítettem a kritikából. A Szépirodalmi Szemle pedig teljesen kimondja az én elvemet, melyre én a népies kezdet által készülök: (62. lap) „legyen a költészet sem úri, sem népi, hanem érthető s élvezhető közös jó, mindennek, kit ép elmével áldott meg isten.“ De e czél elérésére csak a most divatos népies modoron keresztül juthatni s azért még, népies, *for ever!* S e tekintetben mondtam én, hogy ki nem állhatom a tudós költőket.

És így én, azért hogy az Életképek-hez szegődöm, nem mondom azt, hogy szeretem a század philosophiáját az újdondászat burleszk öltönyében. Ah dehogy! Szeretem a *nemzeti* költészetet; a *népiesség* köntösében *még most;* később majd *pusztán.* Aestheticai útam az *individualizálás* elve, minek az ember csak a nevét tanulja meg az aestheticából, a többit maga csinálja. Én legalább azt hiszem. Az embernek magába kell szállani s onnan fejteni ki a mit tud. stb. stb. Hagyjuk el ezt, úgy sem értek hozzá; én az aestheticát csak érzeni tudom valamely műben, kifejezni nem.

Holnapután, 8-án, esküszik Petőfi. Ha tőle közelebb levelet kapok, többet is írok a szertartásról.

Murányi Vénus-át mindenesetre szeretném, ha elküldené Szentmihálykor, még talán hasznát vehetném, ha Lugossytól nem találok kapni, a mi könnyen megeshetik.

---

*) Toldi IV. ének.

És, ezek után, áldja meg az én istenem, minden testi és lelki javaival, s tartsa meg emlékezetében forrón szerető s mélyen tisztelő barátját

ARANYT.

[16.] SZIGET, január 17. 1848.

Kedves Barátom! Rettenetes dolog, a mit cselekszik! Százharminczhárom napja, hogy tollat nem fogott, ugyanannyi, hogy levelet nem írt, — nekem .... De képzelje már most, de elevenen, az aggodalmat, mit nekem hallgatása szül .... Ha vőlegény volnék s száz mérföldre mátkámtól: nem volna nagyobb bosszúságomra hallgatása, mint az Arany Jánosé. Meghalt? Az nem lehet, mert a ki nincs, az nem parentálhat a felett a ki nincs! Beteg? Az nem költhet oly szépet, mint az ELEGIA Czakó felett .... De hát mi az oka ...? Az ÉLETKÉPEK sorsa foglalá-e el annyira, hogy még nappala, éjjele sincs ...?

Azok az ÉLETKÉPEK nekem nagy boszúságot okoztak! Először, mert hirdetik, hogy Arany János MURÁNY OSTROMÁT írt; ergo ez nem lett pályamű. Szeretném tudni, nem valami triumviratusos resignatio-e ez? Ha az: felette kell sajnálnom. „Kell" — mondom. Másodszor: mert azt hirdetik, hogy belőle mutatványt ad a legközelebbi szám. E szerént: Jókai ellopta tőlem, alkalmasint *jus fortioris* úton a szerencsét, hogy én legyek, ha nem legelső, legalább egyik első a mutatvány s illetőleg a compositió megismerésében. Fáj!... Pedig, hogy Jókai nem .... de nem írom le .... De arra a fiatal

emberre szeretnék komolyan haragudni.... alkalmasint kiütött a nyeregbül. Repositiót kérek! Most érti kedves barátom, mi a bajom! Tegyen róla. De nem szabad késni...

Hogy tetszik a NIBELUNGEN LIED? Nálam azóta az eredeti is volt; mert a Simrocké fordítás. S tudja-e kegyed, mi jutott eszembe?... Kegyednek a ZRINYIÁSZT le kell *fordítani!*... Nem szólok többet.... Ép e félbe szakasztás mutassa, hogy nagy szót mondtam, melyről kegyednek gondolkoznia kell... Tudom, hogy fog is. Szerető barátja

SZILÁGYI ISTVÁN.

[17.] SZALONTA, január 27. 1848.

Kedves barátom! Az igaz, rettenetes dolog, hogy 133 napja, mióta nem írtam önnek, de annak oka azonnal igazolva van, mihelyt kisül, hogy.... *száznegyven nap* óta nem írt nekem levelet, legalább én nem kaptam annyit se, mint egy bírópecsét, a mit pedig Szabó Mihály főbiró uram oly apróra nyirbál, mint egy krajczáros kovának $^1/_4$ része. Nem írtam tehát azért, hogy érdeket gerjeszszek magam iránt, s megcharessiroztassam — vagy caressiroztassam annak rendi szerént. És ez meg is történt: elegiám, a mi ugyan inkább Juvenal-satira, mint elegiaszőrü épitmény, három, részint értelmet is csavaró, nyomtatási baklövés daczára (pl: Ifjú *édes* romja: Ifjú *élet* romja helyett stb.) feldicsértetik: ergó satisfekcziót nyertem, ergó le vagyok kenyerezve, ergó válaszolok. Mellőzve a tréfát, én se nem meghaltam, sem az ÉLETKÉPEK sorsa valami

túlságosan el nem foglalt, miután csak havonkint írok belé: inkább mondhatom, hogy TOLDI ESTÉJE foglal el, mit óhajtanék becsülettel bevégzeni: de ez az én életköröm oly prózai valami, hogy sokszor hét számra sem tudok kibontakozni a prózai hangulatból. Hiába! költőnek szabadnak, függetlennek kell lenni: köszönöm én a vers írást, a mit ottan-ottan sertéspassus írás és a Liptákné tyúkpanasza szakaszt félbe. Azonban ezen nem segít sem a jó isten, sem a jó emberek: hát húzzuk az igát és nézzünk a föld, nem az ég felé.

MURÁNY OSTROMÁT én is írtam, az igaz, de pályamű nem lehetett; *1-mo:* mert csak decz. 11-én, *anni currentis* lettem kész vele, holott a beküldési határidő nov. 20. Ha ez nem elég ok: *2-do:* mert belészeretvén a tárgyba, ötszáz s egynéhány négy soros strophában absolváltam azt; tehát nem volt kedvem 12 aranyért *bizonytalanra* odavetni, annál kevésbbé, mert, ha valami ármánytól, például universalis nyerőtárstól nem volt is okom tartani: *3-io:* a mű nem az úgy nevezhető hoch-magyar nyelven van írva, hanem olyanon, mely a mívelt írói s erőteljes népi nyelv közt középúton jár, tehát, mint népiest könnyen odább lökhették volna. Hogy Petőfi, Tompa is írtak, azt én csak később tudtam meg, valamint azt is, hogy az én alapeszmémet: *isten a némbert szerelemre teremté* Petőfi praeripiálta, mely eszmét ugyan nem hiszem, hogy kegyednek már nálam létekor ne említettem legyen, tehát tanúm lehet, ha plagiumper keletkeznék. Egyébiránt nálam a kivitel annyira különböző, miszerint nem hiszem, hogy valaki az eredetiséget tőlem elvítassa. De Petőfi sem fogja azt tenni, mert midőn nálam létekor, október végén, én az ő Szécsi Máriáját kéziratban olvastam, ő is olvasta az én Murá-

nyomnak már készen volt felét, miből az alapeszme már nagyon tisztán kitűnvén, bámulva tekintettünk egymásra s Petőfi lélekrokonságot vélt fölfedezni ebben is, mint újabb bizonyságát máskori mondásának: „Te, ebadta, te sokszor olyat gondolsz és mondasz, hogy nekem úgy tetszik, mintha én mondtam, vagy gondoltam volna;“ én pedig azt válaszoltam: mindketten megleltük az egyetlen archimedesi pontot, melyből Szécsi Máriát művészileg felfogni lehet és kell; (ha az ember úgy nem akar vele járni, mint Tompa Miska). Petőfi szívesen magára vállalta, hogy vásárt keres műveimnek; őhozzá küldtem MURÁNYT is deczember közepén, s ott olvasták ő, neje és Jókai; tehát ennek mutatványt nem küldtem, sőt talán nem is tudnék azt szakasztani belőle, mert én nem egyes helyekért, hanem compositióért dolgozok: azonban ha közöl, isten neki; vásáron van, s minél inkább kolompolnak, annál jobban összecsődül a vevő és bámuló. Emich fogja kiadni, még nincs tökéletes alku, de folyamatban van az. Remélem, József napra megjelenik, tehát nem küszködöm most vele, hogy skeletonját kiszedjem s oda küldjem.

A NIBELUNGEN DAL nekem igen tetszenék, de mind e mai napiglan (a holnapot is belészámítva) szinét sem láttam. Vártam eléggé, s ez elég volt éntőlem, többet nem tehettem. ZRÍNYI-ről majd gondolkozom, vagy eredetit írok valamit, mert Toldy Ferencz által nagyon de nagyon fel vagyok levélben szólítva.

A mi pedig ezt a Szalontát illeti: igen előhaladt — az adósság csinálásban, a költésben jövedelem nélkül, a czivódásban személyes érdekből, a sokfelé húzásban és sokféle húzásban: szóval mindenben, a mi a közjót agyonüti, vagy lassú méreggel elsorvasztja.

Isten áldja meg, édes barátom, vegye szives üdvözlésünket a távolban, hol most, úgy hiszem, a postakürt hangja is megfagy, midőn nálunk araszos jégcsapok fagynak a halandó ember bajuszára. Éljen boldogul! kivánja igaz barátja:

ARANY JÁNOS.

II.

LEVELEZÉS PETŐFI SÁNDORRAL.

1847—1849.

[18.] PEST, február 4. 1847.

Üdvezlem Önt! Ma olvastam TOLDIT, ma írtam e verset, s még ma el is küldöm. Az ÉLETKÉPEK-ben ki fog ugyan jőni, de én minél hamarabb akarom Önnek tudtára adni azon meglepetést, azon örömet, azon elragadtatást, melyet műve költött bennem. Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata, ezt kivívni czélja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint martírkodnak

milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezzenek. Égbe a népet, pokolba az aristokratiát!

Irjon Ön nekem, ha nem fogja restelni; írjon magáról, akármit, mindent, hány éves, nőtlen-e vagy házas, szőke-e vagy barna, magos-e vagy alacsony ..... minden érdekelni fog. Isten Önnel, isten Önnel. Ab invisis őszinte barátja

PETŐFI SÁNDOR.

ARANY JÁNOSHOZ.

TOLDI írójához elküldöm lelkemet
Meleg kézfogásra, forró ölelésre! .....
Olvastam, költőtárs, olvastam művedet,
S nagy az én szivemnek ő gyönyörűsége.

Ha hozzád ér lelkem s meg talál égetni:
Nem tehetek róla ... te gyujtottad úgy fel!
Hol is tehettél szert ennyi jóra, ennyi
Szépre, mely könyvedben csillog pazar fénynyel?

Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt
Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki.
Más csak levelenként kapja a borostyánt,
S neked rögtön egész koszorút kell adni.

Ki volt tanítód? hol jártál iskolába?
Hogy lantod ily mesterkezekkel pengeted.
Az iskolában nem tanulni, hiába,
Illyet .... a természet tanított tégedet.

Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű,
De oly tiszta is, mint a puszták harangja,
Melynek csengése a rónákon keresztűl
Vándorol, s a világ zaja nem zavarja.

S ez az igaz költő, ki a nép ajkára
Hullatja keblének mennyei mannáját.
A szegény nép! olyan felhős láthatára,
S felhők közt kék eget csak néha-napján lát.

Nagy fáradalmait ha nem enyhíti más,
Enyhítsük mi költők, daloljunk számára,
Legyen minden dalunk egy-egy vigasztalás,
Egy édes álom a kemény nyoszolyára.

Ezen gondolatok elmém környékezték,
Midőn a költői szent hegyre jövék fel;
Mit én nem egészen dicstelenül kezdék,
Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel!

Arany János jegyzete, 1858-ból: A Választ erre, nem vettem föl 1856-ban Kisebb Költeményeim közé.*) Ki hitte volna nekem már *ekkor*, hogy kétszeri sikeres pályázat után nem dagadtam ki bőrömből? hogy Petőfi barátságát oly nagyra tartom, mint e válaszban ki van fejezve. Csúnya álszeméremnek mondanák, a mi akkor, nagy meglepetésemben, valódi érzés volt. Aztán, szó a mi szó, a rögtönzött Válasz nem is méltó e lelkes költeményhez.

---

*) Az utóbb kiadott Összes Költemények közé sem vétetett föl; csak A. holta után jelent meg Összes Munkái kiadásában.

Aranynak Petőfihez írt levele nem maradt fenn. Költői válasza a következő:

Válasz

PETŐFI SÁNDORNAK.

Zavarva lelkem, mint a bomlott czimbalom;
Örűl a szívem és mégis sajog belé,
Hányja-veti a hab: mért e *nagy* jutalom?
Petőfit barátúl mégsem érdemelé.

Hiszen pályadijul *ez* nem volt kitűzve ....
Szerencse, isteni jó szerencse nékem!
Másként szerény művem vetém vala tűzbe:
Mert hogyan lett volna *nyerni* reménységem?

És mily sokat nyerék! Pusztán a pályabér
Majd elhomályosít midőn felém ragyog:
De hát a *ráadás!*..... Lelkem lelkéig ér
Hogy drága jobb kezed osztályosa vagyok.

S mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék,
Ki törzsömnek élek, érette, általa;
Sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék,
Otthonn leli magát ajakimon dala.

Akartam köréből el-kivándorolni:
Jött a sors kereke és utfélre vágott
S midőn vissza felé bujdokolnék, holmi
Tüske közől szedtem egynehány virágot.

Jöttek a bú-gondok úti czimborának,
Összebarátkoztunk, összeszoktunk szépen,
Én koszorút fűztem, ők hamiskodának,
Eltépték füzérem fél elkészültében.

Végre kincset leltem: házi boldogságot,
Mely annál becsesb, mert nem szükség őrzeni;
És az *Iza partján* ama hű barátot*)....
Nem is mertem volna többet reményleni.

Most, mintha üstökös csapna szűk lakomba,
Éget és világit lelkemben leveled:
Ó mondd meg nevemmel, ha fölkeres Tompa,
Mily igen szeretlek téged s őt is veled.

[19.] PEST, február 23. 1847.

Lelkem Aranyom! Nem veszed tán rossz neven, ha elhagyom az önözést. Én olyan ember vagyok, hogy, a mely házba bemegyek, szeretem magamat hanyatt vágni a ládán ..... miután tehát nálad bekopogtattam, s te ajtót nyitottál: megengeded, hogy egész kényelmemet használjam, annyival inkább, mert már barátomnak neveztelek s te engemet viszont, és én, részemről, nem szoktam e szót mindennapi értelmében használni, s remélem, te sem így alkalmaztad reám. Igaz, hogy ismernünk kell annak jellemét, kit barátunknak választunk; de hiszen, gondoltam, te az enyé-

*) Szilágyi István, Máramaros-Szigeten.

met már ismerheted munkáimból, valamint én kiismertem a tiedet Toldi-ból. A ki ily dicsően festette a gyermeki szeretetet, annak magának is jó fiúnak kell vagy kellett lennie, s a ki jó fiú, az nem lehet rossz ember, az szép, tiszta, nemes lélek. Ilyennek tartalak téged, s ezért neveztelek mingyárt barátomnak. Leveled csak ma került kezemhez, isten tudja hányadik embertől, a minek magam vagyok oka, mert elfelejtettem megírni szállásomat, annyira magamon kívül voltam akkor az elragadtatás miatt. Látod, és még is azzal vádolnak némelyek, hogy én el vagyok fogulva a költők ellen. Ez udvarias kifejezése annak, hogy magamon kívül senkit sem akarok költőnek ismerni, s az élő istenre mondom, ez a legnyomorúbb rágalom. Az igaz, hogy a tehetség nélkül vagy a fél tehetséggel előretolakodó embereket nem szeretem, nem szenvedhetem, elgázolom, ha lehet, de a valódi tehetség előtt leborulok és imádom! — Nagy, igen nagy örömemre volt leveled, s versedet már annyiszor elolvastam, hogy könyv nélkül tudom. Majd leírom és elküldöm Tompának. Legény ám még az is a talpán! Átaljában: Arany, Petőfi, Tompa, isten-krisztus-ugyse szép triumviratus, s ha dicsőségünk nem lesz is oly nagy, mint a római triumviratusé volt, de érdemünk, úgy hiszem, lesz annyi, ha több nem. S az érdemdíj? egy falusi papság, egy falusi jegyzőség és egy nagy városi .... izé .... semmi. De se baj! én igénytelen ember vagyok, s ezzel is beérem, s ha éhen veszek is, megélek holtom napjáig, azon túl pedig nem szoktam aggódni sorsom felől ..... a temetési költségekről gondoskodják más. Bizony nyomorú mesterség ez a magyar íróság! valami hivatalt tán csak magam is kaphatnék, de attól meg irtózatosan iszonyodom, s

így nem marad más hátra, mint: egyél, öcsém, ha van mit. Ah, a lelkem fáj, ha elgondolom, milyen beduin veszett el bennem! de hiszem az istenemet, hogy itt nálunk is megjön még az ideje, mikor a szabadságimádó pogány emberek is megélhetnek, nem csak az *egy igaz úr* előtt alázatosan görnyedező jámbor keresztyének. Ezért nem is házasodom, mert megeshetik, hogy, a mit nem akarnék, özvegyet és árvákat hagynék magam után. Nem házasodom, barátom, pedig hejh be képzelem, milyen szép az a házas élet, milyen boldog lehetsz te benne!

Azt kérded leveledben, hogy nem lenne-e chimaera a népi szellemben és nyelven írt komoly eposz? meghiszem, hogy nem; és nagyon jól teszed, ha minél elébb bele kapsz. Csak királyt ne végy hősödnek, még Mátyást se. Ez is király volt, s egyik kutya másik eb. Ha már a szabadság eszméit nem olthatjuk szabadon a népbe, legalább a szolgaság képeit ne tartsuk szeme elé, még pedig a szolgaságnak a költészet színeivel kellemessé, vonzóvá festett képeit. Nekem ily eposz már régi eszmém, hőseim Trencséni Csák Máté és Rákóczy. Az a szerencsétlenségem, hogy egyiket is másikat is agyonütné a censura, s későbbi tán jobb idők számára azért nem írhatom meg, minthogy napról napra élek, s így nem fordíthatom időmet oly művek készítésére, melyekért mingyárt nem fizetnek. Látod, barátom, ilyen a nyomorúság. Adna csak nekem a nemzet évenként hét-nyolcz száz pengő forintot, megmutatnám, hogy pénze nem lenne elvesztegetve. Ezt természetesen csak a nemzettől fogadnám el, privát embertől a félvilág sem kellene ajándékban; persze, hogy a nemzetnek kisebb gondja is nagyobb, mint ilyesmire csak gondolni

is. Nincs a földön gyermekeitől zsarnokilag-követelőbb s aztán irántok hálátlanabb anya, mint édes hazánk, ez a jó Magyarország.

De már annyit pletykáztam, hogy bele is únhattál; megállj, ha arra a tájra vetődöm, majd kibeszéljük magunkat. Meglehet, hogy a jövő nyáron Erdélybe utazom; akkor semmi esetre sem mulasztalak el meglátogatni. Úgy szeretnélek már látni, és megölelni és fölkiáltani a múzsa nevében: „Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom!“ mint Toldinak mondja az anyja. — Én ugyan roppant kuvasz levélíró vagyok, de azért, ha nem resteled, néha-néha szívesen firkantok össze egy pár bolondságot számodra, s a te leveleidet mindig gyönyörrel veszem. Lakásom: Hatvani utcza, Jankovics-ház, 585. szám, 2-dik emelet .... azonban, ha írsz, tán még is inkább Pillwax kávéházába czímezd; ott könnyebben hozzá jutok, minthogy itthonn nagy néha szoktam lenni. Márcziusi vásárra megjelennek összes költeményeim; ha tudnám: mi úton-módon juthatna hozzád, küldenék egy példányt.

Szilágyi Pistával levelezel úgy-e? Írd meg neki, hogy eddig is szerettem, de most még jobban szeretem, azt tudva, hogy ő ösztönzött téged az írásra. Eszköz volt ő a gondviselés kezében, mely ha elrejti is gyöngyeit, rendel számára halászokat, kik azt fölhozzák. Te új példa vagy azon régi állításomra, hogy a világon semmiféle tehetség el nem vesz. Nem olyan bolond a természet, hogy hiába teremtsen erőket. A mit teremt, azért teremti, hogy hasznát vegye. Hanem hát áldjon meg a jó isten, és ha érdekli hitvesedet idvezletem, mondd, hogy idvezlem őt melegen. Téged pedig ölel igaz barátod PETŐFI SÁNDOR.

NB. Hallom visszakérted TOLDIT javítani vagy mi. Ugyan minek? Hanem ha már ott van, legalább iparkodjál felküldeni, hogy minél hamarabb kinyomhassák, s aztán bámulhassa két ország!

[20.] SZALONTA, február 28. 1847.

Kedves pajtásom Sándor! Nem veszed tán rossz néven tőlem e megszólítást, ha a hír nem hazud, kedves szójárásod a hétköznapi s gyakran kicsinyző értelemben vett *barátom* helyett s melyet én használni annálinkább szabadságot veszek magamnak, minthogy te — mit, ha nem mondanád is, rég tudok, s műveidből is kilátszik — olyan ember vagy, ki „hanyatt vágod magad a ládán“.... hanem ezt persze, csak nálunk falun tehetnéd, mert a pesti szalonokban (isten bocsá') láda nincsen. Szóval azt akarom mondani, hogy téged épen oly eredeti fiúnak képzellek, mint a mily eredeti költő vagy; szived jóságáról, lelked aether tisztaságáról addig is meg voltam győződve, míg azt példával nem bizonyítád *irányomban.* Csak használd, édesem, használd egész kényelmedet; ez a szív, a micsodás, tied, érzelmei rokonok a tieiddel: így nem félhetsz, hogy idegen leszesz benne.

De hát van olyan philisteus, ki azt mondja, hogy te el vagy fogulva a költők ellen? Hányadik tette volna azt irányomban, a mit te tettél? Nincs-e légyiója? (legyek összege) a divatlapokba kegyelemkép *assentált* (tulajdonkép tőletek csípett-lopott) versecskék másolóinak, kik felényit sem tettek volna, mint Petőfi tett? Mi ember az? kérdenék; hol lakik? nemes ember-e? van-e

birtoka? diplomája? pénze? hivatala (o servum pecus!)... Jegyző s még csak nem is megyei rend és számfeletti, tiszteletbeli? „Pfúj! kéh mer in die Vaterlandsmorgendämmerung und schreib mer áni Didaskalia áf ihm"*) Te nem teszesz így. Fölkercsed rejtekében az egyszerű verselőt, buzdítod, ösztönzöd a rögös pályán, s hogy el ne tántorodjék, hogy ne zúgolódjék sorsa mostohasága ellen, baráti kezet nyújtasz neki. Ezt csak Petőfi Sándor tehette, kívüle más senki!

Ha írsz Tompának, üdvezeld nevemben; első megjelenése óta kedvenczem ő, mert költ: lelket ír, nem czifra szókat. S ez az, a miben te az én bálványom vagy... azaz voltál, míg még csak imádtalak... most többem vagy, mert most szēretlek is nagyon, igen nagyon. — Hm, ez a triumviratus:... De tudod-e, hogy ama rómaiak egyike mindig gyarlóbb volt s vagy idő előtt elbukott, vagy a többinek játék-szerévé lőn? Ti már nem lehettek a gyarló: adja isten, én se legyek. Érdemdíjra nem számolok, e két szót kár is magyarban összeírni: nem járnak együtt. Azok, kik dús jövedelmet (quasi díjat) húznak, nem igen törik magukat érdem után: azoknak pedig, kik az érdemet kergetik, nem *látódik* tanácsosnak gazdag jutalmat adni, nehogy mint az elhízott agár, elpuhulván, nyúl után futni resteljenek. — No de se baj! mondom én is. Tűröm a szegénységet, — tűröm a nagy és hosszú *képeket* is: de emezeknek soha sem hódolok. Néhány kézcsók holmi tiszta (?) kacsókra, néhány czuppantás részeg kortes pofákra, engem is fölebb vihetne $1^1/_2$ hajszálnyival: de én undo-

---

*) Czélzás a Hondérű-re, melyben Zerffy „Diadaskaliák" czím alatt színbírálatokat írt.

rodom mindeniktől. Amaz által saját erkölcsi jellememet, emez által a népét is megrontani nem akarom.

Egy pár szót az eposzról. Csák és Rákóczi — sőt Dózsa is — megfordult az én fejemben; de ott a nagy bökkenő, a censor óna. Dózsát mosolygod talán? Hisz tette nem volt egyéb, mint egy kis *reactio*, a természet örök törvénye szerint. Históriában ugyan semmivel birók harcza a vagyonosok ellen; de szerintem elnyomottaké az elnyomók ellen. Istentelen (?) rabszolga *lázadás* Szent-Domingón.

Ha én valaha népies eposz írására vetném fejemet: a fejedelmek korából venném tárgyamat. Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak, . . . a fejedelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők közt. Festeném szabad hazát, közös hazát; megtanitanám a népet, mikép szeresse a hont, melyért eldőde vére folyt. Mert bizony nem a mai nemesség vére volt az, mely visszaszerezte Etele birodalmát: az a vér részint csatatéren folyt el, részint a magvetők igénytelen gubája alatt rejlik. Az a vér szolga vérré soha sem fajulhatott; mai napig is daczol a zsarnoksággal; azért durva, nyakas, megigázhatatlan; de azért merész, őszinte és tiszta is. S e nemes vér, minthogy az *egy igaz úr* előtt szolgailag csuszkálni nem tuda, szolgává kényszeríttetett: ellenben jöttek idegen földről, támadtak a haza megnyügzött idegen népe közűl *szolgák*, s azok lőnek urakká. Eposzt az utóbbi vér nem érdemel: az elsőnek akkor Homer kellett volna, most Ossián, ki a fajulni kezdő ivadékot az elődök erényeire visszaemlékeztetné. E feladatot azonban, a ma élők közűl, csak *te* birnád meg; én csupán figyelmeztetésűl említettem. Egy ily eposzt, remélem, vérré tanulna a nép s buzgób-

ban énekelné azt, mint az olasz matróz *Gerusalemme liberatáját;* a nemesi rend (talán) elszégyelné magát, át venné a néptől, mint most a népdalokat s lenne a költészet nem csak az „írástudók és farizeusok", hanem a *nemzet* költészete.

De hagyjuk ezt. Meglátogatsz, azt igéred. Jőjj el, az isten áldjon meg; az én nőm se nem fest, se nem zongoráz, se nem öltözik tízszer napjában: de Petőfit olvas, jó anya, s jó magyar gazdasszony, t. i. a miből van. Majd főz olyan töltött káposztát, hogy édes anyád is *csak olyat* főzhetett, s tudom, Pesten nem ettél olyat, mióta verseid első füzete megjelent. Azt mondják úgy is, hogy a nyáron Váradon (tőlünk két állomás) rajzik le a természetvizsgálók gyülése: jőjj el, ha előbb nem, akkor ... hiszen valamennyien sem érnek föl veled a *természet vizsgálatában.* Ők a természet körmeit, haját stb., te lelkét vizsgálod, — s kérdem: melyik nagyobb? Amaz mesterség — ez művészet.

Azonban elfogy előlem a papir: be kell zárnom levelemet. Bezárom azt azon jó kivánattal, hogy isten adjon neked hosszú, dicső életet, innen is, túl is a síron. Fogadd szivesen nőm viszont üdvözletét, s gyermekeim csókjait, kik már égnek látni azt a jó „Petőfi bácsit", ki azt a szép Kukoricza Jancsit írta.

„Dicsérnek téged még a csecsszopók is" mondja a VIII. zsoltár. Isten veled! isten veled! Igaz barátod

Arany János,
szalontai másodjegyző.

[21.] PEST, márczius 31. 1847.

Te aranyok Aranya! Azt akartam oda föl írni, hogy hány próbás arany, de nem tudom, hanyadik próbás a legjobb, mert bizony már régen nem bajlódtam aranyokkal, a miért tulajdonkép ne engem vádolj, mert nem az én hibám. Egressy Gábor barátom Székes-Fejérvárra ment vendégszerepekre s engemet is elhítt magával és csak tennapelőtt jöttünk meg. Ezt csak azért mondtam el, hogy okát tudd, miért nem írtam mindeddig. Különben még hosszabb pausákat is fogsz megérni; most azért vagyok oly pontos, hogy meg ne hazudtoljam a példabeszédet, mely hangzik ilyeténképen: új söprő jól söpör. Egyébiránt meg ne ítélj, ha bekövetkeznek a hallgatás epochái ..... szivem, mint minden élő halandóé, folyvást szokott dobogni, és dobogásában hangzani fog neved, ha majd ritkábban írok is.

Hanem, édes kedves ecsém, azokkal a dicséretekkel hagyj föl, mert mikor olvasom, olyanokat pirulok, mint valami meggyúlt város, s ha ilyenkor a tükörbe találnék pillantani, azt gondolnám, hogy Nagy Ignácz orrát látom. Aztán meg azon pirulok, hogy pirultam. Én nem vagyok túlszerény ember, ezt legdühösebb ellenségem sem foghatja rám; őszintén elismerem, hogy megérdemlem a dicséretet; de ha szembe dicsérnek, tudj' az ördög, olyan furcsán érzem magamat, mintha rühös volnék s nem volna szabad vakaróznom. Ez ugyan nem a legaestheticusabb hasonlítás, de igaz; s én az az ember vagyok, ki az igazért a szépet is föláldozom. Ezt sokan vették már rossz neven tőlem, de ha még többen veszik sem bánom. A mi igaz, az természetes, a mi természetes, az jó és szerintem szép is. Ez az én aesthe-

ticám. Mikor Toldi alszik s szájából a nyál foly, ezért sokan le fognak téged köpni, de én megcsókollak. — Ebadta! hogy mered azt gondolni, hogy én Dózsáról más véleményen vagyok, mint te? Én Dózsát a magyar történet egyik legdicsőbb emberének tartom, és szentül hiszem, hogy lesz idő, (ha fönn marad a magyar nemzet) midőn Dózsának nagyszerű emlékszobrot fognak emelni, és talán mellette lesz az ..... enyém is.

Mit kellett olvasnom a Pesti Divatlap-ban!... te kizárólagos dolgozótársa lettél. Szerencsétlen! figyelj. 1845 elején vagy egy hónapig unszolt engem Vahot Imre mindenképen, hogy kirekesztőleg az ő lapjában dolgozzam. Végre beleegyeztem kérésébe, s írtam neki esztendeig. Ezért a másik két szépirodalmi lap, egyik nyiltan, másik úgy szűr alatt, ellenségem lett, s elkezdtek jobbra-balra csípni, döfni, rúgni, köpni, ki így ki úgy ... a mit bizonynyal nem tesznek, ha nekik is dolgozom. S e bántogatások addig tartottak, míg mind Horváth Lazival mind Frankenburggal rútul összevesztem, azzal publice, ezzel privatim. Így telt el az esztendő; ekkor Vahotot új alkura szólítom föl, mert addig nyomorúság volt, a mit fizetett. Ő azonban, a helyett hogy most többet adna, azt nyilatkoztatja ki, hogy ezentúl nem fog a Pesti Divatlap minden számában közleni tőlem verset, csak minden másodikban, ennél fogva egy versért ugyan valamivel többet, de átalában évnegyedenként kevesebbet kaptam, mint azelőtt. Hanem, azt mondja Vahot, ezután a többi lapokba is írhatok. Merci, monsieur. Mikor már összevesztem a többi szerkesztővel, akkor menjek hozzájok, hogy itt vagyok, uraim, fogadjatok be! s ezt épen az mondja, a ki miatt amazokkal meghasonlottam. De nem szóltam semmit, hanem hall-

gattam és káromkodtam, mint a mennydörgés, míg elfeledtem a dolgot. Nem sokára azt nyilatkoztatja Vahot, hogy csak az év közepéig szerkeszt. Jól van, mondok, hát én is csak addig írok lapba, aztán végkép elvonulok a journalisticától. Ezt elmondtam másoknak is, kik azt mondák, hogy szint' azt teszik, s ebből keletkezett a Tizek társasága. Eljön az év közepe, mi lelépünk, Vahot azonban rég megváltoztatta előbbi szándékát, s nekem esik, hogy én milyen komisz fráter vagyok, nemcsak hogy magam elpártolok tőle, hanem még dolgozó társaitól is megfosztom, et caetera, s vádol égbekiáltó hálátlansággal, mondván, hogy ő emelt föl engemet a porból, ő tett azzá, a mi vagyok, ő teremtett. (Nem mosolyogsz? nem nevetsz? nem kaczagsz? nem röhögsz?) S ezt azon embertől kellett hallanom, ki maga megvallotta, hogy előfizetőinek nagy részét nekem köszönheti, s kinek én mindazon antipathiákat köszönhetem, melyek ellenem támadtak. Még ez nem elég. A mult július elsejétől kezdődött a Tizek társasága, s íme mingyárt a PESTI DIVATLAP júliusi első számában (a tizek közűl többek munkáival együtt) látom egy versemet. Mondtam Vahotnak, hogy ez ellen fölszólalok nyilvánosan. Ő azt felelte, hogy ha komolyan föl merek lépni, megsemmisít. („Merek“ .... „megsemmisít“ .... hallod ezt?) Megírtam a czikket, s benne megmutattam simpliciter, hogy Vahot kijött versemet lopta. S ez világos és elcsavarhatlan tény volt. Ő elolvasta czikkemet, s visszadobta, hogy nem fogja kiadni, s el kezdett engem gazemberezni szemtől szembe. Erre nem felelhettem egyébbel, mint kardhegygyel vagy golyóval. Elküldtem hozzá secundánsaimat, de ő másfél napi gatyázás után végre határzottan kimondta, hogy semmi esetre sem fog vívni. Ezek

voltak végszavaim hozzá: No.... a milyen alávaló gazember, épen olyan gyáva is vagy! — És most ítélj: méltó-e ilyen ember nem arra, hogy valaki kizárólagos dolgozótársa legyen, de csak arra is, hogy nevét esztendőben egyszer tétesse lapjába? Így tett minden, de minden emberrel, így tett velem, és hiszed-e, hogy veled máskép fog tenni. Magasztal, égbe emel, (kivált ha szerény vagy pénzbeli követeléseidben) aztán pedig f... rúg, és azt kürtöli, hogy ő teremtett tégedet. Legjobb esetben ezt írja majd, mint most rám írta: Arany János egy idő óta nem szorult dicséretünkre.... azaz: emlékszel-e rá, hogy ránk voltál egykor szorulva? Meglehet, hogy csalódom, de nem hiszem, hogy csalódnám. Ő olyan, a milyen volt, s olyan lesz, a milyen most. Irtam pedig mindezeket hideg vérrel és nem szenvedélyből, mert gyűlölségem, mint szerelmem, drága gyöngy, melyet nem vetek minden szemétre. Leveledet elvárom. Ölellek téged, nődet, gyermekeidet, mindnyájatokat, kedveseim! Igaz barátod:

PETŐFI SÁNDOR.

Arany János jegyzete, 1858-ból: **A levelezésben itt szünet áll be, mert Petőfi, Szathmárból jövén meglátogatott Szalontán, először, s június 1—10 napjait nálam töltötte. Irt ott néhány verset, engem lerajzolt (rosszúl) és a csonkatornyot, melyet meg is verselt. SÁRI NÉNIT ott írta, egy öreg asszony adván neki tárgyat, ki az 1847-ki tűzvész alkalmával fedél nélkül maradt s nálam a színben vonta meg magát, míg jobb helyet kap. Akkor írta Laczi fiamnak a verset, ki akkor három éves volt, s kit igen szeretett, nagyokat ütvén fenekére, az ő módja szerint. A gyermekeim is igen szerették, s nem áll, a mit Vahot**

ír valahol, hogy Petőfivel a gyermekek egymást ijesztették, mint mumussal, mert ő igen kedves tudott lenni azok irányában, ha akart.

Későbbi jegyzet. Tévesen tartják, a kik látták, ez irónrajzot az enyémnek. Én csak a verset írtam alá, tréfás kritika gyanánt.*)

[22.] SZALONTA, ápril 21. 1847.

Kedves Petőfim! Hol találhatnék keblet, melyben érzéseim oly rokon érzést gerjeszthetnének, mint a tied-

*) E két rajzot mellékletül adjuk a jelen kiadáshoz. A szalontai látogatásról Petőfi ezt írta Kerényinek: (lásd Petőfi VEGYES MŰVEI III. 70.)

...... Nagy-Váradot nem értem rá megvizsgálni, mert siettem ide, Szalontára. Tudod-e miért siettem ide s mért vagyok itt már egy hét óta? Azért, mert Szalontán egy nagy ember lakik, s e nagy ember jó barátom, s e jó barátom Arany János, TOLDI szerzője. Ha e művet még nem olvastad, úgy hiába beszélnék róla; ha pedig olvastad, úgy fölösleges a beszéd. S e költeményt egy egyszerű falusi jegyző írta, e kis szobácskában, melynek hossza öt, szélessége pedig két lépés; a mi tulajdonképen rendén van. A múzsák nem conservativ kisasszonyok, ők haladnak a korral, s minthogy a század jelszava: „éljen a nép!" a múzsák is leszálltak az aristocraticus Heliconról s a kunyhókban telepedtek meg. Boldog én, hogy szinte kunyhóban születtem.

Életem legszebb napjai közé sorozom e hetet, melyet itt töltöttem, új barátom családi körében. Egy felől a komoly vidámságú családapa, más felől a vidám komolyságú családanya s előttünk a két fecsegő, virgoncz gyermek, egy szőke leányka s egy barna kis fiú ..... ilyen koszorú övezi szivemet, és boldog vagyok; csak az fáj, hogy a napokban már elhagyom, el kell hagynom őket, kiket annyira szeretek, mintha ikertestvéreim volnának.

ben; mely felsirna a nép inségén — és, a mivel az alamizsnázó gazdagok nem, — részvét könnyével hintené fájdalmának égő tüzét. A mezőváros, melyben bölcsőm rengett, romokban hever. Irtózatos látvány, barátom, egy nagy sík területen semmit sem látni, mint kormos falakat, nyulánk kéményeket s itt-ott még most is füstölgő üszköket. A házak — vagy inkább romok, többnyire lakatlanok, néhol egy-egy hű kutya, félig összeégve, őrködik azok körül, vagy az éhen halással küzdő házigazda tántorog köztük, megtekinteni, most először, a hajlék omladékait, honnan szombaton alig tudá kimenteni maga és családa életét az éhenhalás számára. — Szombaton ápril 17-dikén, déli 12—1 óra közt épen hivatalban valánk. Megkondul a vészharang, szerteszét futunk. Egyetlen rossz fecskendőnket néhányan megragadjuk, — mert a lovakat várni késő volt, — de mit ér ez, nádas, a mellett sűrűn és rendetlenűl épített házak közt, oly irtóztató szélben, milyen akkor dühöngött!

Visszafutok, s már előttem is tűz. A városház teljesen lángban van, körülvéve a leomlott égő náddal, s nincs egy lélek körülte: de minek is — a védés lehetetlen. Rémülten futok lakomra, mely cserépfedelű ugyan, de azért nem biztos: mert látok cserepes épületeket lángba borulni. Végső szobáimból egy másikba hordom bútoraimat, hol azok semmivel sem valának nagyobb bátorságban, de pinczém már tele a szomszédok holmijával, oda nem hordhatom. Már a templom — velem csaknem szemközt — ég, köröttem nádas épületek. Hátul harmadik szomszédom háza s tő szomszédom óla már lángokban. Semmi védelem, mert kiki sajátját oltalmazza. Négy-öt szomszéd mégis össze kerül s erőnk végmegfeszítésével hordjuk a vizet: az elhalt

remény éledni kezd s a nádas kis ház tőszomszédomban meg van mentve. Szerencsére az égő házacska nem is náddal, hanem elavult elrothadt gazzal volt fedve, a miatt nem éghetett sebes lánggal, különben végünk. A tűzveszély szélső vonala lakom megett húzódott át. Kerítésem, ólam, kertem teljes épségben maradt, s most, bár a város, mondani, egészen nyugotra feküdt lakom megett, az én kerítésem maradt legszélsővé — azontúl a gyepig rom — meg rom.

Azonban ez még nem volt elég.

A lenyugvó nap vérveres szemet vete vissza a füstölgő romokra, az ellankadt emberek pihenni ültek le, nem azért, mintha már nem volna veszély, hanem mivel végkép kimerített erejök megtagadta a további szolgálatot. Egyszerre zúgva jő nyugotról a szél, szikrákat szórva a még folyvást égő romok körül, mindinkább gerjesztve ezeket, s a város hátra maradt keleti részét is végveszélylyel fenyegetve. Ez még inkább megölé reményemet: mert a déli tűz csak haránt szolgált lakomra: de ez egyenesen annak tartott. Én, s rólam az egész város... már bizonyosnak hivém. Magam, nőm, egy-két szomszédnő és gyerek.... ennyien valánk a gát, melynek a vész rohamot meg kellett akasztania dühöngésében!.... A nők jajgattak, s kezeiket törték; reményem nekem sem volt ugyan, de azért edényt ragadtam, s öntözni kezdém az égő romokat. Buzdításomra a nők is azt tevék. — S ime! egy rom a másik után ki lőn ragadva a vész fogai közűl; a szikrák mind távolabbról repültek, s elfáradtak, mielőtt épületet találtak volna. Fel-feléledtek ugyan a már elöntözött romok is, mint meg annyi hydra-fővel kellett küzdenünk velök — de a győzedelem még is inkább részünkön

állt, mindaddig míg — éjfél tájban — végkép el nem hagyott erőnk.

Most megszánt az ég — bőven hullatta részvétkönyeit.... Zápor ömlött a romokra — hosszas — órákig tartó. Soha szebb zenét nem hallottam, mint e zápor zuhogása. Nem olthatta ugyan ki a romokat, de megáztatá a fedeleket, s ellocsolá a repülő szikrát és parázst. Ez éjt és még egy másikat felöltözötten virasztánk át; még most sem vagyunk túl minden veszélyen, egyfelől az inség látása, más felől a rettegés — egy, talán éjjel jövő, vésztől, melyben, nem lévén jeladó harangunk, — talán sokunk élete lenne lángok martalékává, irtóztatóvá teszi napunkat, éjünket. Hozzá a teljes zavar, minden közirományaink elégése miatt — s csak az isten tudja miféle baj nem..... A leégett épületek száma 2175.

Ölellek kedvesem. Oly jól esett ezeket neked megírnom, panaszul részemről, megnyugtatásul a tiedről. Meglehet, hogy te, mint családtalan, nem érzed eléggé ily vésznek rettenetességét, de képzelni minden esetre tudod, s képzeld az aggodalmat, melyben vagyok, a rémületet, melyben valék. Máskor talán az irodalom is eszembe jut, most csak az ember írja e levélet, ki téged úgy is mint embert és barátot, igen szeret — Holtig hű barátod

Arany János.

[23.] SZALONTA, május 27. 1847.

Kedves Petőfim! Ismét bezörgetek, akár kellek, akár sem. Akadt 12 pengő krajczárom, ellopom azt magamtól, hogy postára vetvén, néhány megbecsülhetetlen perczet orozhassak érte tőled. Úgy kell neked. Ha már megénekeltél, hogy tőlem viszont megénekeltessél (ha még nem láttad, lásd a BUDAPESTI HIRADÓ-ban; „ebugatás“ czím alatt)*) ám csak szenvedd az alkalmatlanságot, a mi avval jár. Azért ne is gondold, hogy elnémitasz, ha bár részedről beállnak is azon epochák, melyeket te bizonyos würstli-nemhez hasonlítál: ó nem! bennem hatalmas „non missura cutem“-re találsz. Hiszen lásd, én sem vagyok a „profanum vulgus“ közűl, én is elmondhatom hogy „docti sumus“, a mi magyarúl körülbelűl ennyit tesz: *doctor vagyok*. Az bizony ecsém, még pedig hatalmas és csodálatos, vagy inkább csodatékony.

---

*) BUDAPESTI HIRADÓ politikai és a hivatalos hirdetéseket is tartalmazó lap, megjelent hetenként négyszer; szerkesztette Szenvey József. 1847 május 7. és 14-diki számaiban ismételten felszólalt Petőfi és a népies irány ellen, mely csak a „nyersebb“ olvasó világ igényeit elégítheti ki s a finomabb izlésű olvasóknak Hiador költeményeit ajánlotta, melyeket épen akkor adott ki Petrichevich Horváth Lázár. E czikkekben éles czélzások voltak az oly költők ellen, a kik „megszökve az iskolából“ „kellő tanultság hiányában“ a politikai izgatások uszályhordóivá alacsonyodnak stb. A május 17-ki szám „Hírharang“ rovatában pedig (⊙ jegy alatt) a következő elméskedés jelent meg, melyre a levél alább hivatkozik:

„Stuart Mária“ adatása estéjén a nemzeti színház egyik zártszékén egy tisztes táblabíró ült bizonyos író mellett, s fölvonás közben így szóla hozzá: „Ugyan kérem, nem tudná uraságod megmondani, hogy hol lakik doctor Arany úr?“ — „Nem ismerek ily nevű doctort.“ „Nem-é? Pedig híres ember lehet az, én nem rég gyönyörű tündérmesét olvastam tőle a DIVATLAP-ban, mely annyira meg-

Negyven-ötven mértföldről sántikálnak hozzám, sánták, bénák, köszvényesek; csak egy népmesémet olvasom el nékiek, azonnal úgy szétfutnak, mint a nyúl; ha nem hiszed, olvasd tekintélyemet a B. P. HIRADÓT sub ⊙ s azonnal meg fogsz győződni állításom igazságáról. Egy hibája van gyógyintézetemnek: a rüh egy nemét, a viczkórt nem képes megorvosolni. Bizony nagy baj, mikor az ember nem fér meg a bőrében. Irjon bírálatot az ebadta, ha tud, elhallgatom, ha még annál igazságtalanabb lesz is: de az ily komisz paczkázást, iskolagyermekes kipoetázást nem szenvedhetem. S hogy csinál viczczet azon úri ember, ha engem nem Aranynak, hanem pl. Platinának vagy czigánysz..nak hínak? *These be good humours, indeed!* mondaná Pistol, a Sir John Falstaff legénye.

Azok az arisztokrata urak talán ilyeténkép gondolkoznak: Tegyünk úgy avval a falusi emberrel, mint a kis kutyával, előbb csipkedjük a szőrét, ha akkor fogat vicsorít, húzzunk végig horpaszán egy doronggal: majd el-ül. Nem úgy, tekintetes, nagyságos uraim, nem úgy! Irjanak önök halavány köreik számára halavány poezist,

---

tetszett nekem, hogy rászántam magamat — általa gyógyíttatni meg makranczos köszvényemet, mely már három szomszéd vármegye orvosaival daczolt.“ Ön csalatkozik, hiszen azon Arany úr, ki a kérdéses szép mesét írta, nem orvos és nem is lakik Pesten.“ — „Dehogy nem, dehogy nem, hiszen van eszem, hogy nem jövök vaktában negyven mérföldnyi távolból Pestre. Doctor bizony azon derék poéta, és Pesten lakik, mert én ezt világosan olvastam egy más munkájában, melyet a rudnói papról írt, s már akkor is nagy bizodalmat éreztem iránta, mert ugyancsak szivem szerint írt a zsidókról.“ — „Ah, ön doctor Arányi urat érti?“ — És így világosodott föl a tévedés, mely miatt a tekintetes úr negyven mérföldet fáradott.“

szépet, homályost és hideget, mint az őszi köd: majd Petőfi, meg Tompa, meg talán saját kicsinységem is fogunk írni, mit, meglehet, az ki tót dajkától francia vagy sváb tejet szopott, sem érteni, sem érzeni nem fog, de a mit azon egynéhány politikai *nulla*, azon még fejetlen *zero*, melyekhez nem több csak egy vonás: 1 (mi például *kardvonás* is lehet) kivántatik, hogy politikai milliókká emeltessék, ez a *számatlan nagy szám*, mondom, magáénak, szívvéréből szakadottnak vall. S denique is, jaj nektek, képmutató Archidiakonok, ha benneteket mind semmivé tesz egy *Esmeralda*. *)

Rólad a mese, mezitlábos *czigánymuzsa leány?*¡¿?

Most veszem észre, hogy mindeddig semmit sem írtam. De hát mit írjak? „Fakó leányt és pej legényt“, **) tudom istenem, hogy nem írok, ha nyelvemet kivetem is. Tudja isten, nem megy nekem az olyan istória. S honnan tudom ezt? fejemen történt. Neki fogok, uram fia, hogy majd kerekítek egyet: hisz ez oly könnyű, úgy megy az a Petőfi rajta, mint macska a hátján (értsd: ház héján = padlás), oda is teremtem a czímet vastag betűkkel, mert mióta „Don Juan“-t olvastam, *„my way is to begin with the beginning“*: de a többi nem akar menni. Próza fogott lenni, a legszikkadtabb értelemben vett próza. Azért felhagytam vele, jól-lehet Vahot I. már tele szájjal kikürtölte, mit én neki magány levélben, oly formán érintettem csak, hogy értésére adjam, mikép eszem ágában sincs mindig csupán keserves kínnal szült verseimmel tölteni az ívet.

*) Esmeralda, a „Notre dame-i toronyőr“-ben szereplő czigány leány.

**) Petőfi novellája; akkorában jelent meg.

Ad vocem ív! ha valamikor egyéb dolgod nem lesz, hogy az ördög heverésben ne találjon, írd meg nekem, mi nálatok egy becsületes írónak a napszáma? Egy-forma-e télen és nyáron? mennyi azé, ki maga kezére dolgozik, mennyi ismét azé, ki csak legénykedik? Mindezt tudni falun nagyon kivánatos dolog: különben *többet* találnak fizetni az embernek, mint *érdemlené*. Például én ilyen formán gondolom: egy népdal, java rossza, — egyre-másra egy *tizes*, egy darab költemény, oly nagyságú, mint János Vitéz-ed, apró betűkkel, egy lapra csak *tíz* rendvers (magyarúl stropha) szorítva és az egész versezet egy egész nagy octáva hajtású ívre kiterjesztve, kinyújtva, legyen az a legjobb vagy a legrosszabb, 20—25 pengő forint, hozzáértve természetesen, hogy az író *kizárólagos* dolgozótárs legyen! Ez, barátom, isteni kereset! csaknem oly jövedelmező, mint a kukoriczakapálás! s azonfelül az a szép előnye is megvan, hogy az ember kiadhatja munkáját, mikor azt már a kutya is megúnta olvasni. Irj egy füst alatt arról is: hát a könyvárusokkal hogy szokott az író alkuba ereszkedni? Kell-e folyamodványt adni be, s tyúkot vagy nyulat vinni? És ha az embert egyszer-kétszer gorombán elutasítják, mit csináljon akkor?

Mondd el némileg ezt nekem is Zeus égi leánya.

(értsd: czigány leány.)

Apropos! kivágtak öcsém, kivágtak. Egy Toldit akarok még írni Toldi Estéjét, s ezt neked akartam *dedicálni* hiúságból, büszkeségből ilyetén formán:

PETŐFI SÁNDORNAK

A KÖLTŐNEK:

BARÁTOMNAK.

és összement az egész dicsőség; az ördögök megsugák Lisznyay Kálmánnak, hogy tegyen úgy és a meg úgy tesz. Se kérd, se hall, csak úgy tesz. Meg mernék esküdni az élő istenre, mind a húsz újjamat feltartva, hogy ez eszme az én agyamban fogamzott először, e beállott újesztendőben, és lássa az ember! övé az eredetiség pálmája. *Sic vos non vobis . . . !*

Így húzza be az embert a remény, így húzott be engem is a *„vertatur“:* fordítni akarok, s nincs hova, tehát más papirt fogok be, mit ha egy huzamba elolvasni nincs *türelmed,* letehet'd ad graecas calendas. Ad vocem: *türelem.* — Fiú, te mostanában rólam irkálsz verset. „Ha ha ha“ mondod. Semmi ha ha ha! Olvasod Toldit s neki rugaszkodol verset írni egy ismeretlen falusi ember dicséretére, ki még nem is spectabilis. Ezért az öreg urak (ki, ki nem) lehordanak, mily szeles vagy, mily gyermekesen viseled magadat! dicsően kivitt fényköródben, mint nem tekintesz le büszkén Parnaszod légzetes (luftig) tetejéről az alant négykézláb mászókra stb., s te leülsz és írsz verset, melyben kimondod, hogy fejednek nem veszed más hasznát, csak bokrétás kalpagod teszed rá. (Mellesleg legyen mondva: fejed nem köszöni meg a bókot, mert ha még oly szép érzetek fakadnának is a szívből, az alakítás, elrendezés dicsősége minden esetre a főt illeti.) Tovább megyek. Hozzád küldött harmadik levelemben, a Vahoterián elkeseredve írom, hogy ha nem boldogulok az írói pályán, másolok megint, mert nekem oly prózai, oly kisszerű élet jutott,

hogy, hivatalos iratokon kívül, akár az olvasást is elfeledjem, s ezen nyomorú élet belé kényszerített a türelem rabigájába.

Ej mit! türelem! kiáltasz te, papirt veszesz és írsz *„A türelemről“* (tulajdonkép a *türelem* ellen), melyben bennünket, becsületes, szorgalmas, rendszerető embereket *per birka* et *szamár* tractálsz.*) Bizony szép, illik így tenni bátyáddal! hiszen te még csak 24 éves vagy s én már har..! har.... uram Jeszusz, segélj kimondanom! harmincz! Végezetre és utoljára (mondaná a mi papunk) írok az ápril 17-iki tűzvészről, megírom a küzdést, melyben valék, az aggodalmat, perczről percz-re.... te fogadat piszkálod a kényelmes Pillwaxban, biztos fedél alatt, s rám kiáltasz: „Ha férfi vagy, légy férfi!“ Jó, jó, házasodj' meg csak!

Most térjünk a tárgyra, a miért tulajdonkép tollat vettem elő. Erdélyinek megírtam, hogy ha Toldi-ból van egy példány nekem szánva, az tied legyen. Megkértem, szolgáltassa kezedhez. Egyéb különös nem történt ezen a vidéken.

Fogadd nőm szives üdvözletét, ki azzal dicsekszik, hogy ha egyszer véletleňül betoppannál, arczképed után megismerne. Fogadtam vele, ugyan tégy próbát.

Megáldjon kedves jó fiú, az atya úr isten, megigazítson a fiú úr isten és megszenteljen a sz. lélek úr isten, hogy áldott légy menynyen és földön, buzgón imádkozza szerető barátod

Arany János.

---

*) Petőfi ismeretes verse:

„Türelem te a birkák s a
Szamarak dicső erénye“ stb.

[24.] PEST, június 18. 1847.

Imádott Jankóm! A te lelked a Krisztus lelke volt. Elég erről ennyi. Illyés uramat*) Túron elkergettem gorombaságai miatt, és négy nap alatt értem Pestre esőben és szélben, hanem ezt te kutyába se vedd, valamint én nem vettem, mert hiszen: vidi alios ego jam ventos! . . . . Pontiustól Pilatushoz lótottam futottam TOLDI-ért (vagy Tholdyért?) míg megkaptam. Tíz példányt adtak. Hatot megtartok, négyet elküldök a legközelebbi alkalommal. Már nem megyek a külföldre; nincs annyi lelkem, barátom, hogy Juliskámat oly távol hagyjam, nem lehet; aztán meg Emich is fene sovány alkut akar tenni költeményeimre, melyeket örök időre szándékozom eladni neki. Ezt tudva, hogy nem fogok utazni, még nálad maradhattam volna, de ki tudta? . . . . Számtalanszor gondolok rátok, szeretteim, és azt gondolom: vajha oly boldog lenne az én családi életem, mint a tiétek, mert annál boldogabb már nem lehet. Csókold összevissza nevemben komámasszonyt, gyermekeidet és magadat. Laczinak pedig mondd meg, hogy ne sírjon, mert egyszer csak azt veszi észre, hogy ott termek s még nagyobbat vágok a fenekére, mint a minap; akkor aztán majd sírhat. Felelt-e már Tompa Mihály bátyám ő kegyelme, és mit felelt? most írok neki is a jövő évi ÉLETKÉPEK ügyében. Hát arra a levélre mit mondasz, a mit Vahot Imre írt hozzá? ez koronája ostobaságának atque pimaszságának. Ha egy szót sem írt volna többet, ebből ki lehetni ismerni veséjéig és májáig. Leveledet mindig örömmel, lelkesedéssel veszem, de csak úgy, ha nem frankózod. Hagyd el ezt a szamár falusi tempót.

*) Szalontán fogadott szekerese.

Én restelek itt bejárni a postára s ott várakozni, míg rám kerül a sor, hogy kifizessem. Isten veled, isten veletek! Igaz barátod,

PETŐFI SÁNDOR.

Őszintén tisztelt barátom az úrban! Azon kellene kezdenem a dolgot, hogy öntől engedelmeket és bocsánatokat stb. kérjek, azonban minthogy sokkal fontosabb kérni valóim vannak, ezekkel állok elő s hagyom amazokat boldogabb időkre. — Tán fogja ön tudni, hogy az ÉLETKÉPEK szerkesztésének gyönyörei az idők teljességében reám várakoznak*) s e tudás folytán megsejdítheti ön: hogy e téren mindazok, kik magunkat egy vérből való vérnek, egy lélekből való léleknek hisszük és valljuk, menten minden idegen befolyástól egy szívvel, egy czélra egyesülni fogunk. Vegye ön jó vagy rossz néven, — de én kimondom: hogy ön is egyike azoknak, kiket Isten, haza és emberiség nevében rokonainknak nevezek s ki hiszem, hogy engem szinte annak nevezend, mihelyt úgy fog ismerni, mint én ismerem önt. Jól tudom: hogy e következő félévre ön Vahot Imre úrnak adta szavát a lapjában közremunkálásra s én, álljak bármi viszonyban V. I. úr irányában, a fondorkodást nem tartom kenyeremnek, s az adott becsületszót szeretem mind magam, mind mások által tiszteletben és szentnek tartatni. E tekintetben tehát egészen nyugodt lehet ön miattam, ha netán régibb kéziratai találnának is önnek casu quo hozzám tévedni, azokat ön jogsérelmével közleni nem fogom; miképen nem köz-

*) Az ÉLETKÉPEKET 1847 júniusig Frankenburg Adolf szerkesztette, ekkor szerkesztőtársa lett Jókai, a ki aztán 1848 januártól egyedül folytatta a szerkesztést.

löm mind azon dolgozatokat, mik V. I. úr kizárólagos dolgozótársaitól ennek előtte s hirdetménye óta is (!) hozzám beküldettek. Azonban: hogy ennyi szószaporítás után a dolog velejére térjek, felszólítom önt teljes barátsággal: hogy mihelyt adott szava miatt teheti, munkálataival emberelje meg az általam szerkesztendő lapot, olyképen, hogy miután Petőfi minden hónapban két, Tompa egy versnemű munkálatot fog adni, öntől szinte havonként egyet kivánnék közleni, hogy így szűntelen közönség előtt álljon e három név (epithetonokat nem rakok a név elé) díjazni mind hármok munkálatait egyenlően fogom: minden két versért tizenöt pengő forinttal, mely ugyan nem a legméltóbb érdemdíj, de minél többet jelen körülményeim közt nincs hatalmamban resolválhatni.

Önnek válaszát örömmel elvárom, vajha színről színre láthatnám önt egykor. Addig is, míg e várt idő bekövetkezhetnék: fogadja ön a levegőkön keresztül legforróbb kézszorításomat.

Jókai Mór.

A Hazánk-ba pedig szabad és kell írnunk. Jókai maga is dolgozik bele.

Petőfi.

[25.] Szalonta, június. 25. 1847.

Kedves jó Sándorom! Úgy akartam kezdeni levelemet, hogy: Isteni Sángyikám stb. de, azon felűl, hogy még ez is nyomorult kifejezése lett volna irántad való érzetemnek, még azon hibába is estem volna, mibe estél te, beszélvén Krisztus lelkéről stb. Egyébiránt, hogy leveledet soha sem vártam annyira, mint most, az bizonyos.

Hétfőn este rosszúl lettem, a rá következő éjt nyögve kínlódtam át, kedden egész nap feküdtem; kedden délután kapom leveledet s mily jól esett. Épen elszenderedtem volt s álmomban *veled* csevegtem, egyszer nyílik szobám ajtaja s hozzák leveledet. Talán épen az gyógyított meg. Már most kutya-bajom sincs. Annyival nyugtalanabbúl vártam pedig leveledet, mert Illyés Jankó megrémített hamari hazajövetelével. Kérdem tőle, hol hagyott? Azt felelé, Túron kifizetted és megkérted, engedné meg egy épen Pestre utazó barátoddal, kivel ott találkozál, folytathatnod utadat. Ma egy hete átmegyek Gesztre aranyaimért, melyeket Szőnyi úr lehozott. Ott beszélek Mezeyvel, kit te, remélem, ismersz s az mondja, hogy a túri korcsmában egy fedél alatt háltatok, de csak reggel tudtátok meg, a mikor egy pár szót váltván egymással, te azt nyilatkoztattad volna, hogy sehová sem mégy Túrról, míg az eső esik, annyira megúntad már. Később Szőnyi és Kovács János a másik nevelő mondják, hogy (Túr és Pest közt valahol) találtak egy szinte ernyős szekéren, juhász-kutya módra hasalva (a phrasis enyém) de nem merték egészen ráfogni, hogy te vagy.

Ez utóbbi hírek megnyugtattak egy kevéssé, mert megvallom, az Illyés uram apostasisa oly gyanúformát is keltett bennem, hogy ő maga, bár nem nyilvános tolvaj, de alattomos gazember lehet, kizsebelt s elszökött tőled. De minden megnyugvás után sem feledhetem azon szavát, hogy te *kifizetted* őt. Mit fizettél még neki! hiszen már akkor 31 frt 40 kr. volt (csak a mit én tudok) a markában.

Tholdy (tán csak nem úgy nyomták?) körüli fáradozásodat az én istenem fizesse meg neked, fiú; a közelebbi alkalomnak pedig, melyen leküldeni igéred, szeretnék a szeme közé nézni Petőfi Sándor képében.

Annyit tudok, hogy ha már letettél a külföldre menésről, bizonyosan rövid időn Szathmárba rohansz: hátha egy jó nagy varga betűt kanyarítnál, járván ismeretlen tájakon, tudniillik jönnél Aradra gyorskocsin, onnan Szalontára gyorsszekeren, Szalontáról Váradra én bevinnélek s ott ismét gyorskocsi van. Furcsa kivánság, mondod, azt kivánni Leandertől, hogy midőn Herojához sietve átúszsza a Hellespontot, a fekete tengerben is kanyarodjék egy nagyot. No de hisz az instanst nem szokták megverni, mondja a példabeszéd.

Ezenkívül jelentem alásan, hogy a mit rám tetszett bízni, pontosan elvégeztem, megcsókolván helyetted a komádasszonyt össze-vissza, de panaszkodik, hogy legkisebb íze sincs a csókokon az eredetiségnek, annyira el van fordítva a fordítás által.

De legyen vége a bolondságnak és szóljunk komolyan. Ha nem magad hozod le Toldit, leküldhetnéd gyorkocsin. Én már megírtam Ercsey Sándornak, ki nőm testvére s Várad-Olasziban a megye háznál Csengeri Imre aljegyző irodáján megyei írnok, hogy lesse szorgalmatosan, miután Tiszáék már lejövén, le nem hozták. De ki ne fizesd, mert úgy hamarább kézhez szolgáltatják, ha pedig fizetés nélkül fel nem veszik, végy recepisset.

Más biztos úton is küldheted, ha akad. A kántor okosságára bízom, mit énekeljen. Ha Váradra küldöd, mindenesetre Ercseyhez utasítsd.

Hogy gyakran visszaemlékezel azon egyszerűen töltött kilencz napra, kimondhatlanúl jól esik nekünk. De hát mi, pajtás. Nincs egy kedves falatunk, melyet megennénk neved megemlítése nélkül. Ha most itt volna Petőfi! ha ehetnék belőle! Ezt így tette Petőfi, azt

amúgy, ez kedves volt neki stb. stb., az mindig úgy megy. Be szeretnők, ha a mi fiúnk volnál! Ha hozzánk járnál legalább — vakáczióra!

Jókai levelét nagy örömmel vettem, ajánlatát elfogadom. De szeretném, ha senkinek sem mondaná legalább egy pár hétig, míg t. i. V. I.-től választ nem kapok. Furcsa lesz ez, ha valamikép el nem romlik. Mai postával egy pár verset küldvén neki, egyszersmind a legsimplexebb módon megemlítem kisérő levelemben, hogy miután már, mind körülményeim által gátolva, mind *az ő* tanácsát követve, nem fogok lapjába terjedelmes költői beszélyeket adni, hanem csak apróbb verseket, szeretném, ha kijelentené, hogy ezen apróbb versekért *fogja-e* aránylag és mily arányban fizetni a 25 frt ívdíjból rá eső részt, hogy így én, mint ilyesekben járatlan, tudhassam mikor mennyi pénzem van nála. Erre, ha valamit meg nem orrol, bizonyosan így fog válaszolni: tisztelt barátom, hisz azt kiszámítni nagyon könnyű, mihelyt ön annyi apró verset össze írt, hogy egy ív kitelnék belőle, nálam azonnal kész a 25 frtja, banknotában, vagy huszasban, az nekem mindegy. Ezt a mulatságot nem szeretném ha valahogy elromlanék, nekem studiumom a *charakterek*. Azért csitt! az eredményt majd megírom.

Tompa még nem válaszolt, de nem is késett még azon tekervényes postán. Beje ide annyira van, mint Északamerika.

Megint írok nem soká, addig isten veled és minden angyalai, meg Juliska is! Igaz barátod,

ARANY JÁNOS.

[26.] Szalonta, augusztus 5. 1847.

Kedves Sándorom! Hol találnak meg e soraim, nem tudom, de veszszenek bár el a posta-rendszer özönvizében, vagy térjenek vissza hozzám az óhajtott enyhítő olajág nélkül, kibocsátom őket. Azért is előre föltévén, hogy ha olvasod e levelemet, úgy bizonyosan meg is kaptad, épen úgy szólok hozzád, mintha bizonyosan tudnám tartózkodásod helyét, mintha bizonyosan kezedbe fogna jutni iratom. Hogyan vagy fiú? Hol jársz és kelsz? Örülsz-e, vagy búskodol, vagy haragszol és káromkodol? Előtte az egybekelésnek vagy utána? Mind ennek nem tudása kínoz engemet naponként.

Azt képzelem, hogy tőlem téged jelenleg csak néhány mértföld választ. S irgalmatlanúl infestál, hogy rólad mit sem tudok. Úgy óhajtalak boldognak tudni téged. Úgy képzellek, mintha beteg fiam volnál, s válságos (kritikus) napjaidat számlálnám, élet vagy halál perczét várva. Ragadj ki e helyzetből s ha már tettél újabb lépéseket, írd meg, meddig haladtál. Hiszen lehetetlen, hogy oly perczed ne legyen, melyben semmi egyébre jónak nem érzed magadat, csak a levélírásra. Ragadd meg e perczet s tolladat és utasíts erre egy levelet.

Minden postanap mohón tépem fel az újságot, lesve, ha valamelyik pletyka ember rólad valamit kottyantana, de hiába! Mysterium az egész. Rántsd le előttem az igazság szobráról a fátylat — ne gondolj vele, ha meghalok is ijedtemben vagy örömömben.

Tompától írt leveled*) igazán meglepett. No mondék, ez egyszer a kóbori mennykő! Igazán hip, hop!

*) Nincs meg; Petőfi júliusban lehetett Tompánál.

hírével jár. De Tompa nem állott be a jövő évi triumvirátusba, ugy-e?

Most Szilágyi*) volt nálam vagy két hétig s mi is veszekedtünk egy kicsit. Szeretné *népies* költeményeimből a *népies* kifejezéseket kihagyatni. Továbbá nem hiszi, hogy az *érthetetlen szépségek* kora lejárt. Pedig, ugy-e Sándor, lejárt, vagy ha még le nem járt volna, lejáratjuk? S hadd mondják aztán, hogy hátrafelé húzzuk az irodalom taligáját.

De hisz mi gondod most neked mind ezekre? Jaj neked! ha gondod tudna lenni. Írtál már eleget s jogosan követelhetsz egy kis szűnidőt a szerelem karjai közt. Hanem nekem válaszolj, mert különben ha elő talállak megfojtalak -- csókjaimmal. Barátod.

ARANY JÁNOS.

BORÍTÉK: Petőfi Sándornak barátilag. (Hely nélkül.)

[27.] SZATMÁR, augusztus 6. 1847.

Meghaltál-e? vagy a kezedet görcs bántja, imádott
Jankóm, vagy feledéd végkép, hogy létezem én is,
Vagy mi az ördög lelt?.... híred sem hallja az ember.
Hogyha magába fogadt az öröklét bölcseje, a sír:
Akkor béke veled, legyenek szép álmaid ott lenn,
Feddő kérdésem nem fogja zavarni nyugalmad,
Hogy mi okért hallgatsz? mért késel szólni levélben?
Hogyha pedig görcs bánt, menj a patikába s iparkodj'
Meggyógyúlni, fiam, s aztán írj rögtön, azonnal.
S ha feledél engem? ha barátod volna feledve?
Dejsz' ugy, öcsém, veszsz meg, kívánom tiszta szivembül.

---

*) István.

Te mikoron nevedet keblem mélyébe beírtad,
Mit tettél, tudod azt? gránitsziklába aczéllal
Vágtál életen át múlás nélküli betűket;
Hát én? én nevemet karczoltam volna homokba,
Mellyet, névvel együtt, egy hó szellője is elfúj?
Megköszönöm, ha netán így van..... no de elhiszem inkább,
Hogy rossz verseim is vannak, mint hogy te feledtél.
Lomha vagy, itt a bibéd; restelsz, mint jó magam, írni.
Kérlek, hagyd nekem a restséget, légy te serényebb,
Lásd, nekem úgy illik (s oly jól esik!); úgy-e lemondasz
Róla, ha én kérlek? — Hah már is látlak ugorni,
Mint ragadod nyakon a tollat, mint vágod az orrát
A tintába, miként huzod a sok hosszu barázdát
A papiron, ringy-rongy eszméket vetve beléjök.....
Mert ne is irj inkább, hogysem bölcs gondolatokkal
Terheld meg leveled s gyomrom, mert semmi bolondabb
Nincsen, mint az okos levelek, s én íszonyuképen
Irtózom tőlük; tán mert én nem tudok ollyat
Kompónálni, azért. Ez meglehet. Ámde hogy úgy van,
Esküszöm erre neked túróstésztára, dohányra,
És mindenfélére, mi csak szent s kedves előttem. —
Drága komámasszony, kegyedet kérem meg alássan,
Üsse agyon férjét és szidja meg istenesen, ha
Még ezután sem fog nekem írni az illyen-amollyan.
Irjon mindenről hosszan, de kivált ha kegyedről
Ir röviden, haragunni fogok majd hosszu haraggal.
El ne feledje a barna Laczit s a szőke Julist, e
Kedves gyermekeket. Hát a kert hogy van, a melynek
Rózsáin szemeim sokszor függének, a míg a
Messzeröpült lélek hívemhez vitte szerelmét.
És a csonka torony, melly a lezúgott harczoknak utána
Most szomorún hallgat gyér fű-koszorúzta fejével,
S várja jövendőjét, mely lábát ráteszi, s akkor
Összeomol, mint a koldus, ha kikapja kezéből
A mankót a halál.... áll még a gólya fölötte,
Méla merengéssel nézvén a messze vidékbe?
Mindenről akarok, mi nekem kedves vala, tudni.
Jártam azóta dicső szép tájakon, ám de tiétek

Mindig eszemben volt, bár nincs mit rajta csodálni;
A veletek töltött kor tette szivemben örökké.
S jártam azóta magas fényes paloták körül, a hol
Minden, minden nagy; gazdáik lelke kicsiny csak ....
Akkor eszembe jutott alacsony hajlékotok ebben
Mind kicsinyecske, de a gazdának lelke nagy és szép; —
Ejnye, mi a fene lelt engem, hogy szembe dicsérek?
Most veszem észre, hohó! mind, a mit mondtam, hazugság,
Csúnya hazugság volt. Le akartam csak kenyerezni
A nótáros urat, hogy.. . hogy.... hogy majd beszerezzen
Bakternak vagy kondásnak falujába, ha e szép
Hívatalok valamellyike meg fog ürűlni idővel.
Hja, nekem is hozzá kell látnom végre, barátom,
Házasodom, tudod azt, s tudod azt is, hogy jövedelmet
Dús uradalmam nem hullat zsebeimbe, mióta
Századik édesapám eladá vagy meg se szerezte.
S így az eléléshez nincsen mód, nincs! hivatal kell.
Meghajtom fejemet, szépen mosolyogni tanúlok,
Nyájas szófogadás, kígyó-csúszású hizelgés
Lesz kenyerem (s zsíros kenyerem.)... hah, lesz a kutyának,
Nem nekem! oh pusztán a gondolat is már
Lángfelhőket idéz véres szemeimnek elébe,
És szívem tombol, mint a harmadfü csikó, ha
A pányvás kötelet legelőször dobja nyakába
A pásztor, hogy a ménesből kocsirúdho' vezesse.
Nem a tehertől fél, a mellyet húznia kell majd,
Nem, hanem a hámtól, mely korlátozza futását
És a mit így elveszt, azt nem pótolja sem abrak
Sem pedig a ragyogó szerszám. Mit néki az étel
S a hiu fény! megelégeszik ő a pusztai gyeppel,
Bármi sovány, s a záporesők szabad égnek alatta
Verhetik oldalait s a bozót hadd tépje sörényét,
Csak szabadon járjon, csak kergethesse tüzében
A sivatag viharát s a villám sárga kigyóit. —
Isten hozzátok! Lelkem múlatni szeretne
Még veletek, kedves hiveim, de az elragadó szél
Képzeletem százrétü vitorlájába beléfújt,
Szétszakad a horgony, fut gályám, elmarad a part,

S ringat habkarján a látkör nélküli tenger,
És mig az orkán zúg, a felhők dörgenek, én a
Lant idegébe kapok s vad tűzzel zengi el ajkam
Harsány hymnusodat, százszorszent égi szabadság!
És kijön a vizek aljáról a szörnyetegek s a
Tündérek serege, s valamennyi dalolja utánam:
„Téged dícsérünk, légy áldva, imádva, szabadság!
Nélküled élni örök szenny, érted halni örök fény!
Éljünk vagy haljunk? létünk szentsége, parancsolj!"
És a nagy mindenséget bétölti ez ének,
És a szolgasereg, melly él és hallja dalunkat,
Térdre borul s könyörög, hogy szállj le fülébe, siketség,
S kik már meghaltak: poraik reszketnek a sírban.

PETŐFI SÁNDOR.

Tennap váltottam jegyet, szeptember 8-kán esküszöm. Eddig leszek itt Szatmáron, akkor megyek Koltóra. Írj tüstént, Jankó, ha istened van. Ölel csókol benneteket igaz barátod

P. S.

Megkaptad a Tholdykat és verseimet? mert elküldtem. Remélem, rigmusban felelsz.

BORÍTÉK: Arany Jánosnak. Nagy-Várad. Szalontán.

[28.] SZALONTA, augusztus. 11. 1847.

Kedves barátom, lelkem jobb fele!
Mi volna édesebb dolog nekem,
Mint irni hozzád, irni íveket,
Tarkán a hogy jő, zöld, piros, fejér,
Meg tudja a szent, millyen gondolat.

S még is te feddesz és panaszkodol,
Halott beszédet tartasz siromon,
És több eféle. Megvallom fiu,
E szemrehányás, e feddő levél,
E szenvedélyes „meghaltál“ kiáltás,
E leczke izű dorgáló beszéd,
Ez a lelket leöntő nyakleves,
Ily megrohanva, ily váratlanul,
Hogy a léleknek annyi érkezése
Sincs, mig szemét törölje, vagy pedig
Nyálát le nyelje — meg kell vallanom
Hogy ez nekem...... fölötte jól esett.
Oh, mert belőle látom mint szeretsz,
Mi hő kebellel engem, hívedet,
Hogy elvakit ez édes indulat,
Hogy nincs türelmed egybevetni a
Napok folyását, tért, időt, körülményt
S egyéb tudákos elvont dolgokat,
Midőn azért békételenkedel:
Miért nem irok a szálló madárnak,
Ki egykor almafámon énekelt,
Miért nem a méhnek, ki a minap
Mézet szedett kertem virágiról,
Vagy a csapongó lepkének, ki néha
Megörvendezteté kis gyermekim,
Vagy a szellőnek és zúgó viharnak,
Mely tegnap itt volt, most ki tudja hol van?
Hová irhattam volna én neked,
Bohó fiú te! mit mondék vala
Szegény levélnek: merre végye útját,
Hogy rád találjon e négy hét alatt?
Talán bizony nem törtem én azon
Elmém eléggé 's nem falék mohón
Fel minden aljas pletykát, hirharangot,
Rágalmat, emberszólást és egyéb
Vidéki mismást a divat lapokban,
Csakhogy felőled, hol-léted felől
Lelnék azokban egy betücske hirt.

De nem találtam bennök semmi szót
Rólad, s miként a meddő figefát
Az idvezitő, el — megátkozám
Őket: ne is teremjenek soha
Édes gyümölcsöt senkinek, ha nem
Teremtek most nekem.

Mit volt csinálnom? hát sopánkodám:
Ej, ej, hatalmas és mindentudó ég,
Hol kóborolhat most az a fiú?
Gyakorta ismét így imádkozám:
Mennybéli isten, édes istenem!
Adj annak a szegény Sándornak immár
Adj valahára *állandó* tanyát,
Csendes tanyába szép kis fürge nőt,
Angyal kedélyű szende, barna nőt,
Mellé mosolygó szép gyerkőczöket,
Egy párt, ha többet nem, fiút s leányt:
Oh adj családi boldog életet!
És ime! a mit oly forrón ohajték,
Jön a levél, hogy teljesedni fog.
Csak egy rövid hold élet, és az én
Költő barátom, mint Illyés próféta,
Tüzes szekéren a mennyégbe száll.
Én bőjtölöm meg mézes heteid,
Fogadni mernék; s néma bőjteim
Hosszúak és nagyok lesznek, nagyok,
Mint a tiéid egykor Debreczenben.
Mert a barátság kis szövétneke
Halvány világgal ég a szerelem
Máglyája mellett: de mit bánom én!
Hogy el nem alszik, arról meg vagyok
Győződve, mert hisz — tüz nem olt tüzet,
Sőt jobban éleszt: hát miért emelnék
Önző panaszt, a méz-teljes hetekre?
Nem, én nem zúgolódom ellenök,
Sőt azt ohajtom (veszszek el, ha nem)
Legyen halandó élted fogytaig

Oly boldog-édes mindenik heted,
Mint a legelső, mellyet élvezesz
Az esküvés után.

Én addig itthon, a távolban is,
Magányomban veled társalkodom,
Könyvedből iszsza lelkem lelkedet,
Mint a dicsőült égi szellemek
Az idvezűlés harmattengerét.
És elmerengek arczod másolatján,
Mely néma, még is annyit mond nekem,
Előteremti azt a tíz napot,
Midőn te, hű barát, hajlékomat
Megnépesítéd egy öröm-sereggel,
Előteremti, mondom és örökké —
Valósággá ifjitja nékem azt.
Ilyenkor aztán vágy éled szivemben,
Hogy vajha bár, nem én értem, hanem,
Kinek majd férje lészesz, hölgyedért,
S kinek dalolsz, a nemzetért, örökké
Maradnál ifju, mint ez érczlapon.

ARANY JÁNOS.

Lelkem fattyam! Hát hol is kezdjem, na! Biz én magam sem tudom, ha csak azon kedves újságon nem, mit te alkalmasint tudni fogsz, hogy Petőfi megházasodott. Soha ez igénél jobban nem vártam semmit, mert köztünk legyen mondva, mindig tartottam valamely galibától és konkolytól. De hát már egészen úgy van, már nem lehet tréfálni a dologgal. Jobban örűlök neki, mint ha valaki száz bivalyt adott volna, meg Vas Gerebent ráadásúl. Azt mívelte már a szivem, mintha 13 élű bicska lett volna, mind nyíló félben, benne.

A más héten útnak is indítottam egy levelet, Sas Károlynak czímezve, mert annyit gondoltam, hogy körül-

belűl Szathmárban teker az ördög (az a kis szárnyas, nyilas purdé, tudod) de hogy ezen megyének melyik részén tartózkodol, azt nem tudtam, a posta sem olyan bolond pedig, hogy ott téged felkeressen. Így folyamodtam egy kis arczátlanság (= arszlánság) féléhez, tudod, és írtam ismeretlen emberhez kérő levelet. Úgy hiszem, az óta körmeid közt van.

Tompa Misutól, a tieddel együtt, kaptam levelet. Azt írja, hogy: 1. ő nem valami pityergő fiú, és engem nagyon szeret. 2. Nem ő esket össze. 3. Beteg s szeretné, ha boldog házas volna. 4. Arczképén azért hogy bajusz van, pap, s azért hogy kabát van, magyar. 5. Ő mint új gazda 7 frt 30 kr. havi díjért nem kötheti Jókaihoz magát.

Boldog isten, hát én *milyen* gazda vagyok! Mi előnyöm benne, hogy nőm és gyermekem, szóval családom van? Nékem is igért Vahot 4 frtot, darabjáért a versnek, ha nem kizárólagosa leszek is. — Jókai szinte adna annyit, s 4 + 4 = 8 : de hát más egyébre nincs tekintet? Igazán írja, hogy vásáron vagyunk az irodalomban, úgy van, m...a-vásáron. Én *kedvedért* Jókaihoz csatlakoztam, s ha tüzes vasvillát köpdösnek is érte rám, megállok. Annyit nyernek vele, hogy nem olvasom lapjaikat, s aztán nem hallok semmi rágalmat. Mindazáltal nem akarok gorombán válni meg Vahottól; inkább, ha ez élemény neki, ingyen írok lapjába az idén. De kétkulacsozni nem fogok. Itt azonban csak magamról, nem Tompa pajtásról szólok, mert neki V. Imrével, mint írja, bonyolódott viszonyai vannak, melyeket én nem tudok s isten mentsen, hogy őt kárhoztassam.

Vetem szemeimet a térképre s tudod mi esik nehezen? Az, hogy alig vagy tőlem néhány mértföldnyire

s még sem vagyunk együtt. Hej te Sándor, beh özön dinnye van nálunk, és mily édesek. Nekem már is van jegyezve egy pár száz, pedig ez még csak az eleje, s ha te a nyiri dinnyét tartod legjobbnak, úgy nem ettél jó dinnyét. Itt megtanúlhatnád, mit hínak jó dinnyének; most fog érni, a jövő héten legjobban. S a mi több, ez igen könnyű étel, szerelmesek is megehetik gyomorterhelés veszélye nélkül. Meglátogatnálak, de annak száz akadálya van. Első ez a csörömpölő láncz lábaimon, második, hogy nem tudom még, hol van neked ez úttal otthon, pedig én csak a te vendéged, és folyvásti vendéged szeretnék lenni, harmadik, hogy csak nem vihetném magammal komádasszonyt, Julcsát és Laczit, ezek nélkül pedig látogatásom csorba volna. Ó ha te oly roppant dühös szerelmes nem volnál! ha elhagyhatnád egy hétre mátkádat! legalább csak azért, hogy hamarabb teljék az az egy hónap. Majd a tüzes isten nyila! mondod.

A mi pedig a komádasszonyt illeti: ő nem izen neked semmit. Teljesen desperált, hogy soha sem lát téged többé ez életben. Laczi ugyan váltig bíztatja: hogy „de bizony eljő Petőfi bácsi, mert paripát igért nekem s azt elhozza“, de az anyja nem hiszi, azt mondja, nem gyermek ő már. A csonka torony is köszönt pedig s kérdezi: mikor lesz szerencséje? s ha valaki azt mondaná neki, nem éri ő már azt meg, mindjárt összerogyna ijedtében. A kert rózsái elmented után azonnal elhervadtak, — de ezek legalább jövő pünkösdre ismét megújulnak. A gólya is elment, de nem búcsúzott el végkép. Sándor... Sándor...

Oly nagy kedvem volna Felhőket írni.

Bevégzem most levelemet, de rövid időn másikkal zavarom meg szerelmi boldogságodat. Tudod fiam, az a folytonos szerelmeskedés megárt, jó néha közé valami unalmas dolgot vetni. Legyenek az én leveleim azok. Annyit azonban bizonyosan hiszek, hogy ha szept. 8-ig nem, azontúl az örökkévalóság utolsó czölöpjéig nem foglak látni — Szalontán legalább.

Isten megáldjon, édes Sándorom és adjon 1000 000000000000000-szorta boldogabb jövőt, mint a milyen boldogtalanok valának mult napjaid.

Ezért a csizmadiás jó kivánatért pedig bocsáss meg teljes barátodnak

ARANY-nak.

Most sem tudom, hol lel meg a posta Szathmáron. Nézesd meg a postát előre, hé, ne hogy *eltévedjen ezen levelem*, m*e*rt n*e*m sz*e*r*e*tn*é*m *e*z*e*n l*e*v*e*l*e*mn*e*k *e*lt*é*v*e*d*é*s*é*t stb.

[29.] SZATMÁR, augusztus 17. 1847.

ARANYOS szájú szent JÁNOS barátom! Kapva kaptam két leveledet, melyekből sok szép dolog esett értésemre; valamennyi között legszebb pedig az, hogy tiszteletes tudós Tompa Mihály uram csakugyan lutheranus! Szép és még egyszer szép. Ki hitte volna, hogy még ez iránt az ember iránt is meghűlök, meg kell hűlnöm.... mert én csak characteres, szilárd characterű embernek tudok barátja lenni. Fáj, fáj, fáj... fáj a szivem, fáj. Egyszer azt mondja; hogy ő mint új gazda nem dolgozhatik 7 frt 30 krért, máskor meg hogy neki Vahottal

bonyolódott viszonyai vannak, azonkívül meg nekem már szavát is adta. Azok a bonyolódott viszonyok határtalanúl gyanúsak előttem mindenkor és mindenben, aztán szeretném én látni, kapott volna-e különben 7 frt 30 krt is, ha én nem kivántam volna Jókaitól, hogy hármunkat egyenlőn fizessen? de ha húsz annyit kapna is! midőn az ügy áldozatot kiván, áldozni kell. K..... frater, a ki csak haszonért áll a szent zászlóhoz. Ez minden bitangtól kitelik. Nekem Vahot Imre igért négyszáz forintot, Horváth Lazi is adna négyszáz forintot, sőt megadna a kettő évenként 400 pengőt, és nem kell!.... hanem persze nekem hívatalomból és jószágaimból és mindenhonnan csak úgy dől a pénz, és magamon kívül nincs senkire gondom, csupán feleségemet és szüleimet kell tartanom és öcsémet segítenem, így hát könnyen beszélek. Ezeket meggondolva, tökéletesen átlátom, hogy Miska barátunk nem tehet áldozatot. Denique a pap csak pap, és a „telhetetlen papzsák" nem chimaera. Te is mondtál utósó leveledben egy titáni otrombaságot, tudniillik hogy Jókaihoz a kedvemért csatlakoztál. Quo jure a kedvemért? az én kedvemért, édes öcsém, ne tégy semmit, effélét legalább ne. S ha ezt csupán az én kedvemért tetted, úgy ezennel fölmentelek minden kötelezettséged alól. De itt több forog kérdésben, mint becses úri személyem kedve, ezt beszédeim után nem nagy mesterség volna belátnod. Én a népköltészet képviselőit akartam egyesíteni. Miért az Életképek-ben? Mert annak legtöbb olvasója van, mert ahhoz szegődtek a legjobb fejek, mert annak szerkesztője egyik főtagja a fiatal Magyarországnak, hova mindazokat számítom, kik valódi szabadelvűek, nem szűkkeblűek, merészek, nagyot-akarók, azon fiatal Magyarországnak, mely nem akarja a haza

kopott bocskorát örökké foltozni, hogy legyen folt hátán folt, hanem tetőtől talpig új ruhába akarja öltöztetni.... szóval 'az ÉLETKÉPEK legneküinkvalóbb organum. Ha nem látod át, kedves barátom, hogy én ezekért híttalak az ÉLETKÉPEK-hez, úgy csak maradj *Krähwinklben*, maradj Vahotnál.

Különben, hogy ezen kedvetlen dolgok után áttérjünk végre.... még kedvetlenebbre: az én vőlegényi napjaim nyomorúságosak. Ipam annyira nem szeret, hogy formaliter megtiltotta a kijárást hozzájok. Már megszegtem ugyan egy párszor e tilalmat, de vesztemre, mert utósó kinnlétemben — valami tíz vendég szeme láttára — oly hidegen viselte magát irányomban, mint valami jeges medve, úgy hogy én tökéletesen jégcsappá fagytam volna, ha mátkám napvilág-pillantásai nem ónak. Levelezünk erősen egymással és ő néha berándul Szatmárra, ez menti meg lelkemet az éhhaláltól. Hanem hiszen holnaphoz három hét nem a világ. — Mostanában bizony már nem igen látjuk egymást, azonban mondd meg az én kedves komámasszonyomnak, hogy a világ minden kincseért se essék kétségbe, mert:

Még jőni kell, még jőni fog
A jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Mind hármunk ajakán.

Addig türelem! már csak folyamodjunk a szamarak és birkák erényéhez. Te Jankó, tudnál-e te nekem oly sok és oly hosszú leveleket írni, hogy beléjök únjak? Százezer pengő forintot teszek föl Császár Ferencz poémáira, hogy nem. Próbáld meg. Most pedig (valamint mind örökkön örökké) áldjon meg benneteket az

én istenem . . . . ez a legbőkezűbb valamennyi között, azért kérem ezt; hejh, derék gyerek ez az én istenem, bizony isten. Csókollak, ölellek et caetera, s maradok hívetek: az örök-dühösségű

PETŐFI SÁNDOR.

Arany János jegyzete 1858-ból: Tompa nem akart az ÉLETKÉPEK *kizárólagos* munkatársa lenni, sem Vahot Imrét ott hagyni; ezért a baj.

[30.] SZALONTA, augusztus 25. 1847.

Kedves makranczos öcsém! Nem érdemled ugyan, hogy válaszoljak arra a csalán ... kedélyű leveledre, de most egyszer még megteszem. Kijelentvén, hogy ha többször úgy komiszkodol, hát — megint elnyelem, mint most. Tompát kár gyanúsítanod és kárhoztatnod, én nagyon elhiszem, sőt talán tőled is hallottam, hogy ő nemcsak jelen évre adott szót Vahotnak, mi ha úgy van, az adott szónak megtörése lenne jellemtelenség. A mi engem illet: én nem kérdem azt tőled, mit tegyek kedvedért s mit ne; ezt a lépést kedvem volt kedvedért tenni, s arról neked számolni nem tartozom. Hogy a nép-, sőt nemzeti költészet felvirágzását nálam valaki jobban óhajtja, azt te sem hiszed; de hogy azt egy organum jobban terjeszsze, mint több, azt meg én nem hiszem, mert bár csak volna 99 lap a nép közt is elterjedve, s mindben 99 jó népköltő! Mind az által a te és barátid óhajtása az, hogy egy lap emeltessék az „ifjú Magyarország“ orgánumává s mivel te (ezen korholó

levél előtt legalább) barátom voltál s a te barátaid az enyéim is valának, kedvedért s barátid kedvéért, én is közétek álltam, honnan nem olyan könnyen kergettek el, mint gondolod. Biz úgy, ecsém, engem nem oly könnyű leráznod nyakadról, ha még százszor küldesz is *Krähwinkelbe* vagy *Anticyrába*, vagy akár hová.

Egyébiránt, ha nem irod is, gondoltam volna, hogy nincs kedved, mert olyan vagy, mint az ördög-kötötte rokka. Bizony nagy baj, mikor az embert azok nem szeretik, kiket az ember szüleikép kivánna szeretni! De csak remény, fiú, remény. Majd ha látják, hogy becsületes ember lész, hogy leányukkal jól bánsz, ők fogják keresni szeretésedet. Hány eset van, midőn nem a szülék adják, bár erőtetve, leányukat, hanem a férfi meggyalázottan viszi el a kidobott szerencsétlent, és mégis a legjobb ip és vő vál belőlük. Azért remény, fiú, és jó erkölcs! Nőd irányában nem szabad szeszélyesnek lenned, ha szinte benne idővel szeszélyességet tapasztalnál is. Le lehet erről szép módjával szoktatni. Kerüld az aprólékos szerelmi összezörrenéseket, ezekből élet-halál háború szokott támadni. Jövendőd függ ettől. *I beseech you, be ruled by your well-willers* mondja Gvadányi.

Hogy jelen körülményid közt hozzám nem farsangolsz, azt igen jól teszed, nagy önzés is volna, tőled olyasmit kivánnom, kivált mikor én még teérted a kiskapuig sem mentem. Légy takarékos a fösvénységig, néhány nap mulva ketten lesztek, néhány év mulva többen lehettek, s nem tartok nagyobb vétket, mint midőn családfő

„Két marokkal szórja gazdagságát“.

Mert sajátját tékozolni mindenkinek joga van, — de nejét s gyermekeit megfosztani senkinek sincs. Ezt nem azért írom neked, mintha pazarlónak tartanálak, hanem csak azért, hogy ezentúl nem tehetsz olyas költségeket, mintha például Szathmárról csupán Arany Jánost meglátogatni Szalontára jőnél, s legkevesebbet 30 pfrtot elköltenél. Úgy is

„Hiszem a teremtőt, még addig nem öl meg“

míg téged Pesten, mint új házast, meg nem látogatlak. Addig csak a távolból.

Különben, pajtás, nekünk semmi bajunk, egészségesek vagyunk mindnyájan, pénzünk ugyan nincs, de buzánk termett annyi, hogy szükségtől nem félhetünk, s éhen legalább meg nem halunk egy évig, s ez paraszt költőnek elég. Borunk is lesz, hozzá való. Laczi hozzá írt versedet könyv nélkül tudja (könyvből nem is tudhatná), s mily büszke vele, hallod. Akárki jő a házhoz, ismerős vagy idegen, első dolga keresni vagy kerestetni elő a lapot s mutogatni a verset, hogy azt neki Petőfi Sándor bácsi küldte és még paripát is fog hozni. S hogy tudja stilizálni értelmesen:

A *kis bolond* *) ürge
Egy darabig türte... stb.

Julcsa könyvből olvasta, Laczi hallgatta, úgy tanulták be.

Mióta elmentél, keveset dolgoztam. Akkor tájban írtam egynéhány verset, de rosszak, mint a vaczkor, alig akad bennök valamire-való egypár. Nem megy nekem

*) Az eredeti versben így van: „A *szegény kis* ürge“...

a lyra, az ömlengések kora elmult tőlem, vén vagyok. *Fejér László* forma balladákban kellene próbát tennem, azok lapban is adhatók volnának és mégis elememben maradnék. Olyanokat fogok írni Jókainak. TOLDI ESTÉJE öt ének lesz, per 40 összefogott strófa, de még csak kettő van benne készen. Cselekvénye igen lassú. Nagyszerű akar lenni, megjárom vele, ha elrontom. Majd elküldöm neked, te pedig mutasd meg Vörösmartynak, addig nem adom sajtó alá. *Pali molnár* *) hallgat. Toldivali hasonlósága miatt későbbre hagyom, majd azt mondják, hogy csak egy kaptára tudok dolgozni. De nem is gondoltam át meséjét, tervét, mint kellett volna. A leánynyal, Magyar Benignával, sem voltam megelégedve.

Igaz hé! mondtam én neked, mit Tompa ír, hogy nem fogok pályázni Széesi Marinkára? Ha mondtam, ne vedd nagyon szorosan, félig-meddig álszeméremből lehetett mondva, mert nem mondom, hogy próbát nem teszek vele, ha csak azért is, hogy gyakoroljam magamat abban a nemben. Tompa ugyan azt írja, hogy ő sem pályáz, de kutyát tegye bolonddá, igen, nem voltam én Murányvárban, mint ő. Azt is írja, hogy a koszorú bizonyosan Garayé, ausgemacht, de én paraszt hiedelemben vagyok, az isten csodát is tehet.

A könyveket megkaptam régen. Derék fattyú vagy ám te, hé, most ismerlek isten igazában. Képed igen híven van találva. Azt írtad négy TOLDIT küldesz és mégis ötöt küldtél. Bár ne küldtél volna többet egynél, hogy ne táthatták volna ezek szájukat az ingyen könyvre. Írj nekem öcsém szept. 9-ről 1847. **) Írd

---

*) Kinizsi Pál. Úgy látszik, hozzá sem kezdett soha.

**) Petőfi esküvője napja szeptember 8-ra volt kitűzve.

meg mikor mentek Koltóra, meddig lesztek ott, mikor és hova mentek onnan? Azt is írd meg, merre mász a posta innen Koltó felé.

Mindenek felett pedig, ha te áldatsz engemet a magad istenével, én is kivánom, hogy az én istenem áldjon meg téged, ráadásul pedig a magyarok istene is, és a világért se hagyjon elnémetesedni.

Ezzel csókolunk, én téged, nőm pedig leendő komja-asszonyt (megmondhatd neki categorice) s kivánunk annyi jót a mennyit csak lehet.

Isten veled! Isten vel*etek!*

ARANY JÁNOS.

[31.] SZATMÁR, szeptember 9. 1847.

Bájdús Jankóm! Igazság szerint még csak augusztus 29-ke volna, de miután rám parancsoltál, hogy szeptember 9-kéről írjak, tehát ezt a dátumot nyomintottam föl oda az eszterhéjra .... már megbocsáss, a Jézus áldjon meg, hogy a rendelt időnél előbb találok *írnya,* mint Jókai mondja. De én neked meg nem bocsátok azért, hogy nem te írtad leveled borítékára a czímet. Asszonyírás .... fekete pecsét .... no d...teremtette, ezt az embert az ördög elvitte! ez megszakadt a verscsinálásban, meghalt! így gondolkodtam, s remegve bontottam föl leveledet. Máskor ilyen bolondot ne tégy, mert én nem igen szoktam megijedni, de ha megijedek, szörnyűt ijedek. Ha meghalsz, akkor üss fekete pecsétet, de legalább a czímet még akkor is te írd.

Tompát pedig *héjjá*ba mentegeted, mert ha én magam ki nem tudtam őt menteni, bizony senki más nem lesz

rá képes. Ha Vahothoz hosszabb időre kötelezte magát, megmondhatta volna ő ezt nekem, a helyett hogy oda igérkezett az ÉLETKÉPEK-hez nagy gyáván vagy nagy kétszinűen. Eh!

A szavadra tökéletesen elhiszem, hogy silányok azok a versek, melyeket írtál, hanem azért csak írd le őket kedves öcsém, és küldd el nekem, mert két orr többet lát. Nem cselekszel bölcseség nélkül, ha afféle balladákat írsz, mert azoknak nem csak szűkében, hanem plane teljes hiányában vagyunk. Már én rég megpróbáltam volna, de tudj'isten, nem igen érzek hozzá tehetséget magamban. TOLDI ESTÉJÉT, ha a lelked kinyögöd is bele, elkészítsd október 10-kéig, akkorára majd megírom, hova küld. Én megírtam Szécsi Máriát.... el ne ájulj ijedtedben, nem pályázok vele; az ÉLETKÉPEK-be vagy a SZÉPEK KÖNYVÉ-be adom.

Koltóra az utósó posta Nagy-Bánya. Legközelebbi leveledet már oda zarándokoltasd. Szeptember 8-kán este ott leszünk, s ha tőled jön a levél, ne búsulj, házasságom első napján is elolvasom. Akár hiszed, akár nem, ezt nem minden emberrel tenném.

TOLDIT most olvasom hatodszor. Csakugyan nyomorú férczmű. Még vagy hatszor elolvasom az idén, hogy silányságát minél jobban fölfogjam.

Tennap voltam ismét Juliskámnál. Hetenként egyszer megyek ki hozzá s kétszer kapok tőle levelet. Milyen levelek! ... Az utósót ezzel végezte: „Rabszolgád vagyok, mert szeretlek; királynéd vagyok, mert szeretsz. Úgy hódolok neked, így felölellek magamhoz. Mind a két helyzet boldogítóbb, mint világok fölött uralkodhatni, mint istennek lehetni!“

Arra pedig veszett kutya módra számítok, hogy Pesten minélelébb vendégem lészsz. Szegény legény voltam eddig is, ezután, másod magammal, még szegényebb leszek, de valahogy csak elférünk majd, ha szorulunk is, ha mingyárt hárman fekszünk is egy ágyba, s hárman eszünk is két tányérból. És ha hármunknak kevés lesz az étel, én majd azt mondom, hogy nem ehetném vagy hogy beteges vagyok, s ti jól laktok. Denique ne aggódjál egy garas árát se.

Hanem inkább bíborba bársonyba öltöztetlek hogysem még többet írjak. Elég tőlem ennyi, „elég, talán sok is“ mint Vahot Sándor mondja egy költeményében igen költőileg. Tehát agyba-főbe ölelvén és csókolván benneteket egy szálig, vagyok atque maradok ... barátod

PETŐFI SÁNDOR.

Arany János jegyzete 1858-ból: Irta volt, hogy szept. 8-án esküszik. Levelemben arra kértem, hogy szept. 9-éről írjon nekem. Innen a tréfa a levél kezdetén.

Megelőző levelem czímét rosszúl s balkézzel írtam volt fel: erre is van itt vonatkozás, s a czímben ő is utánozza.

BORÍTÉK, RESZKETŐ KÉZZEL: Tekintetes Arany János úrnak barácságos tiszteletel. Nagy-Várad. Nagy-Szalontán.

[32.] SZALONTA, szeptember 7. 1847.

Hol van az a Koltó? Valahol az isten háta megett? Ki viszi oda Nagy-Bányáról az én levelemet? Ej, mindegy! az én dolgom a levélírás, a többi a posta dolga és az isteni gondviselésé. Tehát irok, még pedig melegében, hogy a lelkesedés meg ne hüljön.

Mottó: Te csak fizess.
PROKÁTOR.

Isteni Sandrim! Szeptember 9-én írt leveled csak ma szept. 7-én kerülvén kezembe, nem késem arra rögtön válaszolni. Csupán azért, hogy ha már házasságod első napján nem, első hetében legalább jusson kezedbe. És pedig, hogy rendben mehessek a dolgokon, elémbe teszem leveledet és szélt veszek annak tartalmán.

Mindenek előtt megtiltasz, hogy máskor életemben fekete pecsétet ne használjak. Megvallom, igen nagy kedvem volna ez első parancsodat is megszegni, de nincs több fekete szurkom, bár másrészről nem kétkedem, hogy a parancs áthágását te most észre sem vennéd, pirosnak látván a legfeketébb viaszt is rózsás kedvedben. Azt azonban igen goromba észszel hiszed, hogy a czím női — plane feleségi — kézzel volt írva; azt, fiú, enmagam remekeltem, még pedig balkézzel.

Tompáról nem szólok. Csak azt sajnálom, hogy én árultam el. Én azt hittem, a mit én tudok, azt már te előbb tudtad, mint a ki úgy is írtad nekem, hogy sokat veszekedel páter Tompával. Minden esetre kérlek válaszd a lágyabb itéletet; a mi lágy, az *érettebb* is.

Hogy verseim rosszaságát elhiszed, azt igen jól teszed, mert én már elhittem; a mit kiadhatónak itéltem, az már részint kijött, részint szerkesztői körmök között van, a többi el fog hallgatni végkép. Végtelenül ügyetlen vagyok a lyrában, szörnyen boszankodnám, ha valakinek másnak oly esetlen verseit kényteleníttetném olvasni, mint az enyéim. Úgy érzem, mintha elveszne markomban a finom ujjakhoz alkotott lyra. Aztán meg hol is vennék én lyrai lelkesedést? Prózai életmódom szinte phlegmatikussá tett, aprós bajaim és örömeim nem

méltók megénekelni s bár családi életemben a boldogabbak közé számíthatom magamat, ez a boldogság még sem olyan, hogy kitörő örömét versbe önteni, hanem csak olyan, hogy jóltevő melegét folytonosan érezni lehet. Aztán meg e boldogság is csak viszonylag, a családi életet illetőleg létezik, azonkívül, ha az élethez mérjük, merő boldogtalanság és nyomorúság, de ez ismét nem olyan, mi indulat-rohamokat állíthatna elő, hanem csupán csak eltompítja lassankint a lelket, s vér helyett phlegmát csinál az emberben. Hozzá még a lyra valódi kora, 20—30 év, tőlem oda van; ifjú örömeim, keserveim, reményeim nincsenek, szóval a szív szerepe jobbadán el van játszva, s a főre kerül az uraság. Én hát, édes öcsém, nem esetlenkedem a lyra országában, hanem megyek azon az úton, melyen már egy pár lépést tennem sikerült, írok históriákat, rectius *istoriákat ad ponyrám*, miként Tinódi Lantos Sebestyén, kinek poémáit, az ördög szántsa meg, még a debreczeni könyvtár sem képes nekem kiállítani. Mellesleg mondva, vedd meg nekem Pesten, valamely zsibvásárban, ha történetesen ráakadsz, — nem különben más ócska poémákat is, melyek czímjegyzékét én neked majd egyszer megküldendem.

Toldi Estė-jét lehetetlen ugyan okt. 10-éig elkészítenem, de azért csak írd meg, hová küldjem, meglehet, küldök valamit.

Bánom is én, ha pályázol is Szécsi Máriáddal, általad győzetni meg, dicsőségemnek tartanám. Azt mondanák, ha Petőfi nem pályáz, bizonyosan A. nyer és ez már maga többet ér a tavalyi nyerésemnél. Meglehet, én nem leszek kész Szécsi M.-val, mert még hozzá sem fogtam, pedig belé akarok tenyerelni. Gyöngyösi Mu-

RÁNYI VÉNUS-át meg nem birom kapni, pedig nagy szükségem volna rá, a locale és mellék-személyek végett. Te bejártad Murányvárt, de én azt sem tudom, tök-e vagy túrós étek. — Csupán Mednyánszkyból puskázok, s a főcselekvénynyel — még pedig *sajátosan fogva fel,* — már készen volnék, de mondom históriai mellékszemélyek kellenének, mert ezek nélkül az egész úgy áll, mint egy kútágas a pusztában — ezekről pedig Mednyánszky azt sem mondja: pipa! Megeshetik, elmaradok vele, de *minden esetre* ki fogom dolgozni, s eladom valamely hottentotnak, gondolom amúgy is megadják érte a 12 aranyat.

Hogy TOLDI-val oly annyira rontod szemeidet, igen sajnálom, jobb volna a P. Horváth Lázár a—b—c-jét olvasgatnád,*) mit én ugyan nem olvastam, de annyit mégis tudok, hogy csekély magamat is bele vetett rostájába és megrostált, mint a komondor-kölyköt, talán hogy nagyobbat ne nőjek és valahogy le ne tépjem az utczán. Szegény Lázárok! nem hiába félnek a kutyától, *koldusra* legjobban haragszik az. Szerinte minden nevezetességem abból áll, a mi így kimondva, a „Kistükörbe“ is beillenék, hogy: „nevezetes arról, hogy Petőfi által megénekeltetett, s hogy Petőfit viszont megénekelte.“ Antikritikául az *összes népköltészet nevében*, egy verset irtam rá haragomban, melyet kibocsátni ugyan nem fogok, de neked mégis megküldök sub ·/. —**)

És már most következik a java. Alól a tejföle, mondták a czigányok egykor. Tehát még sem valál egészen számkivetve. Veled mégis okosabban bántak,

*) A HONDERÜ-ben megjelent kritikák.

**) Nincs a múzeumba jutott kéziratok közt.

mint az úr-isten bánt első szüleinkkel, — téged előbb kívül tartottak a paradicsom kapuján, s őriző angyalt (?) állítottak kétélű karddal (nyelvvel) a kapufélfához, ki csak olykor-olykor szunnyadt el, mint a bakter a tilalomfa mellett, — de utóbb belé eresztenek végkép, mintha valamely szilaj csikót virágzó lóherésbe bocsátnának. Mikor is lesz csak az? Holnap, te Sándor, holnap! *holnap!!! cras! αὔριον! morgen! to morrow! demain! domani! munye!* mind azt teszi holnap! de a mely holnapot, már mikor ezt olvasod, elvitt az ördög. Annyit azonban mondok, fiú, jól viseld magadat a menyországban, mert van példa rá, hogy lehányták onnan a czivis polgárt, pedig alkalmasint becsületesebb ember volt, mint te, s hogy néznél ki pokolban, pőre ingben és gatyában! biz isten, mint a czigány fattyú a koh mellett.

Hm! ha majd Pesten meglátogatlak! Tudod-e te hány garasért és óra alatt lehet Váradról már is oda felrusszanni Pestre. Hát, ha nem tudod, megmondom. Váradon vasárnap, kedd vagy csütörtökön este 10 órakor fizetsz a gyorskocsira 6 forintot, és felülvén, behunyod a szemedet. Reggel mire a csipát kitörülhetnéd, Szolnokban vagy, 9 órakor 1 frt 30 krért gőzkocsira ülsz és ebéden Pesten vagy. Tehát éh gyomorral Váradról Pestre! Debreczennek oda sem néz az ember, hanem megyen hegyen-völgyön Püspök-Ladány, Kardszag, Török-Szt.-Miklós, Szolnok. Ily gyors utazásról Illyés János uram még álmodni sem tudna. Hát ha majd eddig ér a vasút fél lába! Én a vasutat csak azért óhajtom, hogy hozzátok közelebb legyek (hízelgés nélkül legyen mondva) fel is megyek, habár more patrio, — késről kalánról ne gondoskodjál, falusi ember tarisznyát tesz, tudod, s még téged is jól tart szalontai kenyérrel, mely nem

olyan ugyan, mint a debreczeni, de jobb. Az ágyat azonban elfogadom, kivált, ha azt mondod, hogy „beteges“ vagy, s magad a lóczára fekszel.

Tréfán kívül, én igen szeretnék Pestre menni, de ha az idén nem megyek, minek menjek azután. Ha mostanában mennék, még úgy lehet, Vahot Imre le daguerrotypoztatna, de ha később megyek, mit érek vele?

Levelére, melyben őszinteségre szólít fel, már csak válaszolnom kell — s válaszom minden varázslatot szétfoszt, s reszketek tőle, hogy év végén dicséretét, melylyel Toldi-mat dehonestálta, sajtóhibák közé teszi. Isten mentsen meg attól és a szalontai kritikusoktól!

Itt nem léted óta igen sok változás történt. A templom falát rakják, a dinnye leragyádzott, a városházát kimeszelték, az országutat megkövecselték (nekem egy versembe került), a szőlő érik, Magyarország helytartója hétfőn itt lesz. Más nevezetes dolog nem esett. — A sáskának csak a csihéssét verte erre a szél, a főcsapat a Körösvölgyén vonult el. Inség-okozó kárt nem tett, de némely határon egy néhány tábla tengeri vetést felhabzsolt. Ad vocem *sáska*. — Jókai mindúntalan vitzelt rá. Szerintem ilyes *élczekben* nem lehet komikum. *Humor* talán lehetne, de ne a más, ne a szegény osztály rovására. Ha a humorizáló maga is a sáskák csapása alatt állna, akkor illenék szájába a keserű humor, mint azon szőlősgazdáéba, ki látván, hogy szőlőjét a jég ugyancsak veri, felkapott egy dorongot s neki esett ütni-vétni a fürtöket, mondván: „no csak uram isten! rajta! a mit elkövethetünk rajta ketten! lám én is segítek!“ Ez aztán humor; de tengerparton állani, s a vészszel küzdőkre elménczkedni, ez oly valami, mire méltán rá illik

a gúny „országomat egy vitzért.“ Az ilyenre azt szokta mondani a szenvedő fél: *könnyű keteknek beszélni, verje meg az isten!* Ilyenre még az újdondászat burleszk öltönyét sem szabad kiterjeszteni. Nincs igazam? Más az, midőn a PESTI HIRLAP a Noththeater sáskák általi felemesztetésétől fél, mert ott már nem a sáskák általános pusztítására, hanem a Noththeaterre szól a leczke, s az oly nevetséges erőlködése a német elemnek, mi komikai hatást eszközölhet.

De félre a pedantságokkal! Elmondjam-e, mi történik kisded házi körömben? Komád asszony egészséges, mint a hal a folyó vízben, s apró házi bajaival pepecsel.

Téged, titeket azonban mód és szerfelett tiszteltet, köszönt és csókol, mely utóbbi ellen ha talán a komámasszonynak kifogása lenne, szabadságában áll helyetted elfogadni. Aesthetiçai elvem (ha ugyan van valamilyen) határozottan az egyéniség (individualität) elve, annál inkább fáj tehát, hogy most kénytelen vagyok az eszményiséghez (idealität) folyamodni, s téged, kedves Sándrim és „királynéd“ kezecskéit csak in idea csókolni, ámbár megvallom, hogy ez utóbbit bajosan tudnám in natura véghez vinni baklövés nélkül, mert életemben nagyon kevés praxisom volt a kézcsókolásban. No de valahogy csak kisegítném magamat, legrosszabb esetben fiam és lyányom elkövetnék. Igazság! ezekről meg nem is írtam. Julcsa most is oly kicsiny, mint mikor láttad, s fixa ideája vagy két hét óta: „majd lesz szerdán *öröm;* Petőfi bácsinak.“ Mondjuk neki: miért lenne, még szomorkodik akkor, az édes anyja erővel házasítja, — de a fruskának esze van s nem hiszi. Sokszor vallat, milyen leány a P. bácsi leendő arája, s persze le kell írnom tetőtől-talpig minden izét s haja szálát. Ide

aztán kell költészet, mint a Szigligeti „historiai“ darabjaihoz. Laczi nevelkedik, mint egy Toldi Miklós, erőben és vadságban, s aligha életre valóbb Toldi nem lesz ez *egy* aranyos, mint a másik, a 20 aranyos. Megmondván nékiek, hogy levelet*)

[33.] Koltó, szeptember 17. 1847.

Szerelmetes fa-Jankóm! Leveledet kapám (és ásóm!). Nagyon szép tőled, hogy olyan hosszan írsz, ezután is úgy tégy, de tőlem ezt ne kivánd viszont, a világért se! Mióta megházasodtam, olyan lusta vagyok, mint valami török basa, még csak verset se írok, hát egyebet hogy írnék. Tisztel és ölel atque csókol benneteket barátod

P. Sándor.

Október vége felé nálatok leszünk!

Arany János jegyzete: Október végén, s még nov. első napjaiban is nálam volt, új nejével együtt.

Boríték: Arany Jánosnak barátilag. Nagy-Várad. Szalontán.

[34.] Szalonta, november 11. 1847.

Kedves barátom. Nem hiába vonított a kutya indulástok előestéjén, nem hiába rázták meg lelkeinket a kísértetes ordítás hangjai: a halál, mit az jelentett, megvan. Úgy van, barátom, a rémületes halál megtörtént s én nem vagyok többé. Magam ugyan még megvol-

*) A levél csak eddig van meg, többi része elveszett.

nék, olyan a milyen, csupán egy pár rheumaticus hidegláz, fluxus, nátha, catarrhus, köhögés-böhögés, fő- és szemfájás, arczkiütések, s kínzó gyomorbajok által emlékeztetve halálomra: de a múzsa, barátom, a múzsa nincsen többé! Ha látni akarsz döglött pegazust: siess hozzám. Elmeneted óta nem hogy a költés, de még a verscsinálás sem megy. Tudod-e miféle mesteremberség ez a verscsinálás? Ez, pajtás, a kővágásnál csak százszorta nehezebb valami, ezelőtt én sem ismertem de a napokban megpróbáltam. Az ember leül, kitalál sok tollrágás után egy rímet, mely legyen, például *tapló,* ha ez megvan, feláll, gondolkozik hol lehetne megegyező rímet lelni, végre egyben megállapodik; tegyük fel ebben: *vak ló;* már most előveszi az eszmék omniáriumát, és keresget eszmét, mely mind a taplónak, mind a vak lónak megfeleljen, s ha ezt fellelte, kész a vers, mint a csizmatalp. S ime, barátom, eltávoztoddal ezen foltozó mesterségre szorúlt a te imádott költő barátod, ki, jóllehet az előtt is „csak János" volt, mindazáltal néha vetődtek egy vagy két tenyeres-talpas eszméi. Mióta itt hagytál, Murányon tíz strophát csináltam, csináltam bizony, nagyobb kínnal, mintha fala újraépítésén dolgoztam volna, s már végkép kifáradtam. Innen mondom én, hogy keblem istennője megdöglött. Szánakozzál rajtam és felejts el.

Nem is azért írok most, mintha jóakaratodat kaptázni akarnám (ad captandam benevolentiam) és barátságunk *művészi* tovább nyújtásán mesterkedném. Ó nem! Én érzem, én tudom, én hiszem, én meggyőződve vagyok, hogy barátságunknak meg kell szűnnye. Úgy is azt mondja a példabeszéd: meghalt a gyermek, oda a komaság .... vagy a mi mindegyre megy, krepirozott

a múzsa, vége a barátságnak! I am ruined! Eljő, tudom hogy eljő az *uzsorkörm*, és a mit eddig kamatra adott vala, visszaveszi a *nemes örmt:* de hagyján! azért még is János leszem én.

Hanem írok hideg kötelességből. Nem akarok orgazda lenni, elrejtvén azo*kat* a dolg*okat*, mely*eket* részszerint-való-képpen tetennen magad, részszerint pedig ez idő szerint feleséged, nékem pedig igen kedves emlékű komámasszony — nálam feledni méltóztattatok. Mert ámbárhogy jóllehet azon dolgoknak némely tekintetben mi is hasznát vehetnők, sőt, kérdezés után is eltagadhatnók, — mindazáltal megakarjuk mutatni nagylelkűségünket, és semmit azokból el nem rejtünk és el nem tagadunk. A lista itt következik:

Feljegyzése azon ingó vagyonoknak, melyeket Petőfi Sándor 3 megye táblabirája, és nője mult október 31-én szegény czélámon feledni méltóztattak

Sor-szám	Az ingó-bingó vagyon megnevezése	Darab-szám
1	Egy napernyő, rojtokkal, női vagyon	1
2	Egy kétvasú, fekete szarvnyelű tollkés	1
3	Egy hüvelyknyi hosszuságú, alsó végén eléggé elkopott, felsőn elfaragott s rágicskált irón, magyarul plajbász (hihetően a k. komámasszonyé) .	1
4	Lázár Miklós költeményei, melyekben egy pár kanonokhozi forró szerelme megénekeltetik . . .	2
	Summa summarum	5

melyeket is közelebbi levelembe zárva, póstán felküldeni el nem mulasztandándok.

A mi pedig Tompa Mihályt illeti, tőle kedden, ágybanfekvő (rectius ágyba fektető) betegségem első napján kaptam levelet. Ő is fekszik. Rólad, írja, egy

betűt sem tud, engem kér, hogy írjak felőled sokat, mint vagy. „Sokkal kevélyebb vagyok", úgymond, „mint hogy ezt most, haragván ő énrám, tőle kérdezzem; de sokkal jobban szeretem őt, mint sorsa iránt közönyös lehessek, tehát írj nekem a gazemberről!" Na persze én megírám neki, hogy az már nem *gaz ember*, hanem *házas ember*, jóllehet háza nincs; de lehetne épen úgy, mint azon buzgó hazánkfiainak, kik, *hátukon házuk, keblökben kenyerök*, egy felleisennel (a mi, ha nem csalódom, ezt teszi: *bőrvas*) Magyarországra jövén, érdemeikkel oda vitték a dolgot, hogy még Sándorunktól is hatszáz-egynehány forint házbért követelhetnek. De arról, hogy többé poéta nem vagyok, egy szót sem írtam neki, nehogy elbízza magát, és rossz, vagy szinte rövid verseket írjon, a mi, szerintem mindegy.

Ugyancsak ő unszol engemet, hogy valamikor együtt ránduljunk fel Pestre. Én megírtam neki, hogy kész vagyok a dologra, csak fogasson be, és koczogtassan be az ablakomon, úgy sem nagy kerülő, s illendőbb dolog, hogy ő, ki nőtlen ember, azon felül csak holmi csavargó költő, keressen fel engem, mint én őt, ki házas ember vagyok, s olyan philister, hogy táblabíróságomhoz sem hibázik egyéb, mint a czím, s száz forint jövedelem évenkint. Arra mindenesetre kérlek, hogy arczképemet addig fel ne használd valamikép fojtásul, részint hogy lássam meg még egyszer, milyen voltam én, mikor még koszorús költő voltam, részint, hogy ha V. I. nagyon, igen nagyon találna erőltetni, legyen miről levétetni költői képemet, mert a mostani, bizonyisten, nem arravaló.

Ad vocem .... vagy *ad literas* V. I. Tudod-e hogy már elkezdte az oldalrúgásokat, amúgy szűr alól. Közelebbi egyik számának külföldi pletykái közt beszél-

vén Crabbe-ról, vagy kiről, kit valamely kritikusa jónak látott a gyáripar és *nyomor* költőjének nevezni azért, mert természethez hű költő volt, kérdi, ha vajon ilyen *nyomor költészet* létezik e nálunk? Lehet hogy itt a nép-költőkre — főleg talán rám — czéloz, de az isten áldjon meg, meg ne mondd valakinek, hogy észre vettem, mert ha a fülébe megy, még azt hiszi, hogy én gondolok vele, ha rólam valamit mond.

Jelenleg nálunk van nagy vásár, jövő héten Pesten lesz. Legalább ti is megkapjátok azt, a mi itt el nem kel. Ez vigasztalhat. Én ugyan nem költöttem semmit, mindazáltal úgy érzem magamat, mintha igen sokat költöttem volna, azon csekély különbséggel, hogy ámbár erszényem teljesen üres, a vásárlott holmikat körülöttem nem találom.

De kénytelen vagyok bezárni épületes levelemet, elfogyván előlem a papir, mit ez alkalomra levélnek szántam, egyedül azon csókokat rakván még ide, melyekkel én téged, feleségem pedig a kedves komámasszonyt (vagy, ha tetszik, összecserélve is) elhalmozunk, és azon szíves jókivánatot, mit ugyan ide mázolni nem lehet, de szívében örökké érez irántatok. Lakásod számát írd meg, ne kényteleníttessem máskor ily falusi tempóhoz nyulni s máshová czímezgetni a levelet. Igaz barátod.

ARANY JÁNOS.

[35] PEST, deczember 1847-kén, anno 3.

Drága barátom, stibli! Nagy lehet a te szórakozottságod. Eltévesztetted a dolgot: leveledet alkalmasint lábad fejére tekerted, a kapczádat pedig elküldted levél gyanánt hozzám. Az valóban kapcza-levél volt. Üdvöz-

légy, Hunniának második ... meghasonlott kedélye! Hogy meg nem dögönyözlek, csak annak köszönheted, hogy nem vagyok király, s így nincs elég hosszú (egészen Szalontáig érő) kezem. De hisz elkaplak én még valahol ebben az életben, s akkor fogadom, hogy eposz helyett elegiát zengesz. Utazásunk vígan és szerencsésen ment végbe, mert kettőnknek összevéve is csak valami hatvan oldalbordánkat törte-zúzta össze Túr környékének regényes útja, s utána a feleségem csak három hétig köhögött, s a melle sem repedt szét bele, pedig közel járt hozzá, szegényke. Én pedig a minapában nemcsak a láng lelkű, hanem egyszersmind láng torkú Petőfi voltam .... t. i. irtóztató torokgyuladásom volt. De csak egy hétig tartott. Bagatelle! s most már mind a ketten épek vagyunk, mint a makk. Úgy, igaz! egy anekdotán, melyet tőled hallottunk, a feleségem égbe kiáltólag töri fejét, és nem jut eszébe. Írd meg, ha emlékszel rá; az ebédnél mondtad el, de nem a tentáról, melyet a paraszt megivott. Remélem, sőt hiszem, hogy legközelebbi leveledben, szánva-bánva bűnödet ostoba persvasiódat illetőleg a nem-verselhetés tárgyában, azt fogod írni, hogy már mind Murány Ostromá-val mind Toldi Estė-jével fikszomfertig vagy. Ezt elvárom, s ezzel berekesztem levelemet. Minthogy oly sokáig várakoztattalak, tehát kárpótlásúl iparkodtam minél rövidebbre szabni levelemet. Tisztelve csókolva benneteket jobbrabalra, agyba-főbe, előre-hátra, maradok érdemes barátod

lord Krumpli Artur.

A verseket lassanként küldheted már az Életképek-be.

Boríték: Arany Jánosnak. Szarvas. Orosháza. Szalontán.

[36.] SZALONTA-BURY, 9. Dec. 1847.

Mylord! I have read your letter and I am forced to confess that you are the greatest under all the asses I have ever seen or been aquainted with. Were you not, what you are, and not so mighty one, I would beat your hogshead and oxhead to dung and dirt: but while I am no more than John, I must be silent and weep for anger. I am your most faithful friend and most humble servant:

JOHN STIBLI.
shoe-maker and poet.

P. S. When you will write not so rascally and godless things, then I shall answer more. J. S.

P. S. The anecdot can I not remember.

BORÍTÉK (de természetesen nem a postai külső boríték): To the right honourable Lord Arthur Krumply devotely London.

SZALONTA, deczember 13. 1847.

Kedves barátom, Ön. Azt gondolod, hogy az itteni zsidó boltban nem lehet fél ív paraszt levelet venni fél krajczárért váltó czédulában? Azt gondolod, hogy leveled rövidségéért kárpótlást nyújt nekem annak ostobasága? Megérdemlenéd, hogy ne válaszoljak. Úgy látszik, el sem olvastad levelemet, úgy tetszik, belé sem pillantottál, különben hogyan kerülte volna ki, legalább az utóirat, figyelmedet. Vagy talán azért nem akarod lakásod házszámát megírni, hogy látogatásomtól szurkolsz. Szép tőled, jó fiú. Ne félj, csak menjek Pestre, azért hogy oly obscurus ember vagy, felkereslek és kiéllek esztendei jövedelmedből. S igen jó, hogy torok-

gyuladásodból kigyógyultál, legalább megfojthatlak akkor. Most pedig mulatságul küldöm neked DIE BELAGERUNG VON OSTROM = MURÁNY OSTROMÁT. Mulasd magadat vele, a micsodás. Szeretném egyébiránt, ha megmutatnád magadnál okosabb embernek és megírnád az ítéletét róla. Scholionkép saját itéletedet is utána vetheted. Igyekezzél vele valamely könyvárust behúzni, neked úgy is praxisod van már abban. Ha oly formában adná ki mint JÁNOS VITÉZ-ed első kiadása, t. i. négy strophát egy lapra, elég vastag füzetke válna belőle, mert felül van az ötszázon. Ha azonban ezt nagy lopásnak tartaná a kiadó, ott a Tompa SZUHAY-ja öt versével, az igen tisztességes alak lenne, mert hatot már kár volna egy lapra vesztegetni, s különben is, a mit terjedtségben vesztene a könyv, megnyerné azt vastagságban. Egyébiránt mindezt (s minden egyéb fáradságot) a te bölcs belátásodra és erélyességedre bízom, tudván hogy te nagyon kapsz az efféléken. Jutalmul egy tiszteletpéldányra előre számolhatsz, a mi pedig legkevesebb két fejér huszast ér; s a pénzzel (t. i. Murányvár árával) uzsoráskodhatol addig, míg leküldésére alkalmat lelnél.

Állj meg, vakmerő (tudniillik *én*, ki pedig mindez ideig igen kevés vakmerőséget tapasztaltam magamban) — Állj meg vakmerő, mondom, nem tudod-e hogy az, kihez ily kocsis hangon beszélsz, kit *obscurusnak* nevezni bátorkodol, kevés nappal ez előtt száz meg száz fáklyával világíttatott ki? *) Azt gondolod, hogy most is olyan ő, mint mikor te, Szalontán, polturás gyertyád füstölgő hamvánál, vele ostoba versek rögtönzésében vetélkedtél? Persze hogy azt. Sokkal barnább ő, hogy sem a fáklyák

*) Petőfi Pestre érkezvén nejével, fáklyás zenét kapott.

kormos füstje és füstös korma rajta változást tehetett volna, s így bár ő nagy városban, én falun, azért összeillünk. Ez azonban mind csak tréfa, kedves komámasszony, mert én férjét szép fiúnak tartom, s ha mandátumot mutatnának, meg is esküdném rajta. De micsoda anekdotát kérdeztek tőlem (író vagy, azért szabad veled többesben beszélnem) eszem a lelketeket? Miért nem írtad meg legalább, Sándor, hogy tudnám. A költészet fő és egyetlen elvét: „mendacem oportet esse memorem" tudom ugyan, de ez egy ízben még sem emlékszem, mit mondtam akkor, — bizonyosan részeg voltam. — Hát az itt hagyott dolgokkal mit cselekedjem? Feljelentem a helytartó tanácsnak szokott meghirdetés végett, s esztendő multával eldoboltatom a tűz-cassa vagy kórház javára. Máskor többet. Barátod

Arany János.

1. U. I. Az ég áldjon meg, édes Sándorom, áldja meg a kedves komámasszonyt is, — fogadjátok szíves köszöntésünket. Enyimet, nőmét, Julcsáét, Lacziét. Ha becsülettel eljársz a rád bizottakban, még több áldásra is számolhatsz tőlem. Adieu.

2. U. I. Toldy Estéjét nem irok s ennyiben engedelmet — respective bocsánatot kell kérnem Jókai úrtól, hogy hírlapi jövendölései számát egygyel megszaporította. Ha egyébiránt Jókai urat érdekeli köszöntésem, megmondhatnád neki, hogy köszöntöm, iparkodom nem sokára tiszteletemet tenni nála. Már küldtem volna verset lapja számára, de nincs tárgyam és formám, ha küldene néhány *hírlapi medvét,* abból majd puskáznék valamit.

3. U. I. Ezt sietős dolgaim miatt máskorra hagyom.

Arany János.

4. U. I. Sürgős dolgaim elmultával felveszem ostoba csevegésim fonalát, s irok levelet, melyet ha irományid közt valaha megtalál az utóvilág, okosodjék ki belőle, ha tud. Rossz ember vagy, a miért bővebben nem írtál körülményeidről. Megvallom, részletesb tudósítást vártam tőled: 1. mikép fogadtak házi istenid otthon, mennyiben teljesedtek sejtelmeid? Miképen megy neked az élet, a már bekövetkezett házi gondok között? Mert azt hidd el nekem, hogy bár mint költőt is kimondhatlanúl szeretlek, mégis jobban érdekelsz *mint ember;* s ezzel punctum. — Lásd, azért is nem tudok én neked oly tiszteletteljes hangon írni (írtál valaha *hangon?*), mert a kit én tisztelek ... no hisz azt tisztelem és tömjénezek neki, hogy orr-befogva fut el. De a kit szeretek, az már jobban jár velem, mert azt bosszantom, és gorombáskodom vele. Láthattad a Száz mese száz kép-ben*) a caressirozó szamarat? Csakhogy én nem vagyok szamár, legalább nem ismerem el, s ez egyben hasonlítok a tudósokhoz.

Adjon isten boldog karácsonünnepet s boldog újévet. Is—ten—hoz—zád!!!

Melléklet, egy külön papir-darabkán: Mi jutott eszembe pajtikám? Hát ha ilyen ajánlást függesztenénk elébe.

HADADI BÁRÓ
WESSELÉNYI MIKLÓSNAK
HAZÁNK NAGY FIÁNAK

mély tisztelet jeléül

ajánlja

A SZERZŐ.

*) Egy akkor megjelent képes könyv czíme, mely Lafontaine meséit közölte magyar fordításban.

Isten látja lelkemet, nem philisterkedésből, vagy speculátióból jöttem a gondolatra, a mint hogy másnak épen nem, s egyéb művemet neki sem ajánlanám: de ha a Wesselényi névnek ekkinti megéneklése a teljes életében becsületes úton haladt szerencsétlen nagy honfi sötét éjjelét némileg derítné, meg lenne jutalmazva fáradságom. — Azonban előre ajánló levelet s más efféle tyukászás históriát küldözni hozzá nem akarnék, csupán a már megjelent könyvecske néhány — e czélból velinre nyomott — példányát küldeném el neki. De ha ezen így is hízelkedés és tányérnyalás szine látszanék, hagyjuk el. Téged teszlek benne legfőbb tribunálnak, honnan nincs appelláta.

ARANY.

E levélbe volt csomagolva az előbbi angol levélke, s borítékúl (de természetesen nem a postai külső borítékra) ráírva:

A szalontai másodjegyzőtől.

Petőfi Sándornak,

csak neki magának, —
másik levél is van benne,
az is csak magának.

Pest

Hivatalból.

Kerepesi út? Hatvani
utcza? Nr. ? ? ? ? ?

[37.] PEST, január 2. 1848.

Koszorús Jan*kó (ficz)!* Megint semmi kilátás hosszú levélre. Vigasztaljon legalább az, hogy a papiros nagy, ha a levél nem lesz az. Aztán meg a mi üresen marad, gondold teli az én gondolatimmal, a mi könnyű munka lesz, mert hiszen *magna convenia ingeniunt.* Immáron pedig a mi RUMÁNY OSTROMÁT illeti, arra való nézvest czethal-szájamnak kéne lenni, hogy méltóképen megdicsérjem, azért bele sem kezdek, csak annyit mondok, hogy mind a hárman (t. i. én, Petőfiné és Jókai) elragadódtunk általa. Légy nyugott, tovább is barátom maradsz, mert hisz dicsőségednek egy új, nem selyemszálát, hanem hajóhúzó kötelét eresztetted ... Lisznyaiasan beszélve. Allèluja! — Ennyit materialis oldaláról; a mi a dolog költői oldalát érinti, voltam vele Emichnél, a ki munkádat meg is venné, de oly csekély árt szabott neki (100 p. frtot), hogy alkuba sem ereszkedtem vele. Ezt a Kisfaludy-társaságnak köszönheted, miért árulja TOLDIT olyan drágán, hogy kevesen veszik. A könyvárus nem a munka becsét, hanem keletét nézi, és ezt kereskedőtől nem is vehetni rossz neven. Már most én azt gondoltam, hogy legjobb lesz a munkát el nem adni, hanem kinyomatni, így hosszabb idő alatt ugyan, de két, sőt három vagy négy annyi hasznod is lehet, mint amúgy lenne. Ezt tanácsolja maga Emich is; azután a többi munkáidra, ennek a kelete szerint, szívesen alkuszik. Ő magára vállalja a kinyomatást, oly föltétellel, hogy a munka hozzá menjen bizományba. Természetesen, a nyomtatási költségét aztán levonja a jövedelemből. Véleményem szerint ez lesz a legjobb. Ha rögtön van szükséged pénzre, eljárok vele a többi könyv-

árushoz; ha nincs, maradjunk e mellett. Én nekem valamennyivel volt már dolgom, s biztosítlak, hogy Emich a legbecsületesebb ember köztök, s így jó lesz, vele jönnöd összeköttetésbe. Írd meg tehát tüstént, hogy mit csináljak? ha a föntebbi terv szerint nyomatjuk ki, úgy hiszem legjobb lesz János Vitéz formája és ára mellett maradni. Különben, ha akarod, Emich fényesen is kiállítja. Tégy rendelést tetszésed szerint. A szerint végzek. De világosan írj meg mindent, hogy aztán velem össze ne veszsz, s barátságunk meg ne szakadjon, s gulyáshússá ne aprítsuk egymást. Kegyes engedelmeddel, Jókai mutatványt közöl belőle legközelebb. Hát Tompa Szécsi Máriá-ját olvastad? Nem is Szécsi Mária az, hanem Panyó Panni. Isten látja lelkemet, nem irígységből beszélek, nem is kárörömből .... de ő velem akart versenyezni és olyat bukott, a milyet csak a Rothschild-ház volna képes bukni, noha az én Marcsám is csak, a mint Miska mondta Adorján Bódinak, „nagyon középszerű.“ Meglásd, Tompát a versenyzés öli meg; ő velem akar minden áron futtatni, adja isten, hogy elhagyjon, de attól tartok, hogy megszakad. Vahot Imre engem akar vele ellensúlyozni lapjában, a Szemle rovásomra dicsérte őt, Gömör vármegye Európa csillagának tartja ... és a szegény Miska .... bizony isten, sajnálom. Nevetséges és kisszerű minden irodalmi versenyzés. Én soha sem mondtam, hogy ez meg ez eddig fut, tehát én egy mértfölddel még tovább nyargalok; hanem föltettem, hogy eddig s eddig megyek, ha mehetek, a többivel aztán nem gondolok, nem nézek sem jobbra, sem balra. Vége van annak, kit csak a versenyzési vágy kerget, s nem lelke viharja ragadja! — Szeretném, ha ezt szóról szóra megírnád neki; én nem teszem, miután Jókainak azt írta,

hogy „ha Petőfi ír neki néhány sort, ő is ír Petőfinek néhány sort.“ Köszönöm szépen.

— Kegyelmetek pedig a mennybeli atya áldja meg ezen új esztendőben minden testi lelki áldással, a mi francziául így hangzik: legyetek oly boldogok, mint mi vagyunk. És ha ezt nem teljesíti az isten, hát én vele az első alkalommal élet-halálra duellálok. Tisztelünk csókolunk benneteket sorra! s vagyok és maradok

A KI TAVALY VOLTAM.

Mégis jó hosszú lett a levél, hékás! ... de van is benne csepű és csutka és szalma stb.

CORIOLÁNT fordítom, az első felvonással készen leszek a napokban.

Rittig! Lakásunk: dohány-utcza, Schiller-ház, Nr. 373.

BORÍTÉK: Arany Jánosnak az én drága kedves komám uramnak. Szarvas. Orosháza. Túlatiszán. Szalontán.

[38.] SZALONTA, január 7. 1848.

Édes barátom! Nem követelem ugyan tőled, hogy minden levelemre válaszolj, de most mégis igen megnyugtató lett volna rám nézve, ha türelmet és időt veszesz magadnak, megírni, megkaptad-e MURÁNY OSTROMÁT, vagy sem, melyet én még a mult hó elején hozzád a nagyváradi gyorsszekéren útnak indítottam.

Nem mintha magának a könyvnek elvesztése aggasztana, mert hisz az nem oly nagy kár, de reszketek annak meggondolásától, ha netalán azt újra kellene leír-

nom. Ezért nem állhatom meg, hogy annak sorsáról tőled ne tudakozódjam, szeretném, ha most egyszer te sem állhatnád meg, hogy azonnal ne válaszolj. Volt ahhoz mellékelve a Krumpli-féle levélre is válasz (a milyen a kendő, olyan a mosdó) s igen nagy kár lenne érte, ha az sem maradt volna meg az utóvilág bámulatára.

Nagyon szeretném, ha már Toldi Estéjét is küldhetném neked, annál inkább, mert erősen állok határozatom mellett, neked ajánlani azt. De még ezzel lesz dolgom egy ideig. Napjaimat kénytelen vagyok hivatalnak, estémet családomnak szentelni, s így csak reggelenkint van egy fél órám. Azért lassan haladok. Annyira azonban már vittem, hogy azon helyeket, melyekkel nem voltam egészen megelégedve, tetszésem szerint kijavítottam, s most egész kedvvel vagyok rajta. Már küldtem is belőle mutatványt a Hazánk-ba, ha kell, majd Jókainak is küldhetek. Szinte szeretném elolvasni előtted a nedélyes részt, hol a vén Bencze a viadal-helyen megjelenik. Ezt egész lélekkel dolgoztam, újra és bővebben, s remélem a többit is úgy fogom. Azért is haladok vele lassan, hogy mikor dispositiót nem érzek magamban, inkább egy betűt sem irok, mint hogy rontsak. „Majd meglássuk,“ mondod.

Tompa Miskától is kaptam a minap egy levelet, melyben írja, hogy dehogy aprehendál ő valamiért, dehogy bánja, akármit tettél Zemplényben, csak te ő iránta viseltessél jó szívvel. Leveledet óhajtva várja, mert lakásod számát nem tudván, addig nem mer írni, félvén, hogy levele eltéved. Én is félek attól, de azért irok s nem frankózom, tudván, hogy 12 krért a furulyukból is kikeres a német schwager.

Jókainak már küldtem két verset s azok nem népiesek, de jövőre tisztán népiest, néha terjedelmesben, fogok neki írni. Most is csináltam volna valamit, de TOLDI foglalt el, s míg ez készen nem lesz, nem zavarom ki magamat másféle dolgozattal a sodrából. Beküldött versem egyikén változtatni szeretnék, nehogy ezért őt vagy magamat új posta-bérrel terheljem, légy szíves az ide zárt egy strophát kezébe juttatni, hogy ha még nem késő, úgy javítsa ki, CZAKÓ SIRJA czímű versemben az utolsó versszakot. Itt ugyan leginkább egy *csak* a különbség: de a *csak* nagy szerepet játszik mai világban az okok közt. Tedd meg ezt, édes Sándrim, ha neked Szalontára commissióid lesznek, én is örömest teljesítem. Egyik kéz a másikat mossa. Isten megáldjon, kedves barátom, téged és lelkednek másik felét, a NAPLÓ ÉS ÁBRÁND angyal kedélyű íróját*) mindazonáltal nekem kedves komámasszonyt. — Kivánja igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[39.] SZALONTA, január 8. 1848.

My dear! Dehogy nem írok én neked azonnal, amint leveledet megkaptam! Csak az a kár, hogy egy nappal előbb nem jött leveled, mert épen tegnap tettem póstára a magamét, mit bizonyosan nem teszek, ha tudom, hogy tőled ma választ fogok kapni. Azonban magadnak köszönd, hogy egy póstabér helyett most kettőt fizetsz, máskor tudósíts előre, mikor levelet akarsz írni. Különben most jó fiú vagy, nincs rád panaszom, írtál eleget.

*) Petőfiné az ÉLETKÉPEK „Hölgyszalon" czímű rovatában írt néhány elmefuttatást.

Nem hosszú ugyan a vászon, de sűrű a borda. — Kevély lehetnék, hogy nekem Petőfi Sándor is hízelkedik. Ezt ő tenni nem szokta. Szavait ugyan nagyon tudom devalválni, én *bírálatot* kértem tőle, s ő *dicséretet* küld, e dicséretet én nem hiszem egészben, azonban mégis örülök neki, mert, mondom, ha ő hízeleg, az nem történik puffra. — Egyébiránt ha dicsőségemnek selyemszálak helyett hajóhúzó kötele van, a bizony elég durva, de mindenesetre többet ér a nadrágszíjnál, melyre az ember végső desperátiójában magát fel szokta akasztani.

Murány Ostromát illetőleg, miután én a te tanácsodat e részben legjobbnak itélem; miután kedvem van a kiadás e nemét megkisérteni: határozott akaratom az általad ajánlott módhoz ragaszkodni. Emich nyomatja s bizományos lesz. — Egyszerű János Vitéz forma, ára szinte az . . . a többit az ördögök tudják jobban. Azt azonban igen szeretném, ha a nyomatás sokára nem haladna. Ha Emichhel szerződni szükséges, ezennel, jövendő alkalmatlankodásim fejébe, igen-igen szépen fölkérlek, illetőleg felhatalmazlak, hogy azt nevemben érvényesen kösd meg, kijelentvén, hogy azt magamra nézve kötelező erejünek fogom tartani, csupán arra kérlek, hogy a megtörtént szerződés pontjait, tudás végett, nekem írd meg. Az itt küldött jegyzetkét igtasd az illető helyre. A példányok számát rád bízom meghatározni a könyvárussal, valamint más aprólékot is, miről nekem annyi fogalmam van, mint a holdbeli emberek szivarai készítés módjáról.

Hogy Jókai mutatványt közöl belőle, bízván választási *tapintattokba*, szeretem: egyébiránt én Murány Ostromát *olyan formának* tartom, miből *olyan formán* üt ki a mutatvány, mint midőn valaki házát el akarván

adni, pár téglát vitt abból a vásárra mutatványul. Az egész talán valami, de szét szedve semmi. Nem úgy TOLDI ESTÉJE. Abból a Mr. Bencze vitézi dolgát már elküldtem Jókainak, mert az úgy is ér valamit, ha külön van, bár kétségtelenűl nagyobb a hatása, ha az ember sor és rend szerint jő rá, a maga helyén.

Tompára pedig ne „duruzsolj.“ Ne hidd azt, hogy ő veled mérkőzni kiván. Én legalább nem hiszem, hogy Tompában, ki néha, sőt többnyire oly jókat ír, ne volna annyi műérzék, hogy SZÉCSI MÁRIÁD-nak az övé feletti hasonlíthatlan elsőbbségét ne érezze.

Ezt pedig annál inkább van okom állítani, mert maga írja nekem, hogy az ő Máriája „középszerű história, jó lesz valamely lapba.“ Hogy rólad a leggyöngédebben gondolkozik, arról tanuságot tesz hozzám küldött közelebbi levele. Azért félre az efféleákkel! Egyébiránt az ő Máriájában, a felfogás is szerintem, igen áldatlan. Ha pozitiv törvény, a lélek és szív törvényeivel hozatik összeütközésbe, mint Tompánál eskü és szerelem (nálunk csak önkénytesen felkarolt pártérdek és önkénytelenűl támadó szerelem — férfiaskodás és nőiség hozatik küszdésbe, az utolsó győz, győznie kell, a czél el van érve, tehát semmi tragicus vég, sőt triumphus) — ott ha az utolsók győznek, tragikus vég kell. Úgy de itt, a történet ellenére, csak nem csinálhatott tragicus véget, mert tudva van, hogy Szécsi Mária, a lánglelkű nő, kinek nem kis része lehetett a Veselényi conjurátióban, túlélte férjét, s végre is Bécsben a szabadság ügye áldozatául halt meg, tehát a legszebb halállal, mi azon időben honleánynak juthatott.

Kár volt tehát avval az esküszegés istóriával akarni bepiszkolni a nem mindennapi jellemet. Na meg a kidol-

gozás hozzá. „Mille die versus“-nak is gyarló. De e miatt nem érdemli szegény Miska barátunk haragodat, ő a jó, becsületes fiú.

A mi a te Máriádat illeti: nem hogy engem a versenyre szurkált volna, sőt megvallom, eltávoztod után az okozta leginkább csüggedésemet, hogy hát ha versenyezni *akarni* láttatom oly művel, mely mögött hátra kell maradnom. De végre erőt vettem magamon, s felgondolván, hogy én elébb terveztem Murányt, mint veled valamely viszonyban lettem, következésképp szándékodat tudhattam volna, — hogy, bár nem tudom micsoda véletlennél fogva, mindketten ugyanazon alapeszmét vettük fel, de nálam a kifejtés mégis különböző, — hogy végre nálam az írmodor sem az, a mi nálad, az enyém inkább a népies felé hajolván s elbeszélő folyamú levén, míg a tied balladai gyorsasággal nyargal a cselekvényeken: neki dültem s bevégeztem. — Azért, édes pajtás, azt ne gondold valahogy, mintha verseny nélkül „Murány (nem Murányvár, ne szaporítsuk benne a macskariasztó *r* betűt) ostroma“ meg nem született volna.

Hát megáldjon az isten, kedves Sándorkám. Tudom, hogy alkalmatlanság neked az én *medvéimmel* vásárról vásárra járni, de hiszem, hogy még is szívesen teszed, mert úgy érzem, hogy hasonló esetben én is szívesen tennék érted valamit.

Adj alkalmat, éretted valamiben fáradoznom.

Élj boldogul! E különben németes kitételt azért használom, mert midőn neked boldog életet kivánok, akkor nem *csupán* neked kivánok boldog életet.

Ergo élj boldogul. Kivánja barátod

ARANY JÁNOS.

[40.] PEST, január 29. 1848.

Hazánk üstökös-csellagja, Nagyrabecsült barátom! Nyisd meg a te méltóságos füleidet a hallásra és figyelj. VégHetetlen fontos és detto sürgetős ügyben írok te néked, vagy Vachott Sándor szerint *teneked*. Rengeteg zűrzavar uralkodik Európában, melyet egyedül te hozhatsz tisztába. Azt vitatják pro et contra, hogy TOLDIban azon oroszlán-bőrbe bújt szamarat énekelted meg, kinek oroszlán-bőre Toldi, saját természettől-nyert szamárbőre pedig Schedel. Barátom, hogy a szakadatlan káromlásoknak, fricskáknak, fülrángatásoknak, hajtépéseknek, pofozásoknak, oldalbaveréseknek, farbarúgásoknak és mindennemű dögönyözéseknek vége szakadjon, s hogy nemzetedet megódd a Dózsánál dózsább polgárháborútól, nyilatkoztasd ki minél előbb minden magyar, chínai és hottentott lapban, hogy te nem a tudós Toldit, vagy akarom mondani a tudós-társasági Toldit énekelted meg. Tedd ezt, barátom, kérlek a haza és az emberiség nevében, tedd ezt. Légy a béke nemtője, és a jövendő századok áldani fognak.

Ez az, egyes-egyedül ez az, miért tollat ragadtam, vagy tulajdonkép nem is tollat, hanem fából való botot, melynek vége hasított hegyes aczél vagy réz ..... de minthogy már kezemben ez a szerszám s még egy pár sorra való tiszta papirosom is maradt, bocsáss meg, oh dísze Szalontának, hogy tovább is fárasztom a te türedelmességedet, kérek pedig bocsánatot annyival inkább, minthogy a többi nem lesz oly érdekes, mint becses levelem eleje.

Muránynak Veselényi által való ostromoltatása a censor bájos körmei között lengedez, február nyolczadi-

káig ott fog fütyölni, akkor elhozom s rögtön nyomatom, ha ő mindenhatósága fölségsértést nem lát benne s nem crucifigálja, a mitől nincs mit rettegni. Az ajánlást pedig csak hadd el, hé, vagy ajánld Veselényi inasának vagy kanászának, azt nem bánom, de Veselényi akármilyen derék ember, csak nagyúr, hiába, és a poéta nagyúrnak ne ajánlgassa semmiét, vagy a versét legalább ne, ha más valamit ajánl is neki. De meg annyival inkább, mert nem hiszem, hogy Veselényi büszkélkednék azon ősében, ki a császár nevében hadakozott.... ez különben Csengery Antal észrevétele (kivel közlöttem a dolgot) és helyes.

Hogy van az én kedves komámasszony? a te kedves komádasszony jól van, s kivánja tiszta szívből, hogy az én komámasszony is úgy legyen, és kiván biz ő mindenféle jót, a mit ha megád az a jó isten, nagyon jó lesz, de mindazt leírni nem nagyon jó, mert unalmas dolog, mint mindenféle tisztelem, csókolom stb. Te pedig, bájdús Jankóm, nagyon szép verset küldtél Jókainak, azt a Télben. Csak iparkodjál, mindig mondtam én, hogy lesz belőled valami. Én most Lehelt írom elbeszélő költeményben, röviden, de egész életét Ázsiából az akasztófáig, olyan nyolcz soros alexandrinusokban, mint a te Schedeled vagy Toldid. Ez a Schedel, ez a Schedel, ez engemet agyonüldöz!.... Ma este (most éjszaka van) Egressy Gáboréktól igen jó lágy czipót kaptunk; gyere föl Jankó, neked is adunk belőle. De milyen rossz ez a toll, azt csak az képzelheti, a ki ezt az írást látja, a melyet vele teszek; a földhöz is vágom mingyárt..... Bújj el, Jankó, mert háború lesz, már itt van a szomszédban, Olaszországban.... be szeretnélek lóháton látni avval a pörge kalapoddal. Úgy igaz! ren-

delj valami alkalmatosságot, mert valami paksaméta van itt a számodra; és én nem tudom kitől van és mi van benne? Írd meg, ki által és miképen küldjem el. De nem, ne írd meg; én addig ki nem adom, míg magad el nem jösz érte.... Ez jó gondolat. Az egész levelemben alkalmasint a legjobb. De már nem bírok ezzel az isten-verte tollal! tisztelet, csókolat jobbra balra, a legnagyobbtól a legkisebbig! — Leveledet minden pillanatban várom; sőt várjuk! Imádandó barátod

P. S.

[41] SZALONTA, február hó 6-án 1848.

EPISZTOLA PETŐFIHEZ.

Imádott barátom, jó Petőfi Sándor,*)
Szives üdvözlését ime küldi Jean d'Or.
Vettem oh nagy férfi, ostoba leveled,
De azért nem mondom: *hujj ki!* vagy *le veled:*
Mert nem üres hólyag és nincsen ebbe szél,
Kedves ostobaság mind, a mit e beszél,
És a sok giz gaz közt, ha ugyan jól értek,
Van sok szép kaláris, s több ily becses érték!

Minden dolgok előtt: én nem irtam *Toldyt*,
Hanem (ez már más szó, tehát jó rím) Toldit,
És evvel döntődik ama szörnyü per el,
Melyet, a mint irod, Európa perel.
Ha tehát még most is folyna a nagy harcz ott,
Kár egy *y*-ért, mondjad, víni harczot.

*) Jelen költemény méltó utóda dicsekszik lenni „Didó panaszának" melyet még a boldog emlékű Magyar Kurir úgy dicsért fel 1790-ben, hogy annál egyenesebb *magyarsággal* írt verset nem igen olvasott az előtte ismeretes nyelveken.

Hogy Murány a czenzor körme között vagyon,
Oh ennek tudása nékem becses vagyon;
Ámbár tartok tőle, hogy dühös strich-láza
Mária beszédét szépen ki*strich*lázza,
Hogy pedig ne legyen a szivem alján lom:
Én bizony munkámat urnak nem ajánlom.

Máskép igen jól van a te komád asszony
De tán nincs oly jól, mint öt hónapos asszony,
Komám asszonyt pedig az isten éltesse,
Annyival inkább, mert ha ő nem él, te se.
Mi ámbár tudjuk, hogy bőven van a csók ott,
Küldünk e levélben egy trillió csókot.

Te pedig barátom, siess, irjad Lehelt,
Kit lelkedbe szárnyas geniuszod lehelt,
Irjad, mert nem érsz rá, ha itt lesz a nagy had,
Harcz és háború és igazi hadd-el-hadd.

Akkor látom én meg arczodat, hogy lángal
Hősi elszántságban tiszta sárga lánggal;
Vágtatsz paripádon, mint por a szélvészen,
Melyet szárnyaira száguldó szél vészen;
Kedves komám asszony kezét tördelve sir:
„Sándor, ha te elmészsz, engem elnyel a sir,“
Mégis elhagyod őt, s oly tüzelve mészsz el,
Mintha tele volna szived forró mészszel.

Látom a derék hőst, ahol villog kardja:
„*Ist das Schwert zum Fechten?*“ „Mellyik? Ez a kard? Ja.“
Többet nem beszélnek, hanem összecsapnak;
Vére a németnek úgy foly, mint a csapnak;
Sándor vitézünknek egy sem állhat ellent:
Épen mint a semmit, úgy ontja az ellent.

Dumb Show.

Sárga pitykés, zöld hajtókás, kurta szárú fűzött csizmás magyar huszár jelenik meg egy kis ajtón a kert alatt. Kedvese addig kiséri, könyörög, sír, elájul. A vitéz elrohan egy dombig, onnan szét tekint, lát iszonyú magas kukoriczát és rettentő sok ázott kendert. Visszafut a kis ajtóhoz, hol hő karok fogadják a győzedelmest. A hős juhászbundát terít le s borostyánai árnyékába heveredik.

(Dumb Show exit.)

És mivel nem harczolt borsóért vagy babért,
Homlokára tüzik a diadal babért:
Annyi érdemjellel rakva tér vissza már,
A mennyit bizony nem mindenütt visz szamár.
Eredj Sándor vitéz, hadd zengjek én neked
Viselt dolgaidról XXIV éneket.

Már most beszéljünk prózában is. A lágy czipót köszönöm, de ha akkor nem adtad, most nem kell. Egyébiránt, midőn leveledet vettem, én is épen puha fejér czipót ettem, tehát édes öcsém, quittek vagyunk ketten. — Hanem annyiban fene fattyú vagy, hogy arról semmit sem írsz, quis? quid? ubi? quibus auxiliis? cur? quomodo? quando? nyomja Murány Ostromát. Értem, hány példányban akarja nyomni Emich, hány procentet kap ő, mint bizományos? stb. Vagy talán ez mind θεων εν γουνασι κειται „az istenek térdén fekszik“? Kötöttél-e szerződést Emichhel vagy nem is szükséges? Lásd Sándor, ha te a portiókivetésben tőlem utasítást kérnél, én nem tagadnám azt meg tőled. Nem tudom, miféle paksaméta lehet ott számomra, senkivel rajtad kívül semmi közöm azon a vidéken; azt sem

gondolom, hogy egy ifjú rokonom mosatni való ruháit küldje Pozsonyból, sem, hogy a császár félmázsa bankjegyet küldjön számomra: tehát legfölebb könyvek lehetnek, miktől valaki szabadulni akar, valamikép küldd le azt, mert én ha meglátogatlak is, gyalog leszek, s batyumon felül nem birom haza emelni. Ha Emich úrnak küldeni valója lenne Hollósi Lajos nagyváradi quasikönyvárushoz, talán megtenné a szívességet, hogy azzal leküldené; ha pedig ez mostanában nem történhetik, Biasini gyorskocsi intézetén, mely a szolnoki vasúttal van kapcsolatban, te leküldhetnéd ugyancsak Hollósihoz, kivel nekem viszonyom van. Majd ha eljő az aratás, pénzemet ugyanezen könyvárushoz utalványozhatja Emich, mint hitelre tőle könyveket vásárló egyénhez, az engem mindig kifizet s nyugtatványommal számol.

Leveled végén e két betűt láttam P. S. Azt gondolám Post-Scriptumot jelent az, fordíték, de csak paraszt papirt találtam. Máskor ha a P. S.-et kiteszed, írd is meg az utóírást.

Mindezeknek utána áldjon meg az én istenem, stb. kivánja

TUDOD MÁR KI.

Hallom, hogy CORIOLÁNT fordítod. Boldogtalan, elkéstél. Én már az egész Shakespearet lefordítottam, Szent György vásárra meg is jelenik a debreczeni nyomdában. Kiadását a gazdag Péczeli vállalta magára. Ő igen szilárd ember. „Mann von Wort über alles."

[42.] PEST, februárius 10. 1848.

Kedves Jankóm! Az eső esik, a hó olvad, mind a mellett is nagy a sár. Bocsáss meg, hogy esőben sárban végeztem MURÁNY OSTOBA... akarom mondani OSTROMA ügyében. A censor három versszakot meg akart benne gyilkolni, ott a hol arról beszélsz vagy beszélteted Máriát, hogy nézzünk csak a szegény romlott cseh szomszédig stb. azt fogta rá, hogy ez allusió a mostani politikai viszonyokra, de én bizonyossá tettem, hogy nem lehet az, már csak azért sem, mert szerzője olyan szamár paraszt, a kinek fogalma sincs politikáról és viszonyokról; denique a capacitatió köszörűkövén megtompítottam gyilkos szándékú tőrét, s kedves rajkód életben és tökéletes épségben maradt, nem hogy meg nem ölték, hanem még csak zsidóvá sem lett, azaz környül sem metéltetett. És ezt nekem köszönheted, mert a censor az öreg Rezseta volt, az öreg Rezsetával pedig csak én tudok beszélni. Tőle a nyomdába mentem, s ott is végeztem. Olyan formában nyomják mint a JÁNOS VITÉZ első kiadása, ívét 22 pengőért szép velinpapiroson 1000 példányban. A nyomatási költség és a bekötés mindössze mintegy 130 pengő, ára 40 p. kr. lesz, s így levonva a nyomdai költséget és a könyvárusi procentet, tiszta hasznod lesz, ha az 1000 példány elkel, körülbelül 400 pengő. Ha akarod, e 400 pengőt a legközelebbi alkalommal saját erszényemből elküldöm, csak arról az egyetlenegyről biztosíts, hogy addig a legközelebbi alkalomig megnyerem a nagy lutrit.

Shakespearet erősen fordítjuk Vörösmartyval, én e hónapban bevégzem CORIOLÁNUST, már a negyedik felvonás vége felé járok, Vörösmarty LEAR-ez. Én CORIO-

LAN-on kívül még okvetlen lefordítom ROMEÓ-t, OTHELLÓ-t, III. RICHARD-ot, ATHENEI TIMON-t, CYMBELIN-t s talán IV. HENRIK-et és a TÉLI REGÉT; Vörösmarty LEAR-en kívül MACBETH-et, HAMLET-et, VIOLÁT, a NYÁRÉJI ÁLMOT s még nem tudom mit. Hirdették, hogy a könyvkiadó-társulat megveszi fordításainkat, de nem igaz. Úgy volt, hogy megveszi, hanem megint mást gondolt, mint olyan jóféle magyar társulat. Most azt az ajánlatot tette, hogy kinyomatja (persze a jövedelemből aztán levonja a költséget) és procent nélkül árultatja. Már most majd meglátjuk, hogy leszünk. Hát te meddig vagy a WINDSORI VÍG DÁMÁK-kal? úgy-e baromi veszekedett munka? Küldj legközelebb az én számomra JÁNOS KIRÁLY-ból*) egy kis mutatványt, én is küldök neked a másik lapon CORIOLÁN-ból. Megláthatod belőle, mennyi szabadságot veszek mind a külsejére mind a belsejére nézve; úgy hiszem, a magyar nyelvtől nem igen kivánhatni ennél többet, már ez is óriási feladat. Néhol egy-egy sorral hoszszabbra jövök ki, de ezt a híres Schlegel is teszi, pedig ő német, s angolból németre fordítani, a magyarhoz képest, valóságos gyerekjáték.

LEHEL-lel hallgatok, míg CORIOLÁN-t el nem végzem, akkor egész erővel bele kapaszkodom; 37 strófa van meg belőle 8 soros.

Előbbeni levelemre még nem feleltél, tán ez az első alkalom, hogy emberi lénynek kétszer írok egymás után.

Hogy vagytok? persze jól; mi is, rettentő dicsőséges boldog életünk van, de azért nem feledjük Szalontát, hát ti Pestet? Kész-e már Tholdy, hé? iparkodj', mer' a saraglyádba hányok, ha Pestre jösz. Készíti már

*) Ha jól emlékszem, ezt fordítottad.

komámasszony az elemózsiát az útra? Siessen, kedves komámasszony, az isten áldja meg, avval a libapecsenyével, a sonkával és a pogácsával . . . Laczi, te meg ne pityeregj aztán, ha eljön apád, lásd Julcsa nem sír, hiszen nem lesz itt apátoknak semmi baja, legfölebb a a pénzét lopják ki a zsebéből, ez megesik az olyan ostoba falusi emberen. Azért öcsém Jankó, sok pénzt ne hozz magaddal, beéred egypár száz pengővel. Isten megáldjon! Barátod

P. Sándor.

Jegyzet: A levél végén következik pár jelenet Petőfi Coriolán-fordításából.

[43.] Pest, márczius 21. 1848.

Öcsém Jankó! Megvallom, nagyon kár volt azzal fárasztanod magad, hogy más ember levelét lemásold s azt nekem elküldd. Ha azt gondolod, hogy én a pletykákban gyönyörködöm, titánilag csalatkozol. Azért semel pro semper, hagyjuk el a pletykákat. Kivált ily időkben! forradalomban! Forradalom van, barátom, s így képzelheted, mennyire vagyok elememben!.... Sokan el akarják mozgalmainktól e nevet disputálni, és miért? mert vér nem folyt. Ez csak dicsősége a dolognak, de a dolgot nem változtatja meg. Én forradalomnak tartok minden erőszakos átalakulást; már pedig mi erőszakkal vívtuk ki a sajtó szabadságot és Stancsics kibocsáttatását. Hogy ellenszegülés nem történt, ez csak azt mutatja, hogy az ellen vagy teljesen átlátta tehetetlen gyöngeségét, vagy gyáva volt megtámadni bennünket. Hah, ha láttad volna, midőn a *comité du salut public*ből a

deputatió megjelent ezrek és ezrek kiséretében követeléseivel, milyen halvány volt s mint reszketett a nagy méltóságú helytartó tanács!....

De én most nem érek rá hosszan írni, csak azt adom tudtodra, hogy CORIOLAN-omat már nyomják s ott az első czím ez: „Shakspeare összes színművei, fordítják Arany, Petőfi és Vörösmarty,“ hát ehhez tartsd magad. Készítsd el vagy JÁNOS KIRÁLYT vagy a WINDSORI VÍG NŐK-et, hogy annak idejében, ha szükség lesz rá, elküldhesd. A mutatványt mért nem küldted JÁNOS KIRÁLY-ból? s átaljában mért nem írsz, he? — A később fordítandó művekről majd később beszéljünk. Tisztelünk csókolunk benneteket. Isten ójon, kedves barátom, minden veszedelemtől ott a kemencze mögött. Írj minél elébb! Igaz barátod:

PETŐFI SÁNDOR.

A levél szélén: Az ide mellékelt verset nyomta ki legelőször a magyar szabad sajtó. Tedd el emlékül e példányt belőle.

Arany János jegyzete: „Más ember levelét.“ Tompának egy hozzám írt levelét, melyben Petőfi iránt, ki vele már feszült viszonyban volt, a legmelegebb indulattal, s érdemei teljes méltánylásával nyilatkozik. Ez által akartam Petőfit kibékíteni, mert fájt nekem, hogy oly semmiségen összezördültek, fájtak Petőfi nyilatkozatai Tompáról. De nem értem czélt, Petőfi még zordonabb lett Tompa iránt s engem is lehord. Tompa nem tudta meg, hogy levelét olvasta Petőfi; ily eredmény után azt vele tudatni, annyi lett volna, mint őt is magamra haragítni. Talán gyöngeség, a mit elkövettem, de legjobb szándékból eredt: abból, hogy két jó barátomat, kiket egyformán szerettem, összebékítsek. 1858. jan. 2.

Későbbi jegyzete: A mellékelt nyomtatványt Petőfi Zoltánnak adtam 1863. karácsonyra. *A. J.*

BORÍTÉK: Arany Jánosnak. Szarvas. Orosháza. Szalontán. Bihar megyében.

Jegyzet: Aranynak azon levele, melynek kiséretében Tompa levelének másolatát Petőfinek megküldötte, nem maradt fenn, Tompa levelének másolata azonban megvan, ezt tehát közöljük, alantabb, Tompa ez időbeli öt más levelével együtt.

[44.] SZALONTA, márczius 26. 1848.

Kedves Sándorom! Vedd szíves kézszorításomat polgári dicső küzdelmeidért.

Nem következett ugyan még rám a levélírás: de meg nem állhatom, hogy örömem s *büszkeségem* teljében fel ne kiáltsak:

„O et delicium et dulce decus meum."

Add át kézszorításomat s ölelésemet a lelkes Jókai Mórnak is.

Tompa ápril 10-én nálad lesz: add át neki e levelet.

A mit ide mellékeltem, nyomasd előszó gyanánt MURÁNY OSTROMA elébe.

TOLDI ESTÉJE készen hever, még nem indítottam útnak, mert a közelebbi nagy dolgok miatt iszonyúan elment a másolni való kedvem.

Pünkösd után sem lesz az késő.

Isten áldjon meg benneteket. Barátod

ARANY JÁNOS.

[45.] SZALONTA, április 1. 1848.

Barátom Sándor! Jól tudom, hogy sem időd, sem kedved mostan ily közönös dolgokkal vesződni, mint például ezen simplex költemény, mit tőlem veszesz; azt is tudom, hogy e forradalmi időszakban semmi hatása nem lesz annak a közönségre s önnön szavai szerint

„Hangja zajban vész el
Mintha mennydörgésben árva méh döngécsel" *)

azért nem is akarám azt még egy darabig felküldeni, de véletlenül alkalom adatván, (mi innen nagy ritkaság) felbontám a borítékot, melyben azt a könyvkötőhöz Váradra akartam utasítani és sajátkezüleg összeöltve lapjait, ime küldöm. Te lész szives azt befüzetni. Emich vonja le a számadás során. Az ajánlást jónak láttam úgy tenni, a mint van, ha eldobnád, annyit legalább hagyj meg belőle „Petőfi Sándornak." Ezt igénylem barátságodtól, annyival inkább, mert, úgy lehet, ez utolsó költeményem, s ha ezt el nem fogadnád, nem lenne alkalmam mást ajánlani neked.

A magyarok istene áldjon meg, igaz szivéből kivánja barátod s polgártársad

ARANY JÁNOS.

U. I. Mit csinálj vele? azt nem írom, csak felküldöm, inkább ott heverjen, mint nálam.

---

*) TOLDI ESTÉJE IV. ének.

[46.] PEST, április 18. 1848.

Kedves Jankóm! Azt hallottam, hogy te azt hallottad, hogy én fogva vagyok. Elhiszem, hogy van elég olyan jóakaróm, a ki szivéből óhajtja, hogy statusköltségen tartsanak holtom napjáig, de ezen óhajtásuk mind e napig csak pium desiderium. Azért is szűntesd meg könnyhullatásaidat és ne búsulj miattam, úgy is eleget búsulok én a te bolond fejed miatt. Bizony-isten, nem dicséretképen mondom (hisz tudod, hogy nem igen szeretek szembe dicsérni) de el nem hallgathatom, hogy nagy szamár vagy. Mi a mennydörgő mennykő jutott eszedbe, azt mondanod, hogy TOLDI ESTÉJE utósó munkád? Öcsém, a te fejedben még igen sok van, és ha magad szép szerével mind azt ki nem bocsátod, majd kiverem én, ne félj, akár bunkósbottal akár kalapácscsal, a mit választasz. Nekem pedig affélét többé ne írj, mert mind azon leveleidet, melyekben ilyesmik lesznek, fölbontatlanúl küldöm vissza. Legelőször is kapj bele ismét TOLDI-ba; ha már a fejét és a lábát megcsináltad, kötelességed a derekát is megcsinálni, különben vétkezel isten és ember ellen. Annak meg kell lennie, ha háromszor halsz is bele. Olvaszd egy nagyszerű egészszé. Hogy a história nem szolgál adatokkal, ez nem baj, sőt még jó, mert szabadabban költhetsz. Hurczold keresztül a magán és nyilvános élet minden viszonyain. Ha így bevégzed Toldit, Homér és Ossian szerencséjének fogja tartani, ha kezet fogsz velök. Ezt én mondom, és én az vagyok, a ki soha sem hazudik. Tompa Miska itt volt, vagy tán még most is itt van, nem tudom. Többször találkoztam vele a napokban, de egy idő óta már nem láttam. Neki megvan az az ere-

deti szokása, hogy holmi jöttment emberekkel szívesebben mulat, mint a maga szőrű emberekkel. Egyébiránt azt is fölteszem róla, hogy már elment, búcsúzás nélkül.... csak egy melegebb sugár sem volt szemében, míg együtt voltunk. Ő el van veszve, malcontentus a legnagyobb mértékben, se magával se mással nincs megelégedve. Ez minden szavából, minden tekintetéből kirí, s én őt sajnálom lelkemből, sajnálom kettősen: mint barátomat és mint költőt. Landerer néplapot fog kiadni, már előlegesen, hirdetés előtt is van 4500 előfizető rá. A terv készítésre választmány van kinevezve, melynek én is tagja vagyok, s én azt nyilatkoztattam, hogy a szerkesztésre te kívüled senkit sem tartok alkalmasnak. Én elvállaltam volna, de már szerződésem van az ÉLETKÉPEK-hez Jókai mellé. Írd meg rögtön, micsoda föltételekkel fogadod el a szerkesztést, úgy hogy feljőj lakni Pestre. Ha például biztosítanának valami öt évre mintegy 2000 pengő fizetéssel évenként? mi? tüstént írj, a föltételeket magad fogod legjobban tudni, több kell-e vagy kevesebb. Te Jankó, a lenne ám még az élet, ha feljönnél! gyere föl, az isten áldjon meg. Úgy élünk, mint a Krisztus, ha egy kicsit szegényecskén is. Tisztelünk, csókolunk benneteket, mindnyájotokat, apraját, nagyját, s én vagyok, a ki voltam, leszek a ki vagyok, igaz barátod

PETŐFI SÁNDOR.

A levél szélén: MURÁNY OSTROMA már régesrégen kijött. TOLDI ESTÉJÉT ajánlottam a könyvkiadó társulatnak, de ez fölfüggesztette működését egész júliusig, már most nem tudom, mit csináljak hamarjában munkáddal. Majd gondoljunk valamit. Ölellek 1000000000000000000-szor!

Arany János jegyzete: 1. „. . . hogy én fogva vagyok. . .“ Híre járt, midőn a KIRÁLYOK-hoz czímű versét kiadta.

2. Tompa viszont panaszkodott nekem, hogy őt Petőfi hideg leereszkedéssel fogadta, kimért vizit gyanánt vette látogatásait stb. Én nem tudom, melyiknek van igaza, vagy egyiknek sincs; annyi áll, hogy Petőfi megházasodván, sokkal komolyabb lett, ez és talán a huzamosan táplált idegenség tette őt, T. szemében, olyanná, a milyennek előttem rajzolta.

BORÍTÉK: Arany Jánosnak barátilag. Szarvas. Orosháza. Szalontán.

[47.] SZALONTA, április 22. 1848.

Kedves barátom! Sohasem óhajtottam leveledet annyira, mint most: és mégis sohasem lepettem meg általa annyira, mint most. Nem azért, mintha philiszteri könynyenhivőséggel elhittem volna a „status költségeni tartást“ s így kétségbeestem volna, hogy nem írhatsz; mert annyit egy kis higgadt meggondolás után átláttam, hogy nincs Magyarországban jelenleg hatalom, mely azt tenni merné: de körülbelűl feltettem rólad, hogy nem *akarsz*, vagy legalább nem *érsz rá* írni. Pedig, talán magad nem is képzeled, mily könnyen semmivé tudnád te tenni az én jövendőbeli íróságomat.

Elég erről ennyi. Ez mentse ki előtted az én „bolond fejemet“, azt t. i., mely miatt te annyi bút látsz. A mi már most Toldi uram derekát illeti, tanácsodat köszönettel veszem s megpróbálok eszmélkedni fölötte. Annyi világos, hogy onnan nem oly könnyű beszélymesét venni. Tudniillik, én nem tulajdon értelemben

vett *eposzt*, hanem úgynevezett költői beszélyt írok, melynek cselekvényfolyama, szerintem, drámai. Drámai a föllépés, drámai, sőt ha sokat nem mondok, tragikus a lelépés; ezekből lehetett (drámai menetű) beszélyt ütni össze, de mit vegyek az élet közepéről, hogy drámai legyen! Költsek, azt mondod. Majd meglátom. Meglátom, tudok-e repülni az Illosvai Péter diák szárnyai nélkül. Ha lehet, teszem, de ha nem lehet, elhagyom, mert nálam *főleg* a compositióban van a poezis, ha t. i. van; és ha a compositiót már előre gyöngének sejtem, soha sem vesztegetem rá a mindennapi költészet tarka szalagbokrát.

A néplapot illetőleg először is azt kérdem, nem kötődésből írod-e az egészet, engem, mint afféle falusi embert lúddá akarván tenni, s aztán jót nevetni a dolgon! Miután pedig a kérdésre magam ily formán megfeleltem: „ah nem! Petőfi nem szokott tréfálni az ily dolgokban, s kivált, ha komolyan ír, akkor hinni lehet neki, mint a Krisztusnak“ — tovább megyek. Nem ugyanazon néplapról beszélsz-e, melyről a Pesti Hirlap 15. számában említés tétetik *), melyre Tóth Gáspár gyűjtött előfizetőket, s melynek szerkesztőségére *konkursus* határoztatott?

Én úgy gondolom, hogy arról, s nem tudom összeegyeztetni leveleddel, hol csődről semmi szó nincs. Ha csakugyan csőd lesz, nem tudom fogok-e konkurrálni vagy sem; inkább nem, mint igen, kivált ha a lap tisztán politikainak van határozva, melynek szárazságaiba még sem szeretnék teljesen elmerülni. De ha a szépiro-

---

*) Ebben a Munkások Ujságá-ról volt szó, melyet Tántsits Mihály szerkesztett.

dalom sem lesz belőle kizárva, akkor alkalmasint concurrálok, mert régi kedvencz eszmém költői hatást gyakorolni a népre, s ezt ily úton tehetem csak legczélszerűbben és sükeresebben. S a ki a népet ismeri, tudni fogja, hogy nála a mennyit az *értelemhez*, meg annyit az *érzelemhez* kell szólni, ha az ember sükert óhajt. Emelni a népet az irodalomban lassan-lassan, nem oly mellékes feladat, hogy már a jelen időben tekintetet sem érdemelne. Ez úton akarnék én hatni, ez lenne elemem. Hiába írunk mi népverset az ÉLETKÉPEK-be, hiába adunk ki pengő forintos TOLDI-kat stb., a népre nem hatnak, de ha az ő olcsó — hihetően nagyon elterjedendő — lapjába írnánk, az nem lenne sárba dobott gyöngy. Ez véleményem a néplapról. Mielőtt hát leveledre elhatározottan válaszolnék, ezen kérdéseimre várok tőled feleletet, még pedig nem oly kutya futtában, mint szoktál, hogy alig tud az ember eligazodni rajta.

1. Azt a néplapot adja-e ki Landerer, mit a pesti választmány tervezett, s annak szerkesztőjéül ajánlottál-e engem?

2. Concursus lesz-e, s ha lesz, mikép? ha nem lesz, miért nem, miután az anya-választmány úgy határozta?

3. Mi a lap terve? egészen politikai-e, vagy a szép irodalom is helyet foglal benne? stb.

4. Ha a lap részvétlenség miatt, a szerkesztő hibája nélkül, öt év eltelte alatt megbuknék, lenne-e biztosítva a szerkesztő?

5. A szerkesztőnek, biztosított évi díjából kellene-e még a lap kezelése és kiállítása körül költségeket tenni, például segédeknek, írói díjul stb.? és körülbelül menynyit?

A mi a 2000 pfrt összeget illeti, az úgy hiszem Pesten is van annyi, mint Szalontán a 200 bankó s én, mint egyszerű ember, minden esetre kijöhetnék vele. Szerkesztésbéli képességemet véve fontolóra, úgy gondolom, hogy a szépirodalmi rész rám nézve semmi nagy nehézséggel nem lenne összekötve; a politikai részt tekintve, ámbár a politikát még ez ideig tüzetesen studiumommá nem tettem, mind az által vannak vezéreszméim, melyek nyomán, folytonos tanulással, bízvást haladhatnék, annyival inkább, minthogy a néplap különben sem annyira kezdeményező a politikában, mint a már ismeretes eszmék népszerű magyarázója, mire mind a népértelem körének ismerete, mind népies nyelvem elegendő képességet hagy sejtenem magamban.

Az egészhez azonban épen nem kötök vérmes reményeket s nem sokat aggódom, ha semmi sem lesz is belőle. Annyit már eddig is nyertem benne, hogy újabb örvendetes tanúbizonyságát vettem, irántam a távolban is folyvást hőn dobogó baráti szívednek, mely nem elégszik meg „igaz barátod“ stb. kifejezésekkel a levelekben, hanem a hol csak szerét ejtheti, tettleg iparkodik barátja jólétét eszközleni.

Nekem nincs alkalmam ezt tenni irányodban s nekem csak az elpirító háládatosság jutott osztályrészül: de hagyján. Menjek csak Pestre, majd meglásd minő alföldi családot formálunk ott, összesítvén gazdaságainkat, mint Lőcsláb Jakab és Röhögi János a Vörösmarti „Kecskebőr“-ében. Ad vocem Vörösmarti: mit csináltok avval a Shakespearerel? mert én még nem csináltam semmit. Régi fordításaim tűzre valók, azokkal elő nem állhatok; újat nem csináltam, s nem tudom, csinálok-e vagy sem, miután veszett módon lerombolták mostaná-

ban kedvemet s kedélyemet hivatalos komisz dolgaim. Mert itt a bukott aristo . . . vagy inkább οὐδεν-cratia*) a felszabadult jobbágy (olim hajdú) nemesség sehogy sem akar kibéküini a dolgok folyamával, s e miatt van zavar meg zavar a közigazgatásban. Visszatérve a fordításra: talán csak nem nyomattad még ki a czímlapot? Ha az őszön bizonyost mondasz vagy írsz, úgy már én is tettem volna valamit; de miután hirdették a lapok, hogy ketten fordíttok, letettem róla és csak akkor hűltem el belé, mikor Egressy indítványát olvastam. Beteges is voltam a tavaszon, s ez megint ellopott tőlem egy kevés időt.

Murány Ostromát hirdették egypárszor. Nem tudom, nem szorul-e a sajtkofákhoz. Szerencsétlen idő van rá, de az nem baj, lesújt a zápor egyes virágokat, de utána dúsabb a tenyészés. Emich küldhet Váradra Hollósihoz valami száz példányt összesen, mert sokan biztosítottak aláírással, hogy vesznek.

És most az isten áldjon meg téged s a tiedet, illetőleg tieidet. Csókolunk benneteket. Üdvözlöm a lelkes forradalmi nőt, ki nem kétkedett szabadságért szerelmét vetni áldozatul. Au revoir! Barátod

Arany János.

Hogyan van, hogy a Munkások Ujsága ellenében keletkezik néplap, és nem azt veszik pártfogás alá? Vagy mindkettőnek van jövendője?

---

*) Körülbelől mintha ezt írná: nullocratia = semmiuralom.

[48.] PEST, május 5. 1848.

Kedves aranyom, Barát János! Röviden irok de fonto- és pontosan. A néplap ügyében tennap tartott gyűlést az erre kinevezett választmány, melynek tagjai: Vörösmarti, Stancsics, Sükei, Nyári Pál, Fényes Elek, Petőfi stb. Mindenek előtt tudnod kell, hogy e lapot nem könyvárus adja ki, hanem kiadja a Pest megyei középponti választmány, a ministeriumnak pénzbeli segítségével. E lapnak fő szerkesztője lesz egy magyar ember, a mellett lesz négy vagy öt segédszerkesztő, a kik ugyanazt, a mi a magyarban megjelenik, leforditják németre, tótra, oláhra, ráczra, s így ezen újság öt nyelven fog megjelenni. Most nyisd ki mind a hat füledet, hogy megérts, mert különben is rossz magyarázó vagyok. A megyei választmány a ministerium segítségével fizet ezen szerkesztőnek évenként hatszáz pengő forintot és nyomat 1000 példányt ingyen a lapjából a maga számára, azaz a szerkesztő számára, a mi ha csak két pengő is az előfizetés évenként, már 2000 pengő, hozzá adva a hatszáz készpénzt, 2600 pengő évenként. Ennyi a biztosíték, de ha ezer példánynál több elkel, a nyomtatási költségen fölül, minden haszon egy fillérig a szerkesztőé, ha ötvenezer előfizetője lesz is. Azonfölül kap a szerkesztő évenként 2000 pengőt a czikkek honorálására, mert díjazni kell minden czikket, a mi a lapba bejön; egy ívre gondolom 40 pengő honorarium esik.... hetenként egyszer és egy íven fog megjelenni. Magában értődik, hogy a mit a szerkesztő maga ír, azért szinte 40 pengőjével fizet magának; megírhat egy év alatt balkézzel is tíz ívet, a mi 400 pengő, s így a szerkesztőnek összes bizonyos fizetése évenként 3000 pengő

forint.... két annyi is lehet, de ennyi bizonyos. Öcsém Jankó, midőn a szerkesztőválasztásra került a dolog, mindenekelőtt én emeltem szót, mondván: ajánlom Arany Jánost. — Nem kellett ajánlatomat ismételnem, nem kellett magyaráznom, az egész választmány beleegyezett, egyetlen egy tag sem szólott ellene. Ezt azért írom meg, hogy azt ne gondold, hogy én isten tudja, mennyit fáradtam, izzadtam, szónokoltam s tán veszekedtem, míg téged megtehettelek szerkesztőnek. Az efféle kitelik a kend szamár fejétől. Én nem tettelek szerkesztőnek, tetted magad magadat, azért ha nekem valaha hálálkodni mersz (a mit már múlt leveledben megkezdeni elég szemtelen voltál) én agyonütlek. — Egy pillanatig sem kételkedem, hogy ott hagyod Szalontát. De rögtön kell jönnöd, mert már most kezdhetnéd a lapot, ha itt volnál. A mint levelemet megkapod, ülj tüstént kocsira vagy à la Zajtay István uram lóra, s rohanj. Rögtön egész perepútyostul felzarándokolnod bajos lenne már csak a szállásra nézve is. Hagyd rendben otthonn dolgaidat, jőj magad, s itt aztán elvégezzük, mikor és hogy jőjjenek utánad a többiek. Barátom, vannak alkalmak, melyeket ha elmulaszt az ember, az isten sem teremti meg újra..... úgy hiszem, ez olyan; nem teszem föl rólad, hogy ezt elszalaszd. Siess, siess, siess! ölelünk csókolunk benneteket! barátod

PETŐFI SÁNDOR.

A levél szélén: Te úgy jőj fel, hagy aztán ne kelljen többé visszamenned. Levelet már nem várok tőled, mert remélem, hogy előbb ide érsz, mint érne a levél. A szalontaiak gondoskodjanak más jegyzőről, mintha meghaltál volna. Az ő dolgok.

Arany János jegyzete: Ily fényes igéretek — a szellemi nyereséget, mívelt írókkal társalgást stb. — is hozzá tudva, csaknem elszédítettek. Fölmentem a levél folytán Pestre, de nem látván a dologban elég állandóságot, nem akartam koczkáztatni családomat (bár később se tettem volna) hanem egyszerűen vissza akartam vonúlni, s a szerkesztést Vas Gerebennek hagyni, ki szinte aspirált ez állomásra. De Petőfi okai rábirtak, hogy ha már Szalontán maradok is, ne váljak meg a laptól s annak jövedelmétől végképen; így Vas Gerebennel oly szerződésre léptem, hogy ő lesz ugyan a sajátképi felelős szerkesztő, de nevem is ott áll a lapon, mint szerkesztőtársé, s ezért a tiszta jövedelmen ketten osztozunk.*) A részemre eső tiszta jövedelem végűl 1200 frtra rúgott, (Gereben úgy számolt, a mint ő akarta) ennek is nagy része magyar bankjegyekben veszett el.

Pesten Petőfi vendége voltam 7—8 napi ott létem alatt. Ő akkor a Dohány-uteczában lakott, elég kényelmes szálláson, hol szülei is vele laktak, ő látta el asztal- s szállással őket. Tisztességes szobája volt a két öregnek külön, — Petőfi a leggyöngédebb fiúi tisztelettel bánt velök. Atyja felföldi kiejtéssel, de jól beszélt magyarúl, anyja nem mindig ejtette tisztán a magyar szót, de folyvást beszélte. Itt Kőrösön él egy öreg mészáros ember, ki midőn Petőfi atyja kőrösi székálló legény volt, alatta szolgált, mint inas. Katonás ember volt, keményen bánt vele. Innen ment aztán Kis-Kőrösre, hol megházasodott, székgazda lett stb.

1858. jan. 2.

Borítéк: Arany Jánosnak. Szarvas. Orosháza. Szalontán.

---

*) A Nép Barátjá-nak első száma 1848 június 4-én jelent meg, az utolsó 1849 június 10-én; de Arany neve, mint szerkesztőtársé, 1849 februártól kezdve nem szerepel.

A következő levél, mely a póstabélyeg szerint június 21-én Pesten adatott póstára, csak ennyiből áll:

[49.]

Mért nem írsz, Jankó?

Arany János jegyzete: E datum nélküli bohóság legvalószínűbben 1848-ba tartozik.

BORÍTÉK: Arany Jánosnak barátilag. Szalontán.

[50.] SZALONTA, június 27. 1848.

Azért van ma június 27-ike, mert tennap 26-ika volt, követválasztás napja az egész Biharmegyében. Megbuktam szerencsésen, ha ugyan bukásnak nevezhetni, mikor az ember egyenes földön marad. Tudniillik van ebben a megyében egy állandó bizottmány. Ezt a vidékiek úgy híják, hogy Váradvármegye. Elnöke természetesen a főispán. A főispán igen-igen szabadelvű ember s erélyes, oly erélyes, hogy a mit ő akar, meg kell lennie. Törik-szakad, meg kell lennie. Persze a mit ő akar, azt akarja a bizottmány is. Tehát ez a bizottmány azt akarta, hogy a követválasztás egész megyében munkanapon, s a váradi legnagyobb vásárra készülés napján, tennap legyen. Ez eddig törvény szerint van. De ugyan ezen bizottmány azt is kiszámította, kiknek jusson *kenyér* a biharmegyei tizenhárom követségből. Persze ember volt elég, jelesnél jelesebbek, mert hiszen Bihar szónokok dolgában gazdagabb, mint az egész Magyarország, Erdélylyel s a kapcsolt

részekkel együtt. Népképviselőkül pedig kiválólag beszédes emberek kellenek, hiszen csak 450-en lesznek, és mi lármát sem tudnak csinálni, ha darabonként 3—3 jó nyelvvel felruházva nem lesznek. Ez okból a bizottmány megszámlálta embereit, azokat, kikkel az ó világban együtt martyrkodott, korteskedett, piszkolódott s kiválaszta közülök 13-at, — többet is választott volna, de több választókerületet sehogy sem lehetett a törvényből kibetűzni. A főispán körútat tőn megyéjében, s mindenik választókerületben a helységek biráinak és jegyzőinek egy-egy követet a capacitátió törvényes madzagán (mi ugyan a pecsovics világban ráparancsolás kötelének is beillett volna,) nyakába akasztott; így történt, hogy a szalontai választó-kerületnek, melyben maga Szalonta az eldöntő, Toperczer Ödön ismeretes név, akasztatott nyakába. Ez eddig törvény szerint van. Én ekkor már úgy álltam, hogy elválasztatásomról senki sem kételkedett. Mihelyt a nép a törvényt hallva és olvasva, választási jogát megértette, minden rábeszélés, utasítás nélkül, maga fejétől engem jelelt ki s ez szájról szájra menvén, oly erős közvélemény lett Szalontán mellettem, minő aránylag Kossuth mellett sem volt az országban.

Szegény nép! azt hitte, hogy szabad és lehet neki, a kit szeret, a kiben bizodalma van, elválasztani. Ez általános véleményre támaszkodva, tudván azt, hogy Szalonta dönt, keveset gondoltam a falukkal, annál kevesebbet, mert a választókat összeíró küldöttségnek tagja lévén, tapasztaltam, hogy inkább félnek a választási jogtól, mely miatt mezei munkáikat félben kelletik hagyniok, mintsem örülnének annak, s így bizonyos voltam benne, hogy onnan egy-kettő is alig jő be. Szóval

én a korteskedést az isteni gondviselésre és a jó lelkiismeretre bíztam, de biz ezek, látom, igen rossz kortesek mai világban. A környéken nagyot vetett a latba a főispáni ajánlás, a jegyzők szégyenlték, hogy csak *magok szőrű* ember legyen követ, s egy helység sehogy meg nem foghatta, hogy ha már a szalontaiak jegyzőjüket akarják küldeni, miért nem az öregébbiket küldik. Némely helységnek pere van a királyi táblán — az ajánló erélyesen használta fel e körülményt s nem késett értésükre adni bírák uramékoknak, hogy Toperczer kir. táblai ülnök, ki csak úgy ítél jól perükben, ha követnek teszik. Ezek hatottak. Hatottak elannyira, hogy a bírák által 5 pfrt büntetés terhe alatt mindenkinek megparancsoltatnék Szalontára elmenni, elannyira, hogy a megyei közmunkákból fenmaradt (?) szekeres napszámok a választók beszállítására használtatnának, — elannyira hogy 730 szavazatot kovácsolnának T. részére. Szerencsétlenségére követségemnek (mit saját szerencsétlenségemmel összezavarni nem kell) valami Hrabovszky nevű kiszolgált pecsovics is idevetődött, s felkeresvén az árnyékok és büdös zúgok embereit, néhány nemest, a pecsovics hajlamuakból, tőlem el- s maga részére hódított, figyelmeztetvén őket a csapásra, mi nemesi privilegiumukon esnék, ha engem, *paraszt* embert, választanának követül, másrészt biztatván őket a nemesi Eldoradó minden sült ökreivel, melyeket ő visszaszerzend. Mindazáltal alig látta meg a szalontai nép — mely a választás helyén, a nyolcz órakor megyei utasítás szerint megnyitandott gyülés kezdetére hat órától tizedfélig várakozott — a zászlóval, tömegben valahára beérkezett vidékieket, kiket két itt lakó megyei tiszviselő — két separatum votum Szalontán — vezetett, azonnal haragra

lobbanva teljes erővel mind egy szájig mellém nyilatkozott, s követelé, hogy negyedfél órai ácsorgását tekintetbe véve, ő bocsáttassék előbb szavazatra. De a küldöttség nem akarván az abc-én túl terjeszkedni, törvény hiányában az abc-ét vette zsinórmértékül s így a falusiak, kiknek faluja szerencsés volt A—R névkezdő betűvel bírni, elsők bocsáttattak szavazásra. Szalontára, melyet a sors az S betűbe helyezett, csak délután 1 órakor került a sor, de minthogy asztalterítésre is épen akkor került, az utóbbi elsővé tétetett, a szalontai nép pedig enni szét bocsáttatott, tudtára adatván, hogy 3 órakor megint előjöhet, s akkor ő lesz az első, miután már több helység nem is igen van. A tömeg eloszlott, de legnagyobb része többé vissza sem ment, elegendő áldozatnak tartván a fél napot, melyet a legnagyobb munka időn hasztalanúl el kellett töltenie.

Vagy három száz (950-ből) összegyült ugyan, de miután megértette, hogy délelőtt 730 szavazat Toperczerre ment, búsult haragjában s annak érzetében, hogy ha reggel 8 órakor szavaztatják, a többség övé, így pedig, miután türelmét kifárasztották, gyalázatos kisebbségben kell maradnia, egy pár körmön-font phrasissal megáldván a hivatalos korteskedést, szavazás nélkül eltávozott. Kaptam tehát a vidékről 11 szavazatot, Hrabovszky is annyit, Toperczer 730-al követ. De ott van a roppant hézag a választási jegyzőkönyvben: Szalonta, a kerület főhelye, hol legtöbb értelmiség, hol 950 összeirt szavazó van, szavazat nélkül! Mert hisz azon 16 szavazat, melynek fele rám, fele Toperczerre adatott, ily nagy üregben meg sem kondul.

E roppant hézag az én büszkeségem. Én megnyugszom az elválasztott követben, mert ismert jelességű

szabadelvű egyén, ki multjára bízvást hivatkozhatik; mentsen isten, hogy a verificatió felé kacsintgassak, sőt nyíltan mondom, hogy ha talán új választás történnék is, többé magam ily dologba nem ártanám, de ha meggondolom a népképviseletnek ezen kezdetét, miszerint még folyvást tekintélyek rendelkeznek a buta nép meggyőződésével, bizony isten el kell szomorodnom. Mert a mit tett ma a néppel X. jó czélra, ugyanazt teheti vele Y. holnap rossz czélra, hiszen az apáthi oláh épen úgy elválasztotta volna Metternichet, ha azt rágja szájába a főispán, mint most rászavazott az ismeretlen nevű „Toporczi“-ra. S ime a kerület főhelyének, mely részint felvilágosodottsága, részint jobb ösztöne által vezetve, nem tett oly kijelölést, mi a kor haladó kerekének gátoló göröngykép essék eléje, nem engedtetik meg, irányadóul lépni fel a kerület többi helységei előtt, hanem eszközöltetik, hogy jelöltjével együtt pironkodva félre vonuljon. Nem értem e nemét a szabadelvűségnek.

Jó hosszan írok semmiről, úgy-e? Bosszúállásból teszem azt azon egy sorért, miért fájdalmas zsebbel fizettem a 12 krt. Gondoltam, hogy egy ív papiron ennyit válaszolok „*Csak*“, de letettem róla. Úgy hiszem nagyobb bosszúságot szerzek vele, ha félívet üres fecsegéssel tele firkálok.

Hogy éltek oda fenn, hé? Hallom, téged is környékezett a közbizodalom, csakhogy más modorban. Nem olvastam azt a Márcziust, mástól hallottam. Megválasztottak-e másutt?

Én mostanában semmit sem dolgoztam. Minek és kinek? Jókai nyakán te magad is elég koloncz vagy, nem hiszem, hogy nagyon óhajtsa az én fűzfa poemáimat. Hát avval a Toldi-val mit csináljunk? Már gon-

doltam, hogy átadom nektek a lapba, hiszen négy számban kijöhetne. Nem szeretném, hogy kéziratul jusson a muszka örökkévalóság fénycsarnokába; olvasná el legalább a kinek még most lelke van hozzá. Ha lapotok megbírja az áldozatot, *tegyétek* — vagy akarom mondani *vegyétek* meg. A ki vesz, annak lesz, a ki nem vesz, beteg lesz. Oda adom szöszön-boron, csak ne veszszen már kárba, ha megcsináltam. Igényeimet nem hangolom felül a bashangokon.

Jókait ölelem mindenekelőtt és fölött. Laukát, a kis Lisznyait, kivel Váradon megint találkoztam, hasonlóul. A többit is köszöntöm, különösen az öreg Vörösmartit, Garait is üdvözlöm, mint nem tom honnani képviselőt.

Írj egy hosszú levelet, s írj azokról a jó pesti ismerősökről. Azonban te ezt tenni nem fogod, valamint azt sem, hogy köszöntésemet tolmácsold, azért én sem írok többet *azért se*, tudod, csak azért se, hanem bezárom levelemet, tudatva veletek, hogy mi még folyvást csak négyen és folyvást jó egészségben vagyunk? hát ti....?

Az isten is megverne, ha *nevünkben* magadat és a kedves kis komámasszonyt meg nem csókolnád. Emlékszik-e még, kedves komám, a sétagyaloglásra, mikor csak tíz lépéssel jártam előbb, mint kegyed?

Ah! én még a sír szélén is emlékszem arra, egész háznépestől. Isten veletek, édesim!

ARANY JÁNOS.

U. I. E levélben a mosziő Nyilvánosság számára egy betűt sem írtam, különben kuttya-disznó veszett....

[51.] PEST, július 1. 1848.

Kedves Jankóm! Leveledet nem csak hogy elolvastam, de meg is kaptam. A helyett, hogy vígasztalt volna a belőle vonható „dulce est socios habuisse malorum“ még inkább elkeseredtem. Disznóság, a mit azok az emberek országszerte elkövetnek, disznóság. Lesz ugyan elég derék gyerek az országgyülésen, de a nép legbuzgóbb és legönzéstelenebb baráti úgyszólván egészen kimaradnak. Éljen a népképviselet! .... te még annyiban mennyiben megnyughatol a választáson, mert a mint én ismerem legalább híréből, a követnek van esze és becsületessége .... De én! Diadalmas vetélytársam olyan dicső virág, mely Augias istállójának legkirívóbb éke lett volna. Nem azt sajnálom, hogy én nem lettem követ, hanem hogy ő lett az, ki nem méltó arra a kötélre, melyen egykor függeni fog. De ha a verificationalis választmány nem kergeti is őt rögtön vissza, nem fogja ő azért kitölteni a három esztendőt .... hohó, három esztendő leforgása múlva vagy előtt is egészen más szőrű követek fogják képviselni a nemzetet ... az lesz az igazi nemzetgyülés. Ne félj, öcsém, mi is ott leszünk. Most azt mondták „ez republicanus, nem kell!“ azon az új követválasztáson azt fogják mondani „ez nem republicanus, tehát nem kell“ vagy „ez republicanus, tehát kell követnek.“ Milyen szép lesz az a jövendő, barátom, milyen szép! azt te nem képzelheted, azt csak én tudom, mert látom, olyan tisztán látom, mint ott a falon arczképedet és emitt Marat arczképét .... nem csuklol ijedtedben, hogy Marattal együtt találtalak említeni? ... de ördög bújjék abb' a politikába, úgy is eleget politizálok éjjel-nappal, hagyjunk föl vele. — Ma

mondja Vas Gereben, hogy a lapból tiszta hasznotok van már erre az évre hatszáz pengő egynek-egynek. Ezzel falun beéred nyolcz esztendeig, hanem azért az Életképek-be is sominthatnál egy-egy szellemforgácsot. Jókai már dühödik, s én hidegvérű ember vagyok ugyan, de már én is kijövök ma-holnap a phlegmámból vagy Vahot Imreként a flegmámból. Az a Rákóczi-féle versed itt maradt; elküldjem vagy otthonn is megvan? A Toldi Estéje végett majd beszélek Jókaival, de előbb írd meg, hogy mit kivánsz érte, mert ha én bocskort akarok venni, hát nem én szólok először, hogy ennyit adok érte, hanem a varga mondja, hogy ennyiért adom ... egyébiránt ezzel nem azt akarom mondani, hogy te bocskor vagy, a Toldi Estéje pedig varga. — Ejh, ejh, Jankó, hogy te nem lettél követ! ez valódi csapás ha nem a hazára is, de legalább rám, ki már erősen számítottam arra, hogy a jegyedet nekem fogod adni, mely szükséges lesz, hogy az ember a nemzetgyülést a galeriáról! bámulhassa .... hahaha! Én tehát a galeriára szorultam! én a galeriára! .... Szegény nép, szegény nép, legfanaticusabb barátod csak úgy a távolból fogja hallgatni, mit végeznek sorsodról, s ha el találja magát ott fönn köhinteni, még onnan is szépen kiutasítják. Szegény nép! .... de ne busúlj, ez volt ellenségeid végvonaglása, melylyel engem elrúgtak, ez volt végvonaglásuk ... még egy koppintás a fejökre és aztán sak matt! — Servus Jankó, feleségemmel együtt tisztelünk csókolunk mindnyájatokat de nagyon ám! Isten veletek! barátod

Petőfi Sándor.

Igaz! arczképeidből csak négy példányt kaparíthattam meg, azt majd legközelebb elküldöm, ha Emich

Váradra küld könyveket. Te meg írj aztán, tudod-e? te exkövet, vagy Vahot Imreként ekszkövet!

Arany János jegyzete: A nemzetgyűlésre képviselőnek én is ki voltam jelölve, a szalontai választó kerületben. Nem kerestem, nem is vágytam rá, annál fogva csak örültem, midőn a helyet Toperczer Ödön, biharmegyei főjegyző, érdemes szabadelvű ember (akkor!) nyerte el. Szalonta leginkább rám szavazott, de a vidék — az oláhság — máskép volt kapaczitálva.

Petőfi választási kalandja eléggé ismeretes.

BORÍTÉK: Arany Jánosnak polgártársilag. Szarvas. Orosháza. Szalontán.

[52.] SZALONTA, június 30. 1848.

Kedves barátom! Leveledet*) vettem, s örömmel olvasom abból, hogy lapunkból majd csak lesz valami. Alkalmat veszek ez úttal elmondani nézeteimet a lap felől, melyeket azonban rád tukmálni távolról sem szándékom, csupán egyéni véleménynek kérem tekintetni.

Hogy mi a lapban czikkezünk, megint czikkezünk, magyarázunk, megint magyarázunk, ez mind jó. De a nép, hidd el, megúnja a szűnteleni prédikácziót: változatosságon kap. Azért én mindenek előtt a lap oeconomiáját intézném el máskép. Meghatároznám például, s felosztanám, hogy az első lapon legyen valamely irányczikk, azután egy vers, azután megint valamely czikk, úgy hogy a mondottak a lapnak két első levelét foglalnák el csak. Később a második értekezésféle czikk

*) Úgy látszik, ez a levél elveszett; a válasz nem vonatkozhatik a fennmaradt levelek egyikére sem.

helyett beszélyt is lehetne adni; ezek nagyobb betűkkel lennének nyomva, de még sem épen oly nagyokkal, mint jelenleg a lap nyomatik, mert az valóságos lopás. Egy hétben egyszer megjelenő lapon oly keveset adni, mint mi adunk, isten elleni vétek. Erre, tudom, azt veted ellen, hogy a nép örömestebb olvas nagy betűket, igaz, de azért az aprót is elolvassa az, csak érdekkel bírjon előtte. Én hát a két első lapot is, mely a mint mondám, irányczikkekből s versekből állna, kisebb betűkkel nyomatnám, mint a mostaniak, a két utolsót pedig még kisebbekkel, mivel azokat hírekkel raknám meg. Nyitnék *hazai* és *külföldi* tudósításrovatot, s ezekben a híreket, a mik már eléggé *megvalósultak*, folyvást összefüggőleg közleném, s egyszerű érthető nyelven, mellőzve minden hosszas és bőbeszédű, tele szájú magyarázatokat. A hazai tudósítások rovatában, országgyülés alatt, az ülésekről rendes közlést írnék, nem sallangozva fel ugyan, de egyszerű, érthető előadással élve.

Vidéki mozgalmainkat, ha nem eredeti levelekből is, a mi költséges lenne, legalább a többi lapok után figyelemmel kisérném s közleném; külföldről szinte minden nevezetes eseményt megemlítnék: szóval nekem a népi lap, nemcsak amolyan papoló unalmas valami, hanem valóságos szépirodalmi és politikai lap lenne, minek olvasása által a nép folyvást figyelemmel kisérhetné a napi eseményeket. Ilyen lapnak reménylek én általános elterjedést és megmaradást a nép közt. A nép nem annyira tanulás szomjból, mint kapzsiságból veszi fel a lapot; legelőbb is azt keresi benne, mi az újság, akar olvasni azon hírekről, melyeket itt-ott hall, s ha már most a lap, mit kezébe fogott, neki arról semmit sem mond, hanem hosszas prédikácziót tart a hazafiságból

stb. szépen leteszi, holott ha híreket lel benne, ezek kedvéért az értekezést is elolvasta volna. Tapasztalásból szólok. Szerintem a jó néplap, csak abban különbözzék más jó politikai vagy szépirodalmi laptól, hogy benne az irányczikkek, értekezések tárgya és nyelve a nép által érthető legyen, de azért azok folyvást a korkérdéseket fejtegessék, a versek, a népiességig egyszerűek legyenek, de nem csupán népdalok, hanem kissé emelkedettebb költemények is, hogy általuk a nép izlése nemesedjék, végre a hírek szinte oly modorban közöltessenek, hogy megértésökre ne kivántassék egyéb a józan természetes észnél s iskolán kívüli tapasztalásnál; hogy a közlő ne tegye fel olvasóinál előleges ismeretét a körülményeknek, honnan hírét meríti.

Nem tudom felfogtad-e beszédemet, nem tudom elég világosan fejeztem-e ki magamat. Azt akarám mondani, hogy a néplap szerkesztője ne úgy álljon a nép előtt, mint valamely praeceptor „tudjátok-e atyámfiai“ vagy plane „kendtek,“ hanem tetesse, mintha nem is tudná, hogy a nép számára ír, mintha ő egész világ számára írna, csak hogy *nem tud* oly czifrán beszélni, hogy a nép meg ne érthesse. Kezdjen el beszélni a kortárgyakról, mintha nem is a néphez szólna, a nép sokkal örömestebb fogja olvasni, mintha per extensum neki rágják a szájába. Írjon népies verset, mintha különbet nem is tudna, de bármi tárgyról ír, igyekezzék, hogy versében inkább költői becs legyen, mint hosszú kegyes oktatás. Végre az eseményeket közölje híven, jó hírt, rossz hírt egyaránt, csak *igaz* legyen. Nem kell félni, hogy az e népre káros lesz. A rossz hírt úgy is meghallja, még pedig nagyítva; jobb hát, ha újságból igazán tudja meg; a jó hírt pedig nem hiszi, ha csak nyomtatásból nem olvassa.

Könnyű dolog neked ezeket irkálni Szalontáról, mondod, de jönnél csak ide és fognád meg a dolog végét, majd máskép beszélnél. Hiszen csak mehetnék! Nekem az végtelen bosszúság, hogy ennyiről kell kiabálnom hozzád. Megkapom Pestről a lapokat 5—6 nap alatt, olvasok belőle valamit, miről a néplapba jó lenne írni, meg is írom, s a közelebbi póstán 3—4 nap múlva küldöm hozzád, te következő héten sajtó alá küldöd s megjelenik a czikk akkor, mikor már el is felejtették tárgyát. Siralmas állapot. No még ez a mi lapunk oly fontolva haladó, hogy a vasárnap megjelenő szám, csak másfél hét múlva, szerdán érkezik Szalontára! E részben nem tom kihez folyamodjam orvoslatért, mert a többi lapok valamivel még is előbb jönnek.

Reményem volt, hogy most, július elején, én is feljutok Pestre, s huzamosabban ott maradván, megmarkolom lapunk egyik végét. Azonban ezt nem engedték az istenek, kiket korteseknek hínak. De majd segítsünk a dolgon, így is.

Verset alkalmasint minden számba küldök. Ezek és apró irányczikkek vannak hatalmamban körülményeim közt.

Ha javaslatomat elfogadnád s a lapot a szerint módosítnád, teréd nézne az országgyülési tudósítás, bel- és külföldi hírek folytonos, egybe függő közlése.

Így művelnők a népet költészetben s politikában.

E módosítás a programmal sem ellenkeznék; az a história, földmívelés, a mi ott említtetik, a czikkek közt szinte helyt foglalhatna, a tárcza pedig mindig újdon-új hírekkel lenne tömve, mi a malom publikumát minden pósta napon összegyűjtené.

De nem magyarázom tovább, nehogy bele zavarodván, téged is bele zavarjalak.

Ime most küldök három verset, a két kisebbet egy számba is lehet adni. A versekre nézve, melyeket ezentúl lelkiismeretesen szándékozom adni, majd csak megalkudjunk s a prózába beszámítsuk.

Most pedig az én Istenem áldjon meg, igaz barátod

ARANY JÁNOS.

U. I. A Pesti Hirlapra nevemben fizess elő, mert itt némi zsarolásokat tesznek az emberen, majd beszámítsuk. Czímem: Arany János polgárnak. Orosháza felé. N.-Szalonta.

[58.] PEST, július 14. 1848.

Kedves öcsém! Jankó! Oh! Épen a mai napon, úgy mint július 14-kén, ötvenkilencz esztendeje, hogy a párizsi nép ostromolta és elfoglalta a Bastille-t. Minthogy ez ily nevezetes nap, föltevém magamban, hogy én is teszek valami nevezeteset. És tettem. Kölcsön vettem Arany Jánostól 108 pengő forintot. Ha nem hiszed, nem tehetek róla, de úgy van. Itt a commentár:

Nekem a napokban 208 pengő forintos váltót kell kifizetnem. Mentem Heckenasthoz, hogy az ÉLETKÉPEK szerkesztéseért előlegesen fölvegyek 200 pengőt, de az a silány frater nem adott többet száz pengőnél, aszongya, hogy nincs pénze. No, mondok, se baj, száz pengőm van, a másik száz pengőt fölveszem Emichtől, ki épen annyival tartozik e hónapra contractusunk következtében .... tudakozódom Emich után, hát az elutazott Stájerországba valami fürdőbe s csak hetek multával

jön meg. Már ez fájt, nagyon fájt, és fájdalmas érzéseimmel mentem az országgyülésre. Ott találkoztam Vas Gerebennel, ki azon nyilatkozatot tette, hogy 3000 bankó forint esik már rád a lap jövedelméből. E szavak rózsaszínű görögtüzet gyújtottak keblem elsötétedett templomában .... abból a 3000 forintból jut nekem 108 pengő, gondolám, s fölszólítottam Vas Gerebent, és ő a napokban át fogja adni az összeget a te osztalékodból. Már most sírj és jajgass, öcsém, mint a pusztuló Jeruzsálem, én nem bánom, csak nálam legyen a pénz. Mire megirhatnád Vas Gerebennek, hogy a világ minden kincseért se adjon egy fillért se, én már akkorára elcsapom az egész sommát, hahaha! Ebből az a rövid de fontos tanulság, hogy máskor szemesebb légy.

Komolyan szólva, talán csúfság, hogy épen tégedet csíplek nyakon, mert meglehet, hogy szint olyan szükséged van a pénzre, mint magamnak, de gondoltam, hogy ha már fölharagítok magam ellen valakit, inkább te haragugyál rám, mint más; te nem lakol Pesten, ritkán is jösz ide, nem kell remegnem minden pillanatban, hogy hátha találkozom hitelezőmmel. Villámló mennydörgő válaszodat szívszakadva várom, hogy minél elébb átessünk a zivataron. Isten veletek .... de nem kivánok most semmi jót, még csak el sem búcsúzom, nehogy azt gondold, hogy le akarlak kenyerezni, nem! én férfi vagyok, bátran nézek a vész elébe, igen!

PETŐFI SÁNDOR.

Arany János jegyzete: „Az ÉLETKÉPEK szerkesztéséért“ .... Petőfi havonkint 100 pfrtot kapott mint szerkesztő (Jókaival) míg neve ott állott a lapon. Különben csak a verses részre ügyelt, a többit Jókai vitte. — Daczára tré-

fáinak, a 108 pengőt legelső alkalommal sietett megfizetni — általában igen lelkiösmeretes volt az ilyenekben.

BORÍTÉK: Arany Jánosnak, a Pesten megjelenő „Nép Barátja" czímű lap egyik bokros érdemű szerkesztőjének. Szarvas. Orosháza. Szalontán.

[54.] SZALONTA, augusztus 12-én 1848.

Kedves barátom! Ha valaha valamit megbántam ez életben, nem egyéb az, mint hogy a néplap szerkesztését ki engedtem csúszni kezeimből. Nem azért, mintha talán a kész haszon felé kacsintgatnék, és számolgatnám 3 + 3 = 6, sőt ellenkezőleg, ez anyagi állása a lapnak lever, lesújt, kétségbe ejt. Soha pironságosb kenyeret nem ettem, mint ez. Ohajtanám nevemet viszszavonni a szerkesztésből, de már késő, benne vagyok. Viselnem kell a pénzcsalói tisztes nevet.

Magadnak köszönd, mosolygasz most, nem fogadtad jó tanácsomat. Igaz. De, barátom, nem ily néplap szerkesztése volt az, mit én felvállalni *nem mertem*. Nem számítottam én ilyen formán: hetenkint egy kis ív, nagy czímmel s széles szélekkel, minél ritkább s öregebb betűkkel nyomva, egy kis tárgy parány-homeopathiai adagban, felceresztve pimasz beszédek allopathai özönében, vidéki levél akár honnan jő, akár mi van benne, csak az ívet kitöltse stb.

Én a népnek valóságos politikai és szépirodalmi lapot készültem kezébe adni, saját erőteljes nyelvén, de nem pimaszkodva; politikait, mely szerint a hon jelen állását, a hol szükséges, multjából is világosítva, felfoghassa, külországokhozi viszonyát megismerhesse, s

dolgainak kifejlését, időszerint folytonosan kisérhesse, szépirodalmit, mely a népköltészet művészi organuma legyen, mely által a nép romlatlan kedélyére művészi hatás gyakoroltassék. Egy lapnak, tagadhatlan, hogy kevés hetenkint egy ívnyi terjedelem s legkevesebb két ív lenne szükséges, de gazdaságosb nyomatás mellett, egy íven is lehetne adni két annyit, mint a NÉP BARÁTjában jelenleg adatni szokott.

E felőli nézeteimet már régebben közöltem a főszerkesztővel, de, a mint látom, siker nélkül: azért-e, mert javaslatom szerint a lap módosítása költség tekintetében nem kivihető, vagy azért-e, mert így is jól van; a közönség nem panaszkodik, sőt a mint Gereben írja, retteneteskép dicséri a lapot! én nem tudom. A dicséretet nem mások szájában, hanem önérzetem tisztaságában szoktam keresni, s következő módosításokat ajánlottam a lap belsejére s külsejére nézve:

1. Nyomassa úgy, hogy két annyi tartalmat befogadhasson.

2. Az ív első levelére jőjjön politikai vezérczikk, t. i. rövid értekezés, melyben akár a törvények, akár a napi események, szóval bármely, a népet érdeklő*) politikai kérdések, népies nyelven ugyan, de hosszadalmas komázás nélkül, fejtegettessenek.

3. A vezérczikk után változatosság kedveért jöhet vers, ez után népies beszély vagy valami. A szépirodalomnak, oeconomia tekintetéből, az ív második lapját

*) Szerintem pedig minden politikai kérdés alapvonalaiban illeti a népet, mert a nép többé nem a misera plebs contribuens, hanem a kormányzó és törvényhozó hatalom. Azért a népnek ismerni kell, folytonos figyelemmel kisérni kell a politikai dolgokat.

A. J. jegyzete.

adja. Holmi mondva csinált poezisokkal s épületes keresztyén tanításokkal a versek rovatát el ne foglalja, hanem adjon avatott kezekből. Miután megkezdted, remélem te is fogsz adni ottan-ottan, magam is iparkodom, hogy e rovattal ne valljunk gyalázatot, minek tehát azt holmi születlenséggel, csak azért, mert ingyen adják, elfoglalni?

4. Az ív két utolsó lapján, írám Gerebennek, kisérje a napi eseményeket, a hazában és külföldön. Vegye fel az események fonalát, — rövid magyarázat után a múltról, — a jelenben, adjon népies, de hű tudósításokat az országgyülésről, a fővárosi s vidéki mozgalmakról, a csata színhelyéről. Érintse meg a külföldi eseményeket, kivált a melyek honunk sorsára befolyással vannak, csupán annyi magyarázatot adván melléjök, a mennyi a tárgynak *egyszerű de ép természeti ész* általi felfogatásához okvetlenűl szükséges. Általában nem kell a népet oly ostobának tartani, mint a Nép Barátja felteszi róla. *) A nép fontosabb dolgot is megért, csak nyelvén adják elő, a nélkül, hogy egy szóért lapokra terjedő magyarázatokat kivánna. Egyszerűen, néhány szóban megmondani neki valamit; ez a dolog veleje. Tapasztalásból mondom, hogy sok földmívelő polgártárs megalacsonyítva érzi magát, lapunknak veszettül magyarázó modora ál-

---

*) Ábrányi a Honderű 1847-ik évi 8-ik számában „Futó nézetek a magyar irodalom fölött" czímű czikkében a magyar nép szellemi műveltségét a többi között így írja le: „Népünk nagyobb része alig bír emelkedettebb szellemmel, mint ökre, melyet őriz, vagy kutyája, mely vele egy tálból falatoz. Az egész természet ismeretlen csoda előtte, s egyetlen tanítója az ősi babona. Csak testtel él egészen, s hogy lelke ura, csak néha sejti homályosan — a templomban." *A. J. jegyzete.*

tal. — Füleimmel hallottam mondani: „Csak olyan ez komám, mint mikor a gyermek az álmos könyvből mesél, nincs ebben az országról semmi okos dolog.“ Tisztelni kell a népnek e komoly kedélyét, nehogy gúnynak vegye az örökös komázást, s megboszankodjék.

Azt is megírtam Vas Gerebennek, hogy ne féltse a népet elrémüléstől, balmagyarázatoktól, s isten tudja mitől, azért, ha vele események igaz hírét, az ország állapotát közli.

Mindig az volt baja népünknek, hogy titkoloztunk előtte, nem fedeztük fel a dolgok valódi állását, s ez által nem engedtük kifejleni a *közérzést*. A népnél közvélemény nincs, nem is lesz soha, míg az ország politikai életét csak néhány tudákos ember, az úgynevezett intelligentia, kisérheti figyelemmel: de terjedjen el csak közötte oly lap, mely őt a politikába, a napi események hű közlése által, mint egy *practice* belé vezesse, azonnal fel fog lángolni romlatlan keblében a hazaszeretet, s nem kellend őt bottal kényszeríteni a hon védelmére.

Hozzájárul, hogy ily lap, felingerelvén s kielégítvén az egyszerű ember ujságkivánását, kedvesebb olvasmánynyá válik előtte, mint az, a melyből három héten át sem bir egy árva újdonságot kihalászni. Kivált jelen időben bizony egy sem azért fizetett elő, hogy születlen elménczségeket halljon s olvasson, hanem azért, hogy a hadi hírekről s kószáló mende-mondákról valami igazat tudjon *nyomtatásból:* ha tehát ezekről hírlapjában semmit sem olvashat, természetesen azon gondolatra jön, hogy bizonyosan valami igen rossznak kell történni, mert azt az urak s újságírók a paraszt embertől eltitkolják, stb., stb.

Eleget írtam arra nézve, hogy bele únhass levelem olvasásába. Nem akartam ezt tenni, mert tudom, semmi haszna, s legfölebb annyit mondhatsz rá: *„már késő!“* de, ha a közönség előtt nem tehetem, előtted legalább ki akarám menteni lelkiismeretemet, némileg *salvare animam meam.*

Elvárom mit tesz V. G. mézes hetei után, s ha nem fogadja tanácsomat, ám lássa az újabb előfizetés alkalmával.

Mostani előfizetőit a pesti választmány s az ő neve, talán az én nevem is szerezte *ab invisis;* megteszik-e majd a *látottra?* nem tudom. Minden esetre sajnálnám, ha az oly részvéttel támogatott, oly szép reményeket gerjesztett néplap, félévi rövid élet után sínylődésbe esnék, vagy szinte elenyészne, s ez által minden ezután keletkezhető néplapok hitelét a *nép előtt,* mely ilyen lapnak legtermészetesb, legbiztosabb közönsége, huzamos időre lerontaná.

Tekintetes szerkesztő és táblabíró úr! Ide mellékelve van szerencsém egy verset küldeni, kérvén, hogy azt becses lapjába az ÉLETKÉPEK-be kegyesen felvenni méltóztatnék, az érte járandó kiadási díjt jövő alkalommal felküldeni emberi s világ polgári kötelességemnek tartandom.

Hogy vagy, te komisz kutya? hányszor kérdezzem még tőled lakásodat? Megállj, mert boszút állok, hogy még az unokád is (?) megkeserüli.

Avval a TOLDI ESTÉJÉ-vel meg azt gondoltam, hé, hogy a másik TOLDI-val együtt kinyomatom Váradon, népies kiadásban, elannyira, hogy a kettőt egy huszasért árulni lehessen, s akkor megindulok vele vásárról vásárra. Mit mondasz hozzá?

Meg van-e még a Kisfaludy-társaság, s nem tartja-e már jogát Toldi-hoz? Írj erről legközelebb. Toldi kéziratát, azaz hogy Toldi Estéjét kéziratban, küldd haza valamikép, meg a négy arczképet.

Emichtől pedig tudd meg, mikor fogja azon 1000 váltó forintot leküldeni, mely engem Murány Ostromából illet. Ausztriai bankjegyekben ne küldje.

Isten áldjon meg, kedves Sándorom. Ölelünk csókolunk, téged is a tie(i)det is. Nálunk még sem sáska, sem cholera nincs, csak nemzetőri handabandák, melyeknek resultátuma az lesz utoljára is, hogy itthon maradunk mind. Mi a biharmegyei 15.000 nemzetőr.

Szeressen isten minden jóval.

Arany János.

Appendix 1. Édes öcsém, be vagy-e te avatva azon titokba: mikép van részemre a szerkesztőségi osztalék biztosítva? s van-e abból már most jogom valamit követelni, a mint V. G.-nek írtam 100 frt küldése iránt?

Appendix 2. „János pap országát" olvasd el, azért küldöm....

Appendix 3. Kedvem volna inkább Pesten vagy Pest közelében, mint Szalontán az isten és minden becsületes ember háta megett lakni.

Appendix 4. De ez csak úgy félkomolyan s négy szem közt volt mondva.

[55.] PEST, augusztus 16. 1848.

Kedves barátom! Olvastad-e Tacitust? ha nem, olvasd el, tapasztalod, hogy köztem s köztc (legalább e levelet tekintve) nagy hasonlatosság létezik, a mi a rövidséget illeti.

Mindeddig nem írtad meg, mennyi honorariumot kivánsz az ÉLETKÉPEK-től TOLDI ESTÉJE-ért.

Arczképeidből a példányokat hogy küldjem el? — Utósó marha leveled után itélve, azt gondoltam, hogy ott lenn vagy valahol a bunyeváczok között, s erősen ... bújkálsz a kukoriczában, azért nem írtam mind eddig. — Új lakásom: Lövész-utcza, 391. — A legpecsovicsabb lap széles e hazában a NÉP BARÁTJA, értve benne kedves collegád royalistico-ministerialis czikkeit. Ezt én mingyárt eleinte vagy is előre sejtettem, sőt neked is megmondtam, hogy Vas G. ha nem gazember is, de éretlen legény. De én ő kelme becsületében sem bízom határtalanúl, azért hatalmazz föl engem világosan legközelebbi leveledben, hogy megszámoltassam őt a lap jövedelméről, ha jónak látod. Én jónak látom. Emichnél voltam ügyedben; felelete az, hogy csak a jövő évi áprilisban fogja megmondhatni bizonyosan, mennyi kelt el MURÁNY OSTROMÁ-ból, mert csak akkor számol a vidéki könyvárusokkal; annyit azonban mondhat, hogy ha a vidéken is oly kelendősége volt, mint helyben, úgy már bejött a nyomtatási költségnek vagy fele. — Én a minap fejeztem be egy hosszú költeményt (valami 3400 sornyi) melynek czíme: AZ APOSTOL.

Mi jól vagyunk, egészséghiány és pénzbőség nem háborgat. De a haza czudarúl van; vagy jön egy mindent fölforgató, de mindent megmentő forradalom, vagy

elveszünk, de oly gyalázatosan, mint még nemzet nem veszett el. Én hiszem, hogy egy roppant forradalom előestéjén vagyunk, s tudod, nekem nincsenek vak sejtelmeim. Akkor aztán első dolgunk egy óriási akasztófát állítani s rá kilencz embert!

Isten veletek mindnyájatokkal. Ölelünk, csókolunk benneteket! — barátod

P. S.

Írj minélelébb!

Arany János jegyzete: Augusztus végit s szeptember elejét megint Pesten töltöttem. Szilágyi Istvánnal rándultam fel. Sokszor időztem Petőfinél, a lövész-utczai lakásán.

MURÁNY OSTROMÁ-ról Emich, ma midőn ezt írom sem számolt meg, sem egy fillért nem adott. Ezt pro memoria. 1858. jan. 2.

BORÍTÉK: Arany Jánosnak. Szarvas. Orozháza. Szalontán.

[56.] SZALONTA, szeptember 27. 1848.

Öcsém Sándor! Mielőtt Jellasics elfoglalná Pest városát és tégedet bokros érdemeidért premier miniszterének tenne, kivántam ezen soraimat hozzád lengedeztetni, a végre, hogy megtudhasd, miszerint én s az enyéim még élünk, még sem a vadrácznak, sem pediglen a környéken lázadó románajkú tisztelt polgártársainknak és hőkeblű testvéreinknek körme közé nem estünk.

Mióta pesti utamból, melyet a halhatatlan akadémikus barátommal — egyébkint a legnagyobb szűzi ártatlanságban, egyedül, csupán csak és kiváltképen a te Halhatatlan valóságod tiszteletére tettem, — mióta, mon-

dok, ezen pesti útból megérkeztem, az óta honn vagyok és elmémet jártatom azon dolgon, mi módon lehetne kieszközölni, hogy a magyar haza kebelében a mérges fekélyek és pattanások, Jellasich et Compagnie, ráczok, horvátok, oláhok, tótok, vendek, szászok, svábok és több ilyes férgek, ha nem is zsíros szájú magyarokkal, legalább echt franczia néppel cseréltessenek ki.

De hagyjuk e fontos tárgyakat és térjünk kevésbé fontosakra.

Schedelnek átadtad-e Toldi Estéjét? Ha igen, vedd vissza és tartsd harcz-kész állapotban, hogy mihelyt rá szükségem lesz, azonnal segélyemre jöhessen harczias buzogányával.

Tompa megszűntette velem levelezését, utóbbi levelemre, melyet neki Gräfenbergbe küldtem, nem felelt. Hajlandó vagyok hinni, hogy Pesten léte alkalmával te pletykáztad tele a fülét, mert ahhoz nagyon értesz.

De többet nem írhatok, mert holnap hajnalban szüretem fog instauráltatni: szívesen látlak. Az ördög és minden szentei vigyenek el, ha holnap szüretre hozzám nem jösz.

Btd Arany János.

Szüret után.

Öcsém a szüret elmult. Hál' istennek, nem mondok egyebet. Akár van bor, akár nincs, hál' istennek, mert a szüret elmult. Én ki-szen-vedtem!!! Egyébiránt pajtás, olyan húsz akó borom lett, mint a pinty. Gyer igyuk meg ketten: én is tizet, te is tizet. Vagy inkább ne igyuk: ha eljő az ellenség lekenyerezem vele. Hogy lehet valakit borral lekenyerezni?

Szeretném tudni, hogyan áll a dolog Vas Gerebennel. Hány előfizetőnk van? mi a közköltség stb. A te mindenhatóságod mind ezeknek végére fog járni (mert szavad adtad) és az én mindentudóságomnak tudtára fogja adni.

Ha pedig az úr Isten és Jellasich ő felsége ketten úgy akarnák, hogy még Kufsteinban se lássuk egymást, hát az én istenem téged áldjon meg et quidem a tieiddel együtt.

Ölel(né)lek, Csókol(ná)lak, de oly messze vagy tőlem mint a ..... mint a boldogság.

Arany János.

[57.] Erdőd, október 18. 1848.

Fiam Jankó! Egy hónap kéne rá, hogy az utósó egy hónapi eseményeimet leírjam csak vázlatban is. Bejártam Tolnát, Baranyát. Pestről el, Pestre vissza, meg onnan ide. A dolog vége az, hogy katonává lettem, s most itt vagyok búcsút venni Juliskámtól. Folyó hó 23-kán Debreczenben leszek, hova, remélem, te is compareálsz búcsút való vétel végett, mert ki tudja, hova vet a sors és mikor látjuk megint egymást? pedig lásd, nagyon szeretlek téged, s szeretnék nagyot ölelni rajtad a hosszúra terjedő viszonlátásig. Azért 23-kán Debreczenbe. Telegdi könyvárusnál keress. Várni foglak en pleine parade kapitányi újdonatúj díszruhámban. No már csak ezér is .... Tisztelünk csókolunk mindnyájatokat nagyba! barátod

Petőfi Sándor.

Ha 23-kán ott nem lehetnél, hát minél hamarébb azután!

Arany János jegyzete: Akkor nem mehettem Debreczenbe.

Boríték: Arany János uram ő kegyelmének. Debreczen. Nagy-Várad. Szalontán.

[55.] Debreczen, október 31. 1848.

Oh Jankó! Irtam vala néked Erdődről a minap, hogy röpülj ide Debreczenbe, és te nem röpültél. Nem kaptad meg levelemet? vagy makacskodol, oh Jankó? Lánczos lobogós, ha te makacskodni mernél! De ezt nem teszem föl rólad; inkább vagyok hajlandó hinni hogy elveszett a levelem. Abban az volt szép ékesen megírva, hogy én itt vagyok a 28. zászlóaljnál Debreczenben, s hogy minél elébb told ide (milyen szójáték! a told ide-ben benne van Toldi! ezért meggyilkolna Vahot Imre, hogy ezt nem ő találta ki) tehát hogy minél elébb told ide imádott pofádat, melyet még egyszer óhajtanék látni, mielőtt a harczok fergetege hetedhét országon túl sodor, mint a leszakított nefelejtset. Ohajtalak látni, hogy hozzászokjam a szörnyetegekhez. Oh Jankó, tehát siess, mert Toldid is itt van, a ki már vén legény arra, hogy hadi társam legyen; jobb lesz neki Szalontán a kuczkóban. Azért siess, oh Jankó, ajánlom neked, hogy siess. Ha megérkezel, Telegdi könyvárusnál kérdezősködjél utánam. Tisztelem a tisztelendőket, és csókolom a Bábel tornyának az ő képmását, a te ormányodat, oh Jankó! s maradok koporsóm bezártáig a te hűséges Beneződ

Petőfi Sándor,
capitaneus.

Boríték: Arany Jánosnak. Nagy-Várad. Szalontán.

[59.] ARAD, november 7. 1848.

Vitéz kapitány Uram! Ne légyen a te szived kétségbe eséssel teljes, mintha leveled elveszett volna s én talán már írnám is az eposzt:

AZ ELVESZETT LEVÉL
XXIV énekben.

Megkaptam leveledet, s nem lévén szabadságom akkor tájban Szalontáról megszökni, de más részt nem tudva, vajon azt, kinek levelét október 31-én kaptam, október 23-án Debreczenben fogom-e találni, csaptam egy sentimentalis vál*aszt* s *azt* azonnal küldeni akartam, ha talán még Debreczenben találna tégedet, de a pósta méltóztatott meg nem várni és csak ötöd nap mulva lehetett volna ismét útnak indítnom, melyen való búsult gerjedezésemben a levelet széttéptem, mielőtt pedig a pósta ideje eljött volna, imé ide indultam, köznemzetőr minőségben és most van szerencsém az álgyú dörgést fülélyesen hallani. 5-én reggel volt egy kis komédia, a várbeliek kitörtek Uj-Arad felé, de vissza verettek, egy kaszárnyát és temérdek kamarai ölfát azonban a Marosparton felgyújtottak.

Mi az aradi piaczon hallgattuk az álgyú-dörgést, tehát már az sem újság előttünk.

Hogy pediglen Ó-Arad felé oly könnyen ki ne törhessenek, a térparancsnok a Maroson levő nagy fahidat 6-ra viradóra felgyújtatta, hol a szalontai első század remekül viselte magát a gyújtogatásban. Ennyit a mi vitézi dolgainkról. Egyébiránt mi csak két hétre jöttünk, felváltani más két századot, mely már szinte két hetet töltött itt, Arad város felhívására, minden felsőbb parancs nélkül.

Hogy azonban oly derék fattyú voltál, hogy másik levelet is küldtél (mit nőm Aradra utánam külde) az becsületedre válik, fiú.

Ha, mikor innen haza szabadulok, még Debreczenben lennél .... no de arról később. Most pedig zárom levelemet avval, hogy:

Az én istenem áldjon meg téged s azokat, kik kedvesek neked, barátod

ARANY JÁNOS.

BORÍTÉK: Petőfi Sándor honvéd-százados úrnak a 28-dik zászlóaljnál. Debreczenben. Telegdy Lajos könyvárus úrnál.

[60.] DEBRECZENCHESTER, november 15. 1848.

My dear Dzsenkó! Áj em itthagying Debreczent, zászlóaljunk Becskerekre megy holnapután, én pedig Erdődre with Úrláb januáriusig. Tehát oda légy nekem firkáling még pedig mocs. Tiszteleting end csókoling a tied falamia és kendet, vagyok barátod

P. S.

In the közepe of deczember cease the szárazkomaság.

BORÍTÉK: Arany Jánosnak. Nagy-Várad. Szalontán.

[61.] SZALONTA, november 19-én 1848.

Sok bajnak utána az ősz dalia
Csend lakta honába kerül.

Itthon vagyok, barátom, itthon. Haza érkeztem 1848-ik esztendőben, november hónap 18-án szombaton este 10 órakor. Azóta babérimon pihenek. Kimondhatlanúl jól esik vissza emlékeznem ama péntek éjszakára, midőn esteli 10 órától, reggeli 2 óráig, tehát négy teljes órán keresztül, Arad város piarczán mint kitűzött riatéren részint állva, részint ülve, főleg pedig hasmálva observálgattuk a borongó holdvilágon fel-fel villanó álgyú villámokat, hallgattuk az egymásba szakadt dörrenéseket és kushadtunk a mellettünk szétpattogó bombák forgácsai elől.

Ez, leszámítva a félelmet, isteni mulatság volt. Közelünkben a téren harmincz szuszteránál (a mint a szalontai nemzetőrök elnevezték) több pattant szét, nem számítva a levegőben elpuffogottakat. Berger úr többet lövetett e 4 óra alatt 500-nál, granát golyókkal is sokat, de még sem gyújtott semmit. Szombaton (tegnap egy hete) délelőtt ismét kutyákodott, de nem oly mértékben, mint megelőző éjszakán, azért sehogy sem bírta magát érdekessé tenni. Azóta hallgatott egész tegnapig.

Tegnap az úton megint hallottunk lövéseket, de azért nem tértünk vissza. Pihenünk, barátom, mert jövő héten alkalmasint Erdélybe indulunk. De azért te csak írj nekem folyvást Szalontára, nőm keres alkalmat utánam küldeni leveleidet. Én a pokolból is írni fogok neked, míg hol-létedet tudom.

Kedvesen lepett meg harmadik leveled. Még is jó fiú vagy, bizony isten. Én is írtam egyet Aradról hozzád

Debreczenbe, nem tudom kaptad-e. Mindegy, abban semmi olyas nem volt, csupán igazolásomul szolgálandott, a miért Debreczenben meg nem látogathattalak.

Kedvesen értettem meg, hogy zászlóaljatokat az altáborba rendelték. Bizonyosan ott fog az telelni s te az urláb leteltével utána rukkolván, kényszerülve lész engem nolle velle meglátogatni. Biz' isten derék lenne! Ha Szalontán utazol keresztül (a mint hogy Szalontán fogsz) kérdezd a másod jegyző lakását, megtalálod azt közel az országúthoz, a csizmadiaszínnel csaknem vis-à-vis, s se kérdve, se hallva kovártélyozd be magadat. Ne félj, mi nem veszszük meg rajtad a hús árát.

Aradon Bangóval ismerkedtem meg, ki téged végtelenűl tisztel, de keserűen panaszkodik, hogy te ő rá neheztelsz stb. Azt mondja, ő nem Sárosi irányodban .... szóval, igen magasztal, még pedig, a mint hiszem, teljes őszinteséggel. Azonban quid ad te irodalmi magasztalás *most?*

Vas Gerebenre jó-formán ráírtam volt, hogy küldjön pénzt. Pénzt ugyan nem küldött, de levelét asztalomon találtam, miszerint pénzt csak azért nem küldött, mert a pósta nem fogadta el. Most alkalomtól küldi. Elvárom. Egyébiránt az írói pályán szépen haladunk. Az Életképek-nek még két verssel vagyok adós... s leszek talán örökös adósa.

Kibékültél-e már Jókaival? Az oly furcsa kis processus volt, hogy, kivált a posteriori, az ördög is nevetne rajta.

Hanem, édes fiam, az isten áldjon meg. Kifogytam a materiálékból, melyek egy levél unalmassá tételére még ezentúl megkivántatnának.

Azért áldjon meg az isten, nem mondok annál többet.

Csókolom a kis komám kezecskéit. Csókolja őt a feleségem. Téged pedig Schwarzgelboffizier én ölellek agyon, mihent hozzád férhetek. Várj csak! Barátod

A. J.
köznemzetőr, mint leendő
százados kapitány m. p.

[62.] ERDŐD, november 22. 1848.

Hősök virága, Jankó! Meghallod-e az erdődi magány szende fülemüléjét a te hadi pályád dicsőségének Chimborassoján? .... visszavonultam egy pár hónapra Erdődre, tudod, hogy mi okból, vagy legalább gondolhatod. TOLDIT ott hagytam Debreczenben Kis Lajos városi főjegyzőnél; ha érte mégy vagy küldesz s Kis Lajos nem találna otthonn lenni, csak mondd vagy üzend meg annak, a ki otthonn lesz, hogy mi kell, majd od'adják. Írj már egyszer ismét valami baromi vagy is aranyjánosi hosszúságú levelet, aztán én is követem nyomdokaidat. Megírd, hol vagy, ha a pokolban lészsz is. Tiszt. csók. benn. ket. Srvs! brtd

P. S.

Arany János jegyzete 1858-ból: „Hősök virága." Irtam volt neki Arad város védelmére tett expeditiómat a szalontai nemzetőrséggel, melynek közlegénye voltam s akartam maradni. Tréfáltam vele, hogy én már szagoltam lőport, ő még nem, daczára, hogy kapitány.

BORÍTÉK: Az úrnak, az úrnak Arany János úrnak, nótárius úrnak. Debreczen. Nagy-Várad. Szalontán.

[63.] SZALONTA, november 29. 1848.

Signore capitano! Minek okáért te nekem mostanában nyúlfark hosszúságú leveleket írsz, annak okáért én sem írok neked hosszabbakat, annál kevésbé, mint hogy Aradról megjöttem, Erdélybe pedig nem mentünk, Toldit pedig már megkaptam. Ölellek stb. btod

A. J., m. p.

[64.] DEBRECZEN, deczember 1. 1848.

Druszája Hunyadi Mátyás apjának és az ide való bika-vendégfogadó egyik pinczérének! Szalonta pennája és Mars panganétja! nakunknak jó barátom, isten úgyse! azzal kezdem levelemet, a mivel ma már két levelet kezdtem, hogy „megint Debreczenben vagyok.“ Bejöttem Erdődrül perepútyostul, mert a környékbeli oláhok nagyon szerelmesen mosolyognak az odavaló magtárra és pinczére, s én nem akartam, hogy családom útjokban legyen; különben emberhúsra is nagy gusztusuk jött, eltanulták a szatmármegyei nemzetőröktől és önkényteseктül, kik Urbán emberein oly diadalmat vívtak ki ma egy hete, hogy Dézsnél el kezdtek futni „s a Tiszáig meg sem álltak,“ noha csak tizenötezeren voltak, amazok pedig legalább is hétszázan. És ezt, barátom, ne vedd nagyításnak, bernátgazsi-féle hyperbolának, hanem vedd betűszerinti igazságnak, és kaczagj a megbolondulásig, mint én tettem, mert erre ilyen alkalmad több nem volt és nem lesz, hidd el nekem. De én tennap este értem Debreczenbe, ma reggeltül estig lótottam-futottam, s most nem azért fogtam tollat, hogy satyrico-philosopho-

politizáljak, hanem csak azt akarom tudtodra adni, hogy ezentúl ide írj, vagy üsse menykő a leveledet, jőj magad helyette. Ohajtva ohajtom látni cserfakoszorús füleidet, aztán meg a keresztfiatok vagy lyányotok is meg lesz 15-ke táján. Komámasszony is bejöhetne, mert komádasszony igen-igen szeretné, ha bejönne, hát jőjjön be az isten áldja meg. Hallgasd meg kérelmemet, Jánoskám, te szende bivaly! s akkor a többit szóval mondja el hőstetteid bámulatában nyakig úszó barátod

PETŐFI SÁNDOR.

Arany János jegyzete: E hó elején csakugyan voltam Debreczenben, nőmmel együtt. Petőfi akkor ipával és napával egy háznál lakott, békeségben, bár nem minden panasz nélkül. Decz. 10-én értünk haza Szalontára, s 15-én meglett Zoltán, kit e szerint nőm nem tarthatott keresztvízre.

BORÍTÉK: Az én kedves komámnak Arany Nepomuk Jánosnak. Nagy-Várad. Szalontán.

[65.] SZALONTA, deczember 14. 1848.

Fiam Sándor! Röviden csak annyit írok, hogy mi hosszas utazásunkból szerencsésen megérkeztünk, hétfőn pedig, ha isten úgy akarja, Pestre indulunk.

Ha e levelemet megkapod, abban fogod találni 25 pengődet, mely esetről engem közelebbi leveledben *okvetetlenül* nyugtass meg; ha levelemnek szinét sem látod, akkor szidj össze jól, hogy ily könnyelműen akartam pénzedet transferálni.

Már most isten áldjon meg, et quidem nem csak téged, hanem a *tieidet* is! adieux! barátod

A. JÁNOS.

[66.] DEBRECZEN, deczember 15. 1848.

Kedves barátom, csak két szót írok: apa vagyok, a többit olvasd a fehérpapirosról; szintúgy leolvashatod, mintha ráírnám. Ma délben született fiam, kit holnap vagy holnapután fognak megkeresztelni. Keresztapja és keresztanyja bizonyos Arany János és Arany Jánosné lesz. A fiú neve Zoltán. Ölelünk benneteket! szerető barátod

PETŐFI SÁNDOR.

BORÍTÉK: Arany Jánosnak barátilag. Nagy-Várad. Szalontán.

[67.] SZALONTA, január 2. 1849.

Kedves Sándorkám! Elhagyván az afféle boldog újesztendő-féle jó kivánatokat, simpliciter csak azt akarom megírni, mily dicsőségesen jól esett nekünk, Pestről haza érkezett vándoroknak, rég itt heverő soraidat megtalálni, melyekben földi mennyországod második stádiumának bekövetkeztét velünk tudatod.

Ha hazajövetelem óta tökéletes testi és lelki lethargiában nem sínlődném, most egy hét országra szóló „purpureas spargam flores“-szel lepnélek meg, de így csak nézek, gondolkozás nélkül, mint a harangozó a torony ablakából. Nálam, ha a test szenved, rendesen a lélek is czudarkép bágyadt.

Közelebb oly vakmerőségre, — vagyis makverőségre — vetemedtem, hogy 30 pengődet póstán elküldtem: te nem írtad, vetted-e vagy elvesztettem szerencsésen, s lesz módom a bőjtölésben?

Nem irok többet, mert nem vagyok képes a conceptizálásra, csak még azt, hogy a kis Zoltánt csókolja keresztpapája, főleg és kiváltképen való módon pedig keresztmamája, ki erős kegyetlenűl veri falba fejét, miért hogy még egy pár nappal tovább nem maradt nálatok.

Remélem, hogy a kis komámasszony nem betegebb, mint ilyen esetben divat, — remélem, hogy te ezt nekünk rögtön megirod, ellenkező esetben te ne reméld, hanem higyed, bizonyosabban mint a szentírást, hogy első alkalommal meg fogsz általam hajtalanítódni.

Caeterum Isten áldjon meg benneteket a szentháromság külön, a magyarok istene külön, s e drastikus jó kivánat után vagyok a ki voltam és leszek barátod

Arany János.

Boríték: Petőfi Sándor honvédkapitánynak keresztkomailag. Debreczenben, Színház utcza 2555. szám.

[68.] Debreczen, (à la Szalontha) januárius 7. 1849.

Kedves Jánoskám, te nagy papirosra írtál nekem, én még nagyobbra irok, te keveset írtál, én még kevesebbet irok. Nem is reméltem, hogy valaha még írunk egymásnak, mert már bizonyosnak hittem, hogy Windischgraetz elcsípett Pesten s besorozott cserepárnak. Hál' istennek, nem úgy történt. A haza elveszett ugyan, de te legalább megmaradtál. Bizony, ad vocem kapanyél, kedves barátom, kuttttyául vagyunk .... de ne búsulj, én még élek, s kardomat nem húztam ki hüvelyéből, és ki fogom húzni, s ki tudja, kardommal együtt mit húzok ki a hüvelyből, milyen diadalmak fognak ragyogni

e kard élén! De mielőtt hazámat menteném meg, meg kell mentenem családomat, és ezt a ti segítségtek nélkül talán nem tehetem. Azért figyelj. Nem kérlek, mert ha barátom vagy, kérelem nélkül is teljesíted, a mi tőled telik, ha barátom nem vagy, kérelmemre sem fogsz tenni semmit, és én nem csak hiszem, de tudom, hogy barátom vagy, tehát minden kérelem nélkül előadom szándékomat. Feleségemet, mihelyt egy kicsit fölépül, gyermekével együtt hozzád szállítom jobb idők bekövetkeztéig, bízván őket a ti gondjaitokra. És ebben úgy hiszem semmi nehézség sincs, ez megtörténhetik, de a fődolog az, a mi következik. Nekem, meglehet, hogy távoznom kell, s nem tudom mikor? tán ha ma nem, holnap. Napam is haza fog menni, mert tennap úgy összevesztünk, hogy csaknem pofozásra került a dolog, sőt ennél is többre. Feleségem tehát egyedül maradhat itt gyermekével, s egyik oly tehetetlen, mint a másik, és nem lesz senkiök egész Debreczenben. Azért (ha engedik körülményeitek!) küldd vagy hozd ide komámasszonyt, hogy együtt legyen feleségemmel vagy két hétig, mikor aztán Szalontára mehetnek mind a ketten sőt hárman vagy is harmadfelen. Ha nem jöttök, nem fogok zúgolódni, mert tudni fogom, hogy teljes lehetetlen jönnötök; ismerlek benneteket. Sőt még azt is hozzá teszem: ha jöhettek, de csak igen nagy áldozattal, úgy ne jőjjetek, mert nem tudom, leszek-e valaha képes nektek igen nagy áldozatot meghálálni? legfölebb annyit igérhetek, hogy a költséget levonom abból a pénzből, melylyel én tartozom nektek. Többet nem szólok erről. A huszonöt pengőt eltagadom, hogy nem kaptam meg; megkaptam ugyan, de én eltagadom; hírét sem hallottam annak a levelednek, melyben az a pénz volt. Zoltán

fiam csókolja keresztanyját, kedves keresztapjának pedig nagyokat prüsszent .... a .... Én meg azt izenem neki, hogy minél előbb írja meg a verset rája, ha még oly podagrában vagy lethargiában van is. Isten veletek mindnyájatokkal! tisztelünk csókolunk illendőképen, s elvárunk benneteket akár személyesen akár levélben, a mint lehet. Én pedig vagyok kedves komád

PETŐFI SÁNDOR.

Arany János jegyzete 1858-ból: Deczember végén, ép a legválságosb időben Pesten voltam, nőmmel együtt, leginkább azért, hogy Vas Gerebennel ügyemet tisztába hozzam, a mi (úgy a hogy) sikerült is. Erre van czélzás odafent.

Nőm a felhívás folytán, sietett Debreczenbe s elhozta P. nejét, kis fiát, s a dajkát, kik aztán folyvást nálunk voltak, míg Petőfi katonáskodott. De ez csak később történt, lásd a következő leveleket.

BORÍTÉK: Arany János jegyzőnek barátilag, polgártársilag, komailag és mindenféleképen. Nagy-Várad. Szalontán. (Dunghill-street, nro 7777, 5. amalat.)

———

[69.] SCHWEINHAUSEN, január 12. 1849.

Sándorcsám! Ha minden ennek előtte való és ezek utána következhetendő leveleidet pecsételetlenűl hagytad volna is, csekély egyéni véleményem szerint egy kis ildomosság volt vala tőled, legutolsó leveledet, mielőtt az útnak indítnád, körülnézni és *lepecsételni.* Úgy van barátom, azon levelen én nem a szokott P. S. betűket, hanem a szalontai kir. póstahivatal koronás pecsétjét s e szavakat találtam: *pecsét nélkül érkezett.* Hajlandó

vagyok hinni, hogy ezt te épen nem különczködésből, hanem afféle geniális feledékenységből tetted, mely hibád ezennel komolyan megrovatik.

Már a mi a levél érdemét illeti (ha ugyan abban valami nemű érdem lappang) nem szükség megírnom, hogy azon kivánságtoknak, miszerint nőmet hozzátok elvigyem, eleget nem tettem, mert hisz akkor, ha eleget tettem volna, nem levelet, hanem egy pár testet és lelket (a mi tulajdonkép csak egy) kapnál in natura, de azt még is meg kell említnem, hogy eleget nem te*het*tem. Okaimat szóval lehetne csak elég bőven elsorolni, annyit azonban írhatok, hogy jó magam most is még a szobát őrzöm, nőm pedig két ízbeli utazása után megtanulta, mi az, háziasszonynak hajlékát hosszabb időre elhagyni, a mennyiben a debreczeni és pesti útunk alatt a cseléd és czimborái által tetemesen meglopattatódtunk, s hogy még jobban meg nem lopattunk (miután szekrényünk is felveretett) azt csak a tolvajok generositásának és loyalitásának köszönhetjük. Azonban a fődolog nem az, hogy mi történjék az általad írt két hét alatt, hanem mi történjék a két hét után. Tehát térjünk a fődologra.

Hogy kedves komámasszony és kisdede nálunk, míg a vész minket is el nem sodor, *kitelhető* szíves ápolásban fog részesülni, erről szó sincs. Régen megszoktuk már egymást úgy tekinteni, mint egy családot s a mi mienk az tietek is egyszersmind és viszont. A mi a költözködés módját illeti, ha Petőfi Sándor, akkor, midőn neje utazható állapotban leend, még Debreczen magas kőfalai közt dégál, akkor ő fog bizonyosan Szalontára szánkázni. De ha már akkor ott nem lehetne? Várjunk csak!

Ha nincs Debreczenben oly meghitt embered, kinek őrködése alatt nőd e kellemetlen útat megtehetné, meg-

írod öcsém, bizonyosan a napot, melyen túl Debreczenben maradnia nem szükséges, s ha csak az inaimat bírom — vagy rectius — az inaim engemet bírnak, akkorra bemegyek, illetőleg bemegyünk. De minthogy igen szeretnélek tégedet még egyszer s talán utoljára Szalontán látni, ezen esetet (hogy t. i. én menjek a kis komámért) tedd szükségtelenné, az által, hogy maradj egy pár nappal tovább Debreczenben (s miért ne lehetne ez?) és hozd el magad, mihelyt veszély nélkül lehet. — Ha jó út (plane szánút) lesz, Szalonta Debreczentől nincs nagyon messze, mert az ember nem kerül Váradnak, hanem Szent-Márton alatt letér és Sass, Szakál, Ugra, Geszt helységeken keresztül egyenesen Szalontára jő, mint ezt a mappa bölcsen megmutatja. De rossz útban világért sem tanácslom ez útat, annál kevésbé, mert fogadót sem talál az ember rajta. Ergo okosan. Mindazáltal nem tanácsolnám, hogy szállástokat Debreczenben felmondjátok, vagy potom áron kiadjátok. Meglehet barátom, hogy tavasz előtt még innen is futnunk kell, s ily esetben az arab rege szerint az lenne jó, ha az embernek minden városban volna egy háza. Arad s az erdélyi szélek, különösen Hunyadmegye, hová az Urbán vert serege állítólag vette magát, innen nincs távol, nemzetőrseregünk Bihar szélén őrködik ugyan, hogy valamely beütést Zaránd felül fentartson s megakadályozzon, azonban, ámbár teljes bizodalmam van a nemzetőri példás vitézségben, nem merném mint bizonyost jóslani, hogy még e télen, a még eddig szűz Bihar délkeleti oldalát meg nem szeplősíti az ellenség nyoma, annál inkább, minthogy az egész idáig terjedő oláhságban folytonos támaszt és gyarapodást talál; s Arad netalán elfoglalása után (honnan most semmit sem hallani)

a Várad vagy Debreczen felé nyomuló ellenségnek épen torkában vagyunk. Azért, öcsém, jó lesz a debreczeni szállást, ha nagy áldozattal nem esik, fentartani, hogy szükség esetére mi is *mindnyájan* oda menekülhessünk.

Ezt azonban ne gondold, hogy elijesztés végett írtam. Önzésből írtam barátom, hogy ha Debreczenbe futnom kell, miről már komolyan gondolkoztam, szállásom, et quidem ingyen szállásom legyen.

Szakaszsz időt magadnak öcsém, és pótold ki nekem azon három hírlap hiányát, melyekre előfizettem, de a melyek betűit nem tudom mikor fogom olvasni. Rettenetes helyzet! Jó hírek, leverő hírek, enyhítő hírek, agyonütő hírek — ez mindig így megy. A tábornál is követelem tőled, hogy minket (már minket és *titeket*) folytonos újságokkal tarts, különben az iszonyú bizonytalanság miatt rakásra halunk. — És most áldjon meg a teremtő. Jőjj magad és minél előbb ... már csak azért sem igérem meg, hogy én megyek el, az az, hogy már én la, imádott barátod

ARANY JÁNOS.

BORÍTÉK: Petőfi Sándor honvéd kapitánynak barátilag vevény mellett. Debreczenben, Színház-utcza 2555. sz.

[70.] Szalonta, den 12. Jänner 1849.

Kedves barátom! Már lezártam mai napon írt s még ma útnak indulandó leveledet, sőt póstára is tettem, sőt be is soroztattam és rá, hogy biztosabban kezedhez jusson, recepicét váltottam, midőn eszembe jutott valami, a mi engem s általam, úgy hiszem, téged is, nagyon

érdekel, a mit már régebben is akartam tőled tudakozni, s a mit hosszú pórázra bocsátani nem tanácsos. Nevezetesen én közelebb Pesten lévén Gerebennel számot vetettem, s ő adósom maradt 564 pengővel. A 64 pengőt megadta, az 500at azonban megfizetni nem tudta; volt ugyan a Pestmegye-pártfogása-alatt-álló-hazai-első (és utolsó?) takarékpénztárban, melynek igazgatója Fái Fáy András, aligazgatója *ellenben* Simon*tsits*, betéve 1000 pfrtja, de mivel felmondva nem volt, ahhoz nem juthattam. Nem volt hát mit tenni, mint némi biztosításom tekintetéből (miután a takarékpénztárnak még is több hitele volt előttem, mint V. Gerebennek) az 500 pengőt ottan nevemre iratni, a mi meg is lőn, és a könyvecske nálam van. Egy hónapi felmondás kellene, úgy kapnám meg a pénzt. Azt szeretném hát már most tudni: volt-e a takarékpénztárnak annyi esze és becsületérzése, hogy Jelasich elől elkotródjék, vagy ott maradt és már most a *libellust* megehetem akár főve, akár nyersen? azon alig remélt esetben, ha a t. pénztár Debreczenbe talált menekülni, „nem kérlek, mert hisz te értem kérelem nélkül is megteszed" — cselekedjél ilyeténképen:

1. Menj el oda és 500 pfrt tőkémet mondd fel.

2. Mondd fel, ha lehet rögtön, akár mennyit vonnak le belőle. Ezen esetet nekem írd meg, hogy én a könyvecskét neked elküldhessem, mert annak előmutatása nélkül csak Windischgräcz herczegnek fizetik ki, te pedig az nem vagy.

3. Ha levonás mellett sem lehetne rögtön felmondani, hanem az egy hónapi kontumácziát okvetlen ki kell állni, akkor mondd fel egy hónapra, majd én valakit megkérek a felvételre.

4. Ha nincs ott a takarékpénztár, járj végire, hol van.

Isten veled édesem, a viszontlátásig btod

ARANY JÁNOS.

BORÍTÉK: Petőfi Sándornak barátilag. Debreczen. Színház-utcza 2555. sz.

[71.] SZALONTA, január 26. 1849.

Kedves komámasszony! Nem tudom illő-e vagy sem kegyedhez levelet intéznem, de azt érzem, hogy a viszony, mely Sándort és engem egy idő óta oly szorosan kapcsolt, ily könnyen meg nem szakadhat, azért kérem türelmét e sorok átolvasására.

Sándornak *legutolsó* levelére én rögtön válaszoltam s megírtam a válaszban, mit és mennyit tehetek jelenben kegyetekért. Pár nap múlva jöttek Egressyék, nőm Egressynének megmondta, hogy maga fog elmenni kegyedért, csak tudassák, mikor menjen. Értésemre esett, hogy Sándor csak 20-ika táján távozott el Debreczenből, tehát lehetetlen, hogy levelem, mit 12-én tettem póstára, s Egressyék, kik valami 18-án értek oda, őt ott ne találták légyen, azóta én várok levelet, de Petőfi Sándor bár Nagy-Váradon keresztül utaz Erdélybe, engem egy betűre sem érdemesít. Ennek, véleményem szerint, egyéb oka nem lehet, mint az, hogy talán tőlem nem olyan levelet várt, talán az abban említett akadályokat, valami csinos elutasításnak vette, vagy mit is gondoljon az ember? Hogy rögtön nőm nem mehetett, annak okát megírtam, — magam beteg valék, házunk tele volt katonával ... de hát ez azt teszi-e, hogy megszűntem

P. Sándorért melegebben érezni, mint valaha? Adtam-e okot neki, hogy rólam ilyes czudarságot feltegyen? Ha adtam, miért nem szűnt meg akkor barátom lenni, ha nem adtam, miért kétkedik őszinteségemben? Mert hogy irántam hülni kezd, vagy plane meghült, arra egyéb bizonyítvány nem kell, mint válaszának elmaradása. Ám legyen. Ő szőtte a viszonyt, ő eltépheti. De csalódik, ha azt hiszi, hogy e bánása által engem nyakáról lerázhat; ha azt hiszi, hogy ha barátomnak neveznem nem szabad, kitörli belőlem a szeretetet, melylyel rajta az ábrándozásig csüggök. Ő tegyen, a mi neki tetszik, én elnyelem fájdalmamat — s így tovább — — —

Azonban, édes komám, higgadt vérrel megolvasva, a mit eddig írtam, úgy hiszem, hogy mind az idétlen agyrém. Ő nem írt ... isten tudja mért? én írok most s írom azt, hogy ha kedves komám reméli csekély körünkben magát feltalálhatni, írja meg azt *nőmnek*, ő azonnal repül kegyedet, míg zordonabb időjárás nem következik, hozzánk elszállítni. Ha semmi levelet nem kap nőm, az, meglehet, kegyed tűrhető helyzetét tolmácsolja, de könnyen megfogható, hogy ránk nézve oly félreértésre adna okot, mintha viszonyaink csakugyan megszűnő félben volnának.

Isten minden jókkal áldja kegyedet, fogadja nőm csókját, s az én őszinte tiszteletemet. Alázatos szolgája, különben szerető komja

Arany János.

[72.] DEBRECZEN, február 14. 1849.

Kedves öcsém, illetőleg bátyám! élsz-e még? én még élek, pedig ott jártam, a hol a halál kézzel-lábbal dolgozott, s dőlt belé az ember, mint a bőgőbe a huszas. Bem táborába tetettem át magamat s Bem adjutánsává tett, s csak az tudja, mi a csata, a ki Bem oldalánál van, mint én voltam öt véres ütközetben. Hadi tetteimről szerényen hallgatok, csak annyit jegyzek meg, hogy hozzám méltólag viseltem magamat; ez úgy hiszem elég. Jelenleg mint futár vagyok Debreczenben s egy pár nap múlva ismét lódulok vissza. Feleségemet s fiamat, mikor Erdélybe mentem, hozzátok akartam vinni, csak az utósó napon határoztuk el, hogy itt maradunk Debreczenben és ez volt mindnyájunk szerencséje, mert Szalontáig mind a ketten elfagytak volna. Itt laknak Vörösmartiéknál, mind a kettő egészséges; feleségemtől ne vegyétek rossz neven, hogy nem tudósított benneteket, szegény, semmit sem tudott csinálni bújában. Képzelhetitek napjait, melyeket itt töltött, míg én a csatatéren voltam. S hogy én nem írtam nektek Erdélyből, azon sem fogtok fölakadni, ha megmondom, hogy feleségemnek is csak egyetlen egy levelet írhattam az események rendkívüli összetolulása miatt. Hogy szeretlek benneteket, bizonyítja e levelem, bármily rövid lesz .... nem gyerekség csak néhány perczet is kiszakítni időmből, midőn az oly rövid s a boldogság szárnyain oly gyorsan röpül. Tudod, mindig édes volt előttem a családi élet, de soha oly édes, mint most, midőn elmult csaták után és új csaták előtt ölelhetem feleségemet, fiamat. Isten veletek! ölelünk, csókolunk benneteket! írtál-e már a keresztfiadnak vagy egy verset? írj.... isten hozzád! igaz barátod

PETŐFI SÁNDOR.

[73.] DEBRECZEN, február 22. 1849.

Kedves komám, rövid de nagy fontosságú lesz levelem. Feleségemnek minden áron hozzátok kell mennie; magam szeretném őt Szalontára kisérni, de ő holnap még nem indulhat, s nekem holnap mennem kell Erdélybe. Ha egy kis barátság van bennetek, megteszitek értünk, hogy bejöttök, mihelyt jöhettek e levelem kézbekerülte után, s elviszitek magatokkal feleségemet és gyermekemet. Igen-igen kérlek erre; hogy őket aztán gondjaitokba ajánljam, az fölösleges. Én Bemhez megyek vissza. Tisztelünk csókolunk benneteket!

A nem sokárai viszontlátásig! barátod

PETŐFI SÁNDOR.

NB. A jófele bundákból annyit hozzatok, ha jöttök, mennyit csak összeszerezhettek.

Arany János jegyzete: E levél folytán nőm azonnal Debreczenbe sietett s elhozta P. családját: a nőt, gyermeket és dajkát.

[74.] LUGOS, április 21. 1849.

Kedves barátom, tennap és tennapelőtt a feleségemnek írtam; kérd meg őt szépen nem az én nevemben, hanem a tiedben, hogy bocsássa meg, hogy a harmadnapi alkalmat a te néked való írásra használom; már csak veled is óhajtok szóba állani. De nem ez a fődolog, hanem az, hogy elkezdtem a levelet s nem tudom, mit írjak. Egy pár nap óta tökéletes szélcsend van a háború tengerén, s mi ülünk és unatkozunk. Be kell itt várnunk seregünknek egy és nagy részét, csak miután egyesül-

tünk, fogunk ismét verekedni, ha ugyan lesz kivel, mert az ellenség minden felől infamiter nyargal előlünk. Te Jankó, vigyázz egy kicsit azokra az én kis enyéimre, „ne quid respublica detrimenti capiat;" még azt is megengedem, hogy a nevemben megcsókold őket, csak vigyázz rájok, ámbár a milyen ügyefogyott fellownak ismerlek, inkább ő nekik kell reád vigyázniok. Írtál-e már verset a keresztfiadra? — Dolgom lesz, hínak be a generálishoz, nem folytathatom tovább. Tisztelem a tisztelendőket! isten veletek! barátod

PETŐFI SÁNDOR.

BORÍTÉK: Arany Jánosnak. Arad. Szalontán.

[75.] DEBRECZEN, május 6. 1849.

Kedves barátom, nekünk innen egyenest Pestre kell mennünk, holnap korán reggel megyünk. Sok okunk van rá, legfő az, hogy szegény jó apám meghalt, s édes anyámról semmit sem tudok. Rendbe kell hozni földult családi ügyeimet. Szedjétek össze holminkat, s tartsátok készen, mire visszajövünk vagy valakit küldünk. Nem szükség, hogy kérjelek benneteket, hogy legyetek szülei kis fiacskámnak, míg ismét szülei kezébe kerül. Körülményesebben majd szóval értekezünk, ha Pestre jöttök. Verd a vasat keményen, de hirtelen, nehogy elkéssél. Tőlem igen kevés telik ügyedben, de a mennyi telik, azt megteszem, elhiheted. Isten veletek! barátod

PETŐFI.

Arany János jegyzete 1858-ból: Petőfi és neje Debreczenbe, onnan Pestre mentek; a gyermek és dajkája még Szalontán maradt.

„Verd a vasat"...hivatalért a ministeriumnál, melyet később (fogalmazóság) meg is kaptam. Bár ne!

[76.] PEST, május 17. 1849.

Kedves barátom, oly csapások érnek, melyek megsemmisítenének, ha csupán fiú volnék s nem férj és apa is. Alig egy hete, hogy megtudtam apám halálát, s holnap anyámat temetjük el, azt az anyát, kinél jobbat soha nem teremtett az isten, s kit én úgy szerettem, mint soha anyát nem szeretett senki. Sem apám, sem anyám többé! s e két csapás oly hirtelen jött egymás után... Egészséges-e fiam? Írd meg ezt a legelső postai alkalommal. Leveledet czímezd a pesti térparancsnoksághoz: kerepesi út, Mátyás-fogadó. — Budát ostromolják a mieink, de még nem vették be. — Őrnagyi lemondásomat nem fogadták el; három hétre szabadságot adtak; itt töltöm-e azt el vagy máshol? nem tudom, most átaljában semmit sem tudok. Lovászom csak maradjon a lóval Szalontán további rendelkezésemig; adj neki vagy hat pengő forintot. Hát te végeztél-e valamit a ministeriumnál? írd meg ezt is. Én nem tehettem értted semmit, mert azon vettem észre magam, hogy nagyon kegyvesztett ember lettem, a miről máskor bővebben. Isten veletek! ölelünk, csókolunk benneteket írj tüstént! barátod

PETŐFI SÁNDOR.

Arany János jegyzete 1858-ból: „Lovászom...“ Bemtől kapott egy lovat, mely egy huszár ügyelete alatt jó darabig nálam volt, rendes álladalmi tartáson.

[77.] SZALONTA, május 23. 1849.

Barátom Sándor! Mélyen hatott rám a csapás, mely most másodizben s oly rögtön az előbbi után sújtá fiúi szívedet; annál mélyebben, mert alkalmam volt Debreczenben malheurjeid vázlatát hallani, melyeket ugyan csak te fogsz nekem, úgy, a mint én szeretem, elbeszélhetni.

Fatalis dolgok, öcsém, fatalis dolgok! Az ember nem tehet mást, mint elmondani az „allah kerim“-et és tűrni! — „Add meg a hamvaknak, a mi a hamvaké, — azontúl légy férfi!“

Én is elvetém a koczkát, azt tettem, amit életemben eddig soha, jelentettem magamat hivatalért. Folyó hó 19-én vettem Szemere levelét, fogalmazónak nevez a belügynél. El kellett fogadnom. Szalontán semmi, de semmi kilátás többé a *mindennapi kenyérre*. Holnap indulok Debreczenbe, nyakamba venni a nem ismert jármot, most még csak egyedül. Családom nem mozdulhat oly könnyen, nőmet egy időre el kell hagynom. Ő itten el fog adogatni holmit, s mivel eddigi szállásunkhoz semmi jogunk többé, kibérlend valamely szobácskát s ott megvonja magát. Meddig, isten tudja, lehet rövidebb, lehet hosszabb ideig, a szerint, a mint a *házi és hazai* körülmények alakulnak.

Zoltán egészséges, mint a makk, s már nagy előmenetelt tett az enni tanulásban, dajkája még ugyan

az, s különben semmi kifogás ellene, csak hogy nem akar feleségemnek szót fogadni s a gyermeket engedelem nélkül el-elviszi, ő tudja hová. Ezért nőm már több ízben dorgálta, de a jó dajka kedélyesen kineveti.

Mást azonban nem kapni, tehát tűrni kell neki.

Azonban kedves öcsém, egy pár szót, a legőszintébb barátsággal. Megértetted házi körülményeimet, s tán ki is olvastad a fejér sorokból, hogy a szokatlan állapotban, melybe feleségemnek kilencz évi csendes és nyugalmas házi élet után jutnia kell, nem fog ő elegendő lelki nyugalommal, de nem fog elegendő anyagi eszközökkel sem (minőek szállás, ház és cselédtartás) bírni a végre, hogy leggondosabb ápolást igénylő kisdedetekre anyai gondot fordíthasson, s e tekintetben azon felelet terhét hordozhassa, mely ily esetben reá hárul. Az atyai szeretet fog veled eszközt és módot találtatni, mely által e bajon segítve legyen.

Mi a gyermeknek nálunk maradásáról az előtt is szólottunk édes nőddel, de mindig kivételt tettem azon esetre, ha nekem Szalontát el kellene hagynom, mert akkor egy család körülményeinek teljes megváltozása sokkal nagyobb erkölcsi és anyagi teher, hogy sem a mellett még ily lélekismeretes felelőséget elviselhetne az ember.

És végre lovászod? Írásbeli rendeletedet nem mutathattam neki. Nagy nehezen tartóztattam egy darabig szóval; 2, 3—4 nap a major úr még sem jő. Nem lehetett megtartani szóval. Vártam leveledet, nem jött. Végre kitört: „ő huszár, őt nem azért teremtette az isten, hogy egy döggel Szalontán vesztegeljen.“ Nem volt mit tennem, szavamnak nem hitt. Elbocsátottam, utasítván a debreczeni térparancsnoksághoz. Az óta nem

tudom hol van. A lovat sem hagyta el, az ő rá van bízva, úgy mond, hogy vigye Debreczenbe.

Ujságul írhatom a muszka háborút, s a franczia interventiót a római köztársaság *ellen*. Megértük, hogy mi legyünk legszabadelvűebb nép Európában.

Isten áldjon meg, édes Sándorom. Nőmet egy pár hét alatt még talán a szokott szálláson találod, azontúl nem tudom hol? „Veteres migrate coloni."

Ölellek ezerszer. Őszinte barátod

ARANY JÁNOS.

BORÍTÉK: Petőfi Sándornak Pesten. Térparancsnokság, kerepesi út Mátyás fogadó. (A hely és lakczím idegen kézzel át van húzva s oda írva: Ungarischen Platz-Commando in Pesten. Budán. A „Buda" ismét át van húzva.)

[78.] SZALONTA, május 27. 1849.

Kedves barátom. Itt vagyok ismét Szalontán s egy pár nap alatt ismét Pesten leszek „czakonpak." Szállásom a kerepesi úton a Marczibányi-házban a magyar színház közelében lesz. Ott lakik Egressy Gábor is. Ő öt szobát vett ki, de neki csak háromra van szüksége, abból kiad kettőt (konyha is van hozzá), ezt a kettőt mi nektek szántuk. Komámasszonynyal szóltam e felől, de ő nem akar bele avatkozni, rád bízza. Ha jónak látod, írj tüstént Egressynek, hogy megtartod. Csak annyit mondhatok felőle, hogy olcsóbb szállást egész Pesten nem fogsz kapni, jó helyen is fekszik. De — ha meg akarod tartani — írj tüstént Egressynek, nehogy elkapják. — Ide mellékelt lemondásomat add be a hadügyministeriumnak, s mondd meg Korponai alezredesnek, hogy lemondásom írásbeli elfogadását s érdemjelem ok-

levelét te neked adja át: te aztán majd felhozod Pestre. — Eredj el Szentpáli térparancsnokhoz, s kérd meg őt igen szépen a nevemben, hogy lovamat adja el árverés útján. Légy jelen te is az árverésen, s megmondhatod a vevőknek, hogy az a ló Bem csatalova volt, ő adta Petőfinek s Petőfi most eladja, hogy árán kenyeret vegyen magának! A pénzt vedd át s hozd föl Pestre. — Tedd meg ezeket a szívességeket, édes barátom, ha egy kis fáradságodba kerül is; nagy jót fogsz velem tenni. Ha elvégezted, írd meg nekem Pestre az eredményt. Leveled átadandó lesz Pesten Egressy Gábornál a fölebb említett házban. Isten veled! ölel barátod

PETŐFI SÁNDOR.

Arany János jegyzete 1858-ból: „Szalonta...“ Petőfi Szalontáról ír *nekem*, mert én már Debreczenben voltam, mint ministeri hivatalnok, de családom Szalontán maradt, Petőfi gyermeke is, kiért most Szalontára ment. Az Egressy-féle szállást — midőn Pestre mentem, nem találtam elég tágasnak családom számára; másutt fogadtam tehát (Úri utcza Horváth ház, de nem az Edmund-féle) hol Garay is lakott. Egyébiránt én a ministeriummal Pestre mentem ugyan, de családom mind Szalontán maradt, mert nem akartam kitenni a mind inkább bonyolodó állapotnak. Innen, a kivett szállást el se foglaltam, hanem Garay barátom szívességéből az ő lakásán bírtam egy szobát. Azon hírre, hogy az orosz Debreczennél van, családom miatt aggódva, (júl. 1.) Szalontára siettem, miután erre, illető főnökömtől engedélyt eszközlöttem. Nem is mentem többé vissza. Mikor a belügyministerium Váradra tétetett át, berándultam én is, s ott voltam vagy két nap, de következett a Nagy-Sándor csatavesztése Debreczennél: az egész Várad futni indult, s én is visszavonultam Szalontára. Petőfit Pesten láttam utólszor.

[79.] MEZŐ-BERÉNY, július 11. 1849.

Kedves barátom, az napon, melyre hirdettük a népgyülést, a melyre föllovalt volt bennünket Kossúth, hogy fanatizáljuk a pesti népet a főváros környékén vívandó véres, elhatározó, utolsó leheletünkig tartó csatára, hol Kossúth maga is jelen lesz, s ha kell, meghal Pest romjai alatt stb. mint ő maga mondá: ugyan az napon adta tudtára a kormány a fővárosi népnek — hegedű szóban persze — hogy eszeágában sincs Pest környékén harczolni még kevésbbé ott hagyni becses fogát, hanem az első bokor zörrenésére el fog eblábolni világtalan világig, hol Árpád óta nem volt ellenség, s hol hazamentő irhája nagyobb biztosságban lehet. Én ezen komiszságra teljes erőm és tehetségem szerint dühbe jövén, s megemlékezvén még előbbeni sebeimről is, kaptam magamat, fölszedtem sátorfámat s másnap családommal együtt ide e békési magányba bújdokoltam azon óhajtással, vajha soha többé a nyilvános életnek még csak küszöbére se kényszerítene sorsom; s most itt vagyunk, s a mely perczekben végkép felejtem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok. Hát ti mit csináltok, hogy vagytok? add tudtomra, valamint azokat is, amik az utóbbi időkben a világon és Magyarországban történtek, mert én, mióta Pestet elhagytam, semmit sem tudok. Te még is csak közelebb állasz az eseményekhez vagy legalább a hírekhez. Írj mielőbb. Az utolsó pósták ide Gyula és Csaba. Isten veletek, ölelünk benneteket! barátod

PETŐFI SÁNDOR.

Arany János jegyzete 1858-ból: .... „népgyülést.“ — Pesten laktomban egy nap hozzám jő Petőfi, hogy hivat Kossúth. Petőfi, én, Egressy, Vas Gereben s mások megjelentek.

(Akkor láttam Kossúthot először, legalább oly közelről, hogy kényelmesen vizsgálhattam vonásait.) K. egy mondókát tartott, hogy a haza veszélyben van, a népet fanatizálni kell keresztes hadra stb. Mi eljöttünk, de nem vettem észre, hogy valamelyünk valami nagy dolgot tett volna és én már útban voltam családomhoz, talán másnap indultam is.

Mező-Berény az Orlay-Petrics szülőinek lakhelye, kikkel Petőfi rokonságban volt.

És ez hozzám *utolsó* levele Petőfinek. Mező Berényből Váradra, s onnan Erdélybe ment, hogy Bemhez csatlakozzék; de útját nem Szalontának, hanem Ugrának vette, mely falu attól oldalvást esik.. Ott a papnál volt szállva, s a pap néhány sorban megírta nekünk, az ő megbízásából, hogy köszönt, és hogy megy Erdélybe. Ez volt utolsó izenete. Miért nem jött Szalontára? mert Berényből Váradra egyenesebb amúgy, s ő sietett — meghalni!

III.

HAT LEVÉL TOMPA MIHÁLYTÓL.

(1847—1848.)

[80.] BEJE, június 14. 1847.

Isten áldjon meg, édes barátom! Tökéletes igaza volt Petőfinek, minden teketória és czeremónia nélkül kellett volna hozzám berontanod, minden kopogtatás nélkül. No de sebaj! én kezdem el, s mindegyre megy a dolog.

Pesten karöltve sétálgatván Sándorral: egyikünk szólt: tudod-e, ki hiányzik közülünk? A másik felelt: Arany Jancsi! És igazunk volt; hiányzottál közülünk épen úgy, mint én közületek most, midőn együtt valátok. És ha csak mindhárman együtt nem leszünk: hiányos lesz a társaság.

Szeressük egymást, édes barátom!

Én református pap vagyok; csendes és zajtalan éltem folyama; nincs semmi fény, máz és ragyogvány állásomon; s „én ezt nem fájlalom“ Kazinczyval. Bibliámnak és lantomnak élek, s valahányszor szép ének üti meg füleimet, magamét elvetem s más hárfáját hallgatom. — Örömmel hallgattam a Toldi-ról is a hírt, magát még ő Miklósságát nem láttam, még is igen igen örülök neki. Barátom! én azt tartom: akárki írja, csak legyen; csak az irodalom emelkedjék! S igazam van! Tudom, hogy Toldid felette jó, mert Arany Jánost nem dicsőítették volna ezek a jó urak úgy, ha tökéletesen meg nem érdemlené. Írj, írj, édes barátom! többet sokat ilyet, hogy áldjon meg a lant és a nemzet istene!

Nagyon megörvendeztetett leveled, s lelkemre mondom, ha még néhány napig nem írsz: enyémet fogod kapni.

Tehát Sándorunk szerencsével, vagy legalább reménynyel járt Szathmárban? Ezen örülök! Elmegyek, barátom! akkor el! Te és Jókai vőfények lesztek, én a pap; nem dicső dolog lenne-e ez?

Bizony, bizony czudar dolog ez a negyven mértföld! és kivált ha az ember nem „szabad“! mert hiszen még ez a tér Szemere Pállal „csak egy arasz sem lenne lelkünknek;“ de a szabadság! Úgy látom, barátom, mindketten ennek vagyunk nagy híjával; s én még a pénznek is! Engem nem áll a királykép, mint én sem állhatom azt. Hanem ez csak gyerekség! Azért látjuk, látnunk kell egymást!

Sándor már nincs ott. Legalább sorai azt mutatják, hogy mikorra ez a levél néhány kehes póstaló kegyes gráczíájából hozzád jut: ő már az óperencziás tengeren is túl lesz!

Most már többet nem írok; vigyék meg őszinte meleg kézszorításomat és barátságomat neked e sorok, melyért te is küldd a tiedet cserébe; és szeressük egymást igazán! Isten veled! isten veled! igaz barátod

TOMPA MIHÁLY.

[81.] BEJE, augusztus 1. 1847.

Édes lelkem Jánosom! Petőfi felkért az ÉLETKÉPEK-hez jövőre, nem is vonakodtam; annyi okvetlen igaz, hogy Jókainak dolgozni fogok. De hogy Imrének is nem küldök-e azért hébe-hóba egy-két verset, még bizonyosan nem tudom; bonyolódott viszonyaim vannak Imrével, annak kifejlésétől függ az utolsó.

Én nem bálványozom a pénzt, de bőségben nem vagyok, s gyakran igen nagy szükségem van rá. Ezt értheted, midőn tudod, hogy szegény kálvinista pap vagyok, és mindenek felett *új gazda!* Ha én kizárólagosan Jókainak írok, keresek minden hóban 7 frt 30 krt, s mi az? Többet nem szerezhetek, pedig hatszor annyira is szükségem volna gyakran. Micsoda jellemtelenség volna abban: mindkettőnek írni? Semmi! Becsületes keresetmód! Azonban a dolog bővebb fejleménye mutatja meg a dolgot. Barátom! fájdalmasan fogod megösmerni majd, hogy az irodalomban vásáron vagyunk; fájdalom, hogy így van, de nincs máskép; egyébaránt engem adott szavam határoz mindig, azt megtörni nem szoktam, nem tudom.

TOMPA MIHÁLY.

[82.] BEJE, október 28. 1847.

Kedves barátom! Egy kissé tovább húzódott válaszolásom, mint akartam, azonban azt hiszem, még most sem késő. Lásd, megvert engem az Isten! Eddig csak azt tudtam, hogy nem jó a tűzzel, meg a szerelemmel játszani, de most már látom, hogy a költészettel sem jó; addig irkáltam-firkáltam, hogy beteg vagyok, hogy csakugyan nekem jött egy fene nyavalya, s néhány nap óta szoba- és ágyörző vagyok.

Petőfiről egy betűt sem tudok. Nem ír, haragszik; pedig, biz isten, nincs oka. Én igértem, hogy az ÉLETKÉPEK-be is dolgozom, szavamat meg is tartom; s van e panaszuk? Lásd Jancsikám! én elég verset csinálok, a milyet olyat; ha az ÉLETKÉPEK-nek kizárólagos dolgozó társa leszek, minden hónapban egy verset adhatok csak; nem nyügözése-e ez a szabadságnak? aztán én adósságba vagyok sülyedve, minden szabados eszközt használnom kell, hogy pénzem legyen, miért hát ez a kapczáskodás? Add az ördögnek kis újjadat: egészen elkap. — Én kizárólagos embere vagyok Imrének, és ha akarom maradok; de én fél én-emet az ÉLETKÉPEK-nek adom, s ők nem elégszenek meg vele, hanem egészen kivánnak. Én írok mindenüvé, csak a HONDERŰ-be nem. Tapasztalat mondja ezt, és tanított meg, hogy ne kizárólagoskodjam. Aztán elvégre is, a mit igértem, megtartom, szószegő nem vagyok, mi kell tovább?

Kérlek, Petőfiről írj nekem sokat, mint van? Sokkal kevélyebb vagyok, minthogy ezt most, haragván reám — ő tőle kérdezzem; de sokkal jobban szeretem őt, mint sorsa iránt közönyös lehessek, tehát írj nekem a gazemberről! Őszinte barátod

TOMPA MIHÁLY.

[83.] BEJE, deczember 1. 1847.

Kedves Jancsim! Legelőször is azon balhiedelemből rántalak ki, hogy én haragszom. Mentsen isten!

Nem haragszom, és nem haraghatom pedig, mert: soha sem mondtam én neked, hogy Petőfivel ne közöld, a mit én neked írok, és ezt szégyen is volna mondanom. De nem írtam, nem írhattam neki, mert szédelegvén e széles világon: Szathmárban, Biharban, Erdélyben, nem tudom hova utasítani levelemet, s ő, a gyönyörű madár, meg nem írta: itt lesz megállapodásom stb. Most már tudom, hogy Pesten van, de hol lakik? Azért, hogy ő Petőfi, ne gondolja, hogy az ostoba német levélhordó tudja lakását és ösmeri őt, ha fel nem teszszük a Nró-t. Végezetre pedig, nem bánom, hogy nem írtam, tudom, hogy az utolsó időben úgy tele volt lelke boldogsággal, hogy a barátság beszéde tökéletesen mellőzhető vala részéről. Csak ő írna már nekem pár sort Pestről, én is mindjárt hasonlót művelnék, — de haragunni? ettől sohsem voltam távolabb, mint most.

Boldogságuknak lelkemből örülök; adja Isten, hogy évekre nyúljanak a mézes hetek! Úgy látom neje írásaiból, hogy mély érzelmű derék hölgy, te is mondod; megérdemlették egymást! De bezzeg én, — mert illendő dolog itt magamról is megemlékezni — én hol kapok magamnak valami féle asszonyi állatot. Képzelhetetlen nehezen megy nekem ez a nősülés, sem szerelmes nem tudok lenni, sem nem bízom a tisztelt nőnemben; kik pedig Schiller úr szerint „égi rózsákon jőnek a földi életbe."

Hanem hogy még egyszer Petőfire térjek, nem igen tartja a dominus a mit ír; azt mondja ugyanis, a

HAZÁNK-ban: ne nyaljuk-faljuk egymást más előtt, mert az igen czudar dolog, te pedig azt írod, hogy rettentő csókolóznak; no de ha téged és a tieidet nem tartják *más*-nak, azaz idegennek, ez szép tőlök.

Én pedig még most is azt mondom: hogy nem kizárólagosságra adtam szavamat. Azonban erről már annyit beszéltünk, hogy „elég, talán sok is" (Vahot S.)

Egy Szécsi Máriát én is írtam, de minthogy a pályázásra „dicsérő" kell, ez köttetett ki világosan, az enyém pedig inkább „lehordó", nem küldtem fel. És ugyan szűken írtak, három pályairat! Boldog lesz valami patvarista, vagy diákember! Az én Máriám is valami 50—60 strófa; középszerű história, jó lesz valamelyik lapba.

Hallom, vagy inkább olvasom, hogy népies dolgot írsz; én most tündéries ostobasággal vesződöm, s már úgy bele szoktam, hogy szinte rosszúl esik lencsét enni. Mikor az EZER EGY ÉJSZAKÁT olvasni kezdi az ember, rettentőn csodálkozik az iszonyú nagyságú gyémántokon, később azonban úgy hozzá szokik, hogy *gyémánt-ökör* kifejezés sem hat rá. Vagy ha a KARTHAUSIT olvassa az ember, fél könyvön majd megszakad a szive, azután kutyába sem veszi. Így vagyok a tündéri dolgokkal, belecsömöröltem.

Mit írjak én még neked, aranyos Jánosom? Hisz annyira az eszme világában, s oly légies testtel van még barátságunk,*) hogy környezetemről, apróbb körülményeimről mit sem írhatok. Lásd, ha láttuk volna már egymást, te azt kérdenéd: megy-e még a hajad? Én azt felelném: megy bizony, barátom, szinte kopasz va-

*) Csak 1852-ben látták először egymást.

gyok már! Hanem hiszen majd jő egy nagy nap, melyen — a sírok zárai felpattannak? — óh nem!.. hanem mi egymás karjaiba dőlünk, — addig pedig isten veled; csókollak téged és kedves tieidet, a komámasszonyt, mindnyájotokat! Isten veled, igaz barátod

TOMPA.

[84.] BEJE, február 7. 1848.

Édes barátom! Jól megvárakoztattál válaszoddal az igaz, hanem mégis megbékélek veled, minthogy jó hosszú levéllel örvendeztettél meg. Soraid végén lehetetlen volt fájdalmasan el nem csodálkoznom, s engedd meg, hogy most csak erre válaszoljak, máskorra hagyván a többit.

Irod: hogy Petőfit rossz embereim környezik; meglehet, sőt bizonyos. Bizonyos az alacsony rágalmakból, melyek rám fogatnak, melyekről lelkem és ajkam mit sem tud; ne gondold barátom, hogy igen fogom magamat mosni, nem engedi ezt egy bizonyos fájdalmas büszkeség: hogy én, ki Petőfiről ezerszer elmondom azt, hogy még ilyen magyar költő nem születetett, abból mossam magamat, hogy én biz őtet nem becsmérlem. Az élet és világ ez alacsonyságát megszoktam, százszor hallottam már rám fogatni azt, mikor ingyen sem álmodtam. Ez nekem nem újság! Hanem, hogy Petőfi ezt hiszi: az már újság.

Fejébe verte valaki, hogy én *futtatni* akarok vele. Nem értem! én futni akarok magam, futtatni senkivel. Azonban, ha azon igyekezet, hogy mindig jobbat és tökéletesebbet akarok adni, ha azon gyönyörű dolgokhoz, miket Petőfi írt, hasonlót igyekezem csinálni, futtatás: úgy igen is futtatok nem csak Petőfivel, hanem

mindazokkal, kiknek csak egyetlen versét is szépnek láttam életemben. Már magát ezen futtatás eszméjét aljasság csinálta és gazság ragasztotta reám.

Megmondom én mi a futtatás: Sárossy KÉT MŰVÉSZ czímű darabját felolvasván valahol, ezt veté utána: *ezzel majd leütünk néhány Petőfit!* Ez a futtatás. Én ehhez nem értek.

Aztán mi baja Petőfinek akármiféle futtatóval? ha úgy fut, hogy eléri őtet, csak nyereség az egésznek, ha háta megett marad: csak mosolyoghat a hasztalan erőködőn.

Ismét mondom, nem magamról szólok.

Barátom! Nincs az irodalomban vagy országban ember, ki Petőfi érdemeit a maga teljességében jobban méltányolja, mint én, és azt ki is mondja; a gáncsnak egyetlen egy fegyvere sem huzatik ki ellene a nélkül, hogy én csapás nélkül hagyjam; és lásd, most abból kell tisztitkoznom, hogy én őt nem becsmérlem! nyomorult, aláváló világ!

Midőn Petőfi nálam volt, egy szomszéd helyen így nyilatkozott, egy okvetlen általad is tudott dologban: *tartsa szerencséjének Kossúth, ha velem egy lapba írhat.* Azóta van harcz és háború e mondás felett. Barátom, az ellentábort egyedül én képezem és százszor elmondom, olyan ember, mint K., minden ötven évben születhetik; de olyan, mint P., 300 alatt sem. De hányszor szólok én úgy őróla, hogy szemébe, pirulás nélkül, lehetetlen volna azt elmondanom! És mégis, látod, mi a jutalom!

Ki azt állítja, hogy én Petőfit érdemén alól kissebbítem, alacsony rágalmazó.

Fáj nekem végetlenűl, hogy murányi útunk emlékéből tudhatná Petőfi: hogy SZÉCSI MÁRIÁT nem ver-

senydühből írtam; hiszen a várban is mondtam neki: Hallgasd csak, mint fogtam én fel Máriát; s ő mondá: *no nekem ne mondd!* Megvallom, hogy itt a Sándor igazságtalansága irányomban jobban fáj, mint rágalmazóim ugatása.

Jancsi! hát nem gyönyörű helyzet-é ez: ülök falusi magányomban, mit sem tudva a főváros zajáról, Petőfinek egy hajszálát sem bántva, s egyszer csak azt kell hallanom: hogy én ezt meg ezt teszem. Bizony gyönyörű állapot!

Én nem vagyok erkölcsi rabja senkinek: Petőfivel magával Muránytól majd Bejéig vitáztam JÁNOS VITÉZE felett *meggyőződésem szerint;* kimondtam eddig is, és ki is fogom nemcsak Petőfi, de a szűz Mária felett is véleményemet. Kimondtam Sándor egyes helyei felett eddig is; de hozzá, mint egészhez, mint Petőfihez, mindég érdemei teljes méltánylásával ragaszkodtam és nyilatkoztam is és teszem ezután is úgy, mint ragyogó tehetsége érdemli, — erre saját ösztönöm hajt, mely a szépet minden alakban imádja. Tehetek-e én róla, ha ártatlanúl úgy összemaratom!!

Mit mondtam, mit nem mondtam SZÉCSI MÁRIÁJA felől, nem tudom: oly csekélység volt, hogy már nem is emlékezem rá; de ha *nem szerettem* volna is, istenem! van-e joga azért Petőfinek neheztelni?

Tudom én, hol fekszik a nyúl: ama gyönyörű dominussal egyes dolgok felett válthattam szót, s ő átvivé beszédemet az egész Petőfire; de van-e orvosság ily nyomorú fráter ellen? ki Petőfinek szemébe hízeleg, háta megett pedig orrfintorgatva beszél róla.

De sokat is fecsegek e tárgyról, mert fáj, hogy minden ok és alap nélkül huzatom e gyalázatosságba.

Én alkalmasint írok Sándornak, mint előtted, úgy előtte is, határozottan visszautasítok minden aljas rágalmat, majd meglátom, mit mond rá Sándor. Bizony ő lesz oka, ha vége lesz köztünk mindennek: *mert isten úgy segéljen, tökéletesen ártatlan vagyok!*

Mi is volna az, barátom, ha Tompa Petőfit méltányolni nem tudná, vagy róla becstelenítve szólna? Oh én egy kissé más embernek érzem és tartom magam, mint sem ily nyomorúság lelkemhez férne. De tovább mondd meg azt is mi: midőn Petőfi aljas rágalmakat enged fejébe veretni?

Hanem már most az Isten áldjon meg, én hiszem, hogy te hitelt adsz szavaimnak; a mivel barátságunknak tartozom, azt Petőfi irányában is megteszem: tőle fog függni a többi.

Isten veled. Szerető barátod TOMPA.

BORTÍTÉK: Arany Jánosnak barátilag. — Debreczen. Nagyvárad. Szalontán.

[85.] BEJE, márczius 2. 1848.

Kedves Jánosom! Midőn leveledet kaptam, és meleg ölelésedet: „hócsillagok röpkedtek a fagyos légben;" most pedig megúszhatlan sár hasal utainkra, havunk elolvadt, vizünk megjött. Nem gondolod úgy-e, mi az istennyila következmény sül ki ez előzményből? Hát csak az: hogy hó után sár, sár után poros út lesz, a tavasz „hozzánk lengvén" (Sulyánszky) és én április 10-ke körűl Pesten leszek. Értesz-e engem, Jánoska? Nem dicső dolog lenne akkor neked is ott lenni! ha

már szerető lelkünk öleli egymást, karjaink is tegyék azt. Hogy ne csak „hitünk, de testünk szemeivel" is egymásra pillanthassunk. Azonban én Pesten meg nem állapodom. Hova megyek? meglátod alább.

Igazad van, édes barátom, midőn el nem tudod gondolni mit csinálok én magamban füstös szobámban? Én magam is alig tudnám ezt megmondani neked. Sötét fekete gondolatokkal vesződöm. Társalgásom ugyan lehetne a vidéken és faluban ha akarnám; de nekem nem kell; saját tűzhelyünk boldogsága az csak, mit igazán boldogságnak lehet(ne) nevezni. Amaz csak elszóródást ad; vedd hozzá még, hogy szűntelen beteg, vagy legalább beteges vagyok.

Anyám szegény, nyugodjék! igen korán elhalt aszkórban, oly korán, hogy én, első szülötte, nem ösmertem; csak homályos álomszerű sejtelem az, mit róla lelkem bír, és nem több; még azt sem tudom, valóságból van-e, vagy csak a leírásokból, melyeket gyermek-koromban hallék, maradt meg. Nekem is e gyönyörű betegségre van hajlamom. Köhögök, vért köpök, lankadtság és életútálat lep meg. Ne gondold, hogy ez a német „*Weltschmerz*" bennem, én útálom a nyegléskedést, de, isten ugyse, komolyan kezdtem már agyonlövésről gondolkodni. És én ezt nem tartom semmi nagy dolognak: a mi nem tetszik, eldobjuk magunktól. Ezért nősülni nem merek. Vedd hozzá még, hogy az emberekben ezerszer csalatkoztam. Tiszti társaim, mivel hogy én sem tanító, sem káplán nem voltam, hanem egyszerre pappá lettem, egytől egyig dühös ellenségeim. Nekem van erőm ezekkel küzdeni, de mégis bántalmuk rossz vért csinál. Lásd csak legközelebb is: írsz nekem, hogy Petőfi szuszog rám; én érezvén, hogy ezt ok nélkül

teszi, irok neki, — mert csúszni senki után nem szoktam, de a mit humanitás és barátság követelnek, mindig megteszem; — irok, mondom, neki, fájdalmasan említvén, hogy ilyesmit rólam feltesz; ime itt van válasza: „Hát te azt gondolod, hogy én haragszom vagy csak neheztelek is rád? ne kapkodj ilyen magasan a levegőbe, mert megfájúl a vékonyod — —" nem commentálgatom e szavakat. Te se tégy erről többé előtte említést, hadd aludjék el az egész nyomorúlt pletyka-história.

Tehát nem állapodom meg Pesten; gyógyúlni, vagy legalább enyhűlni, elszóródni akarok; pár hónapra elmegyek Gräfenbergbe, e szerint, édes Jánoskám, meglehet, hogy sokáig nem irok neked, ezért is dicső dolog lenne Pesten találkoznunk! Vess számot magaddal, és rándulj fel, ha lehet, Pestre! Kedvedért mulatnék ott pár napot, és — és bizony boldog lennék veled az alatt.

Én jelenleg, mint mondám, a tündérekkel vesződöm, azonban ez nem egészen népies modorban történik, inkább Horácz metamorphosisa szerént, mythologiai dolgok lesznek, néhol emelkedettebb, másutt alantabb járó nyelven és modorban. Hogyan fog utoljára is kinézni az egész: még magam sem tudom.

Hanem szóljunk a nemzeti költészetről. A zászlónak én is örömest leszek egy közlegénye, s mindazokat, melyeket szépen és okosan fejtegettél mult leveledben, szívesen aláírom. Azonban, barátom, engem, igazság szerint, csak félig lehet népköltőnek mondani. Átnézem például, a mit összesen írtam, sokkal több benne mind nyelvre mind eszmére tekintve a nem-népies, mint a népies, és látom, hogy ez jövőre is így marad, mert belőlem azon melancholikus gondolatok, melyek sokszor

elfoglalják lelkemet, ezután is ilyen nem-népiesen fognak kiömölni, s meglehet, hogy e téren sokkal kevesebbet fogok én adhatni, mint rólam felteszed. Legfölebb hát „*Népregéim*"-ről lehetne így neveztetnem, de azt is, ha most írnám, bizony másképen írnám, mert annak nagy része minden inkább, mint népies. Én azt igen régen fájdalmasan érzem, hogy a népnek nincs irodalma, ha csak a ponyva termékeit nem akarjuk így nevezni. S én kimondom nyiltan, hogy elved enyémmel vagy is enyém a tieddel a mondottakra nézve rokon egészen, s minden hosszasabb fejtegetés nélkül én is kimondom, hogy ily czélból és modorban írni, a népre hatni, nem engedni elveszni azon nyelvkincseket, melyeket, mint mondod is, csak a nép nyelve tartott meg, kötelességűl nézem; hiszen én más tekintetben is a nép embere vagyok, annak növelésére, fölvilágosítására és boldogítására esküdtem fel. Csak mondom, kevesebbet ne adjak, mint gondolod.

Nem tudom, hol veszed azt a gondolatot: hogy Rózsa és Ibolyád rosszúl fogadtatott; ennek nem a Szemle lehetne mértéke és valódi bírálója, hanem a nép, melytől és melynek írtad; tehát az eredeti népmesék írásától nincs okod visszaborzadni. Meglehet ugyan, hogy úgy jártál, mint én; egy derék asszonyom írta az év elején: dolgozik ön, az igaz, az Életképek-be, de nincs benne köszönet, mert holmi *Pipás kántorokkal* kár a tintát vesztegetni. Meglehet, mondom, hogy Rózsád is nem tetszett egy-két szalon-dámának, de a népköltőnek ezzel nem szabad gondolni; azért csak rajta, dolgozzál eredeti népmeséket, ne félj, hogy okod lesz megbánni. Hogy a Rózsa Toldi-nál is jobb volna, a maga nemében természetesen, ezt még sem hiszem, én inkább szeretném

Toldi alá írni a nevemet. Mit értesz az „eredeti népmesék“ alatt? Azt-e, hogy compositiója és meséje is a magadé legyen? Vagy csak feldolgozod a néptől hallottakat? Úgy gondolom, az elsőt érted; lehet is ezt, mert ha írunk népdalt, mért ne népmesét? Azonban nekem itt ez a gondolatom van: meséltetni magamnak és kidolgozni aztán tisztán népiesen. Igaz, hogy a nép nem venne újat, de más köntösben újonnan venné, és meg lenne még is a hatás; más oldalról azok, kik a néppel érintkezésben nincsenek, azt nem ösmerik, — szájízt kapnának költészetéhez, megösmernék sajátságos gondolkozás-módját, lelkét, örömeit, bánatát, szokásait stb. s lenne száz meg száz, ki rokonszenvet érezne iránta és megszeretné. Mert azt hiszem, a népköltészetnek czélja kettős: emelni a népet fölfelé; édesgetni a nagyobbakat hozzá lefelé. Azonban félre a theoriával, írjunk, ez többet fog tenni; s én, a mennyit tehetek, annak tevésére örömmel felajánlom magamat. Aztán mit gondolsz, nem jó volna-e az így írott dolgokat együtt adnunk ki először füzetenként? Inkább újjal mutattatnék az irányra, melyet akarunk, mintha lapokban, vagy munkáink közt elszórva lenne. Hisz aztán másodszor, összes munkáink közt, ott lenne különválva.

Így beszélgetek én veled, édes barátom, a népköltészetről, s meglehet hónapokig sem fogok egy betűt is írni, mert Priesnitz minden idejét átkozottúl lefoglalja az embernek vízivás, fürdés, izzadás, járkálás és dolgoztatással. És e tárgyban jól eligazodnunk csak személyes együttlét után lehetne; lásd, minden oda mutat, hogy neked ápril közepére Pestre kellene jönnöd; s én várom is, hogy eljősz, azonban ha nem jönnél, utasíts Petőfihez vagy Vahot Imréhez pár sort, nekem czímezve;

azaz írj nekem levelet, mely magad helyett legalább Pesten várjon, ha nem jönnél.

A mi Szécsi Máriát illeti, én szívesen elhiszem, hogy hibás az ilyetén felfogás, mint én felfogtam; tudnám ugyan menteni és védelmezni a dolgot, de hogy papirt és időt ne vesztegessek, és igen szerelmesnek ne láttassam lenni Mariskámba, inkább hallgatok. Igaz barátod

TOMPA MIHÁLY.

IV.

LEVÉLVÁLTÁS TOLDY FERENCZCZEL.

1847—1848.

[86.] PEST, október 1. 1847.

Tisztelt Jegyző Úr! A Kisfaludy-Társaság egyedül az igazságnak tett eleget, midőn a TOLDI s egyéb idei költői pályaművek utáni nyereség részét kegyednek megküldeni Latárzá. A szalontai szerencsétlenség csak azt okozta, hogy ez osztályrészt előre kivánta kegyednek kezéhez juttatni. Méltóztassék azért ezen igen érdemlett kisded összeget minden tartózkodás nélkül Szőnyi Pál úrtól, nyugtatvány mellett, átvenni.

A társaság ÉVLAPJAI VII-dik kötetének legnagyobb része, benne az ELVESZETT ALKOTMÁNY is, ki van immár

nyomva: csak a bevezetés van hátra. Novemberi vásárra, reménylem, ez is megjelenhetik. A censura a kegyed munkájából összesen 6 vagy 7 verset tudott csak ki. Külön is próbáltunk volna ezzel szerencsét, s akkor tán cseppent volna ebből is egy kis nyereség, melyet a társaság nem késett volna kegyeddel igazságosan megosztani, de a külön kiadásra nem kaptunk *Imprimaturt*.

Több társaim óhajtását nyilvánítom, midőn kegyedet felszólítom, folytassa az ily kitűnő szerencsével megkezdett pályát: ha még egy Toldit írna kegyed: (a tárgy épen nem szegény), a K.-Tsság bizonyosan szívesen fogadná el, s erejéhez képest meg is díjazná.

Nekem pedig engedje meg, hogy e kérést intézzem kegyedhez. Ne forgácsolja el erejét apró (bármi nemű) költeménykékre, hanem fordítsa fiatalsága s szép talentoma egész erejét nagyobb, vagy *egy nagy* elbeszélő költemény írására. De az egészen a Toldi szellemében legyen. Adjon egy ilyenben egy egész kort, annak minden társadalmi rétegeivel együtt. S a koszorú el nem marad.

Fogadja kegyed becsülésem és szeretetem őszinte nyilatkoztatását szívesen; s adjon ennek bebizonyíthatására minél elébb alkalmat!

Toldy Ferencz.

[87.] Szalonta, november 8. 1847.

Tekintetes Úr! Hogy igen becses soraira ily késő̋n válaszolok oka az, mert bár a levelet ez előtt egy pár héttel megkaptam, de a küldött pénzt némely aprólékos akadály miatt csak a napokban vehettem át Szőnyi

úrtól, ennek megtörténte előtt pedig válaszolni nem akartam. Most édes kötelességemnek érzem leróni ebbeli tartozásomat s ezennel legszívesb köszönetemet nyilvánítni a Tekintetes Úr fáradságáért.

Az Elveszett Alkotmány külön nyomatását magam sem óhajtottam. Sajnálom elveszett időmet, melyet ez *elveszett alkotmányra* vesztegettem. S a censura igen kedvem szerint tesz, ha nem 6 vagy 7, hanem ugyanannyi ezer verset tudott volna ki belőle.

Egyébiránt a Tekintetes Úr felszólítását buzdító jutalomúl veszem pályámon, melyen, ha isten segít és istennőim el nem hagynak, haladni ezentúl sem szűnök meg.

Ki teljes tisztelettel és bizodalommal maradtam
A Tekintetes Úrnak alázatos szolgája

Arany János.

[88.] Szalonta, február 25. 1848.

Tekintetes Igazgató Úr! Folyó hó 13-án kelt hivatalos leveléből szerencsém volt megérteni, hogy a magyar Szépirodalmi Intézet febr. 1-én tartott választó ülésében engemet tetemes szótöbbséggel tagjává választani kegyeskedett.

Addig is, míg a Társaság szabályai 16. §-a értelmében a székfoglalás ideje és módja iránt Tekintetes Igazgató Urat tudósíthatnám, tehát hivatalos levelére *tulajdonkép válaszolnék*, nem fojthatom el panaszomat, mennyire megkeseríti nekem ez elválasztatást némely szerkesztő méltatlankodása, ki nem átalja lapjába írni, hogy a közönség kegyelete azért hül (?) a Kisfaludy-

Társaság iránt, mert ez olyanokat választ tagokul, mint . . . . . kipótolom: mint az, a ki 25 forintért egy erősen tömött verset az ő lapjában írni megszűnt! És ezt azon ember mondja, vagy mondatja, kinek oktalan dicsérései miatt tavaly annyiszor pirulnom kellett! Valóban e méltatlanság oly igen fáj nekem, hogy talán nem annyira adott szavam szentsége, mint a Kisfaludy-Társaság iránti tisztelet tart vissza a leköszönéstől.

Hozzá járul ehhez némi megütközés, ne mondjam, megbotránkozás, melyet ha sejtelmem nem csal, elválasztatásom híre a napi irodalom emberei közt általában okozott. Azok, kiket barátimnak hiszek, jónak látják mélyen hallgatni róla, mint oly hibáról, melyért pirulniok kell; mások, ha megemlítik is, oly módon teszik azt, hogy én az orrfintorítást mindenüvé oda képzelem. Nem vártam én, hogy panegyrikust írjanak nevem mellé, de annyit vártam, hogy melegen említse azt meg valaki; mint például a Tompa barátomét tavaly. Ha a Kisfaludy-Társaság azzal követett el pártoskodást, hogy engem elválasztott, valamint előbb eszem ágában sem volt tagságra áhitozni, úgy most örömest lemondok.

Ki egyébiránt a Tekintetes Úrnak velem minden alkalommal éreztetett szívességeért ezúttal is köszönetemet nyilvánítom; teljes tisztelettel maradtam

Tekintetes Igazgató úrnak alázatos szolgája

Arany János.

V.

SZÁSZ KÁROLYHOZ.

1847.

[89.] SZALONTA, október 11. 1847.

Tisztelt ifjú polgártárs! Önnek hozzám intézett becses költeményét póstai rendetlenség miatt csak a napokban kapván kezemhez, addig is, míg nyilvánosan viszhangoznám abban kitűntetett nemes érzését, fogadja ön a távolban baráti szíves kézszorításomat s köszöntésemet.

Petőfi Sándor hozzám írt legelső levelében e szavak állnak: „.... a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata....“ Ezen

óhajtásra én is *ament* mondtam, de mégsem úgy értettem azt, hogy minden költő *tisztán* népköltő legyen, mert ilyesmi teljesűlni soha sem fogna: hanem úgy, hogy a költészet ne legyen olyan, milyenné az a legújabb időben nemesült (?!) t. i. csak egynéhány tudósnak, vagy ábrándozó holdvilág-egyéniségnek nagy bajjal megérthető, a nagy többségnek pedig teljesen élvezhetlen, hanem legyen egyszerűen nemes, erőteljes, a nép nyelvét megközelítő s ennek virágaival ékes, — szóval döntessék el a közfal a népi és ma úgynevezett *fennköltészet* közt, és legyen a költészet általános, *nemzeti!*

Ily értelemben vett nemzeti költészet előállítása lenne egyik hatalmas előmozdítója nemzeti újjá alakulásunk nagy művének, s vele az irodalom is koránsem hátra felé menne, mint talán első tekintettel látszik; mert nem az a költészet végczélja, s tökélypontja, hogy a lehető legfensőbb fokig csigáztassék nyelve, hanem az, hogy magát egyszerű köntösben is képes legyen művészileg fejezni ki. Hanem ez úton mindazok, kik jelen ideig virágos szóhalmazban hitték rejleni a valódi költészetet, s nagyszerű bombastokkal írták körűl a ragyogó semmit, természetesen visszamaradnának: de hisz ez semmit sem tesz, sőt használ; mert nem az a költészet virágzik, melyet *sok*, hanem a melyet *jó* költők mívelnek.

Legyünk rajta tehát! — mondom én is — mozdítsunk meg minden követ az ily nemzeti költészet megalapítására. Petőfi már jóformán útat tört — nyomán haladni egyikünk sem szégyenlhet. Nem azt mondom azonban, hogy legyünk utánzók. Az igazi költő csupán utánzóvá soha sem válhat. Azt akarám mondani, hogy valamint Petőfi ragyogó szóvirágok, össze-

kúszált s minden magyarságból kivetkeztetett szófűzés nélkül, a maga egyszerű nyelvén érdekesen fejezi ki magát, úgy mi is, ha akarunk s tehetségünk van, kifejezhetjük. S mivel ama sallangos költészethez szokott veteránoktól e tekintetben semmit sem várhatunk, önöknek, ifjú pályatárs! önöknek áll nyitva leginkább a dicsőség meghonosítni elvégre a *magyar* költészetet az *egész* Magyarhonban. Tegyék azt.... s megáldja érte a magyarok istene! Fogadja még egyszer üdvözletemet, ki szíves rokonérzéssel maradtam Önnek őszinte barátja

Arany János.

MÁSODIK IDŐSZAK.

A FORRADALOM UTÁN.

1850—1851.

VI.

LEVELEZÉS SZILÁGYI ISTVÁNNAL.

1850—1851.

[90.] SZIGETH, január 4. 1850.

Kedvesem! Magadtól kell megtudakolnom: éltek-e? s hogy? Több levelet küldtem Szalontára, s többekhez; egy sem, s egyszer sem küldött kérdéseimre feleletet. Balgatagság volna ez idő szerint *többet tudni akarnom*, mint a mi szivemet, lelkemet egyelőre kielégíti. Ne ütközzél tehát meg e csak néhány sorban, de szólj, írj, bár csak ennyit s én nyugott lëszek.

Élsz-e te és a tieid? s minő sorsban (a mennyire levélre bízható). — — —

A *mi Sándor*-unkról,*) neje- s kisdedéről mit tudsz?.. Csókollak minden tieiddel!

Sz. I.

---

*) Petőfi.

[91.] SZALONTA, január 19. 1850.

Kedves Barátom! Leveledet vettem s jól esett tapasztalnom, hogy még van ember, ki rólam emlékezik. Azonban tőlem körülményes választ ne várj, mert a körülmények nem engedik. Annyit írhatok, hogy egészség és levegő dolgában nem szűkölködünk. Itt, bérszobában lakunk stb. stb. s élünk a hogy lehet, míg lehet.

Ölellek, nőm üdvözöl, igaz barátod

A. J.

[92.] SZIGÉTH, november 13. 1850.

Édes barátom! TOLDI-hoz nagy és szép adatok gyültek össze nálam Olaszországot illetőleg. Hosszas volna őket leírni: azért a könyveket, téli vásárkor kerestesd Telegdynél. Az apróbb adatok, mappák, rövid időn leírva és rajzolva, póstán ma-holnap útnak indulnak. Előre örvendek a szép jeleneteknek, melyekkel, e segédeszközök, művedet gazdagítva emelni fogják.

TOLDI pihenése alatt: ISTÓK urat sürgesd! — Az a mű nekem gyönyörűségem.

Csókollak, téged és tieidet! Szerető barátod

SZILÁGYI I.

[93.] SZIGETH,, deczember végin. 1850.

Kedves barátom! Itt vannak a könyvek, melyeket czélodhoz használhatóknak nálunk eddig találtam:

1. Fessler 3-dik darabja.

2. Horváttól: NAGY LAJOS VÉDELME.

3. TUDOMÁNYTÁR 835: 6; 837: 14. Megjegyezve az „isten itéletre.“ Többet Fesslerben fogsz kapni.

4. Le Bret: ITALIA HISTORIÁJA.

5. NEAPEL UND SICILIEN. Kár hogy a rezek kivesztek belőle.

Egy dolog furdalt engem mióta itthon vagyok. Lajos tette a „fiúsításban“. Erre akartam én eddig találni adatot. Corpus juris nem szól semmit. Tripartitum a hol legelébb találom.... Azonban várok most egy könyvet: „A Magyar törvény okleveles történetét;“ törik-szakad, végire kell járnom. Szeretném felvilágosítani.

A Nápolyban szereplő személyek magyar osztályára sem Horvát, sem Fessler nem bővek. Ezért más felé vetettem magamat. S képzeld, a CRONICA EZ VILÁG JELES DOLGAIRÓL mennyit mond (írta Székel' Estvan) az hadban imez Magjar urac valanak: Giléti Miklós, Giléti János, — Toot Miklós (ez *Kont* másutt), Lökös Berta, Bebek Estván, Bebek György, Szécsi Miklós, Laczfi Andor, Canisai Lőrincz.

Még egyet. Úgy emlékezem, hogy Lajos hadviselése 1348-ban volt. Estván mester ekkorra ezt írja: „Döghalál, földindulás, nagy éhsig és sáska 3 esztendeig regnált az országban“.... Ugyan e dolgot Millot Olaszországra is kiterjeszti, azt mondván hozzá: hogy ettől féltében sietett Lajos Magyarországba vissza.

NB. Székel' Estván Cronicaja nyom. Cracco. 1559. Szgyörgy hó 10. napján.

A siciliai és nápolyi út, épen Aversa környékét írja le.

De hogy te nekem semmit és soha nem írsz: az engem boszant, nyugtalanít.

*Jav*ítsd meg magad *Ján*os napján.
Csókold nevemben tieidet. Szerető barátod

SZILÁGYI ISTVÁN.

[94.] SZALONTA, január 18. 1851.

Kedves barátom! Ideje, hogy megjavítsam hát magamat s írjak. Eddig nem igen volt miről, várakoztam azért, míg tárgyam akad, s midőn kielégítőleg válaszolhatok leveledre.

Könyv sok és nagy! Tegnapelőtt hozták meg őket. Aversa környékét tisztelem, de nem sokra megyek vele: nekem nem a távolabb vidék, hanem épen Aversa, ennek topographiája kellene. Hanem sebaj! Fesslernek még legtöbb hasznát lehet venni. Az istenitéletek sem sokat érnek czélomra, nekem nem azok philosophiája kell, mert én nem akarok róluk *értekezni,* hanem a dolgoknak az ő „practica manipulatiója" különösen a tournier szabályai s szokásai volnának szükséges. stb.

Mindezek után azonban ne fáradozzál többé. Felfogom a kort a históriából, úgy a mint bírom, s a többit csinálom fejből. Ideje volna, hogy elkészítném már egyszer, mielőtt tökéletesen beléunok. Már is nagyon *megszoktam,* s nálam valamely művem megszokása után következik a megúnás. Igazán, nálam „addig kell ütni a vasat, míg meleg." Ezt már több ízben tapasztaltam, a mit hevenyébe kivittem, *kiment,* a mivel sok komédiát csináltam, rendesen belesültem. Nem csodálom, hogy Virgil tűzbe akarta dobni könyvét, min tíz évig rágódott: az ember a legszebb gondolatokat annyira megszokja, hogy végre semmi szépet sem talál benne, s

legeredetibb helyeit „reminiscentiáknak“ hiszi, valamely kápsa könyvből, mit már az egész világ megúnt. A *nonum prematur*nak igaza lehet, de csak úgy, hogy az ember írja meg első évben, s tegye le kilencz évre (ha van miből élnie addig) hadd ázzék, akkor vegye elő, s lássa mit mond hozzá „mostani esze.“ Eh! de mit pedantoskodom!

Egy kérdésemre felelj meg minél előbb, de okosan és nyomósan: ha

I. költészettudományt általában, especie:

a) classicai (ó) költészetet,

b) latin prosodiát,

c) mythologiát (görög, római.)

II. magyar költészetet s ennek történetét stb. stb. szóval a költészetre vonatkozó minden ostobaságokat alaposan akarnád tanítani, nem köziskolában, hanem legjobb magán nevelés által kifejlett *gyermeknek* (de 13 éves gyermeknek) micsoda könyveket használnál segédforrásul, — kézikönyvűl stb.? Ne kérdezd hogy miért,*) mert addig ki nem elégítem újságvágyadat, míg kielégítő választ nem nyerek tőled. Családom megvan s jól vagyunk, csupán jövedelem hiányzik, hogy boldogok legyünk s ez még tűrhető állapot. Isten áldjon meg, igaz barátod

ARANY JÁNOS.

*) Tisza Domokos számára.

[95.] SZIGET, július 5. 1851

Kedves Barátom! Felette sajnálom, hogy a párbaj mechanicumát illetőleg, mind ez ideig is semmit nem találtam, sem Ampère-nél, sem Eichorn-nál, kik tudtomra, s tapasztalásom szerént, — (a könyveket bírjuk) elég bőven írtak a középkori lovagiasságról és költészetről. Remélem azonban, hogy további kutatásaim, talán fognak még valami eredményre vezetni.

De a fiúsító Lajos király azóta is gondjaim egyike volt; tudván, hogy ő az, ki alatt s általa a magyar öröködésben változás történt. Krajnik ide tartozó munkáját nem bírom; de igen a Szlemenics MAGYAR TÖRVÉNY HISTÓRIÁJÁT s a CODEX DIPLOMATICUST — s ime lásd, mint én mondtam:

a) Lajos előtt az ország *szokásos* törvénye, (mert *irott* nem rendelkezik) leányfiúsítást nem ismert.

b) Lajos csakugyan törvénytelenűl cselekszik a leány részére adott donationalis levéllel. Azonban szerfelett örűlök, hogy a törvénytelenséget ő nagysága nemcsak Arany TOLDI-jában, s *érte* teszi; hanem tette már a maga életében, még pedig nem egyszer, bár az ország nem épen nem-zúgolódott a félrelépés miatt. Igen, a magát törvény felett állónak tartott erélyes király:

1353 és 1364: Szikszai Péter mester leányát Annát, apródjának Buletri Simonnak hitvesét, „az ország e részbeni ellenkező szokását félretéve“ (az író szavai), atyja minden jószágában, fiú örökössé teszi;

1373: János fő ajtónállónak, már megszületett s azután születendő leányait, — „ellent nem állhatván az országnak szokásbeli ellenkező törvénye“ (non obstantibus formula), fiú örökössé teszi.

1365. megigéri a zágrábi püspök testvérének, hogy jószágában fiúsítást nem teszen.

Megjegyzendő: hogy ez oklevelekben sehol sem találtatik a donationalis rendes formula: „főpapjaim és báróim tanácslatára." Tehát mindent önfejétől tett.

Igen! az öregnek *) oka volt leánya jövő sorsán keseregni. Ez barátom: a spiritusnak egy neme. *Spiritus flat, ubi vult.* Ha te ezt felhasználhatnád: véghetetlen nyer a mű történeti-psychologiai szempontból. Szerető barátod

SZILÁGYI I.

*) Az öreg Rozgonyinak, (TOLDI SZERELME I.)

VII.

LEVELEK SZILÁGYI SÁNDORHOZ.

1850.

[96.] SZALONTA, márczius 20. 1850.

Akadályozva valék eddig az EMLÉKEK *) számára valamit küldhetni. A mi a feltételeket illeti: én elmondom a magamét. Irodalmunk jelen állapotában s míg névtelenűl írok, úgy hiszem verseim darabjától nem kivánhatok több díjt négy pforintnál. Nem mondom hogy *ön* ezt adja meg, — sőt, meglehet, nem is tehetné: csak azért említem, hogy ha e díjazást az irodalom meg nem bírja: úgy örömestebb írok *minden díj nélkül*, s vigasztalom magamat azzal, hogy nem képes irodalmunk jelenleg *díjt* fizetni. Különben kisebb versekből kettőt is foglalhatnánk egy vers számba; nagyobb, például elbeszélő költeményre külön alkudnánk. Maradtam tisztelője,

Χρυσοσθομος.

*) EMLÉKLAPOK. Szilágyi Sándor folyóirata.

[97.] SZALONTA, április 14. 1850.

Önnek mind leveleit, mind a dijt vettem, de nem akartam válaszolni, mielőtt küldhetnék valamit. A közelebb múlt évekre vonatkozólag semmi sincs nálam, sőt — megvallom — annyira fájdalmas a visszaemlékezés, hogy még most igen rosszúl esik böngésznem ama büzhödt téreken.

„Örvény az, és midőn fölötte átvezet,
Szédelegve szemet húny az emlékezet."

Úgy hiszem, még az elegiáig sem higgadtam meg s az ily állapot lehet fájdalmas, kínos, dühös, desperált stb. de e fájdalomban, kínban, dühösség- s kétségbeesésben nincs meg a művészi nyugalom; s addig ne vegyen az ember tollat kezébe, vagy legalább oly tárgyat válaszszon, melynél szabadon átadhatja magát képzeleteinek s nem vicsorog rá örökké a *való* sceletonja. Rám nézve legalább így van, mások lehetnek szerencsésebb kedélyalkatúak.

Ecce! tehát egy tömött ív rím.*) Mutatványúl küldöm, a végett: mehet-e az EMLÉKLAPOKBA ilyes. Az egész, nem tudom kijár-e *ezer* sort, ez már több 700-nál. A többije még nincs készen, de ha „összeférhetünk" elkészítem. Összeférhetünk, mondom, mert ez alkalmasint nyomtatva is (nem két hasábba, az pazarság lenne a közönség irányában) lesz másfél ív (az egész, das heisst), és másfélív mértékes-rímes-sallangos, kipitykézett vers atyafiak közt is megér 40 pftot. Úgy hiszem Otaheitiban sem írnák meg alább. — Azonban,

*) KATALIN kézirata.

tréfán kívül, írja meg ön: 1mo kell-e ez a vers, 2do menynyiért kell, 3io hanyadik füzetre szeretné, ha elkészítném. Addig semmi esetre ne nyomassa, míg a „finis“ ott nem lesz; most pedig egész nyiltsággal válaszoljon, én azért nem szűnök meg időről időre holmit (bár nagyon sokat, mostani körülményeim közt, nem igérhetek) küldözgetni fel, tekintettel, a mennyire *rámehetek*, a közelebb múlt évek eseményeire is.

Áldást, békességet! tisztelője

A. J.

[98.] SZALONTA, május 7. 1850.

KATALIN vége itt van. Iránta ön leveleit kaptam, t. i. a *legelsőt* s *legutolsót:* többet nem. Lyrai hestoria — odaillő — nincs, de tán majd lesz: bár időmet főleg egy eposzra (respective költői beszély csak) fordítom, mi második darabja lesz TOLDI-nak. A harmadik már kész. E másodikból adhatnék mutatványt, de persze ez a mammuthok koráról beszél, mikor még Toldi Miklósok existáltak a világon és nem Bezirks-Commissair urak. Az első ének, mely harmincz Toldi-strópha, s meglehetősen kikerekedik, talán mégis megjárná. Nevet persze semmit alá: de megemlítnők, hogy ez „TOLDI második részéből van.“

A mi a díjt illeti: előttem a *gyors* küldés és *biztos* küldés egyenlő fontosságúak, pedig e kettő alig jár együtt. Póstán hamar jő, de elveszhet; alkalom? mikor? hová? mikép? — Recommandirt: punctum. Pénzeimnek nem annyira *végére* jutottam, mint *elejére* sem jutottam még el: tehát hazard! A két-forintosak elköltése

azonban itt falun már igen sok nehézséggel jár: de miért is oly sok papir, mikor kevesebbel be lehet érni; pl: négy db tizessel.

És te Sajó!*) ezen pár sort egyenesen hozzád intézem. Hogyan élsz, fiú? krixkraxolhatnál valamit nekem, én nem válaszolnék, vagy kellő ildommal. Nagy ünnepem volt, hidd el, mikor számüzött lelkem lelkeddel egybetalálkozott. Áldjon meg az „allgemeiner" Isten, ha ugyan képes jóravaló magyar embert megáldani, kinek *olim* saját istene volt.

S önt, szerkesztő úr, detto.

AURELIUS.

[99.] SZALONTA, augusztus 19. 1850.

Közelebbi becses levelére nem válaszoltam előbb, mert egy úttal valamit is küldeni akartam, de nem volt nálam *apróság* készen.

Kérem kegyedet azokra a szentekre, kiknek épen most ajánlám, ügyeljen a correcturára, hogy legalább értelem zavaró s nevetséges hibák ne csúszszának be, mint KATALIN-ba *veszély* helyett *személy*, — *lég* helyett *lét*, — a NYALKA HUSZÁR-ba egy + *adok*, szó, mi a verset is elrontotta. Én nem törődöm az oly hibával, a mi absurdum, a mit elolvasni vagy érteni nem lehet: de az ilyet az olvasó nem véli hibának s a szerző különös kifejezése gyanánt veszi. Nem bánom, ha én ezt írom „*kapta*"

*) Jókai álneve a forradalom után. Akkor kevés író tette a nevét művei alá. Arany A. jegy alatt, Tompa T. jegy alatt írt; de e jegyeket mindenki ismerte.

s a betűszedő ezt csinálja belőle: *kgxta*; de ha így szedi *lapta*, már akkor *hibá*nak nagyon *jó*, s *bolond*nak nagyon *okos*.

ADIEUX!
vagyis: AUX DIEUX!

[100.] SZALONTA, szeptember 15. 1850.

Kegyed engem szíveskedik felszólítni, hogy havonkint meghatározott számot: két verset adjak. Nem könnyen határozhatom magamat e kötelezettségre, mert két *nagy* művem van darabban, melyeket mielőbb bevégezni szeretnék; ezenkívül, a mindennapi kenyér-keresés miatt kénytelen voltam minden napom *nagyobb részét* árúba bocsátani: s így csak este és reggel van némi szabad időm. Azonban egyet mondok. Alkunk az EMLÉKLAPOK-ra szorítkozott. Most új folyóiratot kezd kegyed: tehát szabad volnék. Ha minden hó elején tíz pengőt küld: elvállalom a kötelezettséget kegyednek minden hóra két verssel szolgálni. Ez nem felcsigázása a bérnek: Sajó megmondhatja kegyednek, hogy én boldogabb időkben már sokkal nagyobb díjt húztam. Ő talán 8 — Vas Gereben 12 pengővel fizette verseimet. A kegyed lapja nem részesűlend (okom van hinni eddigi fogadtatásából a füzeteknek) nem részesűlend kevesebb részvétben, mint az ÉLETKÉPEK utolsó időkben. A névjegy annyi mint a név: én tudom pl. a T. betűt itt a gyermek is ismeri. Aztán meg e titkolódzás talán nem is sokáig tart már s én *akkor* sem fogok díjemelést követelni, hacsak kegyed, anyagi jóllétének érzetében önmaga méltányosnak nem találandja azt. Ha kegyed

e föltételt el nem fogadja is, legkevesebbé sem veszem rossz neven: akkor minden szabad időmet nagyobb műveimnek szentelhetem. Azért őszinte nyilatkozatot várok. Máshova hihetően én sem fogok dolgozni, mert nem lesz időm, s a lyra nem legerősb oldalam, azt tudom. De e részben magamat még sem kötelezhetem úgy le, hogy a „kizárólagosak“ között említsen kegyed. Megeshetik, hogy néha valami mutatvány s efféle máshol is jelenend meg. Tisztelője

A. János.

[101.] Szalonta, október 21. 1850.

Tisztelt barátom! Ez alkalommal küldök önnek a lap humoristico-socialistico-critico-satiricus részébe is valamit. Iszonyú sok lerúdalni való állat kezdi rágni a bogácskórót Parnassus körűl. Nem vagyok azon értelemben, hogy ezt hazafiságból tűrnünk kell. Botot nekik, míg el nem rontják a közönség ízlését, vagy el nem csömörltetik az összes szépirodalomtól. Hiszen inkább semmi irodalom, mint oly botrányosan infamis! Tisztelet a jóknak, de azon tehetség, sőt studium nélküli elbizakodott ficzkókat, kik csak úgy odavetve (mint T. írja valahol) költőnek czímezik becses úri magukat, orron kell ütni. Ezzel nem ártunk sőt használunk az ügynek. Fel ti jobbak, ti erősebbek: Augias istálója tele van.

Sokféle, és talán irodalmunk jelen állapotjában nem haszontalan munkásságot tudnék én egy jó szépirodalmi lap irányában kifejteni, ha az a szépirodalmi lap képes volna engemet havonkint legalább 20—25 pengőig biz-

tosítani, hogy ne kellene más, lealacsonyító, kézi munkára szorulnom, mindennapi csekély költségem beszerzése végett. Nem mondom, hogy ön ezt tegye, de ha tehetné, talán mind kettőnkre nézve jó volna.

Azonban így is, a mint egyezkedtünk, csak ön tartsa meg igéreteit, én igyekszem a magaménak ura lenni.

Üdvözlöm Sajót és a többi jó fiúkat. Szászt és Gyulait ab invisis. Mondja meg kegyed Szásznak, nagyon jól esett, hogy akadt valaki, rajtam kívül, ki szegény P.-ről megemlékezett.*) Bizony isten, már azt kezdtem hinni, hogy P. csak az én privát-költőm volt, hogy már senkinek sem jut eszébe.

Most pedig isten áldja meg! Tisztelője

ARANY JÁNOS.

---

*) Kétségkívül Szász Károly ROMÁNCZ czímű költeményét érti, melyben Petőfi halálát siratja. Akkor jelent meg az EMLÉKLAPOK-ban.

VIII.

LEVÉL JÓKAI MÓRTÓL.

[102.] Július 15. 1851.

Kedves Jankóm! Itt küldök neked 15 frtot. Légy szíves ezentúl is közreműködni nagy ügygyel-bajjal és emberhalállal szerkesztett füzeteink mellett. A mily arányban a jégverte publicum pártfogolandja megégett és árvizektől elpusztított irodalmunkat, a szerint mi is rajta leendünk téged és néhány választottunkat érdemeidet megközelítőbb díjakkal örvendeztetni meg. Addig kapálgassuk türelmesen a feldudvásodott szőllőt. Bíz ez még most a napszámot sem fizeti ki, de inkább két annyit dolgozunk, mint hogy más kezére jusson. Jövő télig lelkiismeretesen hozzá kell látnunk. Most sem író, sem olvasó közönség nincs. Úgy kell őket egyen-

ként szemen szedegetni össze, hogy csak oly állapotban lehessünk is irodalmunkkal, mint 1847 végén. Ne hagyj el e nehéz törekvésben, még csak kezdetén vagyok, s már is bele fáradtam. Isten áldjon meg, soraidat minél elébb elvárom. Barátod

JÓKAI MÓR.

IX.

LEVELEZÉS TOLDY FERENCZCZEL.

1851.

[103.]

Tekintetes Úr! Azon szivesség, melyet a Tekintetes Úr irányomban irodalmi föllépésem óta minden alkalommal kitűntetni méltóztatott, bátorít engem, hogy jelen kérelemmel a Tekintetes Úrhoz folyamodjam.

Én most Toldi második részén, vagy tulajdonkép egy nagyobb (népies) époszon dolgozom Toldi fénykorából. Már szinte az ötödik énekig előhaladtam, midőn az Új Magyar Múzeum-ban, épen Tekintetes Úr értekezéséből tudomására jöttem, mind annak, hogy Illosvai 1746-ki kiadása hiányos, mind főleg annak, hogy ő a Toldi mondának egy nagy részét felhasználatlanúl hagyta. Minthogy én a Toldi mondának azon részéből, mi Illosvaiban megnincs, igen keveset ismerek, kénytelen valék

jobbadán a puszta képzeletből meríteni, s ezt Lajos korabeli történeti háttérre fektetni. De hasonlíthatlanúl többet érne, ha magából a monda-körből vehetném az anyagot: annálfogva bizalmas tisztelettel fölkérem a Tekintetes Urat, szíveskedjék részemre mind az 1746-ki kiadású Illosvaiban hiányzó verseket (ha ugyan ezekben volna valami a dologra tartozó) mind pedig az egész Toldi mondát, teljes kiterjedésében, leiratni, hogy tervemet, ha még lehetséges, ahhoz idomíthassam.

A már kész dolgozatból (mi első Toldimat mennyiségre nézve haladja) örömest küldenék mutatványt az U. M. Múzeum számára; de most, mielőtt az egész Toldi mondát bírnám, nem tudom, mi fog az eddigi építményből megmaradhatni s nem lesz-e egészen új tervre szükségem. A másolatokat, folyó hó végeig Kovács úrnak, mgos Tisza úr házi nevelőjének, kérném átadatni, ki azt magával le fogja hozni Gesztre.

Alkalmatlanságomért bocsánatot kérve s magamat a Tekintetes Úr becses bizalmába ajánlva maradtam

Szalontán, ápril 3. 1851. Tekintetes Úrnak alázatos szolgája

Arany János.

[104.] Pest, április 16. 1851.

Tisztelt barátom! Vettem f. hó 3. költ bizodalmas sorait, és sietek a szőnyegre hozott tárgyban a következőket válaszolni.

1. Az 1629-ki lőcsei kiadásban általam lelt azon 15 versszak, mely az 1746-ban hiányzik, kegyed előtt nem csak ismeretes, de, mint Toldiának szövegéből és jel-

igéiből látom, fel is használtatott. Mindamellett teljes megnyugtatására, hogy t. i. semmi sincs azokban, mit kegyed ne tudna, ime leírtam azokat a tulsó lapon; s minthogy egy szóban eltérést veszek észre a kegyed textusától: viszont én kérek felvilágositást az iránt 1. Miféle kiadás az, melyet kegyed használt? 2. Van-e abban több eltérés is, és melyek, az itt közlött szövegtől?

2. A Toldi-mondából, melyet Rádai Pál (a múlt század elején) még a nép szájában ismert, már csak az van fenn, mit Illosvai és Dugonics őrzöttek meg, s némely Toldira vonatkozó közmondások. Mind ezekben semmi sincs, mit kegyed vagy ne ismerne, vagy használhatna. Ha mindazáltal Dugonics nem volna kegyed kezénél, szívesen leiratom, úgy a Múzeumban említett munkámnak azt illető §-át, hogy Toldi újabb költője tudja, ki mint vélekszik e szép, de már csak romjaiban fenlévő tárgyról. Ezeket az Évlapok VII-dik kötetével s némely más újabb nyomtatásaival együtt a Kisfaludy-Társaságnak (mik kegyednek mint tagnak járnak), Kovács úrnak fogom átadni. Szolgálnék ama munkácskámnak egy példányával is, de — nincs többé.

És ezek után hadd fejezzem ki a feletti őszinte buzgó örömemet, hogy kegyedet e roppant convulsiók után is, régi fészkében, hihetőleg régi viszonyaiban, s így biztosítva, tudhatom; és hogy egyszersmind régi nemes munkásságához látom visszatértnek, melynek gyümölcsei irodalmunk állandó díszére vannak, nevét pedig az elfeledtetéstől mindenkorra megóvják. Engedjen kegyed nekem egyetlen egy kérést: ne írjon kegyed *semmit* egyebet, csak elbeszélő költeményeket, s e körben is minél terjedelmesb, bonyolódottabb, s igen-igen hosszú

lélekzetet kivánó tárgyakat dolgozzon fel. Az apróbbak maradjanak későbbre, midőn a productiv erő fogyni kezd, s a teremtő ihletet a mesterség kell, hogy pótolja. Kegyedtől én egy magyar Odüsseát óhajtok ma-holnap olvasni: ez az, mire a kegyes természet felkészítette. Minden egyebet vessen meg, az kegyed talentomához nem méltó. Az első Toldi egyik legszebb műve költészetünknek, azt senki sem képes meghaladni, csak ön. Örvendek, hogy a második ennél nagyobb alapra van fektetve: legyen ez középtagja egy Toldi-trilogiának, melynek harmadik része a hanyatló Toldit, a lemenő napot, tárgyalja. A Losonczi Phoenix-ben álló kezdet aggódtatna, hogy Toldi nagyon korán fogatik a szent igába s ez által eleje vétetik számtalan érdekes szövődésnek, ha a kegyed találmányos elméjében nem kellene bíznom, hogy így is fentartani és lépcsőnként nevelni fogja tudni a hős költői érdekét. De szabad-e néhány kérdést tennem: nem volna-e kegyed hajlandó Toldit Lajossal Nápolyba, Litva és Oroszországba vinni, s péld. háromszori megmentésével a király életének megérdemeltetni vele a Rozgonyi leányát (a szent hármas szám!) stb., mik által a dolog folyamatát megakasztani, érdekét a történet felsőbb köreibe vonatás által nemesbíteni és sokféle érdekes közbeszövésekkel tarkítani lehetne.... De bocsánat, az elmélet embere a mesternek dolgába vágott... ki egyelőre semmit buzgóbban nem óhajt, mint hogy a Múzeum olvasóit valamely mutatványnyal megörvendeztethesse. Isten velünk!

Toldy F.

[105.]

Tekintetes Úr! Nagy örömmel s köszönettel vettem megkereső soraimra érkezett becses válaszát, és most, részint, hogy örömemet kifejezzem, részint, hogy a Tekintetes úr által tett kérdésekre feleljek, im ezekben válaszolok.

Azon 15 versszak, melynek leírásával a Tekintetes urat fárasztottam, csakugyan megvan a birtokomban levő kiadásban. Pedig e kiadás: Pozsony 1746. Teljes czím: Az híres nevezetes, Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való historia. Irattatott Illosvai Péter által. Quid damnosa juvant sine causa bella cieri? Tutius est regnis perpete pace frui. Posonban Spajzer Ferencznél fel találtatik. 1746. Nagyon kis 8[ad] rét.

A Tekintetes úr által megküldött 15 versszakot összehasonlítottam a nálam levő kiadás szövegével, lényeges eltérést azonban nem találtam.

Hajlandó vagyok úgy vélekedni, hogy az 1629-ki kiadás már maga sem első, vagy legalább nem az eredeti kézirat után van. Azt mondja Illosvai az utolsó versszakban: „a ki ez dolgokat szerzé be versekben — neve versszerzőnek vagyon *versfejekben.*“ A vers-fejekben van is valami, én a nálam levő kiadásban ezen betűket találtam, de melyek nagy revolutió nyomait mutatják a versszakok elrendezésében: MAGNIFIKO DOMINO ST*A*PHANO DEP*V*RA*M*O . . . OMITI COM*K*TATV*M* VGOCENSIS PES*R*V*A* JLOS*TAN* a többi érthetlen betűzagyvalék, miből legfölebb összefüggés nélküli egyes latin szókat lehet kihalászni. Hogy Illosvai nem e kezdő betűket, vagy legalább nem ily renddel, használta eredetileg, világos.

Ha a Toldi-mondából kevés van, vagy semmi nincs is fel, azon felűl, mit már ismerek, az engem, mint írót, nem aggaszt: de rösteltem volna valami fönlevőt, s felhasználhatót fel nem dolgozni. Úgy vagyok én a régi mondákkal, mint a pap a jeligével, szeretek, a hol csak lehet, rájok támaszkodni, s több hitelt, nyomatékot vélek általok művemnek adhatni.

Mindazáltal örömmel veszem, ha Tekintetes úr az igérteket leiratván Kovács úr által leküldendi. Ki tudja, mit, hol használhatok? egy töredék, egy forgács, egy példabeszéd gyakran becses eszméket költ fel, s építőnek, míg műve nem kész, az anyag sohasem fölösleges.

Szinte röstelem, hogy a Phoenixbe mutatványt adtam Toldi második részéből. Az ily mutatvány rendesen kielégítetlenűl hagyja az olvasót, hát még a mű-ítészt! Hasonlít a mutatóúl vásárra vitt téglához, miről senki sem ismerhet a házra, mely árultatik. *Egy* megjegyzést nagyon vártam s épen azt nem hallom semmi felől. Toldi (az első) végző versszakaiban ez van valahol: „Nem is lőn asszonynyal tartós barátsága, Azután sem lépett soha házasságra.“ E szavakat nem lesz könnyű visszavonni, s ha vissza nem vonatnak, úgy a *szent iga* el is maradhat. E helyzet egy eszmét keresztűl vinnem kényszerít, mibe könnyen belebukhatom, de mégis megkisértem. Öröm volt egyébiránt olvasnom Tekintetes úrnak azon sorait, hol Toldi kalandjainak históriai körbe vonásáról van szó. Tekintetes úr eltalálta gondolatim *egy részét,* mi igen felvidámított. A *nápolyi* hadjárat csakugyan befűzendő lesz, sok egyéb dolgokkal együtt.

Mutatványt addig, míg a darab idő óta heverő művet újra elő nem veszem, s a dolgozásnak mintegy

filumára nem jövök, a MÚZEUM számára nem küldhetek, akkor azonban szerencsémnek fogom tartani.

És most bocsánatot kérve hosszas irkámról, — üdvözlés mellett tisztelettel maradok

Tekintetes úrnak — Szalonta, ápril 28. 1851. alázatos szolgája

ARANY JÁNOS.

[106.] PEST, május 2. 1851.

Tisztelt Uram! Most jövök haza, találom kedves levelét, s mondják, hogy küldjem rögtön a csomót. Ime tehát egy csomóban azon könyvek, melyek részint mint Kisfaludy-Társasági tagot illetik kegyedet, részint rendelkezésemre levén, velök szolgálhatok. Legközelebb még holmi mondandóm lesz.

A Toldi nőtelenségét illető helyre nem emlékeztem, mikor multkori soraimat írtam. Elküldvén azokat, magamnak azzal csináltam ismét jó estvét, hogy újra elolvastam Toldit, és akkor én is észrevettem e helyet, s kérdeztem magamtól: hogy mikép bú ki kegyed a bajból — de lehet! Kegyed feltalálja módját. A kedves Piroskának *suo tempore* meg kell halnia stb. stb.

Egy új szép motivum az agglegénységre.

A magyarok istene s a poésis geniusa lebegjen kegyed felett. Tisztelő barátja

TOLDY F.

HARMADIK IDŐSZAK.

NAGY-KŐRÖSÖN.

1851—1860.

X.

LEVELEZÉS SZILÁGYI ISTVÁNNAL.

1853—1860.

[107.]

ARANY JÁNOSNAK
csaknem két évi hallgatás után
megújított ismét-üdvözletét küldi
s ezennel
megemlékezését s további barátságát kéri

SZIGETEN, 1853. január 31.

SZILÁGYI ISTVÁN.

[108.] NAGY-KŐRÖS, február 5. 1853.

Hagyjuk, édes barátom! a lapidaris betűket és beszédet; szóljunk egymással úgy, a mint szoktunk. Épen azon gondolkozám a napokban, hol is szakítottuk félbe a correspondentiát, hogy felvegyem az elbocsátott szálat. Most emlékszem már. Utolsó levelembe, még Szalontáról, egy kérdést intéztem vala hozzád, te válaszoltál *levelemre*, de a *kérdésre* nem, igérvén, hogy nem sokára fogsz. Én vártam, vártam, a válasz elmaradt. Te megfordultál Szalontán, én csak utólag tudtam meg: aztán „elvadultam, elzűllöttem Szalontáról, mint a mely kivert kan elzűllik a nyájtól"; más emberek, más tárgyak, más gondok stb. ez az egész. De a más gondok s emberek sem feledtették el velem egykori jó barátimat, de gyakran visszasóhajták ama boldogabb napokra; vissza bizony! Hanem elég ebből ennyi.

Itt vagyok tehát az alföld egyik Kanaánjában, hol az ember hatodfélszáz forint fizetés mellett meghalhat éhen, oly nagy a drágaság a főváros közelléte miatt. — — Ez állapotom anyagilag. Mi a szellemi oldalt illeti, az sem sokkal örvendetesebb, vekszálnak bennünket különféle dolgokkal onnan felűl, a nélkül hogy a régen megigért nyilvánosságot megadnák. Megbenevolizálnak, megborotválnak, megesketnek, aztán, gondolom, elcsapnak; miután azt fogják kivánni, hogy *egyetemi* bizonyítványt mutassunk elő, a mit nem minden legény fog megtehetni. A kecskemétieknek még rosszabbúl van a nyakukbeli, mert ott pénzalap sincs a gymnasiumra, alig fizethetik a tanárokat. Itt e részben nincs hiány. Beatus ille qui procul negotiis! . . .

Mind ezen dolgok, bizony csüggesztően hatnak, kedélyemre. Magam feje után nem is hagytam volna én oda csendes Ermenonvillemet, de a tanácsadók! azok a tanácsadók! Féltem hogy bolondnak kiáltnak ki, meglőnek. Így jutottam ide, honnan „revocare gradum, hoc opus, hic labor est.“ — Repülhetnék csak mint a fecske! de bagázsiás szekerek, fuvar, pénz kell.

Ily körülmények közt, hozzá tudva még a közönséges bajt, nem csoda, ha a múzsa elveszti minden elevenségét, vidorságát. Hogy Fratzé-t ír a világra s emberiségre, mert a CziGÁNYOK semmi egyéb, mint a pessimismus nyelvöltögetése. E szempontból lehetett volna azt méltányolni, ha ugyan magát e szempontot méltányolni lehet. De nem tehettem máskép: o...-hatnám volt. (Megbocsáss e szóért, ki akartam magamat fejezni.) Ha üres, ha tartalmatlan, az nem annyira én hibám, mint az *állapoté,* mely az ostromról neveztetik.

Fogadd baráti szíves ölelésemet! Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

E levélre Szilágyitól nem érkezett válasz. Ő csak az év végén (1853 deczember 31.) vette föl ismét a levelezés elejtett fonalát, tudatva Aranynyal, hogy most a zsidóköltészet fordításával foglalkozik; egyszersmind fölhívta figyelmét az UJ MAGYAR MÚZEUM-ba Molnár Albertről megjelent tanulmányára. „Nem jó volna-e ebből egy magyar Faustot csinálni? az élete elég regényes ehhez“ — jegyzi meg, némi bíztatásként. Ezekre válaszol Arany következő levele.

[109.] NAGY-KŐRÖS, márczius 9. 1854.

Kedves barátom, nagyon is ideje már, hogy válaszoljak leveledre, mely, a mily meglepő, oly kedves volt nekem. Ide s tova egy éve múlt, hogy közelebbi leveledre válaszoltam, mire nem feleltél; sajnálnám ha, mint mostani panaszodból kiolvasni vélem, azt meg nem kaptad volna. Oly bőven, oly szivélyesen írtam abban állapotomról, hogy meg nem foghattam a válasz kimaradását. No de se baj!

Az igaz, hogy én Pesthez igen közel, mondhatni, külvárosában lakom, de ennek részemre kevés előnye van, legfölebb a drágaságot érzem. Hiába! Pest is csak a távollevőre bír oly vonzó erővel, én esztendőben is alig megyek belé egyszer, vagy kétszer, akkor is csak ha a nyomorúság hajt. Az ottan levő irodalmi egyénekkel is oly kevés kapcsolatban állok, hogy e részben rám ugyan nem sokat számíthatsz. Legfölebb a szépirodalmi szegénylegények némelyikével vagyok — azzal sem folytonos — viszonyban; a coulissák megett történőkbe pedig épen nem vagyok beavatva. Egyébiránt ott, a mint sejtem, nem is sok történik, hanemha afféle, hogy Tóth K. Vörösmartyt nem ismeri el költőnek, hogy czimboráskodnak jobbra, balra, pletykálnak és lumpolnak. Az egész szépirodalom nem ér egy hajító fát.

Ezért ne csodálkozzál rajta, ha azt mondom, hogy engem a tétlenség szinte petrificált. Nem az vagyok többé, a ki voltam, nem tudok lelkesűlni semmiért, nincsenek eszméim a jövőre, terveim, reményeim nem vonzanak többé. Testileg is szenvedek, fejem már régóta zúg. Izgalmas élet segítne rajtam, arra hiányzanak eszközeim. Keveset és ritkán dolgozom, azt sem teljes lelkemből.

Hogy te a zsidó költészet fönségeit akarod nálunk meghonosítni, ezen szerfelett örülök. Én őket eredetiben nem élvezhettem. De forgatom Jolovicz Polyglottját, hol az összes keleti költészetből, így a héberből is, számos mutatvány közöltetik, sikerült német fordításban. Hanem én a zsidó lyrát inkább csak bámulom. Szeretetemet a Firdusi eposzai s némely hindu darabok bírják. Különösen Firdusiban a Nibelungeni compositio. Mikor lesz nekünk oly epicusunk, a ki componálni tudjon! Az egy Zrínyin kívül még eddig nincs, az is merő utánzat. Vagy a mesét a nép phantasiája képes alkotni csupán, s az íróköltő csak a készből csinálhat valamit? Különben miért volna — semmi népi monda-alapra nem támaszkodható — Árpádiásaink és Lászlódiásaink szervezete oly iszonyúan szegény?

Állapotom illetőleg, vonom a sorstól ez idő szerint nyakamba tett igát, már harmadik éve. Azóta meglehetős bizonytalanságok örvényein lebegtünk keresztűl. Majd ezzel, majd azzal ijesztgettek; idomítottak, dressiroztak, abrichtoltak. De még most sem vagyok egészen hámbavaló.

Igen! Molnár Albertedet olvastam, és nagyon gyönyörködtem benne; a mit azonban meg*faust*itásáról mondasz, azt nem teszem, 1-mo mert nem vagyok Goethe, 2-o mert ha Goethe volnék sem vesztegetném erőmet oly mű utánzására, milyen csak egy lehet *eredeti*.

Isten áldjon meg édes barátom, s levelem ezúttali késedelmét ne vedd úgy, mintha nem a legszívesb örömmel olvasnám soraidat. Írj ezután gyakrabban, s ha miben Pesthez közellakásom által szolgálatodra lehetek, bátran fordulj hozzám. Ölellek forró szeretettel: igaz barátod ARANY JÁNOS.

E levélre Szilágyi részéről ismét elmarad a válasz. Csak három év múlva (1857 november 27) jelentkezik újra. Egyik új dolgozatából küld néhány példányt Arany és tanár-társai részére s igéri, hogy nem sokára Pestre jövet meglátogatja őt. Arany haladék nélkül válaszol.

[110.] NAGY-KŐRÖS, deczember 3. 1857.

Kedves jó barátom! Sok, sok ideje annak, mikor utolsó levelemet Szigetre útasítottam. Rosszak vagyunk mind ketten: te nem válaszoltál, én nem sürgettelek. Mintha a hosszú távollét, más emberek, más körülmények elfeledtetnék velünk régi jó barátinkat. Pedig nem úgy van: az ember örömest emlékszik vissza, mégis lomha, midőn írásra kerűl a dolog. Aztán meg kedélyemben a közelebbi 3—4 év óta nagy változás történt. Sokat szenvedek, erélyem megtört. Valami fejzúgás, ideggyöngeséggel párosulva, kínoz, melynek nem találom gyógyszerét. E miatt sokszor, sőt többnyire, levert hangulatban vagyok — kedvetlen s tehetetlen a szellemi munkára. De hagyjuk ezt: jó az isten, jót ad!

Azt gondolnád, ott Szigeten, hogy a ki Pest tövében lakik, mint én, az élte felét Pesten tölti el. Több mint egy éve nem voltam fenn. Szerencse még, hogy a pestiek néha lerándulnak. Pünkösdkor Toldy is itt volt, Hunfalvyval. Gyulai, Csengery, megfordúl néha. Olyankor beszélünk pesti dolgokról, — egyébiránt nem sok van azokról mit beszélni. Az academia sorsa még mindig függőben, — a Kisfaludy-Társaság sehogy. Valami társaság talán mégis tehetne jót ebben a zilált szépirodalomban.

Ha te azt gondolod, hogy én mindazon nagyszerű dolgokat megcsináltam, melyeket valamelyik lap hirdet, igen csalatkozol. Belefáradtam mindenbe. Csak bajomat öregbíti, ha dolgozni akarok. Ha eddig sem voltam termékeny író, ezentúl — érzem — meddő leszek. Sok terv, sok jó gondolat: de a kivitelre nincs erő. S nincs az a hév, mely a fiatal embert hajtja, korbácsolja.

Köszönöm a küldeményt. Rögtön elolvastam. Néhol saját eljárásomat láttam benne igazolva, néhol tanultam belőle. Igen jól összeállított kis munka, és valóban szükség volt rá, kiáltó szükség. A magyar nyelv tanításban sokhelyt én is csak tapogatva járok. Hát még milyeneket tapasztalok másutt. Kötetekre menő stilszabályokat memoriztatnak. Egy Pestről jött fiú oly chriát (!) vágott a minap, hogy két tömött lapon mindig dicsérte Horatiust. (exordium *a laude,* tudod.) Soha, annál bölcsebb, jobb, igazságszeretőbb stb. ember nem volt az egész világon. És ez ötvenszer elmondva — idem per idem. — Kiáltó szükség még egy magyar olvasókönyv: nem volna kedved összeállítni egyet? Nekem volt szerződésem Heckenasttal, *protestans* olvasókönyvre, de belefáradtam, abbahagytam. Nincs itt hozzá elegendő könyvtár, kivált miután a tervbe a régibb irodalmat is fel kellett volna venni. Most Heckenast nem tudom kivel csináltatja.

Varga, Szabó és Szilágyi köszönik a példányokat. Szabó és Szilágyi csinálják a krónika III. kötetét, de attól félnek, hogy Lugossy nem egyhamar lesz készen a másodikkal. Derék jó fiúk ezek itt: annak örülök, hogy igen jó collegátusban élek. Nincs itt semmi a féle, mint néhol szokott — bruderschaft az egész compania, mint a katonáknál.

Egyébkint sivatag hely ez a Kőrös. Te talán szeretnéd mert — homok. Nem bántják ugyan az embert, de nem is törődnek vele. Alig járok valahova a városban, — a mi egyébiránt ezelőtt sem volt nagy szokásom. Mégis szeretném, ha csak annyi alkalom volna is kirándulásra, rusticálásra, mint Szalontán volt: de itt minden mulatságunk — a temető. Ennek árnyas fái s a sírok közé megyünk tavaszi friss léget — a mező édes lelkét — színi. Szép, szép, de kissé melancholicus. Talán e körülmény is okozza, hogy kedélyem ritkán derült. Igaz barátod

Arany János.

[III.] Sziget, deczember 25. 1858.

Arany Jánosnak, Szilágyi István a legszentebb barátsággal! „Tisztelettel, szeretettel, dicsőségeden való örvendezéssel járulok hozzád!“ Kazinczy F. e szavakkal üdvözlé Kist, midőn fogságából szabadulva a *haladás* oly fokán lelé barátját, melyen immár minden jók szemei feléje valának fordulva.

Hadd vegyem én a nagy ember szavait át, midőn e messze hideg tájról felkereslek; hadd legyenek ama forró szavak lángoló örömem képviselői.

Te ime a *tetőn* vagy; ott, hol álmaim az utóbbi idők sanyarú ködei között gyakran láttanak, örömünkre, büszkeségünkre nekünk és nekem; elégtételül magadnak és szenvedéseidnek.

Bizonynyal a kit az ég szeret: azoknak fentebb örömöket tart fel. Téged szeret az, téged, a legszeretetreméltóbb embert, kit valaha ismertem. Lelked kiállott szenvedései, ki leszállál velem és velünk együtt

a poklokra, érdemlék, hogy im most ott állj, a melyről a római költő a digito monstrarier-t énekelte.

Szerettem volna ez esetben, hogy én legyek első, ki jobbodat megszoríthatom. Messze föld, késő hír. De azt súgja lelkem, hogy most annyiak között melegebb érzés nem száll feléd, mint az, mely e sorokban teszi előtted barátságos üdvözletét.

Élj, élj szerencsésen; élj soká. Élvezd már e földön annak a paradicsomnak kettős mértékű örömét, mely tőlünk elragadtatott, s melylyel a múltban, oly nagy mértékben bírtál vala te is, csendben bár, de boldogan.

Én és enyéim (kis hat éves fiam téged már ismer) Téged és tieid a legszentebb barátsággal ölelünk. S bár minél elébb lehetne a viszontlátás örömeiben elmerűlve élveznünk, az egykori örömöket! Isten veled.

[112.] Nagy-Kőrös, január 8. 1859.

Kedves Barátom! „Io Paean!" kiáltád több mint tíz évvel ezelőtt, midőn első költői sikerem tudtodra lőn: most ismét te vagy az elsők egyike ..... az első, ki örömteljes elragadtatással üdvözlesz. Fogadd ezért legforróbb köszönetemet. A kitűntetés, melyben részesűlék, oly nagy, hogy nem vártam, s félek, nem is érdemlettem. Ennélfogva elhiheted, ha mondom, hogy a mennyi öröm, ép annyi fájdalmas érzet vegyülékével fogadtam a hírt, mely téged elragadtatásba hoz. Oh, én messze valék ily lelkesedéstől: erre én már képtelen vagyok. Irtam én neked régebben a fatalis szenvedő állapotról, mely engem minden tartósabb és behatóbb

szellemi működésben gátol. Ez még most sem múlt el, s el fog-e valaha? isten tudja. Ha erőm teljes birtokában volnék, mily örömmel fogadnám e kitűntetést! hiszen, ha múltammal nem érdemeltem is, volna reményem a jövőben, érdemessé tenni magamat. De így! — de így. — Ezért még nem is válaszoltam Toldynak, — és mit fogok, nem tudom.

De akárhogy dől el a tagság ügye: az a lelkes öröm, melyre téged megválasztatásom ragadott, nagyon, nagyon jól esik nekem! S habár hő lelked sugárait tán hidegebben viszonzom — körülbelől csak oly formán, mint föld a nap hevét — ne vádolj azért, fátumom ez. S ha tüzedet vissza nem adhatom, jól esik melegednem benne. Fogadd hát ismételt köszönetemet; hisz én, ily koldús-kedélylyel egyebet sem adhatok! — —

Isten veled, édes jó barátom! legyen neked az én óhajtásom szerint! Igaz híved

Arany János.

Ez év (1859) nyarán Máramarosszigeten nagy tűzvész volt s ennek a reformatus templom és iskola is áldozatúl esett. Fölépítésökre országos gyűjtést rendeztek, és Szilágyi István, P. Szathmáry Károlylyal szövetkezve, egy albumot tervezett. Felszólította Aranyt is, hogy küldjön bele valamit s két hónapig nem kapván választ, újra megsürgette, és egyszersmind emlékeztette, hogy nála megvan Byron Don Juánja III. énekéből az új görög dalnok éneke, a mit Arany még 1846-ban fordított le; ha tehát mást nem küldhet is, engedje legalább azt betenni a szigeti albumba. Erre felelt Arany a következő levéllel.

[113.] NAGY-KŐRÖS, október 25. 1859.

Neheztelhetsz rám, édes jó barátom, hogy lelkes fölhívásodra egy oly szerencsétlenség iránt, mely minden protestánst, minden magyart fájdalmasan érdekel, még csak nem is válaszoltam. Hidd el, kedves barátom, ha van valaki, kire ama szomorú hír megdöbbentőleg hatott, én voltam az; ha tehetségemben állna — elme műveimmel — akármely czélra áldozni, a szigeti megkárosult egyház, iskola lenne az első, melyen csekély áldozatommal habár egy porszemnyit segíteni sietnék; s ha valaki felhívásának eleget tenni édes kötelességeműl ismerném: a *tied* volna az. De engem a fatum leláncozolva tart — mindennek vége! Hagyjuk ezt.

A Don-Juan-féle fordítás nem tudom már milyen. Nincs meg irataim közt. Ha te nem tartod nagyon vadnak, ám közöld. Szerettem volna — ha az idő engedné — újra átnézni, félek hogy sületlenség fordulhat benne elő. Azonban mindegy: ne engem nézz, hanem vállalatod becsét tekintsd, ha ezt nem csökkenti, legyen a te akaratod szerint.

Ezen kívül nincs is nálam semmi, — de még egy forgács sincs, a mi egész, vagy oly önálló darab volna, hogy közöltessék. Csonka-bonka törek, az van sok. De mit ér! soha sem lesz azokból egész.

Holnap talán magam is felrándulok a Kazinczy-ünnepre. Jobb szerettem volna itthon ülni — a sötétben — de nagyon rám estek, nem lehet maradnom. Mily jó lett volna ott találkoznunk s együtt visszajönnünk Kőrösre! Igaz, hogy még hozzátok messze a vasút, de már is közelebb, mint pár év előtt. Jőj el egyszer: hisz

Pestet is csak kell már látnod valaha. Ez kisebb szűnidőn is megtörténhetnék.

E *fordulatos* időkben fordulunk mi is — lefelé. Vagy fordulunk, a mint a szél fú, mint a szélkakas. Fordulunk, mint pecsenye a nyárson, mindig sületlenebb oldalunkkal a tűz felé, hogy süljön meg az is. Fordulunk, mint búzaszemek a rostában: fölül a gaz; mint ördögmotolla, mely sehova sem halad; mint a „jóidőmalma“ — így őszszel; mondjak-e még többet?

Vedd forró ölelésemet és mindenkori benső barátságom nyilatkozását. Igaz híved

ARANY J.

Szilágyi megküldte a byroni fordítást s egyszersmind megemlékezve a régi jó időkről, mikor az készült, fölemlítette, mennyire szeretne ismét a szalontai *marcza-fánkból* enni, de Szigeten nem tudja csinálni senki. Arany tehát megküldte neki a receptjét.

[114.] NAGY-KŐRÖS, deczember 6. 1859.

Édes Barátom, itt küldöm Byront, egyebet ne várj. „Nem az vagyok, ki voltam egykor“ — s ez most elég. Annyit beszéltem e tárgyról, hogy már unalmas.

Voltam Pesten, olvastam az Académiában valamit. A tárgy megérdemlene egy jó kidolgozást, de az enyém nem lesz az. Mikor neki ülök, már belefáradtam. De kellett valamit, a formaságért.

Hogy téged a marczafánk emlékezete is kisért! Im itt a recipe. Üss egy csuporba (például) két tojást. Belé egy kevés sót, czukrot. Verd össze jól. Önts hozzá egy

messzely tejet; annyi lisztet, hogy palacsinta tészta sűrűségű legyen. Akkor tégy zsirt tepsibe, egy újnyi vastagon, s ezt forrald fel. Mikor legjobban forr, a tésztát kanalankint rakd belé, egy-egy kis kanállal egy helyre, és pirosra süsd meg. Punctum. Ez, fiam, oly egyszerű, hogy magad is megcsinálhatod. Hirtelen étel, mikor hamar kell valamit csinálni.

Ölellek, a tieiddel együtt, s maradok mind végig szerető barátod

Arany J.

Utóirat. A marczafánk miatt elfeledém szólani a fordításról. Veheted észre, hogy nem keveset változtattam. Ezt néhol az értelem kivánta, mint a második versszakban, melyet olim nem értettem jól, az „Islands of the Blest“ nem tudtam micsoda. De most jó Byronom van, jegyzetekkel. Pár jegyzetet én is szükségesnek tartok, de gyémántapró betűkkel, hogy ne rútítsa a lapot igen. — Most is elég messze marad az eredetitől, de lehetlen a versalakot és *hangot* megtartva, jobban fordítni, legalább nekem. — Azt hiszem, így is maradt benne szépség.

XI.

LEVELEZÉS TOMPA MIHÁLYLYAL.

1852—1860.

[115.] HANVA, február 2. 1852.

Édes barátom! Fekete leveledet átolvasván: meggyőződtem róla, hogy minden szívnek van egy sebje, vagy ha nincs, hát azt gondolja hogy van; mi persze aztán a fájdalomra nézve mindegy.

Igen megszomorított leveled; ilyen hamar megúntad, sőt megútáltad a prófessorságot? Ez, barátom, nagy baj, még meg sem kóstoltad jól, már megcsömörlöttél tőle. Ezt nem szeretem! Azonban, Jánoskám! bajod vagy valódi, vagy képzelt; ha valódi: hasztalan írok én ide neked egész vigasztaló predikátiot; ha pedig csak képzelt, s csupán a még bele nem szokottság következménye, úgy majd magadtól is kigyógyúlsz. Még azon

esetre is, ha csakugyan valódi; — mit én teljesen hiszek, — neked elég gazdag kebled van vigasztalódni, vagy legalább tűrni. Én a mit segíthetek: igaz részvét és sajnálkozás csupán.

Látod, én is eleget küzdök az élet kellemetlenségeivel, mert az én pályám még egyszer kényesebb a tiednél; de küzd minden ember saját ereje szerint. Te csupán és egyedül akarnád emancipálni magadat az élet bajai alól? Mi jogon? Barátom, jó az idő, majd bele törődünk, s ha boldogok nem is, de boldogtalanok sem leszünk.

Azonban elég ebből ennyi; annyival is inkább elég pedig, mert midőn én még tovább akarok neked papolni: kapom a Szász levelét, melyből látom, János úr, hogy maga sem olyan remete biz ott; látom, hogy lakodalmaskodnak Kecskeméttől Kőrösig; s az úton szőrin lábán elfogy egy jó kulacs bor; otthon még több is. Van, van, édes barátom, pillanat az életben, midőn sötétebb, zsémbesebb az ember a szokottnál, ilyen pillanatnak akarom én venni azt, melyben hozzám írtál; de van aztán nyájasabb oldala is, nem kell kétségbe esnünk:

> Szeresd a mosolyt s könnyet arczodon,
> A boldogság e kettőből vagyon.

Azért kérd meg nevemben a kedves komám asszonyt: hogy ne nézzen rád oly sötéten, mint a Hölgyfutár-ból kitűnik,*) hanem kedves nyájasan a mint szokott.

*) Ott és akkor jelent meg Aranynak: „Oh ne nézz rám“.... czímű költeménye.

Tollam kutyaliter elromlott, de azért már le nem teszem, mert félek, hogy — a másik még rosszabb; kettőnél pedig nincs több, ezekkel írom én a verseket *a holdvilág sugaraiban fürdő csermelyhez* és ezekkel írom fel: hány sódart akasztottak s szál kolbászt a füstre, s ez utóbbinak még eddig több hasznát láttam mint az elsőnek.

Azt írod, Jancsi, hogy nem jársz senkihez és hozzád sem jár senki. Különös, hát Varga, Szász, Mentovich nem ott laknak-e, csak nem vagytok olyan vadállatok, hogy egymással ne társalogjatok, no meg Obernyik is nem ott van-e? Hiszen még *sokan* is vagytok egy helyen.

Még némi sükerről és eredményről is beszélsz! nem világosan, de tán még is értelek. Tán az bánt, hogy minden jót, szépet, de leginkább *rendet* nem teremthetsz; vagy hogy hallgatóid az első órán socratesekké nem lesznek, s alusznak mikor legédesdebben és melegebben magyarázol, vagy, ha jobban tetszik, magyar*ázsz?* Barátom, ezt fel se vedd! úgy megyen az mindenütt; szánts és vess, és ha az idő miatt nem lesz semmi a vetésből: az nem a te hibád.

Az persze legnagyobb baj, ha anyagilag nem jöhetsz ki ott fizetésedből, az ellen aztán semmi szellemi orvosság nincs. Barátom, beh komisz gondolat szegénykedni tudni azt, a ki mindent érdemlene! Hanem hagyjuk ezt a kényes dolgot. Úgy, úgy, édes barátom: az övéit el nem hagyja, ki mindnyájunk édes atyja! *)
Isten veled, igaz barátod

TOMPA.

---

*) Idézet Arany „Itthon“ cz. verséből.

[116.] HANVA, május 20. 1852.

Édes barátom! ártatlanúl csakugyan kellemetlen crédóba jöttem; irományaim egy része lepecsételve, más része elvíve. Tőled egy 1850 okt. 12-ről datált levelet foglaltak le; és a Fónyad kottáját a GÓLYÁ-hoz. *) Igen sajnálnám, ha miattam kellemetlenség érne, ámbár ez csaknem lehetetlen, hiszen tudod, hogy mi politikával soha sem foglalkodtunk.

Máskor, ha lehet többet, barátod

MISKA.

[117.] HANVA, június 3. 1852.

Édes barátom! Feltévén hogy állapotomról mit sem tudsz és tudni óhajtasz: írok néhány sort. A dolog még függőben van, mit sem tudok, mit sem hallok, irományaim oda fenn vannak valahol. Semmi nagy historia nem lehet, de még is kellemetlen állapot, annyival inkább mert VIRÁGREGÉIM majdnem kész kéziratát is elvitték; így se-ki, se-be nem vagyok.

A VAJDÁT **) kaptam, köszönöm. Nagy gyönyörűséggel olvasgatom. Ne várj tőlem sok szót. A vajda teljesen sikerült s kétségkívül nincs párja ő kegyelmének két országban. Még a trivialitások is ügyesen vannak beszőve. Szóval gratulálok!

---

*) Tompa népszerű költeménye (megjelent Szilágyi Sándor EMLÉKLAPJAI-ban 1850-ben), melyért befogták. Fónyad egy szalontai fiatal ember volt, a ki értett a zenéhez; talán dalt készített a GÓLYA szövegére s ezt Arany megküldte Tompának.

**) NAGYIDAI CZIGÁNYOK.

Írj már te is valamit; ne rémülj meg a miatt az elvitt egy levél miatt, mikor tudhatod, hogy nincs benne ördög sem. Isten veled! barátod

MISKA.

[118.] HANVA, június 23. 1852.

Haragszol, édes Jánoskám, haragszol? Pedig hidd el, kár vesztegetni az epét, mely szükséges leend majd a töltött káposzta megemésztésére. Te nem hitted még azt, hogy e semmirekellő irodalom vagy is inkább az irodalom semmirekellő emberei a legnagyobb lelki gyönyörűséget találnak abban: leránczigálni magokhoz azokat, a kik egy kissé feltűnőbb magasságon állanak. Irhattad volna te a VAJDÁT akárhogy, írhattad volna úgy, a mint e bölcs ítész eléd czirkalmazta: nem ér semmit! akkor más lett volna a hibája; mert mindig az a főczél: lefőzni valakit, a mint ők mondják: az istenét! Mikor elég bolond voltam akkor írni SZUHAY MÁTYÁS-omat, mikor TOLDI pályázott, a kéziratban erősen alá volt húzva veres krétával e két sor:

A kerek mellbimbó fehér patyolatát,
Mint egy fényes tallér ugy izzasztotta át;

Én gondolkoztam rajta, miért van ez? Azután hallottam, hogy tanácskoztak felette: vajon nem kellene-e kitörülni e trágárságot, ez obscenumot. Ilyen emberek ezek! Én nem akarok hosszas fejtegetésébe ereszkedni: mi szabad az írónak? De sokra emlékszem, hogy minő dolgokat írnak. A híres ROMEO ÉS JULIÁ-ban mennyi kétértelműség van! Goethe SPINNERIN czímű versében

minő hamis gondolat. Heine miket nem mond! Mit mondana ez a bölcs arra: mikor Heinenál XVI. Lajos franc király lenyakazott neje megjelen lenyakazott nő-udvarával, s a fő udvarmesterné, minthogy feje nincs, alf... ével mosolyog a királynéra? Vagy nem dobná el Rhampsenis-et. Két osztálya van ezeknek a mi bölcs bírálóinknak: vagy szamár, vagy malitiosus; s minden esetre a bírálatot a Vajda felett én is méltánytalannak találtam, sőt olyannak, melylyel téged személyesen akartak szurkálni. A mit jónak érzek, alkalmasint az is; én gyönyörködtem és velem sokan a Vajdán és az ő dicső győzelmén, isten éltesse sokáig!

Sorsomról semmi újat sem kapsz; megvagyunk, emlegetünk s várunk benneteket. Most kaszáltatok, de bánom, hogy az anyatermészetnek nem hagytam az idei áldást, mert aligha fog annyit érni, mint a mennyibe kerűl. Igen szeretném, ha az eső leírását legalább megküldenéd nekem arról a vidékről, mert itt, barátom, teljesen elfeledtük milyen az. Isten áldjon meg! Igaz barátod

Tompa Mihály.

[119.] Hanva, július 6. 1852.

Édes barátom! E pillanatban idéztetem a kassai cs. k. haditörvényszék elébe; mikor és hogyan kerűlök haza? isten tudja; azért míg Hanváról levelemet nem kapod, hogy már lehet, ne készűljetek és ne is jőjjetek hozzám. Értesz úgy-e? Isten mindnyájotokkal! igaz barátod

Tompa Mihály.

[120.] KASSA, augusztus 5. 1852.

Édes barátom! Gondolom, hogy óhajtotok valamit hallani rólam. Az igen kevés és még is igen sok, a mit írhatok. Már egy hónapja, hogy ide beidéztettem, azóta hozzám sem szóltak, azt sem mondják, miért vagyok itt? Isten tudja, még meddig fog ez az állapot tartani. Elég az hozzá, hogy a GÓLYA tojt nekem elég bajt, és költött kellemetlenségeket; utána minden irataim lefoglaltattak, ide hozattak, és olvastatnak, magyaráztatnak, applicáltatnak stb. Meddig fog ez az állapot tartani? Feleletül látok itt 8—9 hónapos, sőt egy-két éves kihallgatatlan foglyokat. Holnapután itt lesz a császár; ad-e az a magam-forma embereknek vigasztalást? nem tudja senki.

Sokat nem ír*hat*ok, — Isten áldjon meg benneteket, igaz barátod

MISKA.

Jegyzet. Ez úttal Tompa nem sokáig tartatott vizsgálat alatt. Már augusztus 25-én hazulról ír, jó kedvvel, s hívja Aranyt látogatóba Hanvára, jelentve, hogy a pulykát, kacsát, malaczot már öleti tiszteletökre. Erre vonatkozik Arany következő válasza.

[121.] NAGI-KEWREWS, október 1. 1852.

Szeretett Miskám! Múlt hó derekáról kelt leveledet épen most adja kezembe Szász Károly, s mivel erősen ösztönöz a válaszolási vágy, addig ütöm a vasat míg *meleg*, azaz rögtön *felelek* (assonance). A mint látod ismét itt vagyok: érkeztem pedig tegnap. Augusztus 5-én mondtam vala búcsút a kőrösi bérelt laknak,

szeptember 30-án láttam azt meg újra. De minő változás! Az eddig oly kopár udvar, mit nem tartottam képesnek egy árva fűszál megtermésére, övig érő dudva vegetatióval üdvözölt; a kaput csak félóráig tartó gyomlálás és kapálás után lehetett kinyitni: más szerencsétlenség nem történt.

Bizony, pajtás, igen sajnálom azokat a te pulykáidat, kacsáidat, méheidet és malaczodat: majd annyira, mint azt, hogy téged nem láthattalak. Tudom, tele kebellel elbeszélted volna, azt, mit üres levelekkel nem lehet elmondani. Lásd itt egy szép antithesis: *tele* kebel *üres* levél! — No de, ecsém! nincs még épen vége a világnak; várt leány várat nyer, tűröm-fűvel orvosoljuk a bajt, nohabár, a nagy lyány szava szerint: könnyű a fonás, de nehéz a várakozás. Szüreti szűnidő itt ugyan lesz, de nem egy hónapig, mint Patakon, hanem csak két nap, legfölebb egy hétig, a meddig t. i. a nagykőrösi *hegyeken* beszűrnek: erre tehát nincs mit számítni.

A vacatiót iszonyú henyeségben töltöttem. Sokak és nagyok voltak vala az én szándékim és terveim; de bizony azokból semmi sem jött teljesedésbe. Ettem, ittam, veget*áltam:* de egy verset nem csin*áltam.* Virgil úr*) engem is zaklat, hó elején küldi a pénzt s én még semmit sem küldtem neki. Nem abnormis állapot-e ez, midőn a szerkesztő fizet s az író nem ír? No de majd — majd — majd —

Két hónaptól fogva nem tudok, nem hallottam Pestről semmit: nem láttam egy HÖLGYFUTÁRT vagy VISZHANGOT, nem olvastam egy verset, mi az özönvíz óta *dátálódnék!* A pesti cotteriáról azt sem tudom ki? mi?

---

*) Szilágyi Virgil, a VISZHANG akkori szerkesztője.

Lévay nincs ott; hallom a HÖLGYFUTÁR zászlaját Székely József viszi, ily szavakkal ragadván azt meg egy versében (mit ugyan én nem olvastam):

„Ide szegődtem én ehh' a szegény lapho'."

Emlékszel-e még szegény Petőfinek egy kedvencz korcsmafeliratára: *Az két kék bakokhó'?*

Szilágyi Sándort elküldték volt Pestről, az igaz; most pedig azzal állt boszút, hogy kecskeméti professorrá lett. Nem bánta, akármelyik tanszéket adják neki, adták hát a mathesist; hanem ezt szeretné valami mással becserélni Kőrösön vagy akárhol. Jelenleg épen Kecskeméten van háztűzlátni: visszajövet lesz hozzá szerencsénk.

Benkert Mariska *) Pesten van: 100 magyar költőt (!) akar kiállítni németűl 200 verssel és 100 biographiával: remélem téged is megkeresett. Nekem írt egy goromba levelet, a miért neki utóbbi leveleire válaszolni elmulasztottam; én akkor feleltem; azután írt térden csúszva; arra nem feleltem.

Kerényi meghalt! Bozzai Pali meghalt! miért nem halunk meg mindnyájan!

„Az boldog, a ki meghal, mint ezek,
Ki mélyen nyugszik föld alatt."

Vagy, mint a Barna Péter historiájában (Népdalok I. 381. l.) bővebben megolvashatod:

„Nem jó föld ez pajtás, nem jó itten lakni,
Mert........................." **)

---

*) Karl Maria Kertbeny. A Száz magyar költő anthologiáját csakugyan kiadta.

**) E pontozás az eredeti levélben is így van. Az idézett sor folytatása ez: „Mert a szegény legényt meg szokták itt fogni."

A költészet legalább bajosan fog e földben felvirágzani: a világtörténet ellenkezőt tanít.

No de bízzuk ezt a sors-intéző hatalmakra: mi tegyük a mit tehetünk s ha semmit sem tehetünk, akkor ne tegyünk semmit. Még ha az irodalom haldoklik is: mi vagyunk a vonagló tagok, melyek, mozgásuk által némi életre mutatnak. Tehát csak mozogjunk: jól vagy rosszúl, czélra-e vagy czél nélkül, az most mindegy.

Eh! félre az epével. Hiszen én vidor hangon akartam írni. Közönség most van, soha sem volt különb. Szász Károly aláírói szépecskén szaporodnak (Moore versei re a mint tudod), Losonczi László 500 aláírót gyűjthetett! Kiben van hát a hiba? Nem a közönségben, annyi való, hanem a költőkben. Miért nem írnak? Mert nem lelkesűlnek. Miért nem lelkesűlnek fel? Ez már nagyobb kérdés. Kifogytak, kiszáradtak, kihaltak!

Bezárom levelemet, mert már elláttam, hogy semmiképen sem bírok kibontakozni e veszekedett rossz vérből. Jobb órában többet s jobbat: most, édes Miskám, az isten áldjon meg

Téged magadat is, szerelmes nődet is,
Még, ha ugyan volna, kis csecsemődet is,
Apádat, anyádat, a falamiádat,
Kijáró, bejáró ékonómiádat:
Kívánjuk szivesen én s a feleségem,
Laczi, Julcsa, én két apró szép cselédem.
Kivánjuk nem egyszer, hanem száz- meg százszor; —
Most ölel forróan, — többet ir *majd másszor* —

igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[122.] HANVA, november 1. 1852.

Édes barátom! Meggondolván: hogy október 1. kelt leveledre, egy hónap elteltével válaszolni is lehetne tán már: ezennel tollat fogok és irok a mit írhatok.

Boldog ember vagy te, barátom, ki nekem három egész lapot képes vagy írni, a nélkül hogy — csak valld meg magad is — valóban írnál valamit. Én nem tudok ilyen mesterséget. Még egy lap sincs tele, már kifogytam. No de mindegy. Csak mi írjunk egymásnak, akár van abban valami, akár nincs, ha hasonlatosak leszünk is Havyhoz, kiről egykor meg vala írva, hogy hang nélkül énekel; csak írjunk! van abban még is valami, ha semmi sincs is benne, a mi igen jól esik.

Szilágyi Virgil ma nekem tíz pengőt küldött, hogy én meg neki verset küldjek; a pénzt minden bizonynyal elköltöm, s elébb, mint egy vakarítást tennék neki. Igen sok példa volt már, hogy megírt és kinyomott versért nem fizetett meg a szerkesztő; hadd legyen arra is példa, hogy a kifizetett vers meg nem iratik.

Szegény Sándor! „Az két kék bakokho!" mennyit nem röhögtünk (majd *röfögtünk*-öt írtam) ezen a szamárságon valaha! Midőn még Arany Jánosnak híre-hamva sem volt a világon, de persze hogy a bánya nem nyílt még meg csupán, az arany már megvolt.

Remélem, nem fogod eltagadni, hogy nem régen engem tetemesen megloptál, mondván a te kabátodhoz: „Télen nyáron" *) stb.; azt is tudod, ámbár nem igen forgatod az írásokat, hogy szemért szemet, fogért fogat; versért verset, — szegény Kerényi és Bozzai haláláról

---

*) Tompa ismeretes dala: „Télen, nyáron pusztán az én lakásom;" és Arany verse: „Télen, nyáron nincs több, csak egy kabátom."

emlékezvén leveledben azt mondod: mért nem halunk már meg mindnyájan! Ezt a sort én ellopom, szükségem van rá, s ezzel quittek leszünk. Egyszer Petőfivel ettünk a korcsmában, belép egy harmadik, ki vidékről jött; Petőfi rákiáltott: *mikor jöttél örömemre?* s én rögtön folytattam: *mikor mégy el gyötrelmemre?* s e második sort Petőfi erővel el akarta tőlem még a helyszinén venni; aztán kérte kölcsön, de én egy messzely bornál alább nem akartam adni; végre meglett az alku félmesszely borért s egy törött oldalú szivarért! Istenem! hogy elmúlnak az idők! A múlt olyan mint a hegy, ha kopár és sziklás is, midőn messze van hátunk megett szép kék szinben tűnik fel! Szegény Kerényi! jó fiú volt; mennyit bohóskodtunk azon az Eperjesen egykor, s most — már kettő sírban van a czimboraságból s én következem! Szeressük egymást, fiú! kik egymás szeretetére méltók s hivatva vagyunk, mert az élet igen bizonytalan és rövid!

Azon felette csudálkozom, hogy Losonczy ötszáz aláírót teremtett; Lévaynak nem volt ennyi. Hát a Hölgyfutár hogy fut? Én akkor írván Nagy Ignácznak, hogy nem kell a lap, nem is küldi azóta s jól teszi. A költészet felvirulásáról én sem ábrándozom; nemcsak hogy nem halad, de iszonyúan esik vissza; nem egyesek haladását vonom kétségbe, de az egészét.

Írhatnék még neked sokat kassai életemről, de minek? Elég az hozzá, hogy kézirataim oda vesztek; már most írjak megint. Nem biz én, a Herko-paternek sem. Elég volt ennyi áldozat. Hanem már most isten áldjon meg benneteket, barátim. Köszöntsd a fiúkat, családodat pedig csókold értem s feleségemért. Mindnyájunkat az isten áldjon meg. Barátod

Miska.

[123.] NAGY-KŐRÖS, deczember 1. 1852.

„Édes barátom! Meggondolván hogy november 1. kelt leveledre, egy hónap elteltével válaszolni is lehetne tán már: ezennel tollat fogok és írok, a mit írhatok.“ *Legelőször* is tudatom veled, hogy rózsaszín leveledet kaptam friss egészségben: az az, mind a levél, mind én, egészségesek voltunk, az piros, én sárga színünkkel. *Másodszor* értésedre adom, hogy e hó folytában elköltöztem, de nem Nagy-Kőrösről, hanem csak régi szállásomról, melynek egy része leomlott, más része, erős egészséges *kinézése* daczára, leomlással fenyegetett; úgy hogy, ha már most Kőrösre jösz (a mit, remélem, valamikor csak megteszesz) hiába zörgeted a kőfalak kapuját, nem találod ott a te barátodat, isten kegyelméből Jánost. *Harmadszor* közlöm veled a világszerű eseményt, hogy épen az imént vágtam le Don Caesar de Bazan-féle spanyol szakállamat, és csippentém rövidebbre bajuszomat, megelőzendő a parancsot, mely, a mint hallom, már Kecskeméten várakozik expeditiora. Hores-moresch markófüles, barátom! — *Negyedszer* újságolok vele, hogy Vahot Imre THALIÁJA *) megjelent, érdekes tartalommal. Te még nehezen láttad, de (a prózai része) megérdemli, hogy megtekintsd. Különösen érdekes benne a magyar játékszín története, a szerkesztőtől, az öreg Balog szinész visszaemlékezései s Bulyovszkiné ügyesen írt novellája. A versek, — nem véve ki a magamét s Petőfi sírvirágait sem — keveset érnek; legjobban dicsérik a Lisznyai (Jávor-Örs) BALASSA BÁLINT-ját, de e dicséretet az csak *részszerint* érdemli meg. — *Ötödször* Losonczy László

*) Album, leginkább szín-irodalmi tartalommal.

verseit maga a költő praesentálta nekem, azon kérelemmel, hogy bíráljam meg, — a mit tenni nem fogok. Van köztük hozzám s Petőfihez egy-egy, Petőfivel nagyon komáz, úgy látszik, jó barátja volt valaha; a hozzám írott, prózaiságban vetekszik a Sz. Józsiéval, míg stupiditásban ezt felülmúlja. Néhány darab azonban, kivált a víg nemben, s társalgási modorban jól sükerült. — *Hatodszor* a Szikszói Enyhlapok*) számára is kell valamit küldenem, mert még nem küldtem semmit. Terra incognitán akarok járni; bezzeg, ha megint *eltévedek!* — *Item,* Szász Károly alig corrigált meg két félívet a Moore-jából, oly sebesen nyomják a gőz-sajtón. Ma délben, mikor elváltunk, ő is épen a borbélyműhelybe ment, hogy szakállát, s mint *pap,* bajuszát levétesse, a mi pedig nehezen rendítné meg Európa egyensúlyát, mert igen kicsiny. 'Ο μυθος δηλοῖ: hogy te is, édes Miskám, fogjad a beretvát s nyesd le nyirett bajuszodat! *Item:* Mentovich, iderekesztve küld neked levelet, mit, ha iderekesztve nem találnál, tulajdonítsd annak, hogy hozzám küldeni elfeledte. *Item:* borzasztó drágaság van, absurdum kijönni fizetésünkből. *Item:* a geszti kis poéta, igen szépen halad, örömemre; nem is állhatom meg, hogy közelebbi versét ide ne írjam:

TE ADTAD, TE VEDD EL.

Hozzád, hozzád szálljon ez utolsó ének! —
A sors keresztfáján lelkem végíhlettel,
Mint az Üdvezitő, atyja- s istenének,
Igy kiált tenéked: te adtad, te vedd el.

---

*) Album, a szikszóiak fölsegélésére, szerkesztette Császár Ferencz. Arany Kevbházát küldte bele.

Te adtad az érzést az ifju keblébe,
Te gerjesztél szikrát, s ime lángra kapott!
A vész csak szította, mindenem elége
S vad szelek szétdúlják most a zsarátnakot.

Te adtad az eszmét; dal szállt ajkaimra,
Lassu, szép, édes dal tehozzád, tenéked:
De jött a bősz vihar, — lelkem el nem birta —
S lantot, hurt, szálló dalt.... mindent széllyeltépett.

De te adtál kínt is. Be nem gyógyítottad
A sebet, a mellyet vágtál szép szemeddel;
Most végsőt zeng lelkem s elveszve miattad
Igy kiált tenéked: te adtad, te vedd el!

Én ebben a dictiót egészen költőinek, az érzést melegnek találom; hogy metaphorákkal, s képekkel nincs elhalmozva, mint most *divat*, az semmit sem tesz. Tizenöt éves gyermektől mindenesetre elég: meglehet a remény csal, de én ily kezdet után merek remélni.

Hogy éltek, hogy vagytok, édes Miskám? Írj már egyszer, hosszan, körülményesen, magatokról, napi foglalatosságtokról stb. Mit csinál az én kedves kis komámasszony? köt-e, varr-e? mit olvas? mivel töltitek a hosszú estéket? — Ölettél-e már *koránczot* (vadonat-új szó; most iszkábáltam e helyett: korai malacz = Frischling)? — Van-e új borod, melytől bicska nyílik az ember zsebében, de mely, kandaló előtt, új kolbászra, oly kimondhatlanúl jól esik? Hej, Miska, ha mi egy *faluban* laknánk! Miért is nem lehet nekünk egy faluban élnünk? Miért is nem? Mi vagyunk itt elegen, mégis kevesen vagyunk, ritkán látjuk egymást, akkor is zsenirozzuk magunkat. Ránk ragadt a kőrösi tempo, hol nem illik nevetni vagy vígabban lenni egyszer, mint máskor? Én legalább napról

napra közönbösebbeknek találom az embereket irántam. — Eljárok a casinóba, s olvasom a HÖLGYFUTÁRT. Fizetek e mulatságért, egy évre húsz forintot. Ad vocem Hölgyfutár! ez, hogy előfizetőket csődítsen, nem azt kürtöli, kik fognak dolgozótársai lenni a jövő évben, hanem, kik írtak lapjába a jelenben s így T. A. Sz. M.*) stb. neve is ott figuránskodik. Hej! pedig azon turpissága után, miszerint az UJ MAGYAR MÚZEUM-nak hármunk felől hozott bírálatát, nagy káröröminel utánnyomatta,**) alig lehet reménye, hogy mi többé valamit adjunk lapjába; noha meg kell vallani, hogy bodzfa poétái nagyobb részén már kiadott, s *egész számai* vannak egyetlen vers nélkül.

A mi illeti mostani lakásomat: illő hogy azt képzeleted táblájára lepingáljad. Áll ez három szép urias déli, jó nagy szobából. A belső=zöld szoba, tartalmazza tisztességesb bútorinkat, ez az, melyben a *fehérmegyei*

---

*) Tompa, Arany, Szász, Mentovich.

**) Az UJ MAGYAR MÚZEUM (szerk. Toldy Ferencz) augusztus 1. számában a NAGYIDAI CZIGÁNYOK-ról egy tíz soros, teljesen lerántó bírálat jelent meg, mely Aranyról különben nagy magasztalással emlékezik ugyan, de ezt a víg époszt teljesen elhibázott műnek ítéli. „Szomorú aberratiója egy szép léleknek" — „áldatlan üresség" — „az irodalom barátja fájdalommal látja Arany nevét önmaga által elhomályosítva," mondja róla.

Ugyanazon szám Lévay költeményeiről, épen oly röviden s szintén kicsinylő hangon szól. Tompáról pedig a szept. 1-i számban úgy emlékezik meg, hogy „jobb költőink" egyike ugyan, de művei úgy a külső formában, mint a conceptióban mind több-több sietséget kezdenek elárulni.

E három kicsinylő megjegyzést a HÖLGYFUTÁR minden *à propos* nélkül átvette egyszerre, egy számban (október 6.).

Arany Toldyra nem neheztelt meg bírálatáért; a legjobb viszonyban maradtak azután is; de a HÖLGYFUTÁR-tól rossz néven vette a rejtett döfést. Lásd Lévayhoz írt levelét, 1852 október 16.

*poétát**) elfogadom. A középső háló és étteremül szolgál, sárga színre van festve, ajtói, kettős szárnyakkal, a más két szobába s a konyhába nyílnak, mely tornáczból van ugyan rögtönözve, de azért elég kényelmes, bezárható hosszú galeriát képez, hol Raphael és Tician festvényei helyett, casserolok, lábasok, fedők és vágó deszkák ékes rendben függenek. A harmadik, szélről, lilaszínű, s az én dolgozó szobámúl szolgál, benne mahagoni fából készült íróasztalom, mit jól ismersz, és könyvpolczom, mit valamely éléskamrából vetettek ki. — E szobának külön kijárása van, egy másik tornáczra, mely a megkonyhásodottal egybefügg s tőle ajtó által választatik el. Itt van a feljárás („Hac iter est superis supremi ad tecta Tonantis") a padlásra, s itt van a bejárás a..... „Durch *mich* geht es ein zum wehevollem Schlund" mint a pokol kapuja mondja a *német* Danténál; — a közben eső tér fakamráúl s egy nagy mángorló helyéül használtatik. Ha még hozzáképzeled, hogy a konyhaajtó bezárásával az egész peripheria, szobák, padlás stb. be vannak zárva: úgy képed ki van egészítve. Azonban itt is van két nagy alkalmatlanság, egy az, hogy csak tavaszig tart a mulatság, más az, hogy a tulajdonos semmi fizetést nem akar elfogadni, miből némelyek azt jósolják, hogy ha megún bennünket, tél középen is kihány, a mit én, persze, nem hiszek. Sajátságos ember, az igaz, de jószívű és, a mi Kőrösön ritka madár, generosus. **)

---

*) Tompa ily álnévvel állított be hozzá ez év februárjában; az előtt nem látták egymást.

**) Neve Beretvás Gusztáv; a kőrösi előkelőbb közbirtokos családok egyikének tagja. Különcz és féktelen ember hírében állott. Annál meglepőbb volt tehát, hogy mikor Aranynak addigi lakása

Családom, velem együtt, egészséges; a gyermekek iskolába járnak. Nőm a napokban éles rheumát kapott vállába, de Jánosi, villanyozás által, rögtön kigyógyította. Öt percz, és minden fájdalomnak vége. Vajha a kebel fájdalmát is így lehetne megszűntetni villany által! egy ügyes villanyzó szép keresetre tehetne szert. De ki electrizál fel bennünket apathiánkból s lethargiánkból! Én szinte veszem észre, hogy napról napra stupidusabb leszek; néha csak bámúlok mint a juh, a nélkül hogy valamit gondolnék s úgy szeretnék elalunni sokáig — sokáig: örökre! Gyakran nem vagyok képes egy összefüggő mondatot megérteni, vagy leírni. A vénséget nem okolhatom; az igaz, hogy elértem már „il mezzo camino di nostra vita“ az emberi élet ösvenyének felét: de hisz Dante csak akkor kezdett isteni comoediájába s Cervantes agg korában írta az örök ifjúságú Don Quixote-t. Más a baj, édes barátom.

Ha más úttal megdicsértél, hogy három egész lapot írtam be, a nélkül hogy tulajdonkép írtam volna valamit: most még inkább igényelhetem magasztalásodat. De nem írnak-e némelyek, nagyobb képekkel is, szinte ily üres lapokat? S van-e kedvesebb, jó barátok társaságában, a tartalom nélküli fecsegésnél, melyet csupán a keblek vonzalma tesz érdekessé? Ölellek ezerszer, komámasszonyt pedig csókolom ugyanannyiszor, barátod

ARANY JÁNOS.

---

fölött a tető beomlott s neki családostúl azonnal ki kellett költöznie: ez a szilaj nemes önként fölkereste s odaajánlotta tágas úri portájának nagy részben üresen álló szobáit. Nem is volt vele Aranynak semmi baja; utóbb elfogadta a tisztességes lakbért, s a család három évig e lakásban maradt.

[124.] KELET NÉLKÜL. (1852. deczemb. vagy 1853. jan.)

Édes Jánoskám! Épen hozzátok akartunk indulni, hogy ne fél napra, mint a múltkor, de hosszabb időre látogassunk meg, pogyászunk felpakolva, a ló fogva volt, feleségem épen a balfelöli szalagját fogta már kalapjának, hogy megkötvén induljunk, midőn leveled jött, s abban oly körülményesen leírva találtuk új quartélyodat, hogy fölöslegesnek tartván minden útazást: itthon maradtunk; titeket úgy is ösmerünk már, Nagy-Kőrös városát nem különben, csak új quartélyotok lett volna az: mit megbámulni akartunk, de a *hű* leírás felmentett a további útazástól. Olyan édes Jánosom az ilyen leírás, mint az úti napló, gyönyörűen leírja a legkiesebb völgyeket, bérczeket és tájakat, de arról egy halandó sem ösmerne azért azon helyre. Én nem házadat nézem, ha hozzád megyek, nézlek téged, titeket! és bár egy rozzant régi faházban találnálak is, mely faháznak alacsony kis ablakai vannak alig $1^1/_2$ szobája, feltáskult pallója, göröngyös fala, és leszállt ajtaja: még is palotában képzelném magamat nálad, s ha kissé tán szorongni kellene is, boldognak érezném magamat. „Édes kedves Miskám! minő kegyelettel viseltetik irántam!“ gondolod most úgy-e? Lassabban, drága barátom! mert úgy jársz, mint a kereszt alatt ülő czigány; azt gondolta, őtet süvegeli az egész világ! Ezt csak azért írtam ide, hogy könyv nélkül betanulván most, hasznát vehesd, és alkalmazhasd jövő nyáron — Hanván. Elég ebből ennyi!

Most pedig hadd *válaszoljak* leveledre, elébb alkalmat adván aztán azt tehetni neked is.

Az én szakálam és bajuszom még megvan, itt híre sincs, hogy még valami levágás is történhetik az ember

fiával. Azonban nem csuda: veszedelmes emberek vagytok ti. De mi nem.

Láttam a THÁLIÁT, igazad van; Vahot még nem adott tartalmasabb könyvet ki; — Lisznyai versét én is csak részszerént szeretem. Tudj' az isten, én azt hiszem hogy ez a fiú nem jó úton van. Sokszor kicsinykedő, verseiből a majestas hiányzik; a palóczdalokban számtalan van ilyen cziczi, piczi, muczi, biczi, riczi, viczi-féle semmi! Azon tavaszi versében, mely ugyan Petőfi „A nap lement, Eljött a csend" versének lőréje, az a sok tüty, rüty, tüty, kigyófüty! nekem sehogy sem tetszik. Hja, de ez az *eredetiség!* Nem akarom, hogy valakivel közöld észrevételemet, azt hinné Lisznyai, ha meghallaná, hogy halálos ellensége vagyok.

A geszti kis poétának szívemből örülök, több örömmel olvastam ezt a kis verset, mint fél évi HÖLGYFUTÁRT, s annak minden halhatlan költeményeit.

A MAGYAR MÚZEUM bírálatát nem olvastam, nem is akarom olvasni. Hát Toldy úr is?

Minek laknánk mi egy faluban János? én is sokszor álmodozom erről, de, barátom, úgy látszik egyikönk sem ösmeri e nyomorúlt férget, melynek ember a neve. Hátha akkor nem szeretnők úgy egymást, eltelvén egymással? Furcsa az ember! Szemere Miklós felette jó ember, beh megszeretnéd, ha megösmernéd! könnybe lábbadt szemmel borúltunk egymás nyakába, midőn hozzá mentem; harmincz nap múlva, még előbb is, már disputáltunk, ingerültek valánk egymás ellen, vagy legalább is egykedvűek; gyakran egész nap sem beszéltünk; barátom, ha én ezt meggondolom: igen szégyenlem és nekem az igen fáj! Ha te nekem csak egy órára is közönyös lennél valaha, nem tudnám soha megbocsátani magamnak!

Ilyen nyomorúlt az ember! Nem, én azt nem óhajtom, de az, ha te annyira volnál tőlem mint például Miskolcz, hogy jöhetnénk, mehetnénk: engem igen boldoggá tenne. De úgy-e eljöttök már jövő nyáron? El! bizonyosan el!

Sajnálom, hogy drágaság van nálatok! mért nem vagytok közelebb? mennyi búzát adhatnék nektek; nekem van most 100 köböl életem is! Muszaj volna elvennetek!

Ne morfondirozzál Jánoska, ha néha *tompa* butaságba sülyedsz, mint én, igyál egy kis jó bort, mint én — innám ha volna!

Van lap elég. A Pákhét már megkaptam, nekem tetszik.*) „Az első szám már szerkesztve volt“ írja valakinek. Hm! tehát elő akartunk állni mindjár az első számban úgy-e? elkéstünk! oda a dicsőség! Azért hogy A. betű vagyunk, hátrább is maradhatunk! — Isten veletek! Igaz barátod

MISKA.

[125.] NAGY-KŐRÖS, január 18. 1853.

„Oooóóóhh te Miska!“ mondaná Szász Károly, felemelve hangját a negyedfél fogú lajtorján, a mivel az ő hangterjedelme bír — oh, te Miska, mondom én,.... hogy engem így korpázni kezdesz oly dolgokért, melyek miatt nem érdemlem? Pro primo: hogy én egy-két hónap múlva írok, akkor sem válaszolok, leveledre. Hát magyarázzam-e a vicczet, mi az egy havi késedelemben

*) SZÉPIRODALMI LAPOK. Szerkesztette Pákh Albert. Az idézett szerkesztői üzenet Aranynak szólott, a ki ROZGONYINÉT küldte az első számba, de elkésett. Innen a tréfa.

rejlik? Nem világosabb-e az a napfénynél és a hatalmas szultán szakálánál? Vagy új szállásom körülményes leírása nem azon élczeknek köszöni-e születését, melyek abban bukfenczeznek? S te duzzogsz, te expectorálod magadat, te egy rozzant faházban is örömest látnál stb. Ezért czudar a levél általi közlekedés: az ember mosolyogva ír és összevont szemöldökkel olvassák! Ebből is elég ennyi.

Szakálad és bajuszod tisztelem: de te képzeld Jánosit, Mentovichot szakál nélkül; vagy, minthogy *képzelni* nem tudod, hát jöjj ide és nézd meg. Engem ne is nézz, csak őket.

Visszatérve a quartély leírás elleni philippikádra, nem mondhatnám, hogy az nagyon következetes. Azt írod, hogy már podgyászotok felrakva, a ló befogva, kedves komámasszony kalap-szalagja megkötő-félben volt, mikor szállásom hű leírását vetted, mire aztán fölöslegesnek véltél minden hozzám útazást; mégis később panaszkodol, hogy az efféle leírás semmit sem ér, így úgy. Már, édes öcsém, ha a leírásból nem épűltél semmit, a következetesség azt hozandotta magával, hogy se a podgyászt le ne rakasd, se a lovat ki ne fogasd, annál kevésbbé az én jó kis komámasszony kalapja megkötését félben ne szakítsa, hanem ill' a berek, nád a kert! megnézni személyesen azt, a mit leírásból meg nem ismerhetni.

Azonban, tudtodon kívül csakugyan megfordultál nálam, és pedig ilyeténképen. Játszottunk vala ferblit ketten, nagyba. Tudod mily nagy kártyás vagyok: akkor különösen hazardiroztam. Előszedtem minden pénzemet, te is minden pénzedet. Hittam, megadtad, visszavágtál, megadtam s ez így folyt sokáig. Az én

játékom bizonyos vala, négy ászom lévén. Kifáradván a birkozásból, vagy is kifogyva minden pénzünkből: te kérded: mi van érte? felelek ez csak 4 kétszem. „Kevés“ mondod. Én nagy szemeket meresztek. „Kevés“ folytatod, mert ez *girigári*, t. i. hetes, nyolczas, kilenczes, tizes, különböző szinekből, a mi viszi a négy kétszemet. S behúztad a cassát. Másnap beszéltem a collegatusnak, mondván nekik, tegyék be a 7, 8, 9, 10. számot a lottériába, úgy is mindig rakják. Nem tette egy sem. S mi történik? következő húzáson kijő számaim közűl a 7, 8, 10. Én persze nem tettem meg, mert nem szoktam, s még ez álom után is bolondságnak hiszem az efélét. Tehát csakugyan jártál nálam, Miska.

Már pedig, barátom, én mégis szeretnék veled egy faluban lakni. Nem félek, hogy meghidegedjem irántad. A mi az apró-cseprő összekapásokat illeti, azok lám, levélben is megtörténnek, uti figura docet. De azok nélkül sem barátság, sem szerelem el nem lehet, vagy unalommá változik. Mind a mellett ne félj, hogy valaha egy faluba jussunk.

Kell is nekem búzád! nem eszem én *búzát*, kenyeret eszem én a piaczról, szépet igaz, de drágát. Köszönöm egyébiránt, jó Miskám, tudom, hogy adnál egy karéj kenyeret, ha magadnak másik nem maradna is; de lásd, én, ha innen elmegyek lakni, nem Hanvára megyek, hanem Szalontára, s ott nekem is lesz, ha nem 100, legalább 10—20 köböl gabonám. Pedig, pedig nem soká uralkodom én itten, a mennyi kedvem van.

Lisznyaiból nem annyira a majestas hibázik, mint egyéb valami, de azt nem lehet, nem szabad kimondani.

Már pedig barátom, hiába gyanúsítasz a „szerkesztve volt“ megjegyzéssel, mert én nem írtam neki, hogy

az első számban léptessen fel, sem az A. betűnek annyit nem arrogálok. Mit bánom én, ha a borítékra nyomatja is versemet, csak fizessen.

Bizony, komád-asszony, szegény, már hat hét óta beteg, többet van ágyban mint nem; képzelheted a gazdasszonyságot, a mit jó cseléd hiányában a kis Julcsa folytat! Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[126.] PUTNOK, január 31. 1853.

Édes Jánosom! ismét Kassára idéztettem, ne írj, ne írjatok! s ha tán hosszabb ideig nem olvashatnád soraimat: ne ütközzél meg! Sors mala, nihil aliud! Isten veled, isten veletek. Barátod

MISKA.

[127.] HANVA, február 24. 1853.

Szidsz már tudom, ne szidj! nem feledtem el válaszolni leveledre, de nem lehetett; hirtelen össze kellett szedni irataimat s köztök leveledet is, mert nálunk és nálam ismét tűz akart kiütni. Tán nem fog már! Igazán az ember nem lehet elég óvatos ilyen szeles időben a minő most jár!*) Kaptad-e a keresztkötés alatti nyomtatványt, melyet kértél s mihelyt lehetett megküldtem? a könyvet is megküldöm mihelyt lehet, már a könyvkötőnél van. Isten áldjon meg szeretteiddel együtt; a kedves komámasszonyt mind ketten üdvezeljük, csókoljuk! Igaz barátod

MISKA.

---

*) Képletesen értve, a politikai viszonyokra.

[128.] NAGY-KŐRÖS, április 27. 1853.

Kedves jó Miskám! Csakhogy otthon lehetsz: a többi visszajő magától. A sors megelégli szenvedésidet. Régen óhajtok írni: de nem tudtam, lehet-e már. Nagyon jó, hogy valahára lehet: ezentúl ne legyünk hanyagok a levélírásban: ki tudja, édes Miskám, ki tudja, nem fosztatunk-e meg újra az érintkezés e neműtől? Rest levélíró vagyok: de veled nem levelezek, veled beszélgetek.

Szegény komámasszony: hát ő is, testileg is szenved? Lelke, tudom, úgy is eleget szenvedett. Fiadról Pákh útján hallottam valamit. Örvendő sorokat vártam tőled, remegtem más részt, nem vonta-e meg segélyét Lucina istennő — azok után, miket tőled hallottam, aggódva óhajtánk bizonyost tudni. S ime jő leveled: egészen más baj mint az, melytől remegénk, arról semmi szó. Elképzeltük sorsotokat — s könyeztünk.

Feleségem fentarthatta volna az érintkezést nőddel: hanem ő is az egész telet betegséggel húzta ki, s ez egy akadály; mit ugyan elhárítni annyiban nem lett volna nehéz, mert voltak napjai, midőn könnyebben érezte magát. Fő akadály az volt, mert nem tudtuk, nem okozunk-e *bármely* érintkezés által *nektek* újabb kellemetlenséget, mint az oly viszonyok közt általában sohasem tudja az ember magát tájékozni.

Gyermekeink egészségesek, Laczi közelebb nagy erőt fejtett ki a *table-moving* kisérleteknél. Ez a bolondság itt is napi renden van s kell benne lenni valaminek. A *szemek hatását* én fedeztem fel, azok majd több szerepet látszanak vinni, mint a kezek. Vak tyúk is talál néha egy árpát.

De leginkább becsülném azt az asztalt, mely bennünket még egyszer, egy koszorúba fűzne. Gyógyuljunk meg, minél előbb. Július nincs messze: talán — talán — —

Itt még három tanárt választanak, hogy a tantervnek elég legyen téve, így remélvén a nyilvánosságot. Hallom, Szilágyi Sándort nézték ki egynek. Nem jönnél-e magyar irodalmat tanítni, az én helyemre? Igazság! barátom vagy, maradj Gömörben.

Ad vocem Gömör: az ekklésia csak nincs veszélyben? Mi már attól is remegtünk. Most sem tudósítál: vége van-e már minden bajnak? Ennyit talán lehetne.

Iskolai felügyelőségünk változott. Szőnyi helyébe Mikulás ő nagysága lépett, evangelicus; mondják, erélyes ember s mindent elkövet, hogy iskoláink a status czéljának minél inkább megfeleljenek.

De a „jövendőnek sivatag homályát bízzuk az istenség vezető kezére," s éljünk, a hogy lehet. Dolgozni, keveset dolgozom, bár megrendelés, váltó munka, lenne elég. Szeretnék egy kis falusi életet, azaz ha lenne valamim, a mihez lássak, mert így, czél nélkül a *legelőre* járni nem találom eléggé vonzónak! De csak az idő derülne, így is mindjárt derültebb lennék. Ha igazak patriotád*) jóslásai: a tavasz egészen el fog az idén veszni, tél után rekkenő nyár áll be, mitől isten mentsen. Szerető barátod

ARANY JÁNOS.

---

*) A jolsvai pap. Időjóslatokat közölt a lapokban.

[129.] HANVA, május 17. 1853.

Édes jó barátom! Már csak írok neked, mert ha azt várom, hogy minden bajaink elmúljanak, nem tudom mikor olvasod soraimat. Feleségem jobban van már, de most meg fiam beteg, sír éjjel-nappal s midőn maga nem alszik, apját anyját sem engedi aludni; így igen szép életet élünk. Vinni kell az embernek hivatalos foglalatosságit s eljönnek az urak és dámák a templomba, imádkozni? nem! meghallgatni: szép praedicatiót mond-e a pap? persze, a háznál akárhogy van a dolog, neki szép praedicatiót kell mondani. Eljönnek a szerkesztők verset kérni, szép, jó verset; és az embernek, ha az esze helyén nincs is bajai miatt, kell írni szép és jó verseket! Látogatók jönnek, boldog mosolygó képpel, és az embernek mulattatni kell őket, ha az ördög elviszi is. Ez jelenleg az én életem. Tennap múlt el a robotos ünnep, ma az eső szakad, a víz beiszapolta ugyan már kertemet, rétemet, de még nem elég, ismét esik, — tökéletesen megveszett a természet, barátom! Tehát az eső esik, a legátust a káplánhoz csaptam, beteg gyerekemet dajkástúl és anyjostúl kihajtottam a cseléd-házba s írok neked néhány sort. Fülem nem, de lelkem egyre hallja hogy sír, de már mindegy, benne vagyok.

Haza szabadultam végre ítélet nélkül kegyelem útján; így rendőri felügyelet alatt lévén, olyan az állásom, mint az írás szavai szerént „a madárnak az ágon,“ ha a felügyelő tisztviselőnek nem tetszik az orrom vagy képem, referál, hogy nem jól viselem magam. Furcsa biz az! Szilágyi S.-nak ördög baja sincs, ki mint felelős szerkesztő adta ki a GÓLYÁT, engem pedig majd elítélnek, s majd megfosztanak nyomorúlt kenyeremtől örökre;

mert a mely pap hadi törvényszék előtt áll, eo ipso elveszti hivatalát, ez a rendelet szava. Szerencsém, hogy ítélés nem következett, s így már most szavaid szerént csak nincs veszélyben az ekklésia; legalább azt kell hinnem ezen elbocsátó szavakból: *In Folge hohen Erlasses vom Militär- und Civil-Gouvernement von 28. März 1853 der weitere Untersuchung enthoben, und auf freien Fuss gesetzt.* Különben, édes barátom, ez esemény keserűsége tán örökre a számban marad, mert érzem, hogy egészen ártatlanúl hurczoltattam meg, s kellett annyi költséget tennem. Ne gondold azért, hogy magamat valami martyrnak tartom szörnyű nevetséges pofával; mert hiszen mi ez ahoz képest, a mi a múltakban történt?

Megbocsáthatlan gazsága a sorsnak, hogy olyan messze dobott egymástól; ha egy héten csak egyszer is egymáshoz mehetnénk, mindig megkönnyebbűlve térnénk haza bizonyosan! Adjon isten nektek és gyermekeiteknek sok örömet!

Hogy én menjek professornak Kőrösre? Jaj, kedves barátom, dehogy megyek! örűlök ha meghúzhatom magamat ebben a rongyos faluban, hol senki se lásson. Inkább téged is szeretnélek ide hozni valami jó papságra, de mikor *tekintetes* úr vagy! Szegény Szásznak sem tudok, minden *tisztelendősége* mellett sem, helyet teremteni, pedig bizony igyekszem.

Mentovich is mindig igéri, hogy ír nekem, még sem ír; mondd meg neki. Sajnálom, hogy olyan szép verset tud írni a DIVATCSARNOK-ba; nem tudta más becsületes helyre adni?

Az asztalmozgás nálunk nem sikerűl, azon egyszerű okból, hogy nem próbáljuk; egyébaránt a *szemek* histo-

riájával elkéstél; mert a berlini levélben valamelyik újságban hosszasan volt róla szó. -- — — — Igaz barátod

MISKA.

[130.] NAGY-KŐRÖS, május 23. 1853.

Kedves barátom! Mit tehetnék okosabb dolgot ez esős időben, mint hogy ma kapott leveledre még ma válaszoljak? Igen jól tevéd, hogy nem vártad, míg „*defluit amnis:*“ az ember annyi bajjal küszködik ez árnyék világban, hogy nehéz annak végét várni. Az én kedélyem sincs a legrózsásabb állapotban, de igyekszem eltakarni sebeimet, megcsalni magamat, hogy ez álom, egy-két perczre legalább, boldogítson. Nőd jobban létén szívünkből örűlünk; az enyém mind e napig sem jött egészen helyre, ma délután is lázról panaszkodott, mert cseléde nincs, kénytelen dologhoz nyúlni, mit én váltig ellenzek, de nyugtalan természete s a házi szükség parancsolja. A hivatal nekem is gyakran nem kényelmes ruha, de benne vagyok, nem vethetem le oly könnyen, mint szeretném. Pár nappal ezelőtt érkeztek felsőbb helyről a feltételek, melyek alatt iskolánk nyilvánossá lehet: s ezek közt van egy-két pont, melyet „Erdély és a Partium,“ nehezen lábol meg. Majd meglássuk. Volt oly bolond órám, midőn megakartam előzni a zimankót, mint „Megyeri a macskát,“ de ismét azt gondolám, hadd menjen! eligazodik az magától. Önéletírásunk szigorúbban, részletesebben kivántatik, s a figyelem már most irodalmi pályánkra is kiterjed stb. stb. Azonban, becsűletére legyen mondva az említett leiratnak, ígér valami *Nachsicht*-et is, és mi némileg kecsegtetjük magunkat beférhetni e köpeny alá.

A szerkesztőkkel nekem is meggyűlt a bajom. Tudod, az én lyrám nagyon „hangtalan madár," ritkán *szól*, akkor sem *jól*. Ezek az emberek pedig azt kivánják, hogy dúdoljunk derűre borúra, minden héten hatot: de az nem megy. Azaz *menne*, de nem *lenne* köszönet *benne*. Ha te oly szívből szakadt és lélektől lelkezett verset tudsz írni: *haza érkeztedkor:* azt hiszik, hogy minden, ki már egyszer az ugorkafán űl, csak veszi a papirt és olyat fog egy fél szivar mellett firkantani. Közelebb Pesten, a Komlóban, rám mász Török János, szorongatja karomat válltól könyékig, teszi a szépet, megbámúl elől is, hátul is, üdvözli bennem a nem tom miféle csillagot, orrát az enyémhez nyomja, szájával a fülemet majd leharapja stb. mi sűl ki belőle? Felelet: egy felhívás: írjak az Igazmondó naptárba egy verset, mely magába foglalja Nagy-Lajos tetteit, kormányzatát, a fényes kornak teljes, hű rajzát, aztán vonatkozva a mostani viszonyokra, fejtse ki, hogy a magyarnak nincs oka jövője iránt kishitüvé lenni; a nemzet nagyságát nem országok terjedelme, hanem erkölcsi ereje, míveltsége stb. teszi. Ez a feladat. Hasonlókép adott *eszmét* tavaly Lisznyainak: az eredményt eléggé bámultuk a Mi a fő dolog czímű versben. Mit tehettem? Sietős utam volt szállásomra, az étel megfagyott tányéromon, az ostrom erős, kiállhatlan volt: meg kelle igérnem. Őszinte szándékom összeírni valami *kauderwelschet*, majd meglátod a naptárban. Ha lehet, Lisznyait fogom utánozni, csapok oly bombasztokat, hogy „csak úgy bámul belé a bölcs kalendáriom."

Eső, víz, itt is van elég, de az én kertemet el nem mossa, rétemet be nem iszapolja: így én mégis szerencsésebb vagyok, mint te.

A mi ez után következik leveledben: kár volna oly komolyan venned. Ha ma rajtad, holnap rajtam vagy más jó emberünkön. Engem, a múltra nézve, teljesen megnyugtattak soraid: a jövőre nem szükség óvatosságot ajánlanom. „Tél és harmat, nyár és hó, mind csak hiába való!“ A költőnek, azért hogy nemzete előmentét eszközölje, épen nem szükség a politikától kölcsönzeni eszméket: ő énekeljen, költsön úgy, mintha végczélja nem egyéb volna magánál a költészetnél: már megtette kötelességét nemzete irányában. A nemzet, kinek jeles költői vannak, érzeni fogja önbecsét, habár a költemények nincsenek elárasztva politikával, hazafisággal s egyéb ilyen phrasisokkal. A *virágregék* épen úgy czélra visznek, vagy még jobban, mint a leghazafiasb költemények.

Hogy professornak híttalak, helyembe, az csak vicz volt, közelebb elküldöm hozzá a tíz kötetes commentárt, hogy megérthesd. Ne jőj biz ide, barátom, még a fiadnak is hagyd végrendeletbe, hogy ő se jőjön. Nem mondom, hogy az emberek rosszabbak, mint máshol, nem mondom, hogy ezer meg ezer ember nem tengődik silányabb helyzetben: de részint a fent érintett s ahhoz hasonló körülmények, részint, a mindennapi szükséget is, kabátos embernél, nehezen pótoló jövedelem nagyon parlag kilátást nyújt egy családnak a jövőre. Valamit félre tenni, merő lehetetlenség, vagy ha az ember koplalva, szájától a falatot elszakítva, egy-két garast meggazdálkodhatnék is: mi haszna? birtokot ugyan itt szerezni nem fog, lévén egy holdacska föld 3—400 pforint. Tehát az embernek, míg bírja a dolgot, s vagy alólrúl, vagy felülről jövő véletlen meg nem fosztja kenyerétől, addig 600 forint, miből csaknem 200-at ád szálásért, tüzelőért: azontúl „nagy a világ: kolduljatok“ mint egy scot ballada zengi.

Mentovichot *fogom* köszönteni, de még nem esett kezemre. A Divatcsarnok-ba nem csak ő ír, de én is. Tudni kell, hogy a lap minden nyeglesége mellett, már is *salon-lap*, előfizetője van jó számmal: szükség tehát, hogy az irodalom azon körökben ne csak holmi nagyreményű porontyok által legyen képviselve, nehogy azon osztály igazolva találja megvetését, melylyel eddig a magyar írók iránt viseltetett. Mert, hidd el, barátom, ott ülhet Pákh az ő szigorú homlokával, a közönség nagy része s épen azok, kik fizethetnének, a hírét sem hallja meg, uti figura docet. Szüksége van irodalmunknak nyeglére, ki alázatos bókok közt elhordja lapját a nagy házakhoz, mint szinész a theátrum czédulát, kösse fűrefára; ezt ugyan te nem teszed, én sem, de ha van a ki teszi, hadd tegye s hadd vigye nevünket is oda, hol „felfedezik.“ A Hölgyfutár egészen más, annak közönsége circiter az, mi a Viszhangé s más lapoké volt; aztán meg Császárnál nem látszik praedominálni senki. *Mindenik* versemet én se küldeném hozzá: de akad néha, a mi épen oda való. Ezt így megmondtam Pákhnak is, meg a többinek és igaznak vallották okaimat. Egészségem tűrhető, bár most májusban megint intést kaptam, hogy egy szép *tavaszszal* oda fogok költözni, hol nincs schulinspector, s az egy kissé megrezzentett. Chronicus bajomnak (mivel kinevetnétek, ha mondanám) circiter öt év óta majd semmi jelenségét nem éreztem, de most újra megmozdítá egy kis körmét. Mindazáltal még néhány tavaszt remélek, kivált ha öt évben lép egyet a baj, mit bizony 1839 óta hordok *keblemben*, mint sérült szarvas a nyilat. Nem hypocondria: meglátod egyszer; addig tehát szeresd a téged, titeket, nődet, fiadat, oly forrón szerető, ölelő, csókoló igaz báratod Arany Jánost.

Utóirat. Nehogy ez utóbbi körülményt oly módon érintsd válaszodban, hogy nőm *megértse.*

[131.] HANVA, június 5. 1853.

Édes Jánoskám! Tökéletesen igazad van! — ne örülj, nem Császárra nézve, — hanem abban: hogy ha az ember bajainak végét várná: úgy járna, mint az a Dunamelléki hajóvonó ember, ki miután két óráig húzott a vízből egy hosszú kötelet kifelé, s még sem érte a végét, így kiáltott fel: ebadta, biz elvágta valaki a végit! Úgy vagyunk mi is; fiam még mindig rosszúl van, s temérdek crisisen kell szegénynek átmenni.

Ha talán jól nem esnék is nekem hozzátok írni, azon félelem is válaszolni késztet: hogy isten tudja mikor írhatok? mert még nem látom a felhőket oszlani. De hát, édes barátom, mit tegyen az ember? falba nem verheti a fejét! Aztán meg más is szenved, ti is szenvedtek, hát mivel volnánk mi jobbak és érdemesebbek nálatok? Majd eljön az idő, mikor egyikünk sem szenved! Azonban nem folytatom, mert félek, hogy levelemből utoljára vagy vers lesz, vagy predicatio. Egyikhez sincs kedvem, vershez másféle állapot kell; a holnapi predicatiót pedig tennap végeztem be.

Török hát megnyomorított? ezt nem csudálom; ösmerem az ilyen komisz helyzetet! nekem sincs erőm megszabadulni tőle és belőle, ha valami ilyes megkörnyékez. És *csak* annyit kivánt Török? Csekélység! azt bizony megteheted!

Császár Ferenczre nézve nem vagyok veled egy véleményben; azonban levelünk hangját, baráti, családias

hangját nem akarván száraz vitába átvinni, annyival inkább, mert igen rosszúl tudom magamat levélben kifejezni: csak ezt ismétlem, hogy nem vagyok egy véleményben veled! — Azok sem voltak, kik Pesten rádhagyták, hanem megcsaltak, de én nem csallak meg.

Friebeisz csakugyan VIRÁGREGÉIMET adja ki; nem tudtam hova tenni; meg nem veszik, pénzem kinyomatni nincs, azért faltam ezen keserű kenyérbe, az előfizetésbe; egyébaránt Friebeisz csak annyi: hogy a neve áll ott; és egy része a kezelési bajnak az övé; a többi (ha lesz valami) az enyém; ő barátságból, azt mondja, szivesen megtesz mindent, a nélkül, hogy egy fillért kivánna; én elhiszem és elfogadom; különben az előleges költségeket is én viselem. Majd meglássuk mit ád isten! Isten veletek, barátod

MISKA.

[132.] NAGY-KŐRÖS, június 28. 1853.

Kedves Miskám! Oly rég akarok válaszolni leveledre, s mindig elmaradt, minek első oka a hanyagság, más a restség, harmadik a lustaság. De e háromnak ismét van egy közös oka, mely a kedély lehangolt állapotában keresendő.

Szászné meghalt! E hó 17-dikén nyugodott meg szegény, annyi szenvedés után. Károly az első napokban vigasztalhatlan volt, de már kissé üdűlni látszik. Nincs más mód, meg kell nyugodnia. Engem felkért, írnék az emlékkő egyik lapjára négy rövid sort: téged is fel fog, hogy írj a másikra. Nekem még eddig nem sikerült oly epigramm, melylyel meg volnék elégedve.

A professorság még mindig in statu quo van. A felügyelő itt járt, elvitte az okmányokat, directort tétetett (Varga), bíztatott minden jóval, azonban úgy látszik egy-kettő mégis kimarad közűlünk. Aztán következik a censura: ez okos emberek előtt s a szaktudományból nem baj: de ki tudja hol? mikép? — s nem lesz-e bizonyos egyének irányában külön útasítás?..... Rám nézve leginkább a múltban rejlik némi akadály, még pedig elháríthatlan: ha ezt szigorúan veszik, akkor hazamegyek „borjúkat nevelni."

Virágregéidre F. Máli szörnyen gyűjti az előfizetőket. Én is kaptam ívet Friebeisztól, de még e napig egy árva lelket sem horgászhattam rá. Ha innen 10—12 előfizetőd akad összesen: úgy nagyon kitett magáért a város, melyben pedig oly sűrű az intelligentia. De ezek a magyar irodalmon már felűlmívelkedtek.

Mint mások is néhányan!... Beleestem, benne vagyok e boldogtalan irodalomban: szólanom kell, mert sokat gondolkozom, felőle. A magyar ember — magyar ember volt és marad, különösen pedig táblabíró. Sohasem ott keresi a bajt, hol az gyökerezik: restaurál mindig: egy elvet égig emel, három esztendő múlva elcsapja, mint olim a viczispányt. Így van jelenleg az úgy nevezett népies költészettel. A helyen, hogy azt mondaná: Péter vagy Pál rosszúl ír, ezt tűzi zászlójára: le a népiessel! És visszasohajt Egyiptom vereshagymáira: a Kazinczy és Döbrentei sonettóira; Császár Ferenczhez folyamodik, hogy „tisztúlt izlésével" mentse meg a magyar költészetet a barbároktól. Ezt teszi a nagy Kazinczynak még nagyobb Neffe-je, vagy mije. És fogja tenni, kevés idő múlva, száz; mert a magyar, mint birka, megy a kos után. Isten látja lelkemet, hogy a

T........ és Sz.......-féle nyegleségek barátja nem vagyok; isten látja, hogy saját műveimre nem vagyok öntelt, elbízott (bár kissé elbizottabb volnék, hogy kedvem lenne a munkához!): de azért azt hiszem, hogy népies költészet „csak költészet legyen“ egy irodalomnak sem válik kárára. S itt a *modor* nem segít semmit: a ki furulyán lelketlenűl játszott, az a verklin is csak verklis fog lenni, uti figura docet. A nem-népiesen író verselők száma most is nagyobb, mint azoké, kik furulyáznak, ám számlálja fel valaki: s hol a Byron? hol a Hugó?

Ezt, nem a jó költők hiányát, tekintem én a hanyatlás bizonyos jelének. Jó költő nem minden bokorban terem; utánzók mindig lesznek s kell, hogy legyenek. Vesta szűzek ők, kik csekély mécseikben tartogatják a tüzet egy későbbi lángelme számára. Egyénileg elvesznek a mindennapiság tengerében, de egyetemes hatásukat nem lehet megtagadni. Vajon Shakespeare előtt nem volt-e angol költészet? Vajon ő támad-e, ha ez nincs: ha *nincs kit* homályba borítni? Aligha.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy minden burjánt üvegházban ápoljunk: csupán azt, hogy hol tehetséget *vettünk* észre, nyilatkozzék az bármily alakban, bizony az itészet helytelenűl cselekszik, ha dorongot használ ellene. A népiesre nézve is nem a *bundát* kéne ütni, hanem a *ki benne van*, legyen az bárki, én, vagy más.

De restellatio küszöbén állunk. Azok, kik némi hivatást éreznek magukban, el fognak hallgatni; a hivatlanok csimpolyáznak még egy darabig, míg a duda magától megnyekken: s az *új vetésen* nem lesz istenáldás. Visszatérnek a külföldet *külsőségekben és idegen szellemben*

majmoló iskolák; a nyelv csinosodik azaz romlik, érdem lesz magyar szavakban németűl s francziául beszélni, bűn egy magyar kifejezést használni csupán azért, mert a nép is él vele: tehát *pórias*, *durva*, *nyers*. Visszatérünk a bombásztokhoz, a czifra ürességhez: úgy kell nekünk! S gondolom azért ezentúl sem fogunk sűrűbben produkálni nagy költőket, mint eddig: ámde meglesz a büszke önérzet, hogy művészi önmegtagadással haladunk a majmolás dicső útján.

Látod, látod: engem azzal vert meg isten, hogy ily dolgokon tépelődjem! Miért is kellett nekem odahagyni békés magányomat? Miért e pályára lépnem, mely egész életre boldogtalanná tett? Oly nyugodtan élnék, én egyszerű falusi jegyző, nem ismerve senkitől! De az ördög nem hagyott békét: első léptem sükere hiúvá tőn, s vágyakat keltett bennem, melyek elvontak a mindennapi élet apró gondjaitól. Most meg vagyok hasonlva enmagammal: örömest visszatérnék a régi ösvényre, de nem lehet többé. Oh barátom! ha én Toldit ne írtam legyen: nem volnék most vagabundus.

Olykor úgy érzem, hogy *még* nem volna lehetetlen oly művet producálnom, mint Toldi volt. Teljesen meg vagyok róla győződve. De minek? de kinek? e gondolat nehézkedik ólomsúlyosan tollamra, valahányszor kezembe fogom, valahányszor egy pár versszakot leírok. S így *költeni* lehetetlen. Ezért Toldi második része talán soha sem fog elkészülni. Az a közönség, mely első Toldi-mban a *kútágast* bámulta csak, azóta igen sok kútágast olvasott; az nem találná már Toldit eléggé „sajátságosnak," „népiesnek," mint akkor magát kifejezte; a másik, mely hivatva volna a mű költői oldalát felfogni, az a formától nem fogja látni a tartalmat.

De, hála istennek, Szász K. épen hozzám jő, félbe szakasztom tehát e jeremiadot, melylyel különben is eleget vesződöm, s bezárom a levelet azzal, hogy isten téged őrizzen meg minden nyomorúságtól, főleg attól, hogy ily komolyan vedd ezt a mi felséges irodalmunkat, mint én! Élj boldogan, kedves barátom.

Ölellek hetvenhétszer, most még csak „álomban és tükörben“ mint az írás mondja: „de majd nem soká színről színre!“ Barátod

A. János.

[133.] Hanva, július 5. 1853.

Édes barátom! Ne említsd az előfizetést; csömörig vagyok már vele! elkéstünk, kikoptunk az időből. Friebeisz ugyan mindent megtett, de utasításaim, leveleim elvesztek a póstán, vagy legjobb esetben 15-öd napra értek Pestre; ez ellopott egy hónapot, s bizonyosan sok előfizetőt. Alakjára, papirjára nézve stb. Pestre kellett volna menni magamnak, de — nem megyek. Kiállítódik a hogy lehet. Friebeisz sokat tesz és fárad mellette, szinte sajnálom. Előfizető nem sok lesz; de csuda-e ez, barátom! Hidd el *nem lehet győzni.* Mindig fáztam ezt az eszmét kimondani, de neked csak kimondom; túl van terhelve a közönség előfizetésekkel, nem bírja, nem bírhatja, hidd el! Igazolom szavaimat. Csak *tavasz óta* a mi eszembe jut: 1. Garay összes költeményei, 2. Tóth Endre versei, 3. Szelíd fájdalmak, 4. Virág-regék, 5. Dobsa színművei, 6. Markalf, 7. Karacs Teréz, 8. Kemény Zsigmond, 9. Erdélyi valami; de bizonyosan nem jut még eszembe legalább hat előfizettető. Már most mondd meg: lehet-e ezt győzni? Azonkívül a méreg-

drága lapokra is előfizetni? albumokat venni? stb. Ne érts félre, mert gyakorlatból beszélek, mi okvetlen legjobb tanító mester. Mondd meg csak: ha hozzád ilyen írók, mint: Lisznyai, Bérczy, Dobsa, Pompéry íveket küldenek, szoktál-e gyűjteni? én egyet sem vagyok képes! És vajon ezek az emberek rossz néven szokták-e ezt venni? én nem tehetek róla! Garay Szent Lászlójára tizenkettőt gyűjtöttem, s egy betűt sem kaptam, de kapok mocskot és gyanúsítást, hogy a pénzt zsebre tettem. E tárgyban rövid időn kénytelen vagyok nyilatkozni nyilvánosan.

„Bele estünk, benne vagyunk!" hanem én sokkal lelkiismeretlenebb ember vagyok e tárgyban, mint te! én úgy itt hagyom szó nélkül egyszer az irodalmat, mint szent Pál az oláhokat. Úgy jártok velem, mint a gólyával, nem tudjátok mikor ment el, csak azt látjátok, hogy már nincs itt. — Mit a népies és nem-népies restauratiójáról beszélsz, szépek és igazak. Én erről még nem gondolkodtam, megvallom, de most eszembe jut Szemere Miklósnak egy elvetett szava: „Meglásd, ismét abbahagyják a népiest, s visszatérnek a régire" — ezt akkor természetesen nem hittem, azóta elfeledtem, most eszembe jut. Tehát vágott orrú, hegyes orrú csizma! Népies, nem-népies! Ebben is divat van tehát!? Azonban nem hiszem, hogy kikopják az irodalomból ezen egészséges elem ismét, inkább túlviszik, mint abbahagyják, ez az én hitem. Hogy sok ember megútálta nem csuda, mert a Palóczdalok, Czimbalom stb. egyenesen idemunkáltak, de tán még hasznunkra; ezen a forráson át kellett mennie a népiesnek, hogy kiválják mi *az* és mi *nem az*. A Toldi-hang nem megy ki divatból, ha ezer K. Gábor allegál is ellene; különben Divatcsarnoki czikkét

nem ösmerem. Azért ne hidd, hogy Toldi második része, ha olyan lesz mint az első, épen azon kapóssággal ne fogadtassék, mint az első. Írd meg, meg kell írnod, én is *tudom*, hogy megírhatod; s bár átlátom a nehézségeket, melyekkel küzdesz a külkörülmények, és saját énedben: meg kell írnod. Azt azonban jegyezd meg: mentül *később*ben írod meg, annál *nehezebben* írod meg! — Értem boldogtalanságodat is; hidd el, nem affectatio vagy mese az: hogy a költő *nem boldog*, de tán épen ezen *küzdés* teszi a költőt? Magányodban elhiszem, hogy boldogabb volnál, de akkor ki írta volna meg Toldit? s kérdem ha tehetnéd: hogy Toldi ne létezzék, s ne létezett legyen, megfosztanád-e az irodalmat tőle, elvesztett nyugalmadért? azon irodalmat, melynek emelkedése annyira szíveden fekszik? Én nem hiszem! És aztán, ember! ha te így beszélsz: hogyan beszéljek én? — — — Megállottam, gondolkodván: ha vajon elmondjam-e, a mit akarok? El kell mondanom, mert *neked* mondom. Vajon nem foglalok-e én méltó és igazságos helyet azok közt, kik a költészetet, a mint most mondják: népnemzeties irányban kezdték művelni? és hányszor említ engem ott az ítészet? Ha egyszer meg: tízszer nem! — Vajon nem folytam-e én is be arra, még pedig sükerrel, hogy a népies költészet oda jusson, a hol most áll, értve józan értelemben? Ki ösmeri ezt el? a kutya sem. Vajon Petőfi és Arany után nem méltán igényelhetem-e az utolsó legszerényebb helyecskét? Oda szoktak-e tenni? Emlékeztetlek Atádi bírálatára Lévay verseire nézve, vagy a Szépirodalmi Lapok értekezéseire e tárgyban. Megköveznének talán, ha a Kinizsy, Czimbalom és a Palóczdalok írójához hasonlítnám magamat. Én ide hagyhatom sóhajtás nélkül ezt a pályát, *te nem!* Önér-

zetembe kell visszavonulnom, mint a csigának házába, és vissza is fogok vonúlni. Ez csúnyaság, szűkkeblűség, érzem, de más irányt követni nincs erőm. Ezt én életemben először és utószor mondottam el, ezt is csak neked: tudom, hogy figyelmeztetés nélkül megégeted levelemet.

Leveled végén ez áll: „nem sokára színről színre.“ — Nehezen!

Nem rég adta tudtomra a szolgabíró, hogy mint notatus *internálva* vagyok, azaz *útlevelet* nem kapok sehova! Szerencse, hogy Miskolczot megjártam, nem tudván még ezen határozatot, mert most már oda sem mernék elmenni, mint mentem eddig, útlevél nélkül... Már most, édes barátom, mi örömed lenne, ha az országúton fognának el, s vinnének Kassára vagy Pestre mellőled? Ezért nem iszom én a te borodból ez idő szerént. Mindezekért nem javalhatom nektek, — pedig bizony igen fáj — hogy hozzánk jőjetek!

A szolgabíró javallatára, lejárt útlevelem odamellékelésével, folyamodtam Kassára, engedelemért; azt mondja a szolgabíró, hogy remélhető a passus mégis, *egy útra*, melyet elvégezvén, az interimalis útlevelet azonnal be kell adnom. Minden egyes út miatt először Kassára folyamodjam? azután Putnokra menjek a szolgabíróhoz, azután Rimaszombatba a főnökhöz? azután ismét személyesen vigyem be útlevelemet? Utamban minden helységben, hol léteznek, személyesen jelentsem be magamat a csendőröknek? Nem én! inkább örökre itthon veszek! Folyamodtam mégis! és ha megnyerem: Nagy-Kőrösre iratom az egy útat, legalább én láthassalak titeket meg egy pár napra, ha máskép nem lehet. Igaz barátod

Miska.

[134.] NAGY-KŐRÖS, július 11. 1853.

Kedves jó Miskám! — Ördög panaszkodjék többet! Látom én, hogy e czudar világ egy mákszemnyivel sem jobb azért. *Várok* a míg lehet, fogadom tanácsodat.

Az előfizetést nem említem tehát; F. Máli dicsekszik, hogy íve már megtelt; a mi itt kissé hallatlan. Én nem mondtam, hogy a magyar közönség „győzi": de hogy itt némelyek jobban is győznék, az szent. Aztán meg nálunk az olvasás, a könyvtár, nem *Bedürfniss*, vagy, a kiknél az, ott annyi más Bedürfniss van, hogy amannak háttérbe kell szorulnia. Ne úgy mondd, hogy a magyar közönség nem győzi — nem győzi az a néhány száz ember, a ki néha könyvet is vesz. Sok fecséreltetik el egyébre: annak 4—5-ös kamatja is nagyot lendítne az irodalmon. Igaz más részről, hogy szapora faj az irodalom: belbecshez aránylag sokat, sokat írunk, s annak mind vevő kell.

Hát, ha én hozzám Bérczi, Pompéri stb. ívet küld, beteszem jó szándékkal s reménynyel a fiókba, ha valaki hozzám jő, megmutatom, vagy megemlítem, vagy ott feledem; mikor pedig a rossz irományok nagyon összegyülnek, tartok egy vandali pusztítást és .... tudod a többit. Furcsa nép is ez! Gyűjtsek, fizessek, miért? Az őszön Jókainak, illetőleg Müllernek, gyűjtök a TÖRÖK VILÁGRA 3 = három példányt; a pénzt felküldöm, s *fizetek* 10 krt, jóban, küldi Müller az 1-ső kötetet, *fizetek* 15 krt, küldi a másodikat, *fizetek* 15 krt, várom a harmadikat s *fizetek* 15 krt = summa 55 krt pengő pénzben; s ezért megvan az az örömem, hogy a példányokat az illetőknek *hazavihetem*. Ez is a gyűjtés kellemeihez tartozik.

A gólyáról pedig te ne írj hasonlításokat, tudod-e? Mert már most én verlek meg, nem az isten. Hogy rózsák e pályán neked *most* nem igen nyílnak, hogy az itészet nem méltányol érdemed szerint: ez igaz, de hidd el, sokszor a méltánylásban sincs köszönet. A mit például Kertbeny fillent, isten tudja kikről és mikről: azt én tizedelem; a Gyulai (1000) enthusiasmusa megszégyenít, s tárt ajtót nyit a rágalomnak, mert úgy Goethé-ről lehetne beszélni, mint ő rólam, vagy tán arról se.*) Az efféle nekem inkább fáj, mint jól esik. Talán egyet sem becsültem annyira valamennyi dicsériade között, mint a Csengery czikkét az eposzról, a DÉLIBÁB-ban,**) hol, miután az enyéimmel sokban megegyező eszméket olvastam: végin ezt találom oda vetve: ez úton halad nálunk Arany. Nem a dicsőség tetszett benne, de nagyon kielégített, mint az utas jól érzi magát, ha ismeretlen helyen egy úton megindulván, valaki bizonyossá teszi, hogy nem tévedt. — Azért, édes Miskám, *for ever*, a míg lehet. Ha egyszer majd a múzsa *nem adja*, akkor úgy is meg kell szűnni, de addig *ne vonúlj önérzetedbe.* Elég erről ennyi, mért pirítsalak el! a *te ön*érzeted *enyém* is (a kifejezés egy kissé absurdum, de elérted) — egész világ daczára is!

Még csak e kellett! Jókai dohogni kezd, hogy mi ketten megeszszük Tóth Kálmánt. Felszólít, hogy ne kritikával rágalmazzuk, hanem, mi *legnépszerűbb* (!?!?~!) költők adjunk *jobb irányt* (!¿!) *műveinkkel* ..... a rossz

---

*) A SZÉPIRODALMI LAPOK-ban Gyulai „1000" álnév alatt, Kazinczy Gábor A. B. C. betűk alatt írtak.

**) Kiadatott Csengery Antal ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI-ban is (Budapest 1884.)

iránynak, ha t. i. *van* irodalmunkban. Olvastad, úgy hiszem. Mintha mi ketten volnánk: A. B. C., Császár Ferencz, Szépirodalmi Lapok, tárczaírók s minden. S teszszük ezt, mint a Hölgyfutár mondja, azért, (!) mert „mint vedlett *kappanok* irígyeljük a *verebek* (Császár nevezte volt őket így) vidám röpkedését.“ Ily hang uralkodik a lángeszeknél; sajnálatos, hogy már-már Jókai is hozzájok szegődik. Nem tudom, olvasod-e a Hölgyfutárt; én láttam egy számát, melyben Tóth K. nyilatkozik Császár ellen, körülbelűl ily hangon: „Hallja Császár! *maga* rossz poéta: hogy *mer* engem, ily nagy férfiút, sértegetni? Beszélhet egyébiránt: a közönség tudja kit, miért szeret, s a közönség nem *maga*, nem is A. B. C.“ A szavak *nem épen* ezek: a modor épen ez. Az is furcsa volt Marczitól, hogy az első félévi registerében lapjának, miután Török Bálint-omat (kéziratom szerint) így osztályozta „*historiás ének,*“ a Szász Károly Aquiléja czímű balladája után, *mind kettőnk gúnyára,* ezt veti, persze önfejétől: *énekes história.* Értem. Köpeny alatt egy bökés: a publicum nem látja, de érzi az, a kit illet.

Szeretnék nem írni többet. Olyféle akadályra nem is gondoltam! Valóban *nyűgös* állapot. Nem az bánt már, hogy nem mehetek hozzád, jobban fáj az, hogy *te nem jöhetsz* ide. Nem vigasztallak locus communisokkal: elég baj, édes barátom, elég baj! Szegény komámasszony is szenved, fiad is beteg: sok egyszerre. De bízzál, *te* kibírod ezt.

Az isten áldjon meg benneteket; jövő soraid legyenek vidámabb tartalmuak, azt kivánja ölelő barátod

A. János.

[135.] 1853. augusztus 1.

Kedves Jánoskám! Régen készülök írni, de nem tudtam kibontakozni a bajból, s ennyire maradt a felelet. A káplánom is elhagyott, s így egyedül húzom az igát, mely nyúgodt kedélylyel nem lenne oly nagy tereh, de gyakran azt sem tudom, mit beszélek, másutt jár az eszem; elfut aztán a méreg, midőn kijövén a templomból az extempore mondott gizgazra ezt a megjegyzést hallom: felséges kidolgozott munka volt; persze mikor három nap töröm-marom magam egy predikáczio után, akkor könnyen azt mondhatják: most nem készült a pap! Gondolhatod édes Jánosom, hogy midőn így fecsegek: egy kicsit enyhültek bajaink. Úgy vagyon!

Nőm Hajnácskőbe megyen, s ott lesz míg a lába le nem lohad. Hej! biz igaz a! ti kellenétek nekünk a szomszédba, te most hozzám jönnél, az asszonyok és gyermekek elmennének Hajnácskőbe, aztán vagy kétszer meglátogatnók őket! A nervus r. ger. nálam is szűken van. A praenumeratióból vártam, s ezt szántam útravalónak, de az vakot vetett. Megérdemli, hogy néhány szót írjak róla.

Friebeisznak kínáltam egyszer, hogy adja el kéziratomat; ő azt felelte: nem adják meg az árát, hanem praenumeráltassunk! Ráálltam.

Később azt írja: nem jó volna-e őszig elhalasztani a dolgot (mikor már megindítottuk a praenumeráltatást) vagy két füzetben adni ki; vagy egynehányat *kihagyni* (!!!), mert így olcsó lesz annyi pénzért! Nem álltam rá.

Azután azt írja: ne búsuljak, jól van minden, van már nála 150 praenumeráns és hiszi, hogy több is lesz.

Legutóbbi levelében ezt mondja: „Bizony nem tudom én hogy' leszünk? azóta sehogy sem megy a dolog, nem kaptam két hét óta többet 27-nél. Egyet mondanék én neked: *add el!* add kiadónak, jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok! a szigorú körülményekhez mért méltányos követelés mellett, Müller átveszi. Válaszodat várom, addig nem nyomatok!" Bravó!

Most már magam nem mehetvén fel, nem tudom, mi, mikor s hogy leend? Isten mentsen meg, hogy Fr.-t vádoljam; nincs okom rá, sőt fáradságáért köszönettel tartozom neki; de látom már, hogy a vállalatból keveset teszek a zsebembe. Látod, Jánoskám! a legnyomorultabb tilinkós bír annyi praenumeránst összeverni, hogy könyvét kiadhassa, csak én nem! — Azonban vigye patvar mindezt, csak hozzád mehettem volna, de ha hosszú utánjárás mellett kapok is *egy helyre* passust, ezzel vagy Pestre, vagy Kőrösre nem megyek; az ördög menjen pedig Pestre, a nélkül, hogy titeket láthassalak! Elmarad s vége!

Szépen gyűjtöd te is a praenumeránsokat! én épen úgy vagyok vele! de hát arra mit mondasz: mikor Török egész naivsággal azt kérdi tőlem: nyilatkozzam mentűl előbb, *hány száz* (!!!) példányt fogok eladni az 1854-re szóló IGAZMONDÓ-ból? Kedves ember ez a Török!

No de végit szakasztom levelemnek, nehogy versenyt gondolj; te egy lappal többet írtál, ezzel adósod maradok. És maradunk egymásnak folytonosan adósok szeretettel, hűséggel és barátsággal! Csókolunk lelkünkből benneteket! Válaszolj! Barátod

MISKA.

[136.] NAGY-KŐRÖS, szeptember 1. 1853.

Kedves barátom! Megbocsáss, hogy ily hirtelenében válaszolok leveledre: de én pontos és fontos ember vagyok, a mint azt tapasztalni több ízben is volt szerencséd; s épen nem ritkaság, ha egy hónap múlva már kapod válaszomat. Egy tervem ment füstbe, édes jó czimbora, téged, a te szalmaözvegységed szomorú és unalom*dús* napjaiban meglepnem, csak így solo, a mint vagyok. Már előre képzeltem, mint rád ijesztek; hogyan fogod törni kezedet és lábodat, mikép elégítsd ki a te finnyás barátodat, ki veled kész leendett szalonnát sütni a konyhán, s *testu* poharat, vagy kancsót inni a pitvar küszöbén, ebsorban. Igazán a jux megérdemelte volna, hogy füstbe ne menjen: de csak az vigasztal, hogy ennél üdvteljesebb tervek is merültek már az enyészlet létsemmisítő ölébe. Hogy ily virágos irálylyal élek, azon ne csodálkozzál, mert ebből tetszik ki, hogy olvasom a DIVATCSARNOK-ot, melyet te, szerencsétlen furulyás, talán csak híréből ismersz, mint a czigány a sárgadinnyét, ki beszélt oly emberrel, a ki látta azon embert, ki a debreczeni vásárban ette a fentczímzett dinnye *héját*.

De hogy leveled fonalán menjek: baj, baj, barátom, mind baj. De hisz minél több az ember baja, annál több, némely bölcsek szerint, a boldogsága, mert annál több a remélnivalója, s a remény maga a boldogság. Ily értelemben én is boldog volnék, ha reményeim oly bőven existálnának, mint nélkülözésim; vagy is, ha a rongyos jelennek minden lyukát befoltozhatnám egy reménynyel. Hej! nekem is a közelebbi hat nap rettentő volt, azt hittem, kedélyem, lelkem végfelbomlásnak indul; rémítő volt a küzdelem. Ma, hála az égnek, jól vagyok. No

hozzon isten oly napokat rám többé! Mulatság, szórakozás kell nekem minden áron, különben tönkre jutok.

A virágregékkel csak engem akarsz lóvá tenni úgy-e? Mintha nem olvastam volna én a Pesti Napló-ban, hogy Friebeisz 100 aranynyal, *in specie & natura,* honorálta. Ládd, Miska! még is mindég tele van a szád panaszszal, pedig aranyesső hull öledbe, mint Danae kisasszonynak. Én is eladtam vitéz Toldi Miklós ecsémet (de fájdalom! még csak a régit) 600 forintért, melyből azonban 68-at szépen elvesztettem. Eggenberger protestált, hogy neki az első kiadásból még néhány példánya nem fogyott el; én Toldy Ferenczet, a Kisfaludy-társaság igazgatóját felkérdeztem, ez azt felelte, hogy joga van Eggenbergernek protestálni: így nem volt mit tennem, mint 111 Toldi Miklóst és Szuhai Mátyást és Bosnyák Zsófit a nyakamba varratnom per 36 kr.*) No, de, veszett fejszének a nyele megvan, 68 forint híján a többit részint már megkaptam, részint ezután megkapom, s ez úttal tisztában vagyok. Hanem az szép dolog, hogy a Kisfaludy-társaság vagyis Eggenberger-féle kiadás mind ez ideig nem tudott elfogyni: oka? talán a közönség? oh nem! aranyért sem lehetett volna néhány év óta kapni sem a pesti, sem a vidéki könyvárusoknál, kivévén az Eggenberger úr becses boltjának valamely sötét zúgát. Mióta Kőrösön vagyok is, számtalan ember kérdezte nálam, állítván, hogy Pesten nem kapható, ők bejártak érte minden könyvárust. Így árulják a magyar könyvet!

Arról pedig, Mihály öcsém, szépen hallgatsz, hogy megiratta veled Török János ama famosus verset, mihez

*) Szuhai Mátyás Tompa elbeszélő költeménye, Bosnyák Zsófia Garayé. Egy kötetben jelentek meg 1847-ben, a Kisfaludy-Társaság kiadásában, Toldi-val.

maga ad eszmét, kelmét, czérnát, béllést, gombokat, csupán össze kell állítni? Azért is megveszem az *igazmondó* profétát, hogy kisűljön a turpisság.

A kőrösi iskola nyilvánossága megérkezett: a professoroknak is elnézik még valameddig (talán míg csínyt nem tesznek) régi bűneiket. Hogy Szász lemondott, helyette mást is választottak, azt talán már tudod is. Szászt Kecskemétre hítták, meg is ajánlkozott, azaz elfogadta a tanárságot. Jelenleg Erdélyben van, ott is akadt volna szerencséje, a k.-vásárhelyi jövedelmes papság. Nem hiszem, hogy adott szavát viszavonja, s Kecskemétet felsüsse.

Sírvers, neje kövén, már van, de Károly szívesen vette volna emlékül elkésett soraidat. A sírverset én iszkábáltam, nem igen derék biz az, de jobb nem sült. Ide jegyzem:

> Egész teste fájdalom volt,
> Egész lelke szeretet:
> Az sulyától földbe hajolt
> Ez a mennybe sietett;
> Fényes lelkének a mennyben
> Jobb is mint e földi szennyben;
> Ott van igazi hazája,
> Kedveseit oda várja.

A sírkő árnyas berekben, félre a többi síroktól, csaknem magányosan áll, egy dombon; aranyozott betűi oly szépen csillognak ki a lombok közűl, ha a délesti nap rájok veti sugárait! Ott nyugszik Szász Póli.

Tegnap, tegnapelőtt Kecskeméten voltam szórakozni. Ott van Gyulai Pali, ír valami regényt Szilágyinál. Jól esik velök néha kicsevegnem magamat, már másodszor voltam ott, Mentovicscsal, két hét alatt, a vasúti kavics tetején útazva.

Szombaton lesz a pálya nagyszerű megnyitása; azontúl nem ülünk a kavicsra. Meglehet felrándulok Pestre a falamiával mert Julcsa és Laczi sarkalnak erősen, hogy ha már Gömörbe nem mehetünk, menjünk fel legalább Pestre. Ők még nem látták Pestet, képzelheted mily kiváncsiak. Hű pályatársad

A. Jankó.

[137.] Hanva, szeptember 8. 1853.

Kedves Jánosom! Te egy valóságos haszontalan ember vagy! az vagy! most győződtem meg felőle voltaképen. Miért? Azért:

a) Hogy el nem jöttél hozzám.

b) Hogy ha már *el nem jöhettél*, miért írod azt nekem meg, hogy akartam menni.

c) Hogy bajaid és rossz óráid voltak, s még sem írod meg az okát, hogy én is osztozhattam volna bajaidban, vagy legalább voltaképen ismerném helyzetedet. Pedig bizony, ember! én a mi jóm van szívesen megosztanám veled (persze igen kevésre mennél vele) a mi rosszad van pedig, örömmel elfogadnám felét.

Most büntetésül kapsz tőlem *egy lapnyi* levelet; nem érdemelsz többet te valóságos Fabius Cunctator!

A Virágregék-ért persze hogy 100 aranyat kaptam az — újságban. Hadd higye a publicum, *csak te* ne hidd; 200 pengő kész pénz, és kétszáz példány az enyém, több semmi. Ez, az igaz, hogy minden fáradság és költség nélkül; veszett fejszének nyele. Hanem az a Friebeisz valahogy fene *vékony* papirra nyomatta; a

könyv igen kicsiny (majd küldök én neked egy példányt) a publicumnak *sok* kell, nagy rakás, szinte restelem a dolgot, de már megvan, vigye a manó! Én oka nem vagyok! Sajtóhibával persze hogy tele van. A SZARKALÁB czíműben *„e hazug vigasztalással"* ez jön elő; nyomva van: *„e hang vigasztalással."* Császár a DIVATCSARNOK-ban közlötte mutatványúl, nem volt *képes* a hibát felfedezni, hanem írta: *„e hang vigasztalásával."* Más *hang* kellene az ilyen versíróknak. Örülök, hogy TOLDI ismét küzdött számodra egypár garast, sovány jutalom, de barátom, jobb a semminél! hány ember van, a ki semmit sem kap kínos és véresverejtékes munkájáért, mert még azoknak *jaj!* kik nem a *szépirodalmi téren* járnak.

Hallod-e te! minap *Szentesre* akartak papnak híni; elővettem a mappát, hogy mennyire fogok én esni Arany Jánoshoz; isten ugyse', nem a jövedelmen törtem az eszem. *Szalontát* és *N.-Köröst* méregettem vele össze, de persze, hogy ez hiú álom volt; *mostani állapotomban* nem merek mozogni; aztán meg a feleséget övéi közűl anynyira vinni alig lehetne, aztán meg stb. stb. stb.

Hát te micsoda dolgokat beszélsz nekem Török Jánosról, *Igazmondóról* és sok más nem igazról; tán magadat akarod előre kimenteni, hogy kelmét, gombot, sújtást stb. kaptál, s úgy varrtál egy öreg mentét. Öcsém! nem vagyok én olyan jó ember, kit minden bolondra rá lehessen venni, mint téged; vedd meg, vedd meg azt az *igazmondót!* benne engem nem találsz, azt mondhatom szerelmes atyámfia! No nézze meg az ember!

Ezzel összefügg, hogy Császár se kérd se hall, hanem a lapját egyenesen nyakamra küldi. Mit csinálsz már most vele, mondd meg!?

Sajnálom, igen sajnálom, hogy szegény Szásznénak egy pár sort nem írhattam akkor; de igazán nem lehetett; elgondoltam, hogy te, én, ő, írtunk volna rá, ez által a barátság is képviselve lett volna. Versed középszerű, de vigasztald magad, jobbat én sem írtam volna. Szász tehát kecskeméti professor? Miért? jobb ott? ezt nem értem. Hisz a nagy-kőrösi iskola dolga jobban áll, mint a kecskeméti anyagi tekintetben is; aztán veletek, köztetek, — szóval nem értem.

Gyulait köszöntöm, ha még beszélsz vele; Szilágyi Sándornak mondd meg, hogy köszönöm a Nők Könyvét, melyet *meg nem* küldött, bár Friebeisz által kérettem szépen, és a nyugtatványt is elküldöttem róla; most se *nyugtatvány* se könyv, se pénz se posztó. Ha meg nem küldi, a Romancerok-tól s Firdusi-tól, mely nálam van, elbúcsúzhatik.

Jaj, te istentelen! megint ennyi *sok levelet* (!!!) kapsz tőlem; már a 4-ik lap; te persze novemberben megint válaszolni fogsz! Szép!

Isten áldjon meg benneteket! Barátod

Miska.

[133.] Mihálynap 1853. Nagy-Kőrösről.

Mielőtt hivatali kötelességem szerint elindulnék e kulcsos városban minden néven nevezendő Mihályt és „Tihájt“ megköszönteni: megemlékszem rólad te „suttogó bokroknak édes fülmihálya“ elővezem a te, vastag tollal, a lehető *leggazdaságostalanabbúl* írott leveledet és íme válaszolok.

Azon pontok közűl, melyek szerint én előtted haszontalan ember lettem, az *a)* és *b)* pont tudomásúl vétetik.

A *c)* pontra csak annyit mondok, hogy jobb arról semmit se mondani. Nem volt az erszény-, vagy más afféle baj: hála istennek hogy *elmúlt!*

A virágregékért tehát kapsz négyszáz frt *készpénzt*, miután a 200 példányod is elkelt már. Így is jól van, bár *amúgy* szebb lett volna. Ad vocem irodalom! ha a Délibáb-ban olvasod, a mit az a .... Jókai ír Toldi-ról, ne hidd, egy szó igaz sincs benne, nem is beszéltem vele, sem senkivel e tárgyról: annál bolondabb, hogy a közönséget efféle hírrel mystificálják. Pesten ugyan voltam, családostúl, leginkább a gyermekek végett, kik a fővárost (?) még nem látták, és szórakozás okáért; találkoztam is némelyekkel az írófélék közűl, Lisznyainál Jókaival együtt ebédeltem: de oly vadat senkinek se mondtam, minőt a Délibáb újságol. Az igaz, ideje volna már, hogy egy afféle hirdetés való legyen, de hiába! Gondoltam, hogy nyilatkozni kellene: de minek? úgy is elfelejtik. Ha Bogár Mátyás szegedi asztalos (vagy ki?) az örökmozgony feltalálásáról újságokban elhíresedett is: azért, ha igéretét be nem váltja, nem lehet tőle az örökmozgonyt executióval behajtani, úgy-e?

A szentesi dolog nem lett volna bolondság. Hozzám minden esetre közelebb fogtál volna lenni: úgy hiszem az Ekkl. is jobb, mint Hanva, habár nem oly kényelmes is, mert több dologgal jár. Azonban te tudod körülményeidet: ha maradsz, okod van rá bizonynyal.

Török János atyánkfiával egy kissé megcsiklandottalak. Tudom, hogy téged is felszólított volt egy mondvacsinált vers készítésére; mire aztán Sükei azt a bon-

mót csinálta, hogy „Tompa, mihelyt veszi a levelét, feljő Pestre s meggyujtja a házát T-nek, vagy agyonüti."

Kérdezed továbbá, mit cselekedjél Császárral, ki lapját megküldötte? Hát, légy dolgozótársa, olyan legalább, mint én, ki az elmúlt fertályban egy betűt sem küldtem neki.

Szász nem azért kecskeméti professor, mintha ott jobb volna. A gymnasium ottan nehezen fog megélni, mert aszkórban szenved a pénzalap; mi pedig már nyilvánosak vagyunk. Hanem részint felülről jöhető kedvetlenségtől ijedt meg, részint az itteni emberek közűl egy párnak hidegsége hatott rá rosszúl, midőn felülről kérdés alá jövén, innen alulról pártolásra volt szüksége; részint egy apa gorombáskodott vele, minthogy fia az érettségi vizsgán a mathesisből megbukott. Elég az hozzá, ő, mielőtt Erdélybe ment volna, leköszönt. — Gyulait is megválasztották volt Kecskemétre (ólba szőke, minthogy épen ott tartózkodott) — fel is vállalta, de Pestre menvén, megbánta s letette. Pesten azt hallottam, hogy a Pákh lapja ismét megindulna; ezen kívül nagy készület van egy tudományos és szépirodalmi „revue"-re, mely havi folyamokban, új évkor indulna meg, a mágnások pénzén, a franczia Revue des deux Mondes mintájára. Majd meglássuk.

Szilágyival a Nők Könyve iránt még nem beszéltem ugyan: azonban ha neked az a Nők Könyve oly kedves, küldd el nekem *Firdusit* és a *Romancerot* s én szívesen odaadom a magam példányát. Jó lesz?

Vacatiónk fogyatékán van. Egyébiránt nem bánom, semmi köszönet benne. Az ember halálra únja magát, s az egyformaság miatt még dolgozni sincs kedve. Úgy ment el tőlem e két hónap, mintha ellopták volna, semmit

sem dolgoztam. Ez is szép, nem csak az, hogy te négy lapot írtál be oly kis formatumú leveledben, mint a KALÁRIZSOK Székely Józsitól. Ad vocem „K—k“: Tóth K. verseire Pesten a SZÉPIRODALMI LAPOK ezt a vitzet akarta volt csinálni: „*Tóth K. arczképe,* megjelent, *versekkel.*“ A kép nagy, a vers kis formatum.

Feleségem s gyermekeimről nem írtam: mindnyájan egészségesek, mint a mack, köszöntünk, csókolunk mind hármotokat, én pedig azonfelűl maradok szerető barátod

A. JÁNOS.

[139.] NAGY-KŐRÖS, november 22. 1853.

Drága Miskám! Azért nevezlek szokásom ellenére, drágának, mert oly ritkán mutatod magad, mintha legalább is *arany* volnál. Lehetetlen, hogy ne kaptad volna, ez előtt másfél hónappal, válaszomat, utolsó leveledre. Vagy talán meg akarod szakítni a diplomatiai egybeköttetést közöttem és közted? Ez, fiú, nem szép volna, veszélyes is, mert akkor megostromollak. Ne gondold hogy leveled oly igen óhajtom, s azért megyek elébe huszonöt mértföldnyire, — oh a világért se! Csupán attól tartok, hogy valami bajotok van; mert ha tudnám, hogy csak a restség akadályoz: eb írna, egy betűt is.

Azt nem képzelem, hogy correspondentiád, — a te ártatlan levelezésed — is internálva volna Hanva helység határai közzé. Azért is oly bátran, mint egy galambot, küldöm hozzád e levelet, kedélyem játszi mókusát (szebb tropust nem találtam hamarjában). Teszem ezt önzésből, belső szükségből; mert kell, hogy magamat veled kienyelegjem. Az élet oly sivár, elöli a kedélyt; mi lenne

belőlünk, ha a barátság nem virágzanék, rejtekben, mint a nefelejts?

A napokban egy ember volt nálam, jó pajtásom az özönvíz korából, de hidd el, még egyszer oly kedvessé tette őt előttem annak tudata, hogy hozzád két mértföldnyire lakik. Vadnai Rudi*) volt, Kazárról. Istenem! sóhajték magamban, ha Kőrös Kazán volna! Szinte roszszúl esett, hallani tőle, hogy ő ez előnyt nem használja fel; s akkor jutott eszembe, hogy Tompa nem mindenkinek annyira Tompa, mint nekem.

Ezen betanult érzelgések után térjünk a dologra.

Virágregéid hozzám utasított példányát megkaptam: de ne gondold, hogy ezzel egy levéltartozást leróttál. Én ezt nem fogadom el egy levél-számba; hanem viszonozom az új Toldi egy példányával, fiad részére. Mert hát Toldi megjelent második kiadásban, miután az elsőt magam megvettem. Ezt te is utánozhatod; például verseid meglevő példányait fizesd ki Lukácsnak, s akkor add ki második ízben. Nyereséges vállalat.

No de ott lesz a II-dik Toldi. Az első ének már sinc dubio kész, mert megjelent nyomtatásban; a többit el-elvittem 6-ig, vagy 7-ig, azzal előlkezdtem. Azt hiszem hogy e második részt csak rám disputálták, azért nem akarok boldogulni benne. Igazad volt, mikor azt mondottad, hogy minél későbbre hagyom, annál nehezebben fogom megírni. Ott állok, hogy az I-ső Toldi-ban sem gyönyörködöm többé; legfölebb mosolygok rajta, hogy én akkor, amúgy *mir nichts, dir nichts,* bevágtam az irodalom kellő közepébe. Arra *courage* kellett, az most

---

*) Kinek 1872-ben megjelent Nyelvünk hang-olvadásáról czímű munkája nyelvtudósaink között nagy feltűnést keltett.

nincs. Nem akarok hosszasan beszélni róla; érted a nélkül is. A III-dik rész fiókomban hever: nem tudok rá menni, hogy kiadjam.

Ebből megértheted, mi igaz van a pletyka hírben, mely a „Délibáb játszi hullámain“ megjelent. A hunmonda sincs különben. Ha csak az isten valami csoda által kedélyem egykori friscségét vissza nem adja

Letészem a lantot s tőlem
Többé ne várjon senki dalt.

Friebeisz felszólít engem is, hogy havonkint legalább két verset küldjek neki az átveendő Divatcsarnok számára. Boldog isten! én három hóban sem írok egy árva verset.

És ennyi legyen elég a mi vesszőparipánkról, az irodalomról. Nagyobb baj az, hogy bizonyos fej és fülzúgásban szenvedek, s régi hajlamom, miszerint a vér agyamra tólul, s miért a nyakkendőt sem tűrhetem, naponként erősödik. Nem tudom, hol fog végződni: de a baj megvan s aggodalomra méltán ad okot. Úgy hiszem, az agyidegrendszer szenved nálam, mert nagyobb elmemegfeszítés után a bajt növekedni érzem. Orvosunk Károlyi, úgy látszik, nem akar belévágni a gyógyításba, rendel holmi palliativákat stb. Tapasztalt orvosra lenne szükségem: de hol és ki? Egy ily vérroham volt az, miről a minap oly titkolódzva szóltam; akkor nagyon meg valék ijedve, félvén a legrosszabbtól, mi az isten képére teremtett embert érheti. Azóta e félelmem lassankint elmúlt; de még most is aggaszt e fejzúgás, — hol tompább hol élesb fájdalommal párosulva, mi rendesen nagy szellemi lomhaságot eredményez. S ez az oka, hogy mostanában minél kevesebbet foglalkozom köl-

tészettel, mert a képzelődést különösen ártalmasnak tapasztalom. Gondnélküli élet, derítő társalgás, nyugalom: ez kellene; de helyzetemben nincs mód bennök.

Nem akartalak bizonytalanságban hagyni múltkori levelem iránt. Te azonban úgy intézd e pontra válaszodat, hogy rajtam kívül más ne értsen belőle semmit; mert még az a fatalitásom is megvan, hogy bajom mivoltát el kell titkolnom.

Különben, azon pár hó óta, hogy levelezésünk függőben van, semmi nevezetes nem történt körültem. Szeptember végén Pesten voltam, egy pár napra, családostúl. Az óta tanítunk hűségesen, s ez jó nekem, legalább elfoglal. Úgy hiszem, a múltkori iszonyú unalmas, meddő, hosszú vacatio sokat tett arra, hogy nálam efféle baj fejlődjék ki. Tovább két hónapnál alig láttam embert, családom tagjain kívül, semmi szórakozás, semmi mulatság a világon; tiszttársaim mind szélyel voltak, az egy Mentovicson kívül; iszonyú unalmak környékeztek, a miket dologgal akartam elölni, mely sehogy sem ment, nem lévén alkalom, hogy a lélek ruganyosságát vissza nyerje. Ily sükeretlen erőködések közt fogott elő egy ideges baj — álmaim nyugtalanok, borzasztóak lettek, nappal szórakozott voltam, minden lárma, csattanás megrettentett, este forma szerint féltem, s folytonos lázam volt, noha étvágyam legkevésbbé sem hiányzott. Ez tartott mintegy hat napig, persze a bajt a félelem, az erős képzelődés, még inkább növelte. Károlyi némely lázellenes, csendesítő szereket használt, akkor jobban lettem, de a fej s fülzúgás azóta is tart; néha tompultság áll elé, s a vér sebes lüktetéssel tódul az agyra.

No de, édes barátom, én téged hosszasan úntatlak saját nyomorúságommal. De nem akartam előtted el-

hallgatni, mert másnak úgy sem mondhatom. Azért, édes Miskám, szeressük egymást, míg lehet, s mindenek felett ne legyünk oly rest levelezők; mert a jövő isten kezében van. Jól teszed, ha ezt, a mit írtam, titokként megtartod! mert igen kritikus dolog. Szerető barátod

JÁNOS.

[140.] HANVA, november 25. 1853.

Kedves Jánosom! Sokáig nem válaszoltam leveledre, (ki tudná azt melyikünk levele válasz) nem azért, mintha követni akarnálak (mint egykor Lauka írta magáról versben, hogy ő Petőfit akarja követni), mintha mondom követni akarnálak a sokáig hallgatásban; vagy a szüreti örömek között elfeledkeztem volna rólatok; hanem mert egy ideig halogattam, azután beteg voltam egy pár nap, azután más bajaim akadtak. Azóta feleségem testvére özvegy lett két évi házasság után; az halt meg, ki fiam keresztapaságából kitúrt téged. Hirtelen elhunyta anynyira zavarba hozta házát, s megrázta özvegyét: hogy azóta szegény Lóri folyvást ágyban van. Néhány nappal később ismét egy másik Losonczy halt meg, 1848 óta már a hetedik. Ez felzavart minket is. Egy pap barátom is halálos beteg volt, s magam is néhány nap. Így múlt el az idő. No, de most már kárpótlásúl vékony tollal s apró betűvel írok.

Nagyon szép biz az, a hogy Jókai tett veled, de velem is azonképen cselekedett. A DÉLIBÁB 17-ik száma elmarad; elmaradt hát elmaradt; de mégis írtam Jókainak felőle. Megjelen a 18, 19, 20, 21-ik szám, mikor megtudom, (koránsem ő tőle) hogy egy Petőfi és Kerényire vonatkozó költeményem miatt koboztatott el a lap. Any-

nyi becsület nincs benne, hogy pár szóval ha csak tájékozásúl is, tudtomra adja a dolgot. Most, édes barátom, ismét minek nem leszek e miatt kitéve? Szegény feleségem már kétségbe van esve. Mondd meg, ugyan érdemes-e hát írni? és kenyeremet (szóljunk egyenesen) veszélyeztetni egy vagy más pimasz vers miatt, s átalában az irodalmi jutalom és dicsőségért? Ha már nem compromittált emberen esik ilyesmi: nem nagy dolog; de én, ki épen íróskodás miatt voltam bajban és megintve, sőt az írásról egyenesen letiltva, jót nem várhatok. És ilyen körülmények közt J. még csak nem is tudósít.

Tán írtam már, hogy a csendőrség szigorúan meghagyta a falusi bírónak: hogy rám vigyázzon, nehogy kimenjek a faluból. Bizony megúntam az életemet is! a mellett az irodalomban is szerencsétlen vagyok; távol van tőlem gondolatban is valami olyat írni, melyet elmagyarázni lehessen, még is vesztemre úgy történik. Isten legyen veletek! igaz barátod

Miska.

[141.] Hanva, november 28. 1853.

Édes barátom! Levelem már készen volt, s három nap óta várta póstára tételét, midőn örömmel ösmerém meg egy levél hátán kezed vonásait. Ez a levél annak okáért Nr. 2. Mindegy akár együtt, akár külön.

Leveleim nincsenek internálva *talán!* De hiszen a mit én írok neked s te írsz nekem, azt nyitott levélben is el lehetne küldeni, legfölebb azon csudálkoznék sok ember: hogyan lehet e czivilizált korban két ilyen ember mint ezek, kik úgy szeretik egymást. Hála istennek pedig, hogy az valósággal úgy van!

Gyorsan megjelent Toldi második kiadása; ha oly csínosan mint gyorsan, és a mint Toldi érdemli: úgy „jól vagyon a dolog.“ Hanem az nem jól vagyon, hogy Toldi *derekával* még most is csak úgy sehogy se bíztatsz; ha már a feje és lába készen van, törik-szakad meg kell lenni a derekának is. Igazán, én is féltelek egy kicsit, nem mintha erődet nem ösmerném, de mert körülményeidet ösmerem, valamint azon kóranyagnak, mely e részben kínoz, restté tesz, én is nagy mértékben birtokában vagyok. De azért mégis hiszem, hogy addig-addig fohászkodol neki, míg végre bevégzed. Úgy légyen! Az első Toldi-val föllépésedet pedig ne is említsd! Az egyetlen példa volt. Mi a ménkű lett volna belőled azóta, ha mindig így ment volna, és mi lassabban és fontolvább haladó jószágok hol szedtük volna fel magunkat?

Említed *futólag*, hogy néha rosszúl vagy, gyengélkedel stb. Vigasztald magad, itt az egész világ beteg, én is beteg voltam néhány nap. Vajon nem *aranyér*-e a bajod? Ez az átkozott baj ezer alakban gyötri az embereket. Hanem úgy mint engem megkínzott több évig ezelőtt, tán senkivel sem tett. Fogalmad sincs azon állapotról, melyben én voltam.

Éjjel rossz álmaim voltak, egyszerre felriadtam, nem tudtam, hogy hol vagyok; s míg rájöttem ablak- s egyéb tárgyakról, rettentő lelki s testi kínt állottam ki. Majd futni kényszerített valami; egyszerre, akár mikor, estenappal egy leírhatlan félelem, rettegés és lélekcsüggedés fogott elő, mintha a legközelebbi pillanatban, valami iszonyú váratlan rossz érne. Ha kocsin mentem az úton, és kerítés-rácsot, liba-sereget, vagy valami több részekből álló tárgyat láttam, meg kellett *számlálnom*, mert különben igen gyötrődtem; ha valakinek vagy

valaminek a neve eszembe nem jutott, annyira korbácsolt valami kitalálni azt minden áron, hogy majd megőrültem bele, de azt is hittem, hogy úgy járok, annak vagyok a küszöbén. De, barátom, nem lehet azt leírni, kimondani, minő állapotban voltam én; ez néha a szószékben fogott elő, képzeld állapotomat: egyszerre fejembe tódult a vér, a világ minden vashámora ott kalapált és elsetétűlt előttem minden, ez 10—12-szer rám jött napjában. Borzasztó napjaim voltak. És ez mind az aranyér volt. Már hála istennek, vége van évek óta. Minden szeszes és fűszeres italt és ételt távoztattam, sok vízzel éltem, fejemet, tarkómat, nyakcsigámat jéghideg vízzel gyakran mostam. Ezt merném ajánlani másnak is, ki ilyen bajban szenvedne.

De csudálkozol, hogy mért lopom én el a papírt tőled ennek leírásával? Igaz, csak most veszem magamat észre. De az átélt szenvedést elbeszélni, mikor már túl vagyunk rajta, oly igen hajlandó az ember, melylyel azon jó érzés következik, hogy már túl vagyunk rajta. VIRÁGREGÉIMET jó ha kaptad, jó lesz az is, ha fiam kapni fogja TOLDIT. Azt láthatod, hogy a VIRÁGREGÉK igen rosszúl van kiállítva; szertelen vékony papir, kis haszontalan formatum. Itt átalában *kicsinylik* azaz *keveslik*. De hiába! a hogy lehetett!

Az én óhajtásom is az, kedves Jánosom! hogy szeressük egymást igazán és sokáig; nekem van is reményem, hogy ez úgy leend. Talán engem is, akkor a mikor, feloldanak a tutela alól, és akkor aztán mondhatom neked, hogy Kazán lesz Nagy-Kőrös. Csókolunk ezerszer nőmmel együtt benneteket. Isten áldjon meg, igaz barátod

MISKA.

[142.] NAGY-KŐRÖS, deczember 4. 1853.

Kedves jó Miskám! Tegnap vevém leveleidet, a Nr. 1. és a Nr. 2-őt; hogy tehát meg ne hüljön a vas, rögtön válaszolok is rájok. Érinted a szüreti örömeket, (sub. Nr. 1.) lásd nekünk itt az sincs, mert itt tulajdonkép szüret sincsen, csak a szöllő*fejek* gépies leszedése, s *kádba* verése, hadd ázzék. A vidám puttonos, a kádak dobogása a nyomó sarkai alatt, az élénkség, vándorló zenebandák stb. mind ezek, legalább eddigi tapasztalásom szerint, ismeretlen dolgok itten.

Családi gyászotokban szíves részvéttel osztozom; annyival inkább, mert én is nem rég vesztém el egyetlen nőtestvéremet, egy szalontai középsorsú gazdaember nejét, s így már most senkivel sem állok oly közel viszonyban, minő fiú és apa-anya közt retrograd, vagy testvérek közt létezik. Én nem ismertem más testvért, ezen kívül, nálam sokkal korosabb volt, annyira hogy emlőjéből szoptam is (azt mondják) mint csecsemő; egyedül, testvérek nélkül, nőttem öreg jámbor szüleim körében: s hiszed-e hogy ennek eltörölhetetlen befolyása lett jellememre? Az a felfogás a mint én Toldi viszonyát anyjával, rajzolom, nem annyira *objectiv*, mint a közönség gondolja; ellenkezőleg a testvérgyűlölet egészen az, mert én testvéremet szerettem, bár nem annyira, mintha velem egykorú, s együtt növekszünk fel.

Írod: „egy pap barátom halálos beteg volt, s magam is néhány nap.“ Sajnállak, ámbár nem hiszem, hogy egészségi állapotod oly rossz lett volna, mint stilusod e helyen, melyből azt lehetne kivenni, hogy te is *halálos* beteg voltál.

Jókai rosszúl tette, hogy nem tudósított a felől, a miért panaszkodol. Azonban meglehet az egész dolgot

nem tekintette oly nagy bajnak, hogy vele téged megijeszszen. S ily szempontból menthető; mert semmi sem esik rosszabbúl az embernek, mintha minden csekélységgel zaklatják, ijesztgetik. Én azt hiszem, semmi sem lesz az egész dologból; miután úgy gondolom, hogy se Petőfiről se Kerényiről nem politikai dolgot írtál. Egyébiránt Marczi most jól kezdi magát viselni, a mennyiben nyiltan fellépett az „ifjú Magyarország“ insolentiája ellen, mely Vörösmartyt stb. egyszerűen skártba teszi. A felszólalásokat olvashattad a PESTI NAPLÓ-ban és DÉLIBÁB-ban: én magán úton annyit hallottam a botrányról, hogy T. K. a *Hauer* csárdában így nyilatkozott volna: „szegény öreg Vörösmarty, azt hiszem, maga is elismeri a *kuczkóban*, hogy kár volt neki annyi *ostobaságot* összeírni.“

Szász Károly a napokban jött vissza Erdélyből, hová özvegyen maradt édes anyja sorsát elintézni ment volt. Magával hozta ifjabb testvérét Gyulát, ki igen derék szál fiú s tengerészi pályára szándékozik. Tegnap előtt egy név napon (ott a hol te is voltál hasonló ünnepély alkalmával) sokat nevettünk Károlyon, ki ugyancsak főzte a boldogtalan Losonczit azon hiúságaért, hogy arczképét a HÖLGYFUTÁR-ral saját költségén kiadatta, mely lap maga is gúnyt űzött a dologból. Nevczetes volt a Varga szüretjén a tanárviadal, azaz birkozás Mentovics és a komoly Losonczi közt, mely alkalommal ez utóbbi, egy nagy homokdomb tetején keményen földhöz vágattatott, s midőn ezt nehezen szívelné s ellenfelét újra felhíná — ismét földhöz vágat*tatta*tott. Hasonló eset a világtörténetben csak kettő fordul elé: egyik a „Nagyidai czigányok“-ban

> De úgy vágta Mokrát Csucsuj a *homokra*,
> Hogy azóta mindig arról kódul Mokra.

A másik esetet a kis Tűkör jegyezte fel, illyetěnképen:

Kérdés. Hogy szenvedhették ezt a vitéz németek? *Felelet.* Igen nehezen; *miért is* a magyaroknak hadat izenvén, *azoktól* keményen *megverettettek*.

A legszebb pedig az volt az egészben, hogy a nagy számmal jelenlevő diákok egy másik halom tetején állva, a győztesnek diadalt ujjongottak.

Ily semmiségeket firkálok én neked, édes Miskám, mert gondolom, hogy nem esik rosszúl olvasnod, s mert úgy képzelem, mintha veled egy pipa-dohány mellett fecsegnék, időtöltés okáért. Kedélyemre az efféle szamárság derítőleg hat, s haszna is van annyi, mintha folytonosan panaszkodnám az irodalom sülyedése, az írók léhasága, a szerkesztők pimaszsága, a közönség részvétlensége, az időjárás komorsága, a tanárság kellemetlen volta, a pénz szűke, az élelmi szerek drágasága, a tél unalmas estéi, szellemdús társalgás nem léte, fejem és fülem zúgása, tyúkszemeim fájdalma stb. stb. miatt.

Nagyon meglehet, hogy engem épen az a betegség környékez, melyről írod, hogy téged annyira nyugtalanított: a kórjelek sokban hasonlók, de még sem egészen. Altesti bajokat, vagy derék fájdalmat én ez ideig még nem éreztem; annyi igaz, hogy a vérnek nagy hajlama van fejemre tólulni és főfájást okozni, s ez nem is új dolog nálam. Különösen reggel, ha fekvésből felkelek, érzem fejemet nehéznek. A hideg vízzel mosogatás észrevehetőleg használ, ezt mosdásnál tapasztalom, s ezentúl gyakrabban is fogom alkalmazni. A bor pedig jobban eltompít, mint máskor, s a helyen, hogy felderítne, komorrá, nehézzé tesz, bár kis mértekben igyam is. Ezért felhagytam vele, s könnyebben vagyok azóta.

Nőm, gyermekeim egészségesek, Laczi iskoláz, Juliska pedig komédiáz; több vele korűlbelűl egykorú leánykával a Jókai ÖRMÉNY ÉS CSALÁDJÁT akarják eljátszani, melyet magok vígjátékká alakítottak. E gyermeknek igen nagy szenvedélye van minden iránt, a mi *nem prózai;* s ez nekem nem kevés gondot ad, mert egy felől azt sem akarnám, hogy műveletlen maradjon, más felől félek, hogy ábrándozó lesz, s az élet prózai oldalába nem fogja tudni magát betanúlni. Midőn Pestről hazajöttünk, anyját egyszerre csak e határozott hangon ejtett szavakkal lepte meg: anyám én szinész leszek. Meglehet csak múlékony benyomást tett rá a nemzeti színház, de meglehet örököst. Ezért akarnám én, inkább a háztartási gondok felé vonni, de azokhoz, bár sok ügyessége, nem sok kedve van. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[143.] HANVA, deczember 18. 1853.

Édes Jánoskám! Láthatod e megszólításból, hogy most igen neki gyűrköztem szépen írni hozzád; olyan szép egyenes betűket tettem, hogy ha a 24-ik sorban is olyat tennék: boldogság volna. A mellett vigyázni fogok: hogy ismét halálos beteggé ne tegyem egy napra magamat, mint a múltkor. Én ugyan feltettem már régen rólad annyi barátságot: hogy engem mindenek felett rossz levélírónak tarts; hiába, nem születtem rá, nincs hozzá geniusom. Én igazán olyan össze-vissza fejezem néha ki magamat, hogy okos ember bolondnak tarthatna; hanem én azzal mit sem gondolok. Képzeld azt a commoditást: nem gondolkozni, mikor az ember ír;

én úgy vagyok vele, ha levelet írok. Igaz, hogy ez a tulajdona megvan a mostani írók legtöbbjének is, kik aztán munkáikat ki is nyomatják, de bármennyin bírjunk is azzal, én azt nagy erénynek tartom. Haviról hajdan, — mikor még te csak nagyszalontai jegyző, vagy legfölebb titkos versíró voltál — azt írták a lapok: hogy *hang nélkül énekel;* ha eszembe jut, mit tiltottak be tőlem legközelebb a Délibáb-ban: nem utolsó mesterségnek tartom *gondolat nélkül írni:* ezt nem tiltják be, ne félj; a szerkesztő csak úgy meghonorálja, a publicum pedig soha sem veti szemedre, mert hisz az jobb és balkeze közt nem tud különbséget tenni. (Van-e a világon oly ostoba publicum, *versre* nézve, mint ez a miénk? én nem hiszem.) A jövendő pedig és a halhatlanság — ez soha sem volt gyengém.

Ad vocem Délibáb. Jókai még is rosszúl tevé, hogy nem tudósított, mert hiszen elébb-utóbb csak megtudja az ember az ilyen dolgot. A „fiatal Magyarország" dolgain örűlök; most már szeretem, hogy az őrültségbe ment át ez a historia; culmináltak, majd csak megtérnek már.

Mennyire szeretlek én téged, édes Jánoskám, hogy nekem könnyű, felvidító historiákat és pletykákat beszélsz. Ez engem igen mulattat. Derék, hogy M. odavágta L—yt. Hajdan mikor a kályhalyukban regényeket olvastam, — mert a te jó barátod valaha a kályhalyukban tanulgatta meg leczkéit — rettenetesen haragudtam, ha nem az ölte meg a másikat, és nem úgy dőlt el az egész regény processus, mint a kit s hogyan én akartam. Elbeszélésed elején lélekben mindjárt M. mellé álltam; együtt küzdtünk s forgattuk Losonczyt, s azt hiszem, hogy az én rokonszenvem is segített neki föld-

höz csapni; igaz, hogy ez sokkal elébb történt, mint én tudtam, de, — de az semmit sem tesz.

Mentovicsnak add át ezt a három előfizetőt, vagyis inkább a pénzét. Nőm szíves bocsánatot kér töle, hogy többet nem szerezhetett. (Az egész dolog pedig így áll: Ha megfeszűlsz sem kapsz itt egy praenumeranst se, még én sem kaptam VIRÁGREGÉIM-re egyet is az egész ekklézsiában; hanem egyre *én*, másikra *nőm*, harmadikra *fiam* praenumerált, de ezt valahogy el ne mondd M-nak.)

Ad vocem vers! Jánoskám! írasd le a Nők Könyvéből az ÖREG SZOLGÁT és küld el nekem; valamint ha megkaphatnád ilyen czímű humoristicus versemet: AZ ÉN LAKÁSOM, azt is megköszönném, a HÖLGYFUTÁR-ban jelent meg tán 1851-ben, ha jól emlékszem. Szükségem lenne rájok, tán könyvben még ki nem adott verseimet írom össze. Hé! gondolkoztam már róla: nem tenne-e már egy jó kötetet a te apróbb verseid összege? Aligha nem. Én legalább azt hiszem. Nem lenne jó kiadnod? Ha kapnál érte egy pár garast: az is jobb lenne a semminél.

A múlt héten voltam Miskolczon. Nehezen juthattam el; szeptember közepe óta jár folyamodványom a passusért Kassán; lejött végre s szólt 5, mond öt napra; Miskolczon csendőrtöl csendőrhöz utaltak, visáltak, stempliztek, superinspiciáltak; szóval: mentsen isten az ilyen útazástól. Lévay beteg, olyan, mint az árnyék. Igaz barátod

MISKA.

[144.] NAGY-KŐRÖS, február 13. 1854.

Kedves Miskám! Tökéletes igazad van: e hanyagság, mit a levélírásban vagyis *nem*-írásban elkövetek, már plusquam disznóság. De vigasztald magadat, hé, nem csak te vagy, ki válaszomra vársz, — körülbelűl tízen vagytok hasonló állapotban, mert én halomra gyűjtöm a levelet, mint a szalontai levélhordó czigány, s akkor adok túl rajtok egyszerre, midőn már egész tarisznyára való összegyűlt. Oka pedig ennek nem annyira az elfoglaltatás, s hála istennek, nem is annyira a betegség, mint az áldott restség, ha ugyan ez már magában is nem egy neme a kór állapotnak.

Ergo: a három előfizetési díjat, melyet Mentovicsnak küldöttél, mely iránt én recepissét írtam alá, s melyet rögtön kézbesíteni el nem mulasztottam ..... ezennel forma szerint eltagadom. Se láttam, se hallottam, nem tudok róla semmit.

Az ÖREG SZOLGÁT lemásolva, az ÉN LAKÁSOMAT (respective: *a te lakásodat*) pedig a HÖLGYFUTÁR-ból kimetszve, ihol küldöm. Az utóbbit Laukának egy verse is kiséri .... ez neked tiszta prófit; mert ha leírom, ez utolsót bizonyosan nem kapnád. Mindegyik jó lesz köpenynek eső után, mert, úgy hiszem, ünnep után kántálok velök; miután hallom, hogy verseid már sajtó alatt nyögnek. *Sed salvari animam.*

Hogy valahára fogott rajtad a szép szó; hogy iparkodol szebb betűket s egyenesb sorokat írni: azon örűlök rettenetes: de ördög vigye calligraphiádat, ha annyi papírt ellopsz vele, hogy egész levél helyett csak felet küldsz. Azért, édes öcsém, ne törd magad oly nagyon a szépírással, vagy tartsd azt a szerkesztők számára;

nekem pedig írj, mint eddig, csúnyán de tömötten; mit bánom én, ha úgy összehányod is a betűket, mint a nyomda fiókjában hevernek, küldd ide, majd kiválogatom én. Hogy pedig *„gondolat nélkül“* írj, azt, fiú, *te* meg ne próbáld, nem vagy te vad zseni, hogy azt tedd.

A mi az én apróbb verseimet illeti: nem hiszem, hogy belőlök egy kötet kitelnék; de meg kevés jó van azok közt. A kiadásról még nem gondolkoztam; azonban privát mulatságomra hozzáfogtam őket egy bekötött könyvbe írni; elkezdtem a nyáron; eddig-elé vagy ötöt le is írtam belőlök. Ha így halad a munka, nem soká bevégzem s akkor majd meglátom, hogyan veszik ki magukat egy csomóban.

Irhatnék én eleget .... a divatlapok majd meg ölnek: de nincs kedvem. A balladára tőlem bízvást pályázhatsz.

Ölelünk, csókolunk mindnyájan, mindnyájatokat!

Igaz barátod

Arany János.

Utóirat. Büntetésből kapsz ily rövid levelet.

[145.] Nagy-Kőrös, április 22. 1854.

Kedves barátom Miska! Hogyan esik az, hogy válaszodat utóbbi levelemre, már *hónapok* óta hiába várom? Megszidnálak, de félek, hogy igazságtalan lennék irántad, mert nem teszem föl rólad, hogy merő lustaságból ily hosszúra terjedjen hallgatásod, azt pedig épen nem hihetem, hogy irántam hűlni kezdenél, mert arra okod nincs, s ha volna, azt nekem tudnom kellene, mi-

előtt így megválhatnánk. Azt kell tehát gondolnom, hogy körülményeid oly nyomasztók, mikép arra sem érsz, hogy pár sorban engemet értesíts; azt kell hinnem, hogy megtört kedélylyel az egész világtól — s benne tőlem is elfordultál; hogy betegség ágyba szegzett, meghaltál, vagy nem tudom, mit.

Mert lásd, ha az ember él, igyekszik annak, legalább barátja irányában, jelét is adni; példa vagyok rá jó magam, ki nem tűrhetvén tovább *deczember* óta tartó hallgatásodat, már *másod* ízben sürgetlek; közelebb pedig az *asztaltól* is meg fogom kérdeni, mit csinálsz. Mert a bűbájos asztal csakugyan megmondja, a mit ő tud, s E. Gábor naponkint correspondeál rajta Petőfivel, kihez most kedden nekem is volt szerencsém, akkor nap Pesten lévén. Sándor igen jól emlékszik rólam, furcsa is volna, ha nem tenné azt. Tréfán kívül, az egész oly bolond historia, mit könnyebb kinevetni, mint megfejteni, azért korunk tudósai az első útat választották. De, ha *magad*, rátéve kezedet az asztalra, *csupán gondolnád* a kérdést, s az írott felelet *mégis ráillenék* arra, akkor szintoly furcsán érzenél, mint hasonló esetben én érzettem. No de hagyjuk ez ostobaságot, melyről kiki csupán *magát* győzheti meg, de mást, még legjobb barátját, testvérét, nejét, apját sem.

Kevésbe múlt, hogy Pest helyett Hanvára nem rándulék most ünnepkor, csupán az tartóztatott vissza, hogy nyolcz napi vacatióból, jövet-menetet belétudva, alig maradt volna egy pár nap együttlétünkre, s az mit ér? — Jól is tettem, hogy honmaradtam, hátha megbotoztál volna ott.

Igen, te Miska! Május 1-jétől megszűnik az ostromállapot: használ-e az neked valamit? Én helyedben folya-

modnám akkor, mert az az internatio alkalmatlan egy dolog: hátha akkor szelídűlne az irányodban épen szükségtelen szigor. Mert tőled s tőlem ugyan Omer basa azt teheti, a mi neki tetszik, s ha a forradalmat Gräfenbergben töltötted el, most bizonyára te nem fogsz azt csinálni. Nincs-e valakid, a ki éretted magát közbevetné?

Ezt pedig önzésből tanácsoltam, minthogy a nyári szűnnapok egy részét (ha ugyan barátságunk föl nem bomlott) Hanván akarom tölteni, és szeretném, hogy akkora teljesen szabad légy. Az én beteges kedélyem, a te víg körödben remél gyógyulást. Meg is teszem, ha addig el nem visz a manó.

Említém, hogy ünnep keddjét Pesten töltöttem. Ne gondold pedig, hogy valami új dologgal rukkoltam elé: pár csizmát s egy kabátot venni mentem, — mégse vettem a drágaság miatt, inkább járok mezítláb és foltosan, mint költőhez illik. Mellékesen egy *g'schäftet* csináltam Toldi Estéjé-vel, (miután a második rész elkészültét magam sem győzöm várni) egy kissé kitoldozám, borzas haját megsimítám, s Heckenastnak repraesentáltam. Ad érte nyolczszáz frtot. Nincs reménységem, hogy a közönség enthusiasmussal fogadja, még akkor sem, ha az elsőnél rosszabb nem volna: mert annak mindegy; mikor a népies nagy divatban volt, akkor Toldi és Kinizsi egy niveaun állt előtte; most, hogy némi csömör kezd mutatkozni, még a Petőfi népdalait is meg fogja vetni. A mint a divat hozza magával. Ott lehetnek aztán a kritikusok dicsériadjai, kik (köztünk legyen mondva) nem sokkal értenek jobban a poésishez, mint a közönség, vagy plane Török János, ki rőf számra rendeli meg a verset.

Pestnek irodalmi világa nem sokat ér. Néhány szegény legény lézeng ott fel s alá, pénz, erély s tehetség nélkül. De kiadókban nincs hiány, vállalat mindennap tíz, hogy másnap megbukjék. Experimentumok mindenütt, ész és eszközök nélkül: mint hajdan a politikában. Valóságos magyar tempó.

De nem úntatlak tovább jó Miskám. *Verseidet* láttam Pesten, bizony szegény kiállítás! Mintha birkatenyésztésről volna írva 1819. *Apropos!* Múlt hóban a vasúton egy kis átalag bort kaptam: nem te küldted? vagy nem tudod, ki? Nem Vadnai? — Nincs annyi lelkem, hogy végére tudjak járni. Tiszai gőzösről tették a vasútra, aviso nélkül.

Az én fejem még is zúg néha, de már megszoktam, s nem csinálok rémképeket. Ölellek és csókollak, drága Miskám, barátod

A. JÁNOS.

[146.] HANVA, május 1. 1854.

Nem vagyok biz én, édes barátom! sem beteg, sem holt! az életútálat sem bánt ez idő szerint olyan nagyon, bár, hogy nagyon szeretném a világot, abból semmi sincs; hanem nem írtam, nem akartam írni, mert *nehezteltem rád,* nehezteltem mondom, mert legutóbbi leveled olvasása után többé nem neheztelek, de, isten engem úgy segéljen, komolyan *haragszom!*

Verseim írván össze, szívesen kértelek egy kis segedelemre, miután itt a környéken egy pár versemet semmi módon megkapni nem tudtam. Hozzád fordultam, ki hozzám *legközelebb* s *legtávolabb* vagy. Hogy kérésem teljesíted, reméltem, de csalatkoztam. Azonban szépen

megvigasztalsz, midőn sürgetésemre kénytelen vagy felelni; megvigasztalsz ekképen: „Vigasztald magadat hé! nem csak te vagy, ki válaszomra vársz, körülbelől tizen vagytok hasonló állapotban.“ Tudom én azt, hogy elkésni a válaszszal, még nem szentségtörés, mindenikünkön megesett s esik akarhányszor, de a baráti érzelmek kicserélése közt, és a közt, ha valami segítségre hívnak fel a lehető leggyorsabban, van egy parányi kis különbség. Hogy pedig tíz magamszőrű quantitásu s qualitásu embered van, azt nem tudtam, okom volt némely leveledből mást gondolni. Én nem vagyok ily bővében a jó barátoknak s nekem nem nehéz a választás tíz vagy száz közűl, kinek írjak legelsőbb? Nem írtam hát, hogy időd legyen kilencznek válaszolni, mert hiszen ha *egyre* sem felelhettél, még kevésbé tehetted azt, ha azóta háromszor, négyszer írtam volna levelet.

Azonban jerünk tovább és *paulo majora canamus!* Legutóbbi leveledben van egy-két kifejezés, melyet óhajtottam volna soha nem hallani; nevezetesen: „a nyári szűnnapok egy részét (ha ugyan barátságunk föl nem bomlott) Hanván akarom tölteni“, tovább: „nem hihetem, hogy irántam hűlni kezdenél, mert arra nincs okod, s ha volna, azt nekem tudnom kellene, mielőtt így megválhatnánk!“ — János! micsoda beszédek ezek? Te lehetőnek tartod a megválást? Azért, hogy hanyagságodért egy-két havi hallgatással önként megbűntetni akarlak, már hűlés, megválás, barátság-felbomlás? A kit én szeretek, attól nem szeretem az ilyen beszédeket. Rosszúl, igen rosszúl esett beszéded, nem csak nekem, de nőmnek is. Mi sem történik köztünk, s imé boldog isten! minő kifejezések. Én azt hittem, engedd tovább is hinnem, hogy soknak, igen soknak kell köztünk

történni vagy kellene, míg ide jutna a dolog. — Ime láthatod, hogy többé nem neheztelek; neheztelésem elnyelettetett haragom által, mert igen rossz ember vagy, rossz pillanatokat szerzettél nekem, meggondolatlan nem is tudom, mid által.

Csak egyetlen egy eset van, János! hogy neked megengedek, t. i. ha szavad beváltod és hozzám *jösz* Fájdalom, ismét nem írhatom ezt, *jöttök;* feleségemmel hosszasan tanácskoztunk, hogy lehetne benneteket együtt és egyszerre látnunk. Azonban ismét baj van; először nem tudom az ostromállapot megszünése mennyiben hozott nekem jót; folyamodni fogok a főnökhöz vagy Kassára s mindent elkövetek. Másodszor, abban a csendes öreg házban, melyről én neked írtam valamikor, nem fogadhatunk többé benneteket, e napokban abból végkép kiköltözünk; az egyház építkezni akar részemre, zsellérségre szorúlunk; hol lesz? hogy lesz lakásunk? még magunk sem tudjuk. Így kellő kényelem nélkül sem nektek, sem nekünk nem lenne az az együtt lét, minek lennie kell és *lesz* is. Elhatároztuk tehát, hogy míg házunk fel nem épűl, nem látunk szivesen fészkestől; pedig, te semmire kellő ember, mint szeretnénk mind a négyeteket *kebelünkbe* fogadni!

Mondom: nem tudjuk hogy lesz és hol lakásunk? De egyet tudok bizonyosan, t. i.: nekem lesz becsűletes, csendes, kényelmes egy szobám; hol mi ketten szépen megférünk. Neked tehát el kell jönnöd! El kell, törik-szakad! Tanúld meg az útat Hanva felé, aztán később ide röpíted családodat. Igérd meg ezt nekem most, és teljesítsd majd annak idejében: úgy szívemből megengedek! Máskép sem magamat, sem levelemet nem látod ez életben. Elgondolván az úgy nevezett *bajt,* ha csupán

nemakarás vagy restség miatt elmaradsz tőlem: megátkozlak! Még a legrosszabb esetben is lesz kirándulásunk: Murány vára, az agtelki és sziliczei barlang, a híres hámorok, egy pár kisebb fürdő stb. aztán saláta, rántott csirke stb., aztán még ma elteszek számodra vagy nyolcz csomó legfainabb három éves dohányt. — Csak jőjj, jőjj!

Örűlök, hogy Toldi ismét szerzett és *vívott ki* számodra egy pár garast; ez is jó. Mi fogadtatását illeti, könnyen bekövetkezhetik, a mit sejtesz; olvasók és criticusok egy húron pendűlnek. Boszantott, hogy a Nagyidai Cziganyok-at olyan komoly pofával kezdték olvasni, mintha legendát írtál volna Farahó népéről; boszantott, hogy benne Toldi fenségét és komolyságát várták, és persze hogy megcsalódván nem ők, de te lettél az oka. Azonban én még is azt hiszem, hogy nem lesz okod panaszra.

Hogy *Verseim* rosszúl néznek ki, elhiszem; iparczikké válik az a pesti kiadó urak kezében. Aztán van lárma az irodalom iránti buzgóság, vállalkozási szellem s más historiáról. *Gschäft* semmi más, pénzhalászat!

Ha eljősz és megmutatod, elhiszem az asztalírást. A bort nem tudom ki küldte? Mindenesetre okosan tette. Úgy! kijöttek-e már a Mentovich versei?

Válaszodat várom! A kedves komámasszonyt nőmmel együtt a legforóbban üdvözeljük; gyermekeidet csókoljuk, mindnyájotokat ölelünk. Isten áldjon! Barátod

Miska.

[147.] NAGY-KŐRÖS, május 8. 1854.

Nem addig van az, Miska! már most én haragszom, és nem úri magad, pro primo azért, hogy nehezteltél, pro secundo, azért, hogy haragszol. Mikor írtad nekem hogy *sietve* kellenek a versek? Idézem leveledet, sőt, ha kivánod, másolatban is megküldöm 30 kros bélyegíven, hitelesítve szolgabíró által, mert az eredetit nem adom, azt megtartom, bármily pimasz legyen is, lomnak íróasztalom fiókjában. Érted-e: lomnak. Tehát ezt írja nekem Tompa Mihály ő tisztelendősége deczember 18-áról Anno 1853: „Ad vocem vers. Jánoskám! „irasd le a Nők Könyvéből az ÖREG SZOLGÁT és küld(d) el nekem; valamint, ha megkaphatnád ilyen czímű humoristicus versemet AZ ÉN LAKÁSOM, azt is megköszönném, a HÖLGYFUTÁR-ban jelent meg, tán 1851-ben, ha jól emlékszem. Szükségem *lenne* rájok, *tán* könyvben még ki nem adott verseimet *írom össze.*" Hol itt az a *sürgető* szükség? A *tán*-t olvashattam annak? Hisz én három éve hogy köttettem egy könyvet, melybe apró verseimet össze akarom írni, s még nem írtam bele nyolczat. Gondolhattam-e én, hogy a te *tán*-od alatt már a betűszedő rejlik? Mindazáltal egy kevés procrastinatio után teljesítettem kivánatodat. AZ ÖREG SZOLGÁT saját körmeimel írtam le, a másikért felhánytam egy kazal bekötetlen s rendezetlen HÖLGYFUTÁRT, feláldoztam egy számot, kiollózván belőle az illető verset; melynek hátán még pro superabundanti, Laukától is volt egy rigmus. És te, háládatlan, méltánylod az én fáradozásomat? Nem! — Te szuszogsz, neheztelsz, duzzogsz, morogsz, zsémbelsz, pörölsz, osztozol, czivakodol, veszekedel! Ezért menjek én hozzád? Nem én, ha Czegléden laknál sem!

Hogy a tíz collegával (kik veled együtt levelemre várnak) együvé tettelek, az is nagyon szúr. Egresi Gábornak azt írta egyszer az asztal, midőn tőle túlvilági dolgokat kérdezett: „Te nagyon bölcs ember vagy, Gábor!“ Én is olyan formát mondhatnék neked. Te abból, hogy nekem vagy tíz levelem van írnivaló, azt okoskodád ki, hogy tehát én e tízzel egy színvonalra helyezlek. *Tettel* mutattam ellenkezőt, mert a tíz közűl csak *neked* válaszoltam akkor, a többi vagy későbbre, vagy végkép el is maradt. Ha te egy tréfás kifejezést mindig így elcsűrsz-csavarsz, akkor nekem a L . . . y collegám s költőtársam levélstilusához kell folyamodnom, mely így hangzik: „Tekintetes úr, tisztelt collegám s barátom! — Azon érzelmek következtében, melyek engem *Hozzád* csatolnak stb.“ — Én a tizes számmal csak roppant elfoglaltatásomat akartam értésedre adni; miután az *igazi mentséggel*, — t. i. hogy kedélyem levert, szellemem tunya, minden foglalkozásra, sokszor még a levélírásra is röst, — hogy ez állapot rajtam csaknem mindennap megújúl — *magam* is, *téged* is terhelni nem akartalak.

Azért, jó fiú, most, ha valaha, tarthatni tőle, hogy még összeveszünk. Mert hogy te igen érzékeny, igen kényes vagy némely dolgokra, azt én rég tudom; de míg az én birka jámborságú kedélyem megvolt, könnyű vala a differenczialis pontokat kikerülnöm. Most, mikor én talán még érzékenyebbé váltam, te légy az okosabb, s ne csinálj ennyiből: . . . . ennyit: . . . . . *) Képzelem, minő commentárral adtad elő nődnek ártatlan

*) Az eredetiben e helyeken egy kis köröm s egy izmos ököl van rajzolva.

kifejezésimet! Kedves komámasszony! Ne higye ám mind azt, a mit Miska mond, mert ő haemorrhoidalis ember, az ilyenek pedig (magamról tudom, mert velem is el akarják hitetni, hogy az vagyok) sokszor sárga üvegen nézik a világot. Azt higye, a mit én irok, t. i. hogy emlékezetök oly kedves nálunk, mint senkié. S ezzel vége a polemiának.

Örvendek az új parochiának. Érem-e azt, hogy benne vendéged legyek? Csak boldog egy falusi pap! Bezzeg nem építnek minékünk, hanem hurczolkodunk, mint a czigány, minden tavaszszal. Most is úgy megsajnáltam egy collegámat (vagy benne magamat) látva, hogyan sétál szent György reggelén, egy podgyászos kocsi után, magas kalapban, Zrínyiben. Ezt itt csak a professor és zsidó teszi. Semmit sem óhajtok inkább, mint szegény szalontai kunyhómat, hogy ott megint oltogathassak *procul negotiis.* Ez sem falu, sem város — mindeniknek csak rossz oldalát bírja. Nincs egy talpalatnyi kert, föld — s az ember ha száz évig itt lakik sem szerezhet semmit, oly drága a fekvő vagyon. Én azt mondom, e harmadfél esztendő ölte meg az én kedélyemet.

De már majd nagyon savanyú is leszek. Isten áldjon meg, édes miskám, szeressük egymást ezután is; mindenek felett pedig ne *neheztelj* meg, hogy most nevedet kis betűvel találtam írni. Barátod

Arany János.

[148.] HANVA, május utólsó napján 1854.

Édes Jánoskám! Leveledet vettem már jó régen s igazán megvallva, sehogy sem voltam vele megelégedve, mind a mellett is hogy egy helyesírási hibámat nagylelkűen megcorrigálsz. Nem szólok most arról, hogy bizonyos érzékenység felől te, épen *te* minő igazságtalanúl beszélsz, valamint arról sem, mennyiben lettél te azóta érzékenyebb vagy érzéketlenebb: elég az hozzá, hogy én jelenleg még e lapot sem írom tele. Először azért, mert néhány nap óta ma kelek fel először (ne ütközzél meg, hogy már kétszer van az *először*) az ágyból, erős hideglelés kínzott egy darabig, azután más egyéb, szóval most, ha már nem beteg is, de beteges vagyok; s nincs sem kedvem, sem erőm akár enyelegni akár veszekedni. Másodszor: ez a tárgy olyan fontos, hogy kár volna csupán levelezés, noták, és ultimatumok útján végezni el; jőj magad és tépjük meg kedvünkre egymást. Addig isten áldjon meg a tieiddel együtt, igaz barátod

MISKA.

[149.] NAGY-KŐRÖS, június 11. 1854.

Kedves barátom! Különös érzelmek közt fogok tollat. Nem tudom, mikép válaszoljak leveledre, hogy válaszommal „meg légy elégedve.“ Úgy látszik, nem találom többé el a hangot, melyen hozzád szólnom lehet. Komolyság, tréfa, gyermekesség egyaránt sért, ha tőlem ered. Ártatlan kötődésem előtted egy pedántnak kicsinykedése, a ki „helyesírási hibáidat nagylelkűen! javítgatja.“ Értem, és fáj. De én nem csak most lettem ily pedánt. Vedd elő régi leveleimet: azokban százszor

annyi kicsinykedést fogsz találni: miért nem nehezteltél akkor? Vagy a tieidben nincsenek-e affélék? Mihály, Mihály! hidd el nem az én írmodorom, hanem valami egyéb változott meg.

Leveledet olvasva, azt kelle hinnem, hogy ez „ultimatum"-képen van küldve. Sokáig haboztam, nem lenne-e jobb „a mi benne keserű van, elnyelni" és hallgatni. De nem tehetem. Enyim volt az első szó — enyém legyen.... ha szinte az utolsó is. De nem! ennyire még talán nem mentünk, isten nem adja azt!

Verseidről, melyeket a napokban .olvastam, egy *hozzájok méltó* bírálatot akartam dolgozni: szerencsére megelőzött Császár. Szerencsére mondom, mert ki tudja, mikép fogtad volna azt is venni, *tőlem,* és *most.* De meg nem is vagyok gyakorlott bíráló; bakot lőhettem volna.

Bocsáss meg, hogy most, mikor lábadozó állapotban vagy, efféle dolgokkal úntatlak, vagy keserítlek. Isten látja lelkemet, többet szenvedek én miattad. Tudom, hogy jelen soraim ismét egy sereg félre-értést fognak szűlni. El vagyok rájok készűlve. Az is meglehet, hogy nem válaszolsz. Ha még ezt kellene is megérnem: jól esik, ezúttal kimondhatni, a mi szívemen fekszik. Én *tudva* meg nem sértettelek. Mindazáltal bocsáss meg, ha akaratom ellen sérteni látszottam, ha enyelgésem helyén kívül talált, ha szavaim nem voltak kellően választva, s nem azt fejezték ki, a mit én akartam. Énnekem a *hét* év emléke holtomig kedves fog maradni — én büszkén, örömmel — bár a fájdalomnak nem minden vegyűlete nélkül fogok visszagondolni az egykori hármas — majd kettős szövetségre, melytől, ide s tova elszigetelten állok. Regény, hamis pathos, úgy-e?

Isten áldjon meg, édes Miskám. Légy jobb, — vesd ki szívedből a keserűséget, — légy oly jó, mint egykor valál. Úgy — de *csak* úgy — meglátogatlak, úgy öröm lesz veled találkoznom; de „veszekedni" azaz hogy „igazán" veszekedni, nem megyek hozzád. Akkor ismét kijavítom, de minden „nagylelkűség" nélkül, sajtóhibáidat, megrovom calligraphiádat, krumplihoz hasonlítom háztelkedet, szóval ismét oly ostobaságokat írok mint ezelőtt. Addig pedig tartson meg az isten, kedveltjeiddel együtt! Barátod

Arany János.

[150.] Hanva, június 17. 1854.

Édes kedves barátom! Sietek leveledre válaszolni; s szeretném, ha mihelyt megírtam, azonnal kezedbe nyomhatnám, mert azon néhány napon, míg levelem kezeidbe jut, elhiheted: hogy nem fogom magamat kellemesen érzeni.

Nem tudnám megmondani: a fájdalom vagy szégyen volt-e bennem nagyobb, midőn soraidat olvastam? Hogyan jutottunk mi ennyire? van-e ok, hogy ilyen hangon beszéljünk egymással? szabad-e nekünk egymást nélkülözni. Nem a legnagyobb lelki nyomorúság volna-e nem barátok lenni s egymást nem szeretni többé??

Nem, nem, édes barátom! mi vagyunk és maradunk azok, kik valánk! Én örömmel elösmerem, hogy én kezdettem sületlenkedni, hogy olyat *vártam* tőled, mit nem *kértem*, bár bona fide, mert én azt gondoltam a versek rögtöni elküldetését kértem.

Ne kivánd tőlem, hogy a dolog részleteinek taglalásába bocsátkozzam. Ördög tudja: hogyan változott

köztünk a hang mindig komolyabbá. S miért? *semmiért!* Ha összezörrenésünk okát kérdezné valaki: isten úgy segéljen! én nem tudnám megmondani, de úgy hiszem, te sem. Azért édes Jánoskám! ne fájjon semmi; s felejts el mindent! annyival inkább mert utolsó levelem, melyben írom hogy „jőjj el s tépjük meg kedvünkre egymást ultimatumok helyett", esküszöm neked, hogy már az enyelgés hangja volt; igaz, beteg voltam, tán nem úgy fejeztem ki magamat, mint akartam. Aztán, édes barátom, hidd el, végetlen sokat tesz a hang, az arcz, mely a szavakat kiséri, s melyet a papír visszaadni nem bír. Én részemről elfelejtem az egészet, el minden epe s utógondolat nélkül, erre esküszöm neked, s átkozott legyek, ha bennem csak egy hűtlen érzés is volt, s csak távolról is gondoltam törésre. Durczáskodtam, -- megvallom — szégyenlem és fájlalom, mert sok bajom van nekem is, ne csodáld, hogy ilyen vagyok!

Azért, édes Jánoskám! jőj csak jőj! győződjél meg személyesen ezekről, a miket írtam; most már nem elég a levél, kezemet kell szorítnod s szemembe nézned, hogy elhidd, mikép meg nem változtam; s ha most már e meggyőződésért jönnöd kell, — mint úgy is van, — úgy még jó, hogy történt ez a kis fergeteg. Ki tudja, láttalak volna-e máskép.

Én csak e feltételt teszem, *jőjj hozzám*, s az általad irandókat feltétlenűl elfogadom. Ne beszélj keserűségről! érezzem azt éltem fogytáig, ha valaha irántad érzettem. Ne beszélj hét évről és utolsó szóról, erről hallani sem akarok. Bocsáss meg egy aranyeres embernek, a ki még azon felűl barátod is lesz örökké; nekem részemről legkisebb megbocsátni valóm sincs.

Tehát meg vagy-e elégedve velem? Igen-ed a legboldogabbá tesz. Hidd: ez épen olyan hamis pathos, mint a tied. A leveleket, ezeket az ominosusokat hozd el, kicseréljük, elégetjük, emléke se maradjon.

Több szót ne várj tőlem; fogadd lelkemet!

A bírálatra nézve: én igen tisztelem Császár vonzalmát irántam, de sajnálom, hogy nem fogott fel, vagy figyelemmel sem olvasta át verseimet. Én únom azt a „megzendült ismét a tavasz madarának bájdus éneke"-féle bírálatot. A locus communisok s phrasisok nem teszik a bírálatot, azért biz én szerettem volna ha pl. a Pesti Napló tárczájában megbírálsz. S azt hiszem, szavad többet használt volna nekem mint a Császáré (maradjon köztünk, hálátlanság lenne e nyilatkozat róla, mihelyt fülébe menne). Azért, ha készen vagy vele: ki vele; *nem foglak félre érteni,* ebben már most bízhatsz, jobban mint valaha. De ha elmarad is bajaid miatt: ne tarts a sarkalástól. Sokhoz hozzá szoktam már én!

Mi élünk csendesen. Az a bajom, hogy sokat mérgeskedem, még feleségemre is. Hiba, mert nem érdemli. Kis fiúnk megvan, igen kicsiny, de eleven. Beh boldog vagy, hogy olyan szép két nagy gyermeked van már. Csak a házunk lenne már hamar készen! szeretnénk együtt látni benneteket. Én most zsellérségen lakom házunk felépültéig, de marhánk, kamaránk, kertünk a régi helyen maradt. Ez egy kis baj. Szívesen üdvözlünk csókolunk mind négyeteket, változhatlan barátod

Miska.

[151.] NAGY-KŐRÖS, június 23. 1854.*)

Így, így szeretlek én, édes Miskám; az az nem is így; hagyjuk a recriminatiokat, a mea culpákat, s valljuk meg, hogy bolondság volt az egész. Arról biztosítlak, hogy a mily nehezen szoktam szert tenni „igaz“ barátra, ép oly nehezen bocsátom ki körmeim közűl: tehát efféle csekélység köztünk szakadást soha sem tehet.

Abban tökéletes igazad van, hogy a hűtlen papir nem egyszer fekete színben mutatja a legpirosabb gondolatot. Aztán meg, ha az ember barátjával együtt van, s látja, hogy az komor, levert stb. megkiméli időtlen élczeitől: de a levél oly pillanatban kaphatja, midőn legkevésbbé sincs hangolva a tréfa elfogadására; s ilyenkor fáj a csiklandás. Mindazáltal én ezentúl sem fogok neked bőjti predikácziókat írni, mert a correspondentia nekem élvezet, felüdülés, felderülés. Ezt én sokszor (bocsáss meg önzésemnek) nem kevésbbé teszem magamért, mint érted. Azt vélem, hogy egy órán kicsevegtem veled magamat, s ez úgy megenyhít.

Egyébiránt én most már sokkal vidorabb vagyok. Fülzúgásom ugyan még eléjő néha, tán sohasem is hagy el végkép: de már nem csinálok belőle rémképeket, — mert eddig is ez volt a főbaj. Hogy afféle nyavalya volna mint te gyanítád, s már magam is hinni kezdtem, azt sem merném állítani: semmi alhasi bajokkal nincs kapcsolatban, pedig már szinte egy éve az első rohamnak. Vérbaj mindenesetre, néha, mikor rosszúl fekszem, igen nyugtalan álmaim vannak, milyekkel ez ideig ritkán vesződtem; de ez nagy ritkán történik, s a baj egyáltalában tűrhető. Kivált ha foglalkozásban, mérsékelt

*) Eredetije a Tornallyán őrzött Tompa-reliquiák között.

munkában szórakozást keresek: akkor igen jól érzem magamat. Reményem van a nyári szünet alatt valami nagyobbat állíthatni elő; mert nem szeretném, hogy már bevégeztem légyen irodalmi pályámat. Mindazáltal egy csöppet sem erőtetem a dolgot, mely erőtetve úgy sem megy.

Iskoláink július fogytáig bevégeztetnek, tehát augusztus és szeptember a szűnidő. Már ha családostól nem lehet, magam is csak elrándulok hozzád; arról azonban nem állok jót, hogy az itt lakó bikficzek közűl valamelyik hozzám nem csatlakozik. De az nem baj, olyan embert nem viszek, a kit te szívesen nem látnál, aztán meg nyügőzve (genirozva) lennél miatta. Legfölebb Szilágyit; kinek sohasem jutott volna eszébe, a Nők Könyvét Mentovichtól elzsarolni s neked megküldeni, ha én folyvást nem zaklatom, s impertinentiáját szemére nem hányom. Ez a Sándor jó bolond fiú; te tán nem ismered annyira, hétköznapi pongyolájában, mint én: e szeretetre méltó pongyola a könnyelműség, minden hibái s erényei kútfeje. Jó, mert nem tud rossz lenni, s rossz, mert nem képes jó lenni: ebből áll jellem vegyülete.

Mentovich épen ma kapta az örömhírt, hogy a Szárazlombok, melyeket a pesti politia Bécsbe küldött néhány gyanúsnak hitt versért, csakugyan kiszabadultak. Nagyon meg volt ijedve, mert a nyomdaköltség a nyakán volt, és többnyire csak aláírói valának. Egyébiránt én olvastam a kéziratot: abban kormányellenes mi sincs, hanemha ily általános kifejezések: „hazaszeretet“ stb. Szász egyszer írt, mióta Kézdi-Vásárhelyen lakik, akkor sem nekem, hanem Mentovichnak; ő, úgy látszik, meg van elégedve állapotával, a mennyiben oly csapások után, minőket ő szenvede közelebb, a „megelégedés“

szót használhatni. Révpartra jutott ez egyszer; rokoni közt, édes anyja oldalán fog élni, s erre neki nagy szüksége van. Jánosi Kecskeméten professor egy év óta, de megy Pestre közelebb, chemiai laboratóriumba, hol a vidéki patikások számára gálicz és kékkövet stb. fognak nagyban előállítani, hol ő felügyelő hivatalnok lesz, mire nagy szenvedélye van. Professoraink Szász és Jánosin kívül, a régiek; amannak helyét Theodorovics (az irodalomban: Tomori) Anasztáz, becsületes görög fiú „unser Muszka,“ ezét Lengyel Dániel, orvos doktor, s a cs. kir. természettani társulat szép kis feleségű tagja pótolja. No meg, tudod, kettővel szaporodtunk volt: Szilágyi és Losonczival, kiket midőn ide csábítottunk, azt mondták a kecskemétiek: „Szegény tatár!“

Engem pedig ezek a Néplap, Népkönyv, Gyermeklap, Naptár, Divatlap stb. szerkesztők, majd megölnek a honorárium igéretével; de bölcsen átláttam, hogy ha én időmet s erőmet ő kigyelmökre fogom fecsérleni; akkor soha sem fogok valami nagyobbat producálni. Azért ezentúl még csinjábban kapnak tőlem, mint eddig. Szerelmes nem vagyok, hogy mindennap egy Hozzá czímű verset vágjak: a tárgyias költeményhez pedig tárgy kell, és a mi több, hevülés a tárgy iránt, az pedig nem jő minden füttyentésre. Verseid bírálatát, vagy „ismertetését“ is, csak az első impetusban tudtam volna megírni, most már némileg idő után van. Rendkívül boszszantott engem az, hogy nálunk a bírálat minden egyéb, csak nem bírálat, az az olyan, miből az író vagy tanulhatna, vagy büszkeséget, a jövőre kitartást, kedvet stb. meríthetne. Czigányos magasztalás, vagy otromba szidalom az egész, tertium non datur. De mégis: előre kiteszik a rőföt egy tudós aestheticai értekezésben; aztán hozzá

szabják a költeményt, s ha nem találják összeillőnek, kész a mocsok; ha pászolni vélik, akkor minden egyéb hiány daczára, emelik az égbe. Ez aztán nem kevésbbé kínos a magasztaltnak, mint a legyalázottnak. Kivált irányodban láttam folytonos méltatlanságot, hogy a magyar nem tudja megbecsülni a mije van, s oly külföldi mintákat állít fel magának, a minőkkel ott is csak századok dicsekedhetnek. Nézzük el bármelyik — német, angol, franczia — irodalmat: leszámítva egy-két világhírű celebritást: avagy nem mérkőzhetünk-e mi a többivel? Mivel nagyobb egy Geibel, Beck, L. Cavanagh stb. stb. mint Tompa? sőt mivel több, mint Szász K. és Iduna! Magamat szándékosan hagytam ki a hasonlításból, nem mintha föntebb érezném, de mert iskolám azokétól lényegesen elüt. E méltánytalanság miatti boszankodásomban annyira hevültem, hogy abba akartam kezdeni, a mi nem kenyerem, s meglehet, nem is tudtam volna magamat oly tudákosan kifejezni mint Greguss: bírálatot akartam adni verseidről „sine ira et studio," meg is róni egy keveset, kiemelni sokat; de bár az előrajzot megkészítettem főben, a bírálatot nem írtam meg. Néválaírással kellett volna adnom t. i. vagy névtelenűl: emígy el fogott veszni a bírálatok özönében, úgy a pajtáskodás vádját lobbanthaták szemére. Megelégszem tehát a gyönyörrel, melyet a gyüjtemény olvasása közben — csaknem folytonosan — éreztem; s azt kell mondanom, hogy csakugyan igaza volt Berecznek, midőn írta: „Tompa emelkedik" mert az első kötetben megjelent verseid, bármily szépek is helyenként, ez utóbbival nem állják ki a versenyt. És ennek örülj Miska! bár rólam is azt mondhatná valaki! különösen tárgyiasságod, s tehetséged „műegészet alkotni," — nem szórni képeket pazarúl,

hanem oda tenni az erőt a hova kell; szóval az egészet és nem a részeket ajándékozni meg főbb figyelemmel: ez a mit én művészi haladásnak mondok. VIRÁGREGÉID-et — talán a genre miatt — kevésbbé szeretem, bár abban is van egynéhány, a mit teljesen birok élvezni.

Hanem ily pedántságokkal kifogyék a papirból: azért hát röviden tudatom veled, hogy jól vagyunk; köszöntünk és csókolunk mindnyájan mindnyájatokat ... Ölel érczhű barátod

ARANY JÁNOS.

[153.] NAGY-KŐRÖS, augusztus 24. 1854.

Nagyon hibás vagyok, édes Miskám, hogy nem válaszoltam leveledre; de nem akartam addig, míg a menetel iránt tisztában nem leszek, hogy a határnapot megírhassam. Azonban, részint az érettségi vizsgákhoz tartozó utómunkálatok, részint egyéb dolgaim úgy elvették tőlem a szűnnapokat, hogy menetelre ez ideig nem is gondolhattam; hiányzott főleg a pénz, melyre úgy akartam szert tenni, hogy a vacatio elején írjak valamit, — de a miből ez ideig semmi sincsen. Hozzá még, hogy épen most „nap alatt," azaz függőben vagyok, ne hagyjam-e itt ezt a drága Kőröst, minthogy meghíttak Szalontára, algymnasiumi tanárnak ugyan, de sokkal jobb fizetésre, mint itt van. Sajnálom, ha engem várva, talán egy vagy más útadat elhalasztád.

Szalontai fizetésem lenne 300 pfrt, 60 köböl kétszeres, 25 köböl aljgabona (= árpa, tengeri vagy zab) halotti beírás (minden egyéb functio nélkül) egy 12,000 lélekkel biró városban per 1 frt és *énekszós*-tól 30 kr. -- mit *divat* megpótolni is; egy nyilas (hold) szőlő; fa a mennyi

föléq, s egy szép új lakhely, 4 szobára. Igazán én nem tudom mit tegyek:

> Ne hagyjam-e ide Nagy Kőrösnek fényét,
> Szalontán keresve az életnek kényét."

Látod mily szépen tudok még verselni! Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[153.] NAGY-KŐRÖS, szeptember 27. 1854.

Kedves barátom! Ime a szűnidő elmúlt és én nem menék hozzád. Ne haragudjál, édes Miskám, hidd el, többet szenvedtem e miatti boszúságban, mint te, de nem volt módomban igéretemet ez úttal beváltanom. Pedig istenbizony, rám fért volna a szórakozás, a meghitt társalgás egy jó barát körében; mert a dologtalanság és unalom e két hó alatt egészen petrificált. Azonban épen e két hó alatt kelle anyagi viszonyaimnak oly megszorúlt állapotba jőni, hogy, hacsak családom ajkától a falatot meg nem vonom, lehetetlen volt azon — bár csekély — úti költséget is feláldoznom. Te talán az ily helyzetet nem ismered, azonban férj és apa lévén, képzelheted és kimenthetsz.

Az irodalom, részemre, eddig sem volt fejős tehén, ezután még úgy sem lesz, a mint látszik, és így pusztán kevés esztendei béremre kell szorítkoznom, az pedig nem elég a tisztességes elélhetésre. Az egész nyáron, úgy szólva, mit sem írtam: kedélyem meg van törve, se kedv, se erő! Megfizetnék, azt nem mondhatom, de ha a lélek nem hajt, a kenyérért dolgozni nem tudok. Beh igazad volt, midőn intettél, hogy siessek Toldival,

mert mindig nehezebb lesz megírnom! Akkor ezt különös tanácsnak gondoltam: most értem bezzeg! Az a második rész aligha lesz valaha kész.

Még egy hun eposzt forgattam eszemben. Lesz-e belőle valami? isten tudja; de még nem hagytam föl vele. Tanulmányoztam a kútfőket rá, most Ipolyi Mythologiáját szereztem meg; ez jó könyv. De lassúk a lélek szárnyai, hamar kifáradnak. Az a baj, mely a múlt nyáron kezdődött, még folyvást tart, a nélkül, hogy ama nyavalya fejlett volna ki belőle, a mit te gondoltál. Nem bírom a dolgot, s nem mindig vagyok alkalmas szellemi foglalkozásra.

A szűnidőn keresztűl mindig itthon ültem s unatkoztam; annyival inkább, mert tiszttársaim szétrepűltek, ki ide ki oda, s alig maradt Kőrösön egy-kettő. Engem is hittak: 1-o Szalontára a rokonok, 2-o Gesztre Tiszáék: de én mindenüve azt írtam, hogy Gömörbe igérkeztem s oda megyek. Így van az, édes Miskám, homo proponit, deus disponit. Tisza Domokosnak a szelíd egű Italiába kellett útaznia, orvosi rendeletből. Sajnálnám a fiút, nagyon, nagyon.

A szalontai tanárságot nem fogadtam el, az állás bizonytalansága és Laczi miatt; az olyan zug-iskolákat nehezen fogja a kormány soká eltűrni, s Laczi mindenesetre jobban tanul itt. Mert noha egy magyar poetának polyhistornak, mindentudónak kell lennie, arra mégsem mertem vetni fejemet, hogy magam egyes egyedül egész algymnasiumot, négy osztályban s 96 órán hetenkint, mind azon tudományokra elkészítsek, melyeket szakrend szerint hat tanár szokott tanítani. Így hát maradtam — meddig? az az istenek térdén van; a jövő majd megmutatja.

Gyulai Pali írja nekem, hogy Lévay és Tompa erősen haragusznak rám, a miért őket felsütöttem. Lévayhoz azért nem mentem, — s különben sem mentem volna, — mert meg akart vesztegetni, azzal fenyegetvén, hogy saroglyámba tetet egy hordó borocskát. De hogy Tompához nem mentem, azt nem feledhetem, azért magam is haragszom. E pontot szándékkal érintem ismét; félvén, hogy olvasva mentségemet, fösvénységgel vádolsz. Azt fogod mondani: hát a Toldik jövedelme? Igaz! van egy pár száz forintom Heckenastnál, kötelezvény mellett, oly módon letéve, hogy ahoz, míg lehet, nem nyúlok. Valami azt súgja nekem, gondoskodjam a jövőről és én még csak most kezdek! Kárhoztatod-e a hajótöröttet, ha összeszedi vagyona csekély romjait? És én nem most megyek, tárt vitorlákkal, az élet tengerére, arról, fájdalom! meggyőződtem.

Hagyjuk e kétszeresen kellemetlen tárgyat, mely miatt már egy levelet összetéptem és beszéljünk vidámabb dolgokról. Az irodalom szépen virágzik, mint némely kunyhó teteje. Friebeisz és Vas Gereben a lovagiasság példányai. Különösen a V. G. lapja tele van mindennemű gyöngédséggel, csak úgy dűl belőle a kegyelet. A színház falai még állnak. A magyar „irodalom“ nyugdíj intézetének alapját épen most teszik le. A Hölgyfutár-ban *kettőnket* megczitáltak. A Nép Könyvé-ből nem jár tiszteletpéldány az írónak. Vas Gereben korholja Friebeiszt, mint irodalmi nyerészkedőt. Friebeisz ugyanazt teszi Gerebennel. Tóth Kálmán a Nyirből ír leveleket. A múzeum szintén kormányi igazgatás alá jut. No de te az efféléket mind olvashattad, és gyönyörködhettél.

Megeshetik, hogy a héten Gyulai és tán Kemény is kirándulnak hozzám, mert igérték; akkor majd írok

friss pesti pletykákat. Mert én, hiába volt a vasút és a kéthavi szűnidő, Pesten — de még Kecskeméten sem voltam.

Te is ritkán írsz mostanában. Nem vagy jól a lapokkal, vagy nem fizetnek, vagy kedved hiányzik? Vagy mindenikből kicsi-kicsi?

Remélem, fogsz válaszolni mielőbb, s ismét fölvehetjük a levelezés már-már elejtett fonalát.

Fogadd legszivesb ölelésemet. Barátod

ARANY JÁNOS.

[154.] HANVA, október 9. 1854.

Édes Jánoskám! Vettem leveledet, melyben írod, hogy nem jöttél el; nem ám! Ezt írás nélkül is volt szerencsétlenségem tapasztalni. Nyolcz egész hétig minden este azzal feküdtem le, hogy holnap indulnom kell elődbe Miskolczra vagy Keszibe; de nem kellett indulnom: kifárasztá lelkemet a várakozás és csalatkozás. Bizonyosnak hivén jöttödet, egy-két jó emberemmel előre tudattam s némi készületeket tettünk kirándulásainkhoz, s ezek minden nap kérdezték, itt van-e már Arany? Ez igen boszantott. Sőt Patak vidékét, Zemplént, s a derék, maga nemében páratlan Szemere Miklóst is meg akarván veled ismertetni: írtam neki, ne menjen fürdőbe, hova szembaja miatt utasítva volt, ne menjen addig, míg nála meg nem fordulunk; s ő utánam halogatta menetelét, otthon maradt, s most épen a megvakulás küszöbén áll; nem mondom, ő sem mondja, hogy ha fürdőbe ment volna, szeme teljesen jobban volna, s mi vagyunk okai bajának; hanem az időt elvesztvén, gondolhatod, hogy

bánja otthon maradását. Száz meg százféleképp fáj elmaradásod. Mindenesetre, édes barátom! bocsáss meg őszinte, nyers barátságomnak, de rosszúl esik, hogy épen legjobb barátomon, rajtad kell megtanulnom azt: nem kell senki után igen esengeni!

Sohse jösz te Hanvára, sőt többé nem is fogjuk egymást látni. Nem azért, hogy mi akarjuk így, hanem a sors. Igazán e tekintetben egyikünk sem lesz oka a nem-találkozásnak, de igen sokszor tapasztaltam az életben a sors szeszélyét! Én nem egy hamar megyek arra a vidékre, te nem sokáig leszesz Kőrösön tanár, lelked most is mindig Szalontán jár, az elégedetlenség, mely szavadból kirí, utoljára is viszavisz téged oda, hol *szabadon nyomoroghatsz;* aztán, a nélkül hogy barátságunk hűlne, a lélek fáradni fog, vénülünk, kedélytelenedünk, az élet bajai lehangolnak, levernek; leveleink gyérülnek, végre kimaradnak, verset nem írunk, a világ elfeledi nevünket s meghalunk, elmúlunk s vége lesz mindennek. Ennyi és ilyen az élet! — — Isten áldjon meg! Barátod

MISKA.

[155.] NAGY-KŐRÖS, október 18. 1854.

Kedves Miskám! Vettem leveledet, oly órában, mikor azt jobb lett volna nem vennem; mert általa még inkább meggyőződtem arról, mit magam előtt is rejtegetek, hogy t. i. nem vagyok többé az, a ki voltam. Sokat elmondál benne, a mit én nem mertem magamnak megvallani, pedig érzem, hogy úgy van. Hanyatlani — feledtetni igen! ez van hátra. Testi és szellemi gyöngeség mind

mélyebben sülyeszt — s a kárhozónak épen az a szerencsétlensége, hogy látja sülyedését, de nem bír erélylyel, magát az átok karjaiból kiküzdeni. Ne adja isten, de úgy lehet, jóslatod teljesűlni fog s mi nem látjuk egymást többé. Nem azért, mintha remélném, hogy Szalontára visszavadúlok, — én oda sem vágyom többé — sehova! De vannak perczeim, mikor szeretnék elenyészni, megsemmisűlni, csakhogy az öntudattól meneküljek. Gyulai szokta mondani: fáj az élet... nekem igazán fáj. A mi az elmaradt látogatást illeti: neked a *te* szempontodból teljes igazad van. Örűlj, hogy nem vagy képes felfogni bajomat: boldog vagy! Te úgy veszed a dolgot, mint rendes állapotban történni kell: két jó barát szereti egymást; óhajtja látni s e vágynak nem öt-hat forint, de örvény és hullám sem akadály. Igaz! De mikor az ember nem bír elegendő erélylyel magát 10—12 mértföldnyi útra elhatározni, procrastinál, és sem czéljáról lemondani, sem azt kivinni nem képes! De mikor valaki, elsőrangú költő névvel bírván, ha verset akar írni, a tollfaragásig viheti, s ha van is egy-két gondolatja, szárnyaszegetten hull a földre, mielőtt neki a kellő formát megadhatná! Mikor ostromoltatva száz felől, s kínálva pénzzel, nem képes öt garast keresni! Mikor félévig, vagy tovább hagyja magának küldetni az ingyen lapokat, oly reményben, hogy „istene" egyszer majd csak sugall neki valamit, — az év telik s a lapok egymás után csak kimaradnak! Mikor az életpálya, melyen kenyerét keresi, rá nézve mind terhesebbnek tűnik fel, — mert nem azzal, hanem saját benső kínaival küszködik! Mikor izgatottan, s kifáradtan családja körébe tér s enyhületre, vigaszra volna szüksége; s akkor sóhajokkal, az el nem élhetés miatti örökös aggodal-

makkal kell találkoznia, melyek, bár némák, de annál gyötrőbbek! — Nem folytatom: úgysem értenéd; örülj ennek, édes Miskám! Azt azonban láthatod, hogy ha valamelyünk a látogatás meghiúsultával vesztett, az inkább én vagyok, mint te. Kedélyemnek a kirándulás, a kellemes időtöltés meghitt, szeretett körben, jóltevő orvosság fogott lenni. Talán, talán isten nem hagy el végkép, hogy a jövő nyárra ne számolhassak.

Szemerét sajnálom, de nem tehetek róla, ha miattam saját érdekeit mellőzé. Ki tudja, nem fogta volna-e megbánni ez áldozatot akkor is, ha elmegyek? Én oly haszonvehetlen embernek érzem magamat, kinek körében csak unatkozni lehet. Kérjed nevemben, bocsásson meg: én igazi *eposzi* hős lettem, ki szabad akaratból nem működik, s csak addig mehet, meddig egy fensőbb hatalom bocsátja. E fensőbb hatalom az én örök tépelődésem, határozatlanságom, stb. szóval betegségem. Mert betegség ez, édes Miskám: tudom napját és óráját, mikor beköszöntött. Azóta más vagyok, egészen más; s bár azóta is próbáltam vagy kétszer pegazusom szárnyait s nem egészen sükcr nélkül (Ágnes asszony is már ez epocha szüleménye, valamint Mátyás anyja, részben az Első lopás s még vagy kettő) korán sem lendűl az úgy, mint előbb. Félek is magamat exaltálni, mert a kimerűltség, mely rá következik, borzasztó. Ideg-bajomnak kell lenni: azért vagyok majd ingerűlt, majd levert — gyakran külső ok nélkül. Erre mutat az is, hogy kevés bor még derít, és semmi rossz utóhatással nincs, kávé pedig (feketén) s különösen a thea oly erősen izgatja agyidegeimet, hogy ezekkel végkép felhagytam. Bort, kis mértékben, orvosom is ajánlotta, kiről egyébiránt nem hiszem, hogy teljesen ismerné bajomat.

Egyébiránt ne gondold, hogy én talán környezőimet örökké hasonló panaszokkal úntassam, mint most veled tevém. Némán hordozom a kínt, s akarom feledni, mikor lehet. Néked csak azért adám elő részletesebben, hogy ítélj, mit lehet a látogatás elmaradtából barátságom rovására írni. Látod, édes Miskám, én vonzódom hozzád, kebledbe öntöm panaszomat, óhajtom leveleidet, azokban vigaszt, nem leverő hangokat keresek; elnézést, nem szemrehányást követelek tőled. Azt nem mondhatod, hogy specifice irányodban hűltem volna: ha hűltem a világ, — magam, és mindenki iránt, az betegségemnek rovandó fel. Mert a barátsághoz is, mint minden más emberi indulathoz erély kivántatik: ezt vesztve, kell, hogy amaz is alább hagyjon tüzével. De a mily érzelmeim vannak: azok tiéid, úgy mint a boldogabb időkben: megelégszel-e te ilyen érzelmekkel, az más kérdés. Én, míg lehet, folytatom ez érzelmek ápolását: s ha mint írod, leveleink ritkúlnak s egyszer végkép kimaradnak, akkor én már beteg, nagyon beteg leszek. Addig édes jó Miskám, ne hagyj el! Addig légy rám nézve, az, mi Antaeusnak anyja a föld volt, a kivel érintkezése mind annyiszor új erőt adott neki. Talán még van remény hátra; akarom hinni, hogy még felderűlök: s ha ez megtörténik, barátságunknak nagy része lesz benne. De beszéljünk már okosabb dolgokról.

Pesttel, úgy szólva, mi egybeköttetésem sincs. Megjelent a Toldi Estéje, hozzád is utasíták egy példányt, remélem azóta megkaptad. Pákh azt a viczzet csinálta, hogy Kertbeny ezt is fordítja ily czím alatt: „Soirée beym Schedel.“ Ennél több szót az irodalomban még nem is hallottam felőle. Meglehet csak egyszerűen tudomásúl veszik, most az a szokás.

Az, a mit rendesen egészségnek hínak, megvan nekem. Fölkelek, eszem és iszom, mint más; alszom is, de álmaim nehezek. Fájdalmakat nem érzek, kivéve néha mellemben, de ez már nagyon régi, s annyira megszoktam, hogy nem törődöm vele. Azt is megengedem, hogy bajom hypocondria, de ha az, akkor e nyavalya koránsem oly nevetséges, mint állítják. Mert mi lehet borzasztóbb oly szenvedésnél, mely a szellemnek szárnyait szegi, az önbizalmat, mely nélkül nem csak nagyot, dicsőt alkotni, de még a közélet kivánatainak megfelelni sem lehet, elöli; hogy az ember magát mindig, mint gyámoltalan, életre nem való, semmi embert, képzelje; s összehasonlításban irígyelje sorsát azoknak, kik bolondot ugyan, de valamit mégis tesznek, mert erélyök van. S én idestova irígyleni fogom a Tubolyi zsengéit s Czelder Márton költeményeit. Irígylem a charlatánt, ki egy világot el tud bolondítni, mert, csalásra legalább, energiával bír.

Bocsáss meg, édes jó Miskám, hogy ily sötét dolgokkal ijesztelek. Másszor nem írok így: másszor igyekszem téged is, magamat is földerítni. De most *kelle* ezt tennem, mert különben nem fogtam volna előtted magamat kimenthetni. Kelle, hogy ismerd állapotomat, s ne írj mindent baráti érzetem rovására. Ilyenfélét írtam volt múltkori első levelemben is, melyet eltéptem, s nem küldtem el hozzád, kímélni akarván. Enyhébb válaszom nem elégített ki: nyilatkoznom kelle. És most isten áldjon meg. — Ölel számtalanszor barátod

Jankó.

[156.] HANVA, október 21. 1853.

Édes barátom! Sajnálom, igen sajnálom, ha tán akaratom ellen nyersebben írtam hozzád, mint kellett volna el nem jöttödért, s most ez lőn oka fájdalmas leveleduek. Mindent elhiszek, mindenben igazat adok, csak egyet nem hiszek: hogy t. i. állapotodot ne érteném. Értem biz én anyagi és szellemi tekintetben egyiránt! S mennél inkább értem, annál jobban sajnállak. Az anyagi dolgokra nem sok magyarázat kell! Én is szegény vagyok s szegényebb szülőket s rokonokat kell táplálnom; a jövőre, fiamnak, egy fillért sem tehetek félre; ez nekem is sok aggodalmat szül. Szellemi bajodon pedig szórúl szóra átmentem! Pozsonyban 1848-ban egy Hanéli nevű öreg homeopathához azzal mentem be, hogy én „meg akarok tébolyodni“ — hányszor gondolkoztam öngyilkosságról, de nem volt hozzá elég bátorságom! Ez, barátom, mind aranyér!

Te azt hiszed, hogy én is nem úgy dolgozom, mint te? hogy én is font számra nem mutathatom meg az elkezdett és be nem végzett s soha be nem végzendő verseket? Úgy van az, barátom! Nem azt mondom ezzel: hogy vigasztalás az én levertségem neked; hanem hogy van más is, a ki bár azon bajoktól ment némileg, melyekkel te küzködöl, még sem igen rugdalózik pegazusa; aztán ez is változik, pásztára jár az ilyen baj, mint az eső.

Mindenesetre *táplálnunk* nem kell a csüggedést és levertséget! és te különösen vigasztalhatod magadat, mert ha megszűnnél is írni: nem fogsz elveszni oly könnyen az eddigiekért már, mint más ember. De meg mi az egész magyar irodalom? sőt maga e nemzet is?

Mik egyes írók? Bizony édes Jánoskám, mind ez egykor, a mint a világ forog, fenekestől elfeledtetik. Nagyon szeretlek, édes Jánoskám! hogy nekem voltaképen írsz állapotodról; ha részvétem orvosság volna, már régen jobban lennél; nagyon örülök, hogy a velem való közlekedésből némi földerítő hasznot vársz. Hiszen csak én is sok tekintetben hasonló ne volnék hozzád! Hiszen ha két ellenkező polus volna kedélyünk és állapotunk, úgy tán hathatna egymásra! De így csak a maga baját látja a másikében az ember. Azonban meglehet, hogy mint az aczél és kova, bár két hideg test, meleget, szikrát hoz elő: úgy mi is lendíthetünk valamit egymáson.

Toldi Estéjét vettem, köszönöm. Nagy gyönyörűséggel olvastam végig, és ha kritikus volnék elmondanám, mint olyan, róla véleményemet. De minthogy az nem vagyok s nekünk nem is szokásunk egymásét dicsérni vagy bírálni, (mi annak a jele, hogy az íróskodáson túl, más valami is köt egymáshoz): csak úgy parlagiasan szólok egy-két szót róla. Kár, hogy sajtóhibák is akadnak meg benne; türtette helyett tűntette; bűn-tettet helyett büntetett; aztán szeretném, ha nem szeretnéd úgy népkölteményben az összetett szókat, mint ellenségvér, különben is a népi magyar nyelv ezt nem igen szereti; van ugyan kapanyél, szekérrúd stb., de még sem tanácsos sűrűn használni. Miért írod a jártányerőt jártányi-erőnek? Ott a hol Toldi az olaszt megöli még egy strópha hiányzik; láttatni a homokon holtan fekvő olaszt, a gyengébbek kedveért. Tudom én miért van ez, és Horácz Ars poeticája után ezeren mondták, követték ezt az elvet, de *érzem* is, hogy oda még kellett volna. Miért írtad azt az utószót? mondván: hogy ezt

nem fogadja úgy a publikum, mint az első Toldit stb. Ezt nem tettem volna; sok ostoba ember és kritikus alá lovat adtál magad.

Egyébiránt, barátom, meg lehetsz elégedve az öreg Toldival; épen olyan derék vén ember, mint a minő ifjú volt. A Gyulafiak szerelme igen-igen szép; a viadal erőteljes, a negyedik ének legszebb, a mint visszaviszik a Rákosról a szökevényeket, ez igen gyönyörű. Az utósó ének szinte, szóval nekem az egész költemény teljesnek látszik. Igen fain tapintat volt tőled azon *festett oroszlán* historiának *ilyetén* beleszövése; most már a Daliás idők-ből bátran kimaradhat; elő van adva, még sincs; el van mondva s Toldit még sem teszi csúffá, mert hiszen hátha „soh' se történt ez meg!“ Szóval, én teljes gyönyörűséggel olvastam, s ne hidd azt, hogy pusztán tudomásul vétessék.

Most az isten áldjon meg! Szeressük tovább is egymást, ha bár az egész világ iránt elhülünk is. Meglásd, még mi is leszünk vígabbak. Igaz barátod

Miska.

[157.] 1854. november.

Kedves Miskám! Lásd, azért békülj ki énvelem, hogy aztán vérszemet kapok, elbízom magamat, s egy csöppet sem sietek válaszolni leveledre. Ilyen az ember! Míg czivódtunk, egymást érte a levél, s a cs. k. póstát gazdagítottuk: most pedig, a béke malasztos ölében, ugyan csak elszunnyadunk! Utóbbi levelemet meglehetős sötét perczben írtam, hála istennek! azóta sem fordult elő olyan. Bíztatásod, mely a nagyobb bajt kisebbnek,

vagy legalább nem oly veszélyesnek festi, jótékonyan hatott rám, bár nem győzött meg teljesen, mert egyéb symptoma a fejzúgáson kívül még elé nem fordult, pedig már több, mint egy éve a bajnak. Azt hiszem, ideggyöngeség, kimerűlés, enervatio. Mindazáltal megszoktam már nem képzelődni róla, s ez javulásra mutat. Elég ebből ennyi.

Toldi Estéjére tett észrevételeidet köszönöm és szerettem volna, habár kritikus nem lévén is, elmondtad volna róla véleményedet. Az utószót azért láttam szükségesnek, nehogy a publikum azt higye, miszerint hét év óta mindig ezt a hat éneket csinálom. Aztán, megvallom, ilyen fogadtatást sem vártam. Mert az első Toldi fogadtatására igen sokat tett az újság, a democratia felé gravitáló közszellem: most már futunk a népiestől, vagy attól, mit annak szoktak nevezni. A homokon fekvő olaszra nézve igazságod lehet; de épen ez a rész, a viadal hosszas leírása az, mit az egészben legkevésbbé szeretek; nem akarám azért szükség nélkül nyújtani. A *tüntette* nem sajtóhiba, hanem igen szép tájszó, s nálunk mondják széltire e helyen: *tettette*, minél hangzatosb is, festőibb is, azt fejezvén ki: ilyen vagy olyan színben *tüntette* magát. A *jártányi* erő nálunk szintén így mondatik, s ha megengeded, grammatice helyesben is: *jártányi* = *annyi*, hogy járni képes legyen. Az *ellenségvér*-re elismerem, igazad van, ezt így nem mondja a nép, de hiszen sok szót nem mond, a mit én használok. Tanulja meg, a fő az, hogy ne halmoztassék el új szók özöne által. Egy-kettő elcsúsz. A Gyulafiak szerelmét mindenkitől dicsértetni hallom: s ennek annál inkább örűlök, mert ez episod — a mennyiben szerelemre vonatkozik, — egészen új, tehát azon fatalis korszakba esik, midőn már

magamat semmi jóra képesnek nem hittem. A tavaszszal írtam belé. DALIÁS IDŐK!!! — No de várjunk, türelem: baráttáncz.

Hanem én annyit írok az én kedves rajkómrúl, mintha annál méltóbb tárgy sem volna. Hogy vagytok otthon, édes Miskám? Hallom, hogy az úr kertjében még szorgalmasabban fáradozol, mint az irodalomban. Predikácziódból nem is küldtél: ez nem igazság! Küldj belőlök, Miska, hadd lássam őket. De tréfán kívül: én, mint költőben, nem tartom ugyan benned a jó papságot szükségesnek; de mint barátomat, örűlök, bármiért — haszinte jó tánczodért — dicsérnek is, annál inkább, ha a pályán, mely kenyeredet adja, kitűnsz. Azért, édes Miskám, ide azokkal a magasztalt halotti beszédekkel, addig is, míg mint kőrösi papot, személyesen vagyis fülélyesen hallhatnálak! Szerencsés ember! azt hiszem, én igen silány professor vagyok. Nem mondta ugyan tudtommal még senki, de naponként azt a tapasztalást teszem.

Pesti pletykákból minél kevesebbet tudok.

A haldokló VISZHANG-ra az a legújabb vicz, hogy megszűnik ugyan, de azért a Gyulai beszélye folytattatik benne. Tudniillik a szegény Pali novellába kezdett, a nélkül hogy bevégezte volna, elvitte tőle Gereben, s az elejét nyomatta; most Pali, nem tudván bevégzeni, folytatja, folytatja, úgy hogy erre is el lehet mondani, mit a palócz mondott, midőn egy hajóhúzó kötelet akarván a Dunából kivonni, mivel a kötél oly hosszú volt, hogy már végét kivárni alig győzte, így kiáltott fel: „ejnye, az ebatta! valaki levágta ennek a veegit!“

No de, hogy az én levelem „veegit“ is valaki el ne vágta legyen, sietek a bezáráshoz. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[158.] HANVA, deczember végén 1854.

Édes Jánoskám! Nem ok TOLDI ESTÉJÉ-ben a vívási jelenet hosszúsága, hogy a homokon fekvő olasz kimaradt; mért nem hagytál ki a közepiből? Én most is megmaradok állításom mellett, a pesti bölcsek daczára, mert jobban ösmerem a népet, mint ők. Nem elég annak, Victor Hugoval AZ ELÍTÉLT VÉGSŐ ÉJÉ-ben, ezzel végezni be: a kötelek síri horzsolodása hallatszott; mert szereti látni, ha nem azt is hogy' nyiszolja el a hóhér az elítélt nyakát, de legalább azt, hogy *egyet rúg*. A többiről nem akarok beszélni, lehet igazam, lehet igazad. A *tűntette* pedig nekem is igen tetszik; szinte sajnálom, hogy eddig nem ösmertem.

„Egy bolond százat csinál;" valaki rám dűlt a PESTI NAPLÓ-ban egy rakás dicsérettel, halotti beszédeimről emlékezvén; mi lett a következése? Sok ember elhitte, köztük te is; most újra kell Miskolczon nyomatni, hogy az a sok ember megkaphassa, (köztük te is meg fogod kapni, mihelyt kijön). Azonban téged egy-magadat én magam kimentelek; a mit az ember szeret, könnyen hiszi. Én is elhinném te rólad, ha oly nagy lenne is a dicséret, mint az Ararát hegye; és épen azért, a mit még én sem mondtam senkinek e világon, neked elmondom. Én itt híres, divatos pap vagyok, tán derék pap is, de ezzel még igen kevés van mondva; csak azt jelenti, hogy a többi tán olyan sincs. Hangom monotón, imádkozni egyátalában nem tudok, nincs abban semmi kenet, semmi buzgóság; tudj' az isten! *Szégyenlek* olyan istent lábánál fogva lehúzó tempókat és hosszú farizeus képet csinálni imádság közben, mint soktól látom. Azt azonban meg kell adni, hogy könnyen papolok,

mindig könyv nélkül, mely egyszersmind azt is teszi, hogy a praedicatio soh' sincs velem a templomban. Improvisálni a csalásig tudok, nyelvem jó, pereg mint az orsó, de ekkor nagyon sietek: és igazán néha olyan jól beszélek, hogy szinte sajnálom, hogy az egész beszéd elvész. Erre rá is szorulok gyakran, mert inkább korhely, mint szorgalmas vagyok. A *Miatyánkot* nincs annyi jutalom, hogy könyv nélkül elkezdeni merjem; valóságos babonás páni félelem venne elő, ha ezt mernem kellene; pedig mondom, hogy akármely, természetesen értelemmel biró textusról, nem nézvén azt meg, csak a szószékben midőn felolvasom, ex tempore beszélek. Ennek az a históriája, hogy jó tanuló s magamra, mint mindig második s első eminensre, kevélyke diák lévén, egyszer épen karácsonkor elmentem ünnepre Lád-Bessenyő, Meszes-Abodra (tudod-e hol van?) s ott a *Miatyánkot* kegyetlenűl összetörtem, a szamár pap rossz testimoniumot adott. Igen resteltem a dolgot s azóta sohse mondtam könyv nélkül az úri imádságot. Egyébiránt olyan formán fejezhetem ki magamat: hogy jó középszerű pap vagyok, *(jó teljesen,* semmi esetre sem) ezt nekem sem mondta még senki, s barátom, mily gyengeség és nyomorúság! nem is szeretném ha mondaná, pedig teljesen meg vagyok győződve, hogy úgy van! A beszédeket majd meg fogod kapni, nem rosszak bizonyosan, de szégyenlek rágondolni is, mint írt róla valaki a NAPLÓ-ban.

Csókolunk benneteket szívünkből, lelkünkből! Szerető

MISKÁD.

[159.] NAGY-KŐRÖS, január 16. 1855.

Karácsoni, illetőleg jános-napi üdvözletedre „boldog új évvel" mondom a fogadj istent, kedves jó Miskám! Az isten téged és szeretteidet tartson meg úgy, mint én azt lelkemből óhajtom, s engedje, hogy az *új házban* új erő s vidám kedély legyen osztályrészetek. Talán már jó magam is vidorabb leszek ezután, s megtanulom elnyelni a mi az életben keserű van, legalább jóslatod, miszerint következő levelem egy óriási visszaesés leend a fekete hangulatba, még eddig nem teljesűlt, s ha nem rózsaszínű, de fehér papirra írok most is „quorum pars magna es;" a te bíztató, földerítő, nyájas leveleid, őszinte, állandó barátságod, sokat tesznek arra, hogy különben elég sivár életem kellemesbbé váljon előttem. Hátha még az a nyári vacatió közelebb volna! melyet a kormány — igen okosan — ez évre is két hónapig terjeszt, daczára egy előbbi rendeletnek, mely egy hónapra szorítá vala azt. Igaz, hogy éven át aztán nem igen lebzselhet az ember, ki lévén mérve, mint a jóféle bors, hány *napot* lehet engedni a tanfolyam alatt: leghosszabb a húsvéti, s az hét nap. Így, édes Miskám, húsvétkor itthon maradok, vagy legfölebb Pestre megyek: de a nagy vacatióban — no, nem mondok semmit. Se nem bíztatlak, se nem igérek semmit, engem ne várj, én rám ne számolj, tudod, nem szoktam teljesíteni igéreteimet. A DIVATCSARNOK, mint más lapok jelentéséből látom, neveddel köszöntött be: én bizony nem kapom a lapot, mert az átkozott indolentia miatt, azon kívül, hogy Császárnak tavaly sem írtam, most sem válaszoltam typicus levelére, minőt úgy hiszem, hozzád is küldött, hogy t. i. íróinak nem adhat szabad példányt, ha díjért

dolgoznak, s az előfizetési összeget díjokból levonatni nem engedik. Ez, ha a szerkesztő meg van szorulva, helyes dolog ugyan, de talán illendőbb vala azt mondani: uram, itt egy példány, ezzel megmutatom, hogy becsüllek, többet tőlem ne várj, mert nem telik! Amúgy igen kalmáros. Mindazáltal, nem a levél ily szerkezete volt az ok, hogy válaszolni elmulasztottam, de mert nem tudtam mit írjak, miután nem sok reményem van apróságot dolgozhatni; ezen felűl Császárnak, ki tavaly egész évig ingyen küldte lapját, azt sem mondhattam, hogy biz én nem írok semmit. Így legjobb, ő nem küldi a lapot: én pedig, ha lehet, küldök neki valamit, hogy adósa ne legyek a múltról. Friebeisz is megküldte a Nefelejts első füzetét, annak is kellene írnom, mert a mint hallom, bosszankodik, hogy őt mellőzve, a Hölgyfutár-nak írtam. Ennek hűbnere van. Berecz, mihelyt a szerkesztőséget átvette, mingyárt megküldé nekem lapját, s ezt folytatá egész októberig, de, minthogy neki, igéretem daczára, soha egy vakarítást sem küldöttem, akkor megszűntette. Engem pedig az, a mit ti papok *kisbírónak* neveztek, igen kezde pálczázni, hogy ez még is plusquam disznóság; a mint tehát egy pár versem akadt, siettem azzal a Berecz maneseit kiengesztelni. Történék azonban, hogy előbb megjelenik a T. K. bírálata mint az én versem, melyet pedig hogy én, amarról nem is álmodván, előbb felküldöttem, istent és Szilágyi Sándort hívom tanúbizonyságúl, ki saját Hölgyfutár-át hozta hozzám, megmutatni a bírálmányt, melyet különben meg sem ismerék vala. Egyébiránt én most az egész világnak adós vagyok hálával. Gerebennek a Viszhangért (8—9 számért), Vahotnak egy-egy füzet Magyarország és nagyvilág képekben-ért,

Caesareo Friebeisznak a DIVATCSARNOK tavalyi folyamáért, extra Friebeisznak a NEFELEJTS-ért, Szigmund et comp.-nak az ESTIKE egy számaért stb. stb. Én pedig hagyom folyni a dolgokat az ő tetszésök szerint, sem azt nem mondom, *írok*, sem az ellenkezőt, még csak nem is válaszolok; mikor aztán elúnják, akkor szidnak, felfüggesztik a lapküldést stb. Átlátom, hogy ez nem szép, hogy nem kellene így tennem: de máskép *tennem* kellene valamit, legalább tagadó választ írnom: így legkönnyebb, mert semmit sem csinálok.

Bizony nem mondhatod, hogy én praedicatio, vagy professori előadásszerűleg írok, mert ugyan összehordok tücsköt és bogarat, a mint épen tollam alá jő, de részleteznem kelle, hogy egészen méltányolhasd ez *idő szerinti* irodalmi működésemet. Van ugyan az én fiókomban valami, a mit néha-néha előveszek, s egy-egy vonást szeretettel rántok rajta, de erről beszélni, míg nem kész, nem akarok, azt is bánom, hogy eddig szóltam felőle. Csak még ezt az egyet, aztán...

> Állj meg élet napja, óh állj meg fölöttem,
> Csupán míg ez egy dalt szépen (?!) elzöngöttem:
> Azután nem bánom, hadd jőjön az este:
> Édes lesz a harmat, mely sírom megeste.

Erről többet majd... szóval, ha isten akarja. Gondolkoztam egy idő óta komolyabban, hogy tán apró verseimet sem kéne elhagynom veszni, széllyel a lapokban. Más, utánam, meglehet úgy is össze fogja gyűjteni, s nem úgy rendezi, mint talán én szerettem volna. Tavaszig ezt is meglátom, mit teszek vele.

No de én csak magamról danolok, mint a peleskei notárius; elég is lesz már. Pákh viccze tetszett neked,

most ismét kereng egy, de azzal úgy vagyok, mint Szilágyi rendesen szokott, midőn anecdotizálni akar: „nem jut eszembe, mi volt benne a furcsa.“ Mentovich néhány nap óta beteges. Igaz, tudod-e hogy ő fél collegád? Világi ember lévén, püspöki titkárságot visz kétszáz jó forintért, vagy is, a mint itt mondják „a püspökendusnak“ alfel ügyelője (al-felügyelő). A Külföld Koszorúja még is meg fog jelenni: Tomori lesz a bábája, kit ez iránt Szász felszólított. Úgy hallom, száz pengő honoráriumot kért érte; de hát az előfizetőkkel mi történik? azt nem tudom. Ad vocem Tomori: csakugyan megírtam neki, vagy inkább szeretett onkelének a sírverset. Gyönyörű distichon!... épen oly szép, mint a sonett, melyet a minap írtam:

Mint a szerelmes boldog álminál
Tündér alakban leng bálványa képe:
Ugy lebben olykor a művész elébe
Teljes tökélyben a szűz ideál.
De ah! ha vére csillapodni száll,
A gráczíák övét elejti szépe:
Más hölgy tolong az istennő helyébe...
Asszony, minémüt köznap is talál.

Reszkess az égit így elveszteni!
Ha ő jelen, ha őt mosolygni látod
Akkor! akkor ne múlaszsz költeni!

Egyszerre mint árny tün el az imádott
Miként a rózsafelhő, nem sajátod:
Egy percz tied... egy percz, az isteni!

de még szebb az arany melltű és ezüst tintatartó, melyeket érte leányom és fiam kapott. Nem szólhattam ellene, nekik adta. Szászról én sem tudok különben semmit, úgy „elvadult s elzüllött“ az a fiú.

A predicatiókat elvárom. Nem rég láttam a Heilprin kiadású regéidet, az előtt nem ismertem, de már megveszem. Küldhettél volna egy példányt, de sajtó hibáiddal mentegetéd magadat, mintha nem volna mód azokat tintával kijavítani. Ilyen kijavított példányban kaptam meg e napokban Tek. Ragályi Zsigmond parentatióját, szerzője Molnár Antaltól, kit te jobban ismerhetsz mint én. Szolgálnék vele (a dictioval, nem az aszalói pappal) ha szívesen fogadnád, mert én nem tudom, mi hasznát venni. — Kérdésedre, hogy szent történetet tanítok-é? felelhetek, hogy nem; de azért hallottam valamit az Ararát hegyéről. Öreg szüleimnek kik patriárchai kegyességgel ékeskedtek, egyetlen fia lévén aháznál, velök együtt olvasgattam a Szent írást, mi, egyéb olvasmány nem létében, szomjazó lelkem első teje vala. Aztán jött a profánus Brunszvick, a Sármány király, Rontó Pál, Peleskei notárius stb. Én csak magyar irodalmat tanítanék, s egy osztályban latint. Iskolánk nagyon megszaporodott: borzasztó a corrigendák (dolgozatok) tömege. Egy szerkesztő nálam annyival van kedvezőbb helyzetben, mert neki a beküldött ostoba dolgozatokat elolvasni sem kell végig, annál kevésbbé kijavítani, mint én teszem vagy 160 darabbal két-hetenként. Azonban örömest teszem édes anyanyelvünkért míg lehet, de félek, nem sokáig lehet. A diplomatikai nyelv nagyon készül berontani az iskolákba is: akkor pedig jó éjszakát professorság. Majd jőnek Bohemiából, kik az alföldi agarász ifjúságot a tudományok tejével táplálandják.

Leveledet soha de soha nem tettem pénz nélkül a póstára, de jegyet tartani röstelvén, csak úgy küldöttem el, és többnyire nem is cselédtől, hanem több-

nyire Laczi fiamtól. Egy expeditor van ott, valószínű, hogy az akarta meggazdálkodni a sóra valót. Teszek róla, hogy jövőben ne történjék ilyesmi.

Családi körömet illetőleg, nőm, gyermekeim egészségesek. Köszöntnek és csókolnak benneteket. Én magam detto. Barátod

Arany.

Jegyzet. A levelezésben itt némi szünet következik, mert ez év tavaszán Tompa személyesen volt Kőrösen; azután meg mind kettejök családjában betegségek voltak s leveleik csak e bajokról szóló rövid értesítéseket tartalmaznak.

[160.] Nagy-Kőrös, június 8. 1855.

Kedves Miskám! A te háromszori látogatásodat csőstűl s kamatostúl szándékom visszaadni, azért csak hizlald a méhet, Julcsa Laczi majd segítnek fogyasztani. Van-e házad, vagy nincs? azzal én nem gondolok, kiverlek a szobádból, és bequartélyozom magamat, mint bakkancsos. Hogy pedig e jó szándék az idén csütörtököt ne mondjon, mint tavaly, már elkezdtem összeiratni verseimet, a munka foly tűzzel-vassal — eladom, a ki veszi. Ez a gyűjtés unalmas dolog; régibb versein az ember látja, hogy itt vagy ott foldozni, tatarozni kellene, itt vagy ott a ráspoly hasznos volna, — de röstelli, vagy nem tudja. Az ember megszokta azok hangját, szavait, s ha változtat rajtok, a folt úgy kirí, mintha ócska dolmányt új posztóval foldna meg; ezért, ha már ki akarja adni (s denique bolond volna, ha ezt nem tenné, mert halála után más úgy is összeszedi s nyerészkedik rajtok)

jobb hagyni úgy, a mint vannak. Ez eljárást követem én is, kivéve, hol a hiba nagyon szemsértő és könnyen igazítható. Azt hiszem, bár számra nem sok, válik belőle egy jóravaló füzet, mert nagyobb beszélyek is vannak közte.

Szilágyi Sándor megkapta versedet és leveledet, — a honorariumot is el akarta küldeni, de épen nem volt apró pénze. Fene gyerök az a Sándor, itt nem is szól semmit, hanem beverbuválja az országot, s akkor sűl ki, hogy ő kalendáriomot szerkeszt. Ezen egyébiránt nem csodálkozom annyira, mint azon, hogy *még eddig* belé nem kapott. Friebeisz, Vahot, Jókai, Gereben, minden ember mozog a naptár-irodalom friss gyeptörésén, csak ő nem! ez rettenetes. Velem furcsán járt. Sejtett nálam néhány verset, mit közelébb s betegségem alatt componálék vala, s egy nagyon megtetszett neki, — gondolá, hogy majd ráteszi a kezét. Azonban én, pünkösdkor Pesten lévén, a verseket elosztogattam — azt különösen Kemény foglalta le, a Pesti Napló számára, melynek szerkesztését átveszi. Roppant journalisticai mozgalom van ott! Török a bécsi Magyar Kurirt ... akarám mondani Sajtót fogja szerkeszteni, s engem, az ő szokott modorában rútul lefülelt. Tomori páholyában, hova látogatni fölmentem, — „ki az, ki űl?“ ki más, mint T. János druszám. Meglapított, megölt. Hogy ő neki már volt szerencséje, ő ismer, ő így, amúgy tisztel stb. „Emlékszem“ feleléк, „volt szerencsém a Komlóban, — s bocsánatot kérek, hogy be nem válthattam ottani igéretemet“ (a mondvacsinált vers, tudod). „Ah kérem, semmi, semmi, hisz úgy is most lapot indítok meg a magyar nemzet dicsőségére, Bécsben, — annak igen válogatott irodalmi tárczája is lesz, — remélem“ —

„Nem merek igérni — eddigi igéreteimet sem vagyok képes beváltani, lusta vagyok, nem dolgozom stb. — „De kérem így s így“ — „Igen szép dallam ez a Hugenottákban — ki az? Hollósy?“ — „Csak egyet az első számba, igérje meg“ — (fogdosás, tapogatás...) — „Add a csövedet, Tomori!“ — „No kérem, — lehet szerencsém a lapot megküldeni, — s ottan-ottan valamely vidéki tudósítást is szívesen fogadnék“ — „A lapot nem kérem, míg érdemet nem adok rá“ — „No de az csekélység, én tiszteletből is megküldöm — csak egy verset, csak egyet, úgy-e lesz oly jó?“ — „Nem igérhetek semmit, ha lesz, nem mondom hogy nem küldök“ — S más nap Lisznyai, ki jelen volt, mint hamis tanú hirdeti és mondja szemembe, hogy lekötöttem magamat Török Jánosnak dolgozótársúl. Mit mondasz rá?

Egy irodalmi titoknak is jöttem nyomába: Tomori egy oly lapot (belletrist.) akar megindítni, a milyen még nem volt. Napi lap és heti lap egyszersmind. A szerkesztés alkalmasint Jókaira lesz bízva. Friebeisz Délibáb-járól már hallhattál. Ergo: Délibáb, Hölgyfutár, Viszhang, Divatcsarnok, és az *ignota quantitas:* volt-e már ennyi? Miután egy lapot nem képesek jó munkákkal ellátni, csinálnak hatot.

De elég is volt már a literaturai ostobaságokról. Egy idetartozó kérdést nem is merek említni előtted, mert nem tudom, mikép hatott rád. Azt tudod, minő véleménynyel vagyok verseid és a magaméi felől, s nem hiszlek oly elfogultnak, hogy valaki hibája miatt rám is kiterjeszd neheztelésedet. Hagyjuk e kényes tárgyat: azt tán csak nem gondolod, hogy benne nekem is részem volna. Ha a gondolatidat tudnám e tárgy felől, én is nyiltabban szólnék s fogok is majd. Addig fátyolt reá.

De immár papirom vége felé járok,
Melyet is, mint üres fiókot, bezárok.

Híved mindenkor

ARANY JÁNOS.

[161.] HANVA, június 18. 1855.

Kedves barátom! Én ha hozzá fogok a levélíráshoz, be is végzem, már úgy a hogy, hosszan vagy röviden, de bevégzem. Alkalmasint most is a rövidből jut neked, de vigasztald magadat, megnyered a gyorsaságon, az időben. Time is money!

Ebben állapodjunk meg: tudósítsatok előre indulástok napjáról, persze teljes bizonyossággal s azzal a kikötéssel, hogy hét közepén ne induljatok, hanem vasárnap vagy hétfőn vagy kedden. Továbbá a szűnnapok elején jőjetek, azután a mikor tetszik, elmehettek isten hírével. Házunk, egyebünk lesz elég két egymást szerető családnak.

Még egyet: verseid- s verseimről, valaki hibája miatt rád is neheztelésemről stb. a mit írsz, abból egy szót sem értek. Mi alkalmasint boszantóbb, mint ha érteném. Jánoskám! így nem kell írni soha! vagy semmit a dologról vagy kifejteni teljesen. Rögtön válaszolj és fejtsd ki magad! Csókolunk benneteket! Barátod

MISKA.

[162.] NAGY-KŐRÖS, július 1. 1855.

Édes barátom! Leveled elejét a végéből próbáltam megérteni. Azt mondod *ugyanis* (ne félj, nem írok chriát), hogy ha te levélíráshoz kezdesz, be is végzed, a mi más szókkal azt látszik „hegedű-szóban-szép-mesézni" hogy én az enyémet nem végeztem be, mert leveled végén panaszkodol, hogy a mit a versekről s bírálatról írtam, abból mit sem értesz. Istenem! hisz' ép azt akarom én, hogy ne érts belőle semmit, akkor minden jól van. De lásd, mióta azok a szerencsétlen bírálatok folynak, M. orrt fintorgat rám — P. kérdezi tőlem: vajjon nem fog-e Tompa *rám* haragunni, X. ezt már bizonyosnak tartja s utoljára magam is restellni kezdem a dolgot. Hogy Gyulai saját meggyőződését követte bírálataiban, arra, jellemét ismerve, esküt mernék tenni: de hogy e meggyőződés s annak napfényre hozási modora helyes-e? az már más kérdés. Azt hiszem, hogy ő annyira belébámulta magát minden oly poesisbe, melynek hangja az ő saját költeményeinek *antipossa,* ellenkezője, hogy a szépet csak amabban és nem egyszersmind ebben is találja fel. Innen TOLDIM rendkívüli bámulása, innen az ellenkező genre-knek kicsinylése. A lyrában csaknem eposzi compositiót kíván, a metaphorát, allegoriát effective üldözi. Kérdem, hol van az a lyrai gyüjtemény mely csupa remekekből álljon? A világirodalom egyes nagy költőinél találunk-e példát erre? S nálunk e mértéket alkalmazni nemde kissé magas dolog-e?

No, édes Miskám, hát ki vele! ha úgy kivánod. Mások, és velök én is, azt hiszik, hogy Gy. irányodban igen szigorú; de ezen felűl *én még azt is hittem,* hogy irányomban nagyon engedékeny. Te tudod, mit tartok

egész poesisomról, s magok a TOLDI ESTÉJE végén olvasható soraim mutatják, hogy nem vártam ily sükert. Azt is tudod, hogy szóban forgó füzetedet (az újabb versek) nagyon jónak nyilatkoztattam, sőt, ha e kritikai „jargon“ hatalmamban volna, akartam azt, nem megbírálni, de kellően méltatni, miután más nem tette. Örűltem, midőn Gyulai kezében láttam a dolgot. De várakozásom nem kevéssé csalt meg, s összehasonlítva bírálatát *rólam* és *rólad*, mintegy *bűnös*nek érzém magamat, s féltem, hogy *rám*, a túlmagasztaltra, *te*, a nem eléggé méltatott, meg fogsz neheztelni. Ennyi az egész! Emberi gyöngeség volna ezt *tenni*, emberi gyöngeség volt tőlem e gondolatra *jőni:* de már megvan, hagyjuk nyugodni az egész dolgot!

Azt hiszem, ez nem fogja gátolni látogatásunkat, melynek határidejét még most ki nem tűzhetem. A tulajdonképeni iskola e hó végével bezáratik, augusztus elején lesz (talán) az érettségi vizsga, melynek bajai 9—10 napot igénybe vesznek, addig semmi sincs az indulásból. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[163.] HANVA, július 15. 1855.

Édes Jánoskám! A bírálat feletti aggodalmadból két dolgot tanultam meg, s mind kettőnek szerfelett örűlök. Első az, hogy te még nem vagy olyan vén, minőnek magadat mutatni akarod, s az ilyen dolgok élénkebb vérforgást sőt boszankodást bírnak nálad előidézni; második: hogy te engem *ösmersz* és *szeretsz.* Mondom mindkettőnek igen örűlök. Nem mondom meg, olvastam-e a bírálatot, vagy nem; s ha nem olvastam,

fogom-e valaha vagy nem; de annyit mondhatok, hogy ha akaratod, ne szóljunk e dologról soha ez életben egy szót se, szavaid szerént hagyjuk nyugodni az egész dolgot! Úgy hiszem, *becsületemben* nem sértett, egyebemet marczangolhatja, ha jól esik neki.

Kedves Jánoskám! nem is írok már én most többet neked! Majd eljösz, eljöttök bizonyosan. Jőjetek is, szívesen várunk és jőjetek, mihelyt jöhettek. Barátod

MISKA.

Jegyzet. A tervezett látogatás augusztusban csakugyan megtörtent, Arany családostúl együtt Hanván töltött mintegy hat hetet. A két költő ez idő alatt folytonosan együtt volt és kölcsönösen felvidították egymást. Sokat bohózskodtak, adomáztak, faragták a leoninus verseket, kirándulásokat tettek a szép Sajóvölgy vidékén, meglátogatták Lévay Józsefet Diós-Győrön, Szemere Miklóst Zemplénben, Miskolczot, Sáros-Patakot, az aggteleki barlangot stb.

Levelezésök még a következő hónapok alatt is az együtt töltött vidám idők apró emlékeinek felújításával van telve, s ezért, a sűrű vonatkozások miatt, közzétételre nem alkalmas.

„Mennyivel több köt most bennünket hozzátok, mint azelőtt“ — írja e levelek egyikében Arany. „Egyik emlék a másik után éled föl lelkünkben: egy szó, egy tréfa, kaland, egy kifejezés a Géza lexiconából stb. stb. mind megannyi kedves emlék; majd egyik, majd másik nyomúl az előtérbe, mint buborék a vizen: az ember egy buborékot kevés ideig lát — de mindig új meg új születik az eltűnt helyett. Így vagyunk mi az emlékezettel; talán nem éreztük a *jelent* egész gazdagságában: de most, midőn már *múlttá* lőn, hosszú időre el fog az bennünket táplálni.“

[164.] NAGY-KŐRÖS, deczember 23. 1855.

Kedves barátom! Sajnálattal olvastam a NAPLÓ-ból, hogy egy jó asszonyoddal ismét kevesebb van, — örömmel, igaz lelki örömmel, hogy rólad oly nemesen emlékezett meg véghagyományában. *) Köszönet a nemes szívű hölgynek! te és a tieid már biztosítva vagytok. A szerencse nem Tomory-féle marhaszerencse ugyan: de elég arra, hogy aggasztó gond nélkül tekints a jövőbe, s ne fájjon gyermeked mosolygása. Remélem, hogy Géza baba, ki, mint nődnek Juliskához írt soraiból értettük, újra beteg volt, azóta jobban van. Adja isten! Eszembe jutott rajongásod a paraszt élet és lobogós ing mellett, — a szalánczi romnál! — s hogy ha valóban ez boldogságod netovábbja: immár elérted azt! De te *áldozz* és hagyd másnak a *szántás-vetést*. Hivatalod, az irodalom (?) és kis vagyonkád oly kényelmes életet biztosít számodra, hogy nem lesz többé okod a sors ellen panaszkodni. Aztán e kis fekvő függetlenebbé is tesz a papi nyomástól, — kenyeröket bármikor megköszönheted. Így fogtam én fel helyzeted változását, s remélem te is így gondolkozol. Egyébiránt, nem tudom, hol fekszik a neked hagyott rész. Tokaj környékén? minden esetre jobb volna közelebb hozzád. Csak úgy ne járj az átvétellel, mint Vörösmarty, szegény. Az ő gyermekei is a nemzet (?) árvái volnának, ha szabad volna. Ez mégis rettenetes!

Várom, hol szólal meg egy méltó lant a nagy halott felett, de még eddig hiába. Talán ez sem szabad? — Én magam nem tudok írni. Sokkal jobban tisztelem Vörös-

*) Bónis Barnabásné. Mintegy száz holdas földbirtokot hagyott Tompa fiára. De a hagyaték nem érvényesült.

martyt, hogysem középszerű tirádákkal s jeremiádokkal szentségtelenítsem sírját. A lyra nem hivatásom, ezzel tisztában vagyok, — *egyéb* az-e? avval nem. — Úgy hallom, Deák F. az árvák gyámja, s tán segélygyüjtés is történik, de csak titokban, magánúton, mert máskép nem lehet.

Pestről nem tudok egyebet, mint újságokból tudhatni. Mióta itthon vagyok, egyszer rándultam volt be, akkor is csak egy napra. De nincs is mit tudni rólok. Jókai egyszer írt, a lap ügyében akkor is. A többit nem tudom, él-e, hal-e.

Csodálkoznál rajta, úgy hiszem, ha azt írnám, hogy közelebbi levelem óta valamit dolgoztam. Tehát nem is írom azt. A hivatal apró bajai elfognak többnyire, szűnóráimban pihenek és — unatkozom. Ez így megy folyvást, hét telik hét után, s ott vagyok a hol voltam. Lelkem szárnya meg van törve, nem vonz, nem ingerel a munka: vagy perczny lobbanás után ismét beléfáradok. No de ez nem újság, ezt már annyiszor emlegettem.

Nyolcz év óta gyült hulladék verseimet valahára csakugyan sikerűlt összeszednem. Heckenast fogja kiadni, márcziusra tán megjelennek. Két kötetre számítja, az apróbb elbeszéléseket is ide értve. Az első kiadásért 800 frtot ad-og-at. Mikor lesz az, hogy én ismét egy kötetet adjak ki?.... Eh! félre kishitűség! Ott van Toldi, azt ki kell egészítnem, — a hún regékből egy magyar Sahnamét kell dolgoznom és még isten tudja mit. Biz úgy. Csak egészségem engedné. De ritkán vagyok jól egészen, noha mérsékelve élek s bort sem iszom. Még a dohányzást kéne elhagynom, de az nem megy. Talán e narcoticus gőz is árt fejemnek: de mit csinálnék, ha ez sem volna. Aztán meg nagy pipádat füstre kéne tennem, pedig nagyon szeretem. Az igaz,

hogy csak nyolcz krajczárost szívok belőle, de itthon az is jó. Úgy kell nekem!

Te mégis boldog vagy ott, van némi társaságod, sőt el is jársz „kártyázni a faluba“, mint ezt nekünk kéz alatt megírták: de nekem nincs, vagy nem szeretem. Kímélem a drága időt, mint fukar a pénzt, — a nélkül hogy hasznát venném. A tél szobába szorít, legfeljebb olvasok, ha van mit. Csak aztán a szoba meleg volna! Ezek az átkozott baglyák már harmincz frt árú szalmát ettek meg, még sem melegítik a szobát. Beköltöztél-e az új lakba? Azt hiszem, úgy írtad, hogy tavaszig nem fogtok átköltözni.

Képzelem, mily kietlen lehet most a szép Sajóvölgy is! Már télen jobb szeretem a síkot, mert a hólepte hegyes vidék még kopárabb színben tűnik fel. Az ember ott közelebb képzeli magát a farkashoz és medvéhez. Hát Szemere Miklós hogy van? (NB. az eszmelánczolat itt nagyot látszik ugrani, pedig épen a medve hozta eszembe az ő vidéköket.) Mindig készülök írni neki, de még folyvást a jó szándéknál vagyok. Rest az ember, kivált ha olyan, mint én.

Légy jó, írj sokat, sokat! Barátod

ARANY JÁNOS.

[105.] HANVA, január 7. 1856.

Édes Jánoskám! Örömeteket szerencsénk felett köszönjük és fogadjuk úgy a mint adva van; meggyőződve lévén a felől: hogy senki e földön, ide számítva mindenféle rokont, atyafit stb. jobban és valódiabban nem örűl azon, mint ti! E vagyon által bizonyára mind az elérve van, mit leveledben írsz, ha ma kellene is

meghalnom, nagy lelki megnyugvással hunynám le szemeimet, mert legalább biztosítva tudnám őket. Fájdalom és háládatosság fogja el lelkemet e nemes lelkű nő és barátném emlékére. Ez egyetlen eset a magyar irodalom történetében. Aztán elérve van még egy: hozzátok ha szívben s lélekben nem is, de egy kis módban s következőleg térben is közelebb vagyunk; s ha minket már ösmertek valóban, el kell hinnetek, hogy ez ránk nézve, a szerencse és öröm nem legcsekélyebb része. Ábrándozásom a szalánczi romnál — nem csak ott, de mindig s mindenütt — hamarabb megvalósulhat, mint gondolod; ne hidd, hogy uraskodni tenném félre a reverendát, (ennyiből nem is lehet) de munkálkodni és megszökni az emberi társaságból.

De halld tovább: én épen annyit tudok még erről az egész dologról mint ti, az *újságokból*, legkisebb hivatalos vagy bizonyos irat sem jött még eddigelé hozzánk. Ha utoljára is kisül, hogy az egész egy szép hízott kacsa! Azonban legyetek nyugodtak, erre is készen vagyunk, kivált feleségem. S még ha igaz is: nem Tokaj körűl, de legalább három annyira Bereg vagy Szathmár megyében lenne az a föld; az *illetők* nem tesznek-e akadályt stb. stb. *milyen* föld az? stb. stb. ezekről még mit sem tudunk.

Vörösmarty árváinak részére itt is kerengnek ívek. Bizony, bizony szomorú! S nem volna szabad nyilvánosan tenni? Igaz, hiszen a megboldogult compromittált egyén volt! Én, tudom, hogy soha ez életben meg nem énekelem, pedig tiszteltem s ösmertem, de épen azért nem fogok bele! én is úgy gondolkodom, mint te.

Igen örülök, hogy verseid összeírva vannak. Nagyon szépen nyilatkoznak a lapok, s ezt te teljesen megér-

demled, bár mint szerénykedjél is. Aztán ne ösmerd félre: hogy jó angyalod is van irodalmi működésedben; én bár mit s milyet írjak a kutya sem ugatja meg; emlékezel-e két versemre: A KÖLTŐ FIÁHOZ és SÓLYOM? Szerinted mind kettő jó vers, ki látja azt meg? Azonban én már megszoktam az ilyen dolgokat, s nem is mondanám el másnak, mint neked. — Oh, te, kis egy szobából álló paraszt ház! ködmön és ösztöke! zajtalan mezei élet! isten jó voltából közelítetek felém!

Isten segitsen szép föltételeidben, melyeket előszámlálsz; bizony senki nem fog úgy örülni annak (magad sem) mint én. Majd megküldöd nekem a pusztára, ha delelni kifogunk, előrántom; én leszek a te igaz és hű publicumod. Aztán magatok is eljöttök, megölelitek a ti paraszt-barátotokat, és olyan szép órákat töltünk hogy.....! Igazán szerető barátod

MISKA.

[166.] NAGY-KŐRÖS, június 25. 1856.

Hosszú idő az, édes barátom, mely közelebbi válaszod óta elfolyt s én mindig készűltem írni, de mindig a készületnél maradtam. Most a „kis biró" annyira korbácsol, hogy tovább nincs mód ellentállanom ázsiai indolentiámnak.

Az első, mit írhatok, szomorú: a geszti kis poéta — ki egy időben téged is érdekelt — nincs többé. Ma kapok levelet volt nevelőjétől. Ők a telet Afrikában és visszaútazva Ázsia partjain töltötték, május végin érkeztek haza. Június elején még Pesten voltak, akkor én is felrándultam, hogy láthassam, — onnan Gesztre mentek, a fiú ágyba esett és 21-én meghalt. 18 éves

volt még. — Sajnálom, igen sajnálom: ha nem egy jeles író, költő, de mindenesetre irodalom kedvelő főúr veszett el benne.

Tehát végre csakugyan az új házban*) laktok; Légyen te kőfalaidban csendesség, békesség, öröm és boldogság! Elhiszem pedig, hogy az a ház igen alkalmas lenne elfogadásunkra: de, édes barátom, beszéljünk komolyan. Azt csak nem gondolod, hogy én serio tettem ama kifogást, hogy mit mondana a világ, ha nyakatokra mennénk. S te komolyan vísz e tréfás argumentum ellen. Hát bánnám én, akármit mondana Péter vagy Pál? De nem az van ez alatt, édes Miskám, csak nem akartam a dologról komolyan beszélni. Te magad is elismerheted, hogy, bár együtt lennünk halálig jól esnék, — *látogatásnak* az a két hónap elég volt, s indiscretio lenne ismételni, legalább míg ti is vissza nem adjátok. Szalontán már négy év óta nem voltunk, s hogy most sem megyünk, annak is ilyenforma oka van. A szíves unszolás, részetekről, áldott jó lelketekre mutat: a mi részünkről illik vissza nem élnünk barátságtokkal. Azért hát csak itthon maradunk — legfelebb rövid kirándulást teszünk Pestre, vagy valahova.

A dolog, szerelmes papom, így áll: nyugodjál meg benne, s azért ne vádolj bennünket hidegséggel. Ki tehet róla, hogy a múlt évi kirándulás örömeit — részben — megzavarta a czudar körülmény? De hisz azért mulattunk mi, örültünk mi eleget. Most is, ha jó órát akarunk szerezni magunknak, csak a hanvai kirándulást hozzuk elő, veletek mulatunk. Az emlékezetből hamar eltűnik az, a mi tán keserű volt —.az *édes* megmarad

*) Új parochia; akkor épült a régi rozzant ház helyére, szép kilátással a Sajó völgyére.

s ez áldás az emberi nemre. Cholera stb. eszünkbe sem jut: de a kedves visszaemlékezés gyakran fűszerezi sivatag jelenünket.

Az én bajom alább hagyott, de nem múlt el, nem is fog talán soha. Örömest elhinném, hogy *csak* aranyér: de e nyavalyának szokott jelenségeit nem tapasztalom: ellenben sok jel oda mutat, hogy idegek elgyöngülése a baj. Minden, kissé feszített vagy folytonos munka (sokszor a puszta olvasás is) eltompít — néha izgatott, néha szerfelett lehangolt állapotba hoz. Éjjel, az elszunyadás perczében, egy-egy fájdalmas nyilallás testem alrészén, mely alulról fölfelé tart, riaszt föl — egy perczre zsibbadok, hevűlök, aztán vége. Orvosom nem mondja, mi bajom, tudja-e? nem tudom.

A napokban Kecskemétre hívtak tanárnak, még pedig directornak egyenesen, 900 frt fizetéssel. De nem volt miért elfogadnom. Az ottani főgymnasium még a szülemlés kínjai közt vajudik, lesz-e? nem lesz-e? az is kérdés. Aztán meg a mostani viszonyok közt inkább szeretek közlegény lenni, mint — káplár: az a *direct*us directorság nem gyomromnak való. Ha már e kenyeret kell ennem: Kőrösön ép oly jó, ha nem jobb, mint akárhol. Itt legalább egy statióval közelebb vagyunk egymáshoz.

Szilágyi S. épen most bukkant be hozzám és hajt a szőlőbe — nem a magáéba persze, — hol valami tivornyát akar adni; pedig czudar hideg idő van a forróság után. De én már csak bevégzem levelemet, őt pedig elkergetem — mert úgy szoktam vele bánni, mint *te,* a Tomori mulatságán. Mentovics Erdélyből vár meghívást a m.-vásárhelyi gymnasiumba. Csak én veszek itt Nagy-Kő*rösön* — örö*kösön!*

Kaptad-e küldeményemet? a versek voltak és a kézirat, mit rám bíztál — azért mondom meg, hogy ha netalán nem vetted volna, tudhasd. Tornallya felé utasítottam. Azok az emberek ugyancsak tele szájjal fújják a trombitát s két ököllel ütik a nagy dobot. Ha nem ismernél, azt mondhatnád, hogy czimboráskodom velök, de így elhiszed nekem, hogy Gregusst egyszer láttam életemben, akkor sem beszéltem vele, csak szőke bajuszára emlékszem. Hisz ez mind jó! de miért mellőznek mást, vagy miért gázolnak keresztűl olyanokon, kik méltánylást érdemlenének! Kazinczy szokta volt mondani, hogy a tömjénfüst is *fojtós:* te értesz engem. Szerencse, hogy ismerem azt, mi az enyém, s tisztában vagyok a felől, — hogy a világ minden dicsérete sem képes vérseimnek egy hajszálnyival több belbecset adni, (mint nem levonni a kritika másokéból) mennyi azokban valósággal létezik. Kisérlet egyben s másban ... ennyi az egész.

Írtam-e már, hogy Juliska mily koszorúkat aratott a kőrösi műkedvelők színpadán? Dehogy írtam! pedig valami az! Kisfaludy Csalódás-ait adták elő — nagyok, nem gyermekek — rendes színpadon, belépti díj mellett, jótékony czélra. Juliska a vén kisasszonyt, Luczát, személyesíté s csakúgy bukdácsolt a koszorúkban. Pedig bizony — daczára a kívülbelől sarkas, négy újnyi magas topánnak — kicsiny volt ő! Hanem jól játszott, — úgy sikoltott, mint az áspis kigyó. Nem hiába mondta ez nyolcz éves korában: anyám, én szinésznő leszek. De most lakol ám a művészi szenvedélyért, pár hét óta ingeket kell varrnia nekem, s ez úgy hiszem, sokkal nekivalóbb foglalkozás, mint a másik. Híved

Arany János.

[167.] HANVA, július 4. 1856.

Édes barátom! Nagyon megörűltem valóban szomorú híren kezdődő tudósításodnak; s erősen követelem: hogy te is örűlj meg jelen válaszomnak; nézz meg benne minden betűt, forgasd meg előre hátra, jobbra balra, mert ez a levél az, melyet én csak egy kicsibe múlt, hogy neked *soha* meg nem írok. T. i. bolondságból majd meghaltam. Június 17-én anginám támadt, rögtön tizenegy pióczát tettünk rá s minden párgolást, füstölést, gurgulázást elkövettünk vele, de mind hasztalan. Ez keddi napon volt, az azt követő szerdán, csütörtökön, pénteken és szombaton, vasárnap reggelig, nem ettem, nem ittam, nem aludtam. Akkor, t. i. vasárnap éjjel, a homeopathiához folyamodtam s reggelre túl-lettem az életveszélyen. Torkom baloldalát foglalta különösen el, ha a jobb oldalra is oly mértékben átjön s lélekző műszeremet tökéletesen bezárja: okvetlen meg kell halnom, az orvos véleménye szerint is, de éreztem ezt magam is. Ha nem volnának, kikért élnem és kínlódnom kell a világon, s egy-két jó ember s barát is nem akadna, kiktől rosszúl esnék elszakadni: bizony-bizony nyugodt lélekkel bírnám behunyni akár még ma szemeimet; de gyalázatosan, egészséges testtel megfulni, *még akkor* sem akarnék. Azóta semmi bajom testikép, de kedélyem megromlott; lelkemnek mind két oldalon anginája van; mely oly nehézzé teszi neki a lélekzést. Undorodom az élettől, haragszom mindenkire; másra, magamra.

Tehát a szegény geszti kis poéta csakugyan meghalt? Én nem láttam soha személyesen, csupán *tükörből*, mint az írás mondja, s általad ösmertem, de mindenesetre szívemből sajnálom; annyival inkább, mert két

szomorú példa, épen ilyen, csak mostanában történt nálunk, 22, 23 éves fiúk mell-bajban vesztek el; de olyan remek fiúk, hogy valóságos veszteség az emberiségre nézve. Nem tarthatta hát meg az afrikai lég sem szegényt? s még némi nyomorú szerencse, hogy ott nem halt el.

Jól van édes barátom! ha nem jöttök, hát maradjatok otthon; én többet nem mondhatok! Sehova sem mentek, Szalontára nem mentek; de azért ide se jőjetek, mert az indiscretio lenne. Persze az! attól nem félsz, hogy a *világ* megitél, nem is gondolsz vele mit sem; tehát *köztetek* és *köztünk* van az ok, miért nem jöttök. Hiába, indiscretio! az pedig nagy szó.

Miután pedig itthon senki sem maradhat velem, megengeded, hogy veled is veszekszem egy kicsit, mint a fenebbi sorokban már tevém is, s hogy beléd akadok e pontban, mely így kezdődik: *az emlékezetből* stb. én ezt így tapasztaltam mindig, az emlékezetből hamar eltűnik az mi *tán* édes volt, s a keserű megmarad. (Hogy aztán áldás-e ez vagy átok az emberi nemzetre, azt nem vitatom.)

Mi verseidet s a birálatot illeti: ilyen dologról, tudod, hogy mi nem igen szoktunk beszélgetni. Minek is az? De most mégis, minthogy eléhoztad, pár szót. Verseidre minden kétségen kivül büszke lehetsz; az lehet az irodalom, az is; a kiemeltetést megérdemled, annak mi, kik tégedet nem csak ösmerünk, de szeretünk is, a legőszintébben örülünk. (A *mi* alatt magamat értem s azon másokat, kik úgy éreznek mint én, s kik nem szoktak kritikát írni.) De a Greguss birálata nekem, — furcsa! bár igazat mond, — még is csömörletesnek látszik; a hang, a mint tartja azt, csömörletes; ... *egy* emberből

akar irodalmat alkotni, a mások *teljes* lenézésével. Emlékszem jól rá, midőn valakit bántottam előtted, ezt írtad: „Egyikünk sem oly nagy, hogy egy maga legyen minden mindenekben, és senki sem oly kicsiny, hogy használható ne lenne.“ Én tábornak nézem az irodalmat; lovasság, gyalogság, tüzérség, utászok, mérnökök stb. mindenki a maga helyén! de ezek az urak a generalis nyakába dobot akasztanak, kezébe zászlót adnak, hátára ágyút kötnek, hogy ő maga legyen egy tábor. Aztán az a forcirozás, melylyel Gr. beszél, az az igen kötése a publicum szívére annak, hogy Arany milyen költő, az boszant engem; tudja azt mindenki; ebben a nagyon kinálgatásban sok ember étvágyat veszíthet. — Édes barátom! légy lelkedben meggyőződve, hogy én *barátságunkat* többre becsűlöm íróskodásunknál, s engem a mellőzés *többé* nem bánt; szinte megijednék, mint az egyszeri híres szónok, ha valaki tapsolna, megijednék: hogy nem mondtam-e valami bolondot. S épen *barátságom* s irántad igaz indulatom jogosít arra, hogy verseid bírálata felett kimondjam őszintén véleményemet. Mi pedig azt a szavadat illeti: kisérlet egyben-másban: annak ellene mondok, s kész vagyok veled rettenetesen összeveszni. Szerencséd, hogy ösmerlek s tudom, hogy a mit mondasz, őszinteséggel mondod, mert különben azt hinném, hogy *értem* akarod kevesbíteni magadat. Azonban halld tőlem, és hidd el, hogy nincs, épen nincs ebben igazad. Csak téged az isten sokáig éltessen!

A Hölgyfutár-ból olvastuk Juliska szereplését, örültünk és *tünődtünk;* nem kap-e a gyermek kedvet a színvilághoz? Tudj' az isten! szép szó ez a művész és művészet, de mégis igen közel van ehez: czifra nyomorúság. Ez azonban csak felvillant nekünk, reméljük az

egész gyermeki kedvtelés; s ha úgy van, szebb játékkal s hasznosabbal nem tölthetné el üres idejét. Isten áldjon meg benneteket! Barátod

MISKA.

[168.] A szünnapok elsőjén 1856.

Édes barátom! Minapi leveled nagyon megijesztett volna, ha nem praeveniálsz, hogy örüljek, mert megszabadultál a bajtól. De így is szívünkből sajnáltuk betegségedet, s elképzeltük az aggodalmat, melyet az okozott. Áldassék isten, hogy szerencsésen átestél rajta. A *lélek-angina*, melyről írsz, nálam sem szokatlan dolog, azon különbséggel, hogy én a *világra* soha sem haragszom, de szeretnék belőle menekülni. Egyébiránt ez tán nem is annyira *angina*, mint *csira* vagy *píp*, minő a madárnak szokott lenni, „ki bús, ki rab, hallgat, komor, fázik“.....

Mentovics, a mint olvashattad, elhagy bennünket. Sajnálom. Igen jó fiú volt. Ki csinálja ezentúl a *charivari*-kat, melyekben ő oly nagy mester. Mikor a mi megerősíttetésünk (8-ónké) megjött, Szilágyi nem volt a megerősítettek közt. Mentovics lerajzoltatta Sándort, hogy egy kádban fürdik, s aláírta: Szilágyi Sándort a kormány meg nem erősítvén, vasas fürdőben erősíti magát. Van itt a természetrajznak egy tanára, ki nagy költséggel állattömő eszközöket hozatott, azonban nem értvén hozzá, még eddig semmire sem bírt menni a töméssel. NB. az ember roppant nagyehető. Mentovics kapja, rajzoltat egy asztalt, rakva mindennémű pecsenyével, mellé a mondott kollegát, aláírva: „L. professor, állattömési mű-

ködésében." — Legújabban a kecskemétiek, mindenfelé professorokat hajhászván, miután a directorságot én, Kis Lajos és még vagy hat ember nem fogadta el, Mentovics ilyen ötletre jött. Van itt egy államhivatalnok — előbb szabó mester — ki, magyar létére, nem átallta azon nemes foglalatosságot felvállalni, hogy egy deszka szekérrel — minőben a cholerás halottakat hordják — naponkint bejárja az utczákat, s a száj-kosaratlan ebeket elfogja, dobja a ládás szekérbe, s viszi nyúzni. Mentovics a dróthurkot, melylyel a kutya-manipulatio történik, a kecskeméti deputatusok kezébe adja, kik kerülgetik a mi gymnasiumunkat, aláírva: „a kecskemétiek professort fogdosnak." stb. — Ily jó kedély igen nagy jótétemény volt ránk, melancholicus emberekre nézve.

Szegény Domokosom hagyatékából néhány igen jó s igen szép kötésű könyvet kaptam emlékül: a külföldi költészet remekeit. Négy aranya volt: kettő közűlök 20 frankos napoleon: ezeket gyermekeimnek küldték el a szülők. Szegény fiú!

Tomory öt arany jutalmat tett fel ez évben, legjobb tanítványom számára. Két fiú volt kitűnő a többi fölött: egy lyricus és egy epicus. Amaz egy nagy füzet verset adott, melyek átalában véve nem rosszabbak, mint a legifjabb költői nemzedék nyomtatott művei: ez egy eposzt, öt énekben, Etelköz czím alatt, (Toldi modorában) melyhez Kinizsi kutya sem lehet. Megosztottam a jutalmat. Nevök Hagymási és Szilády (ez a halasi pap fia).... majdnem „Szilágyi és Hajmási."

Czelder Márton is felszólított, hogy írjak a losonczi naptárba. Szívesen tettem volna: de nem győzöm én, barátom! lyrai emotióm ily egyhangú életben, mi sincs; eposzt, vagy balladát pedig nem lehet írni, minden

füttyentésre: ahhoz tárgy is kell, mely engedje magát kellően feldolgozni. (Ezt a szép magyarságot az utókor számára tettem ide.)

Juliska iránti aggodalmotok talán nagyon is komoly. Többször nem hagytuk fellépni, s ő könnyen belényugodott. Bezzeg dolgozott aztán női munkát is eleget: nekem ingeket varrt, és egy pompás abroszt horgol, két barátnéjával, az úrasztalához, ajándékul. Örülök ennek, bár egy kis költségbe kerűl, mert a fruskák *magoktól* jöttek e kegyeletes eszmére, midőn itt először communicáltak. Csak szép az a női szív, míg romlatlan, tiszta! Egy hitvány kávés abroszon áll a szent kenyér, a helyett csinálnak egy gyönyörű, virágos és kelyhes terítőt, közepén a húsvéti báránynyal. Gyönyörű mustra. Azonban ez titok, nem szabad tudni senkinek, hogy meglepő legyen az ajándék.

A mit verseim bírálatáról mondasz, abban nagy részt igazad van, de ha nem volna is egészen, mégis becsűlnöm kellene baráti őszinteségedet. Ha engem ismersz, tudhatod, hogy nekem nem az a bajom, hogy sokat tartok magamról, hanem, hogy minden dicsériádák daczára nem vagyok meggyőződve az út helyességéről, melyen jártam s járok, s nem tudom bálványozni kedves szüleményeimet. Most már ugyancsak foly a vita, csak egymás hajába ne kapjanak értem! Én pedig nevetem az egész béka-egér harczot: de minek szólnék bele. A historia egykor fölöttem is kimondja részrehajlatlan ítéletét, addig hallgassunk.

Sajátságos, hogy valahányszor valamely levelem félben, vagy pecsételetlen marad, azt rendesen nem küldöm el. Hozzád, a mióta soraidat vettem, háromszor kezdtem bele, írni, de vagy kizavartak belőle, vagy

kedélyem volt izgatott, félbe maradt mindig. Így vagyok a költeményekkel is, kivált ha valamelyiket töredékben más előtt felolvastam, soha sem készűl az el.

Hát azt a gyalázatos hangsúly-pert olvasod-e? Rám nézve annyiban érdekes volt, hogy eszmét költött. Eddig t. i. én is hittem, hogy van *grammaticai* hangsúly, az az minden magyar szónak *első tagja* megnyomatik. Nem vizsgáltam, de annyit fecsegték a fülembe, hogy elhittem. Azonban most, figyelmezvén a dologra, rájöttem, hogy a magyar nyelvben afféle hangsúly (mint a német gyökszótagban) *nem létezik;* egy szótag sincs, mely néha hangsúly *nélkül is* ne mondatnék a beszédben. Hanem van *szókötési,* vagy *logicai* hangsúly, vagy *hangemelés* a beszédben, s minthogy ez többnyire a szók első tagját nyomja meg, onnan csinálták az elsőt. Ha ezt mondom: „*sze*retem“: igaz, hogy az első tagot megnyomom, mert *ez egy mondat,* tehát *logicai hangnyomattal* ejtem ki: de ha már ezt mondom: „*nem* szeretem,“ szeretném látni a fület, bármily hosszú is az, mely a *sze*-szótagon legkisebb hangsúlyt érezne. Tudom, hogy te az efféléken röstelsz gondolkozni: de ha mégis ama pert olvastad, ím tudd véleményemet. Egyik félnek sincs igazsága.

De bezárom levelemet, mielőtt jobban elaljasodnék, — már is grammatizálásba estem. Áldjon meg a jó isten, kedves Miskám, hogy még soká szerethessük egymást, úgy mint eddig. Igaz barátod

Arany János.

Tompának erre következő levele — 1856 augusztus 12-ről — leginkább aprólékos megbízással, valami versek leiratása iránt, van telve. Írja különben, hogy a napokban

nála járt Lévay s még egy miskolczi tanár; hogy sokat kártyáztak és iddogáltak, jó kedvök volt s mind elnyerték a Lévay pénzét. A hangsúly vitára megjegyzi, hogy azt kevéssé kisérte figyelemmel, különben sem gondolkozott sokat e kérdésen; aztán panaszkodik, hogy még nem kapta a kőrösi iskola azon értesítvényét, melyben Arany értekezése a nemzeti versidomról épen akkor jelent meg.

[169.] NAGY-KŐRÖS, augusztus 30. 1856.

My dear Miska! Nem telt ugyan még el a szokásos egy hónap, mindazáltal válaszolok leveledre, két okból:

1. Mert egyéb dolgom nincs.

2. Mert nőm levele nődhöz vagy tíz nap óta borítékra vár. Tekintsd hát levelemet, mint pusztán borítékot, s ahhoz képest feszítsd fel idegét várakozásodnak.

Tehát ti ott kártyáztok mint a disznó és isztok, mint a spiller? Fiú, fiú! bizony elfajultatok mióta én köztetek nem vagyok. Ha én elmegyek, mindez máskép történt volna! Mikor én nálad voltam, nem lumpoltál, nem éjtszakáztál, hanem már hét órakor.... aludtál! Pedig írva van: a ki jól alszik, idvezűl *(qui bene dormit, salvabitur)*. De az sehol sincs megírva, hogy a ki kártyázik: idvezűl. Azért, fiam, jobbítsd meg magadat és többé ne vétkezzél! Átokká fordúl a vendégszeretet, méreggé a barátság, pokollá a társas élet, szitokká a dal, eczetté a bor, gúnynyá az élcz ott, hol kártya van. Ezt belé tehetd közelebbi prédikáczióđba.

Hogy programmot nem kaptál, azon fölötte csodálkozom. Hivatalosan küldetett el számodra, mint a póstakönyv is bizonyítja. Hihető azonban, hogy valahol

hevert, s azóta megkaptad. Ha ellenkezően volna: még küldhetek példányt. Különben nem nagy dolog az egész; csak kellett írnom valamit, s ezzel 12 évre ment vagyok hasonló munkától. *Tizenkét* év múlva! írok-e én akkor értekezést?! Nem hiszem.

Mint a lapokból láthattad, „Arany János Pesten mulatott, barátai stb. körében." Csak ez a nyegleség ne volna! Ha az ember irodalmi ügyben jár, például új munkát visz fel stb. akkor ám említsék meg: de ha valaki fölrándul, hogy például kabátot vegyen, (NB. én azt sem vettem, pedig átkozottúl kéne) ki nem állhatom, hogy mingyárt megütik a nagy dobot. Hanem erről tenni lehetlen, mert az újdondász, ha megkéred, megígéri, hogy nem szól s megy a nyomdába rögtön, s kürtöli ki. No hát Pesten voltam. „Mit írjak néked, kedves jó barát" az én pesti mulatásomról? — Ott voltam hét nap: péntektől péntekig. Ebédeltem Jókainál és Csengerynél, a Svábhegyen. Jártam színházba. Találkoztam néhány emberrel. Haza jöttem Gyulaival. Most magam ülök itthon, várom Keményt. Olvasom Dantét és Ariostot — olaszúl! Nem írok semmit, kivévén ezt a levelet.

Mentovics már elköltözött kilenczed magával: annyi tagból áll a család. Azóta Erdélyben van. A collegatus többnyire széllyelfutott, mint a csirke, csak Szilágyi Sándor van itthon, mint egy passer solitarius. Ő és én dicsően mulatjuk a szűnidőt. „Szervusz!" — Szervusz, mi újság? „Semmi!" Az sem sok. Gyújts rá. „Szervusz!" Szervusz. Az ajtót húzd be, mert bejönnek a legyek. — És ez így megy rendesen mindennap egyszer. Azt veszem észre, hogy pár év óta mindinkább elfelejtek *beszélgetni.* Még megérem, hogy néma leszek, mint a hal.

De csak az írást is el ne felejteném! Másszor, ha én levelet írtam, rendesen kevés volt a papír, és a tárgyat magát sokszor át kellett vinnem a következő lapra, mely már nem existált: most nem egyszer állok meg az írásban, s gondolkozom, hogy uram teremtőm mit kéne még írni, hogy a négy lap beteljék. Mert a Szilágyi Sándor-féle nyúlfarknyi leveleket nem szenvedhetem. Ő például e levelet így írta volna meg: „Barátom! Idezárom nőm levelét. Hát Lévay nálad volt? Programmot küldtem — ha nincs, fogsz kapni. Pesten voltam......... Ölellek, üdvözlöm a komámasszonyt! Barátod A. J."

Így aztán meglehet írni mindennap 10—12 levelet, fűnek-fának; holott én többnyire adós maradok minden levélre, ha csak nem tőled jő.

Si aliquando sanus fuero — fontosabb levelet is kapsz tőlem. Addig fogadd legszívesb ölelésemet! Igaz híved

ARANY JÁNOS.

[170.] DEÉS ÉS KOLOZSVÁR, szeptember 26. 1856.

Tisztelt Uram!*) Tudván, hogy Ön Tompa Mihálylyal, -- ki nekem nem csak név- de vérrokonom s leghívebb s legbizodalmasabb barátom, kinek igen sokszor adtam vers-eszméket s igazítottam ki a mit írt, s kinek titka sincs előttem, — tudván, mondom, hogy ön vele baráti lábon áll: én is bátorságot veszek önhez intézni e pár sort; e levélben ugyan úgyszolván semmi sincs egyéb szíves jó indulatnál: még sem borzadok

*) Elváltoztatott írással, de a melyen Tompa kezevonása első pillanatra megismerhető.

elküldeni ezt; mert ugyan nem ír-e ön is néha, ha kivált az aranyér ráesik, egészen tartalom nélküli leveleket? Vagy igen! Azért fogadja jó szívvel jelen soraimat.

Valóban örülhet Nagy-Szalonta városa önnek arczképét bírhatni; így már ez a város *két* dologról lesz híres; de javalhatnám, hogy kalapban festesse ön le magát, még pedig *két* kalapban, melynek egyike fehér, másika fekete lenne; mert az ön feje két kalapot is megérdemel, a mint hogy történt is, hogy ön *kettőt* akart egyszerre a fejére tenni valamikor.

Én részemről igen tisztelem önt, mind a mellett is, hogy bátorságáról és vállalkozási szelleméről itt némely vidéki darúk nem épen jót kiabálnak: de én nem vagyok olyan véleményben; kell, hogy ne legyek! nem lehet-e azt rossz néven venni, ha nincs bébúni kedve valakinek egy *rókalyukba,* bár váltig sarkalják is?! és hogy nem mér egy pár csomó dohányt a zsebébe dugni a szomszéd vármegyéig, hanem a helyett inkább két czilinder pálinkát visz el?! láttam már én olyan embert is, a ki Pestről várván barátját, három lúdat, két csirkét és egy verebet süttetett meg, s mikor nem érkeztek meg a vendégei, maga megette, s ki egy húszason egy nagy tajték pipát megvenni nem átall. Azért csak bátorság! mind jóra viszi azt a köszörű.*)

Most már többet nem írok mert megúntam, hanem a felől bizonyos lehet ön, hogy máskor is írok. Addig is isten áldja meg önt minden boldogsággal!

TOMPA MÁTYÁS MÓZES,
fehérmegyei közbirtokos stb.

*) Vonatkozások a hanvai időzés apró tréfáira. A *rókalyuk* az aggteleki barlang egyik része, melyet együtt látogattak meg.

[171.] NAGY-KŐRÖS, október 4. 1856.

Hallja kend! Kendnek tekervényes és csavargoványos leveléből, melyet szept. 26-áról Dézsről és Kolozsvárról hozzám lódított, azt értem — hogy semmit se értek. A póstajegyre nyomott korombélyeg nem olvasható — tehát nem tudom hol tétetett föl a levél, de hogy megjárta Kolozsvárt és Debreczent, azt látom, a nélkül, hogy ki tudnék belőle okosodni. Már a kedves komámasszony leveléből észrevettem, hogy kend valami bolondságon töri fejét, mert azt írta, hogy nem szabad megírnia, miért nem ír kend, majd *megtudjuk.* Természetes, hogy mi ezt úgy magyaráztuk, hogy meg*lepátus* készűl, s egy szép este a kend „meg-Szuhay-sodó“ homlokát fogjuk látni, a mint ajtónkon, a légyellenző ponyva alól betolja magát. De már ez, a körülmények szerint, aligha valószínű: hanem mindenesetre kutya van a kertben. Hogy kend, hírem nélkül Erdélyben kóringyálna, azt nem gondolom; bizonyosan megírta ez ostoba levelet Hanván, s odaadta valakinek, a ki Erdélybe ment, hogy ott tegye föl és küldje hozzám. A levél Medgyes Lajosnál pecsételtetett le, annyi szent, ki vitte Erdélybe? nem tudom, de gyanítom, hogy Toldy — de nem Miklós, nem is János — hanem a tudós-társaság titoknoka — vagy Kazinczy Gábor, — vagy mit én tudom, miféle csavargó! Kend maga nem vihette, mert kend, az új rendezés szerint négy napnál több időre el sem hagyhatja a parochiát — a szomszéd *koronaországba* plane nem mehet, még a superintendentia engedelmével sem. Kend hát otthon kuttog Hanván, s neveti, hogy bolonddá tett, de jelenthetem, hogy ez egyszer nem sült el.

A miket pedig kend azon levelében emleget — például hogy ön hazánk kosz-orrú(s) költőjével Tompa Mihálylyal legszorosb barátságban van stb., azt én nem hiszem, azt előbb be kellene bizonyítni. Ki vekszálja azt az úri embert annyit, mint épen kend? ki haragítja fel minden istenadta nap, a legkisebb ok nélkül? ki okoz neki bút és bánatot a világon — kenden kívül? ki epeszti, macerálja annyira, hogy szegénynek csak a csontja-bőre — és hája? Hát avval az áldott jó feleségével mit el nem követ kend? hányszor durczáskodik, gorombáskodik vele? hányszor keseríti a jó lelket minden ok nélkül, a mit később maga is megbán és szégyell? Meg a kis fiát avagy nem kend kényeztette-e el apja akaratja ellen. Bizony, bizony sohase dicsekedjék kend, hogy Tompa Mihálynak oly testi-lelki barátja, mert nem hiszem.

Hogy már ma 4-dik október van, azt odafelűl is írhattam volna, de itt is jó lesz előhozni, mert abból megtudhatja kelmed, hogy mi nem élünk már oly supínus korhelységben mint kelmed — gondolja, ki négy hétben papol egyszer a *csíz*eknek, *) hanem fáradsággal és arczunk verejtékével eszszük a mi kenyerünket. Egyébiránt, ha érdeklené, azt is megírnám kigyelmednek, hogy az egész két hónapos szűnidő alatt egy árva betűt sem dolgoztam, de azért elég unalomban volt részem, vagyis akarám mondani, elég részem volt az unalomban. Pesten voltam vagy kétszer 5—6 napig, de ez nem kivétel az unalom alól. Egyébkor itthon ültem és olvastam Tassót meg Ariostot, meg Dantét — most először *eredeti* nyelven. Vártam magát, hogy majd

*) Tompa egyházának egyik filiaĺéja volt *Csíz* falu.

csak meglep már egyszer minket (azaz *bennünket*) de maga azt nem tette, kutya egye meg a dolgát.

ARANY JÁNOS.

[172.] HANVA, október 8-án 1856.

Drága professor úr! Méltóztatik igen nagy tévedésben lenni, ha azt gondolja, hogy én onnan írom leveleimet a honnan nem írom. Úgy tessék a szemem közé nézni (majd jövő augusztusban) hogy én útazott ember vagyok! most is, mint Szenczi Molnár Albert, láttam sok földet s tengert — Erdélyben; mert valósággal ott voltam, ott a helyszínén! Medgyes Lajoshoz épen akkor toppantam be, mikor a bihalat fejték, s a málét hordták a hiúra. (hiú, héj, ház héja) Azért hát, — hogy dühömet és authoritásomat egy végső sententiában egészen kifujjam — hátrább az agarakkal!

Igen biz a', édes Jánoskám! Valósággal Erdélyben jártam. Hanvai Károly *) örökölt Deésen; oda kellett útaznia, *félt* maga menni s elvitt; így én megláttam Erdélyt. Debreczenen, Kolozsváron útaztunk keresztűl. Mindenütt a legnagyobb kitűntetéssel, sőt mondhatom (neked csak) ünnepies diadallal fogadtak. Estélyeztünk, nevem estéjét gr. Mikónál tartottuk, az az ő tartotta részemre meg. Minden lépésemen elösmeréssel fogadtattam. Tudván, hogy ennek te örűlsz magam után legjobban: neked azért írom meg. A részleteket természetesen elhagyom. Gondolj útamról sok szépet, jót, sőt dicsőségest, s tudod milyen volt az.

*) Birtokos Hanván.

Láttam Kolozsvártt Krizát, (egy valódi kedves jó ember) Kővárit, Fekete Miskát, Gáspár Jánost s még sok más derék jó fiúkat. Gyönyörű világ van ezen a Kolozsváron! Nemzetiség és vallás erőben, díszben. Az irodalom iránt a legélénkebb, legmelegebb részvét, emberei iránt valódi tisztelet. Debreczenben megismerkedtem a professorokkal s papokkal, meg K. Tóth Mihálylyal, Kovács Jánossal (szegény Domokosod Mentorával) s mondhatom neked, igen-igen jól éreztem köztök magamat. Kovács nagyon derék fiú, igen megszerettem, csak többször is lehetne alkalmam vele s velök találkozni, de isten tudja mikor mozdulok én ki ismét fészkemből! Igen jól esik itthon. Pedig mondom, hogy útam gyönyörűséges volt. Tán engem is megilletett már egy kis méltányos kritika. Nőmet, kis fiamat egészségben találtam, leveled is várt, ekképen semmi híja sem volt boldogságomnak haza jöttömkor. Heckenastnak egy levelét költeményeid díszes példányával most kapom; összes költeményeimet kéri; oda adom. Csak az a baj, hogy Friebeisz nem rég adta ki Virágregéimet, ezzel mit csinálok? Emlékszem Toldid esetére; még majd magamnak kell megvenni, a mit magam írtam. Szeretnék e tárgyban veled találkozni, személyesen persze nem lehet, ha csak még jövő augusztusig nem halad a kiadás, így csak levélben. Mit gondolsz: elkülönözzek-e minden különneműt, például a lyrait az elbeszélőtől? Úgy-e: a Népregét külön, a Virágregéket szinte? a másnemű elbeszéléseket ismét külön? Gondolod-e, hogy a lyricumokban is tegyek osztályokat, mint például most legközelebb Lévay? erre épen nem vagyok hajlandó. Érezze meg a ki olvassa, hogy micsoda? Átalában a te komoly ítéletedet s tanácsodat

óhajtom a rendezésre nézve hallani. (Vegyem legalább valami hasznodat, azért a sok jó eleségért, borért, szivarért, dohányért, melyet nálam tavaly elpusztítottál, erre úgy sincs többé kilátásom, mert hiszen Kovácsnak magad panaszoltad, hogy olyan szívesen láttunk, mikép nem volnál képes többé hozzánk jönni, a terhünkre válás félelme nélkül. Oh ember, ember! bizony kárjában vénültél meg, ha még most sem ösmered meg az emberek közt: kicsoda Gyurka, János, Pesta és Mózes-Mátyás!? De hiszen *mi* sem akarunk másnak terhére lenni, ezt jól jegyezd meg jövő augusztusra magadnak!)

János! mit gondolsz, mit kérjek összes költeményeimért? hidd el, én magam sem tudom, tán te jobban hozzá vethetsz. Azonban ez az egész dolog maradjon még köztünk, nehogy időnap előtt nyelvére vegye a journalistica szajkója.

Hallom, hogy Szalontára visznek tokban.*) Ennek igen-igen örűlök, meg is érdemled, de meg aztán az irodalom iránti becsülésnek, a hozzá való ragaszkodásnak is átalában szép lendület adatik általa; figyelem, részvét ébred. De annak megvallom (csupa önzés) nem igen örűlnék, ha magatokat is elvinnének oda mindenestől. Mert Debreczenben hallottam valakitől, hogy valamely ottan már létező vagy létezendő jó hivatalra (nem tudom: főjegyzőség-e vagy mi) meghívni szándékoznak. Ne menj el! ismét messzebb leszünk egymástól. Ha két helyen lehetsz, ne légy egy helytt. A hol idealis létezésünk, nimbusunk, arczképünk van, ne menjünk magunk is oda; ne vigyük el a húst és csontot, a rossz kedélyt és az aranyeret, gondolod-e hogy ott mint köz-

*) Arczképét lefestette Szalonta városa.

hivatalnok minden összeütközést kikerülj azokkal, kik lefesttettek? Gondolkodjál e tárgy felett és maradj!

Szerető igaz barátaitok ...... t. i. TOMPA MIHÁLY és az övéi.

[178.] (KELET NÉLKÜL, 1856. október vége felé.)

Kedves Miskám! Nagyon örűlök erdélyi kirándulásodnak, de még inkább azon szép fogadtatásnak, melyben részesültél. Mindaz, a mi a te kedélyedre jól hat, elégedettebbé tesz, nekem is igen jól esik — mert óhajtalak boldognak, megelégültnek tudni, — azt elhiheted. Annyi mellőztetés után a kritika (?) tollvezetői részéről, elhiszem, kedvesen hatott rád a méltánylat az életben — én ez utóbbival nem igen dicsekedhetem — meglehet visszataszitó személyiségem is lehet ok benne.

Egyébiránt a felszólítás, melyet Heckenasttól kaptál, szinte beillik borostyán ágnak, mit győzelmi koszorúba fonhatsz. Heckenast jól számít: ő tudja, hogy neked közönséged van, s verseidnek jó keletet remél. Heckenast oly ember, kivel gentleman-módra lehet bánni, — ha a maga hasznát nem feledi ki a számításból, ez természetes... Engem mindig pontosan fizet, — s a mely órában megszorulok, van pénz nála. Hogy mit kérhetnél verseidért, azt categorice meg nem mondhatom; az függ a kiadási körülményektől: egy kiadás-e? s hány példányban? bizonyos évekre-e? vagy míg a kiadás elfogy? mind ez és hasonlók sokat módosítnak a dolgon. Tudod, hogy én két kötetemért, öt évre átadva (de csak, ha az első kiadás el nem fogy, mert ha ma elfogy, a második már új alkura megy) 800 fo-

rintot kapok, egy év alatt, részletekben (300 a munka megjelenésekor, 300 félév s 200 egy év múlva): 2000 példányban. Ebből számíthatsz a magadéra, de ne feledd el azt se, hogy nagyobb munkát aránylag nehezen fizet úgy mint kisebbet; mert az árt aligha növelhetné aránylag, és drágább könyvre kevesebb vevőt számít. No lássuk már most: két kötet vers, három kötet *rege* úgy-e? ez mindössze öt. Talán méltányos lenne 2000 forint? de természetesen ő ezt egyszerre, vagy pláne előre le nem teszi. Ha ez volna föltételed, akkor sokkal kevesebbet adna. — Azonban te lásd: ez csak az én gondolatom, s nem munkáid *belbecse*, hanem a kiadási körülmények figyelembe vételével szabtam meg. — Lehet, te erre azt mondod, hogy Friebeisz aránylag többet adott: de nagy különbség van 1 és 5 pfrtos munka kelendősége közt. -- Aztán meg az enyém *első* gyüjtemény.

Hogy a lyraiakat elkülönözd, azt nem tanácslom, először mert azok a czímek: *természet*, *érzelem* stb. ritkán találnak; természet és kedély-világ egymást magyarázza a lyrában, és se te, se más jó költő nem fest egy *fát*, például, azért, hogy *fa* legyen. A rendezésben tehát elkülönözést nem, csak változatosságot ajánlok, vígra szomorú — jobbra gyengébb; így, míg egyik a másikat emeli, az olvasónak is nyugpontokat nyújt mintegy, — ha egy gyönge ki nem elégíti, az erős utána annál erősbnek tetszik stb. Én legalább ezt követtem, tudván, hogy *varietas delectat.* Tehát a lyraiakat együtt adnám, egy vagy két kötetben (a mily alakú a kiadás lesz) a regéket külön-külön — virágregék, népregék, elbeszélések s balladák. Ezeknél, az előbbi kiadások rendjét, a mennyire lehet, megtartanám — mert egy

megjelent könyv már irodalmi tény, min helyes ok nélkül nem kell változtatni. (Im ez komoly tanácsom a felpanaszolt rossz vinkóért, dibdáb kotyvalékért, kapadohányért, bürgemosó szivarért a mivel tavaly meg akartál ölni, — meg is öltél volna, ha ideje korán (?) el nem szököm.)

A szalontai meghívásról semmit sem tudok, még csak nem is gyanítom, mi lehet. Hogy Szalontán szeretnék lakni, annyi igaz, de még csak képzelni sem tudom, mi lehetnék ott. Jegyző nem, — egyéb sem. Magánzó, ha módom volna benne.

Egy idő óta homoiopathice élek; de kevés sükerét érzem. Denique sem aranyér lesz a bajom. Akármi, — az az egy jó, hogy már nem törődöm vele, s ez sokat könnyít a dolgon. Isten veletek!! Barátod

JANÓ.

[174.] HANVA, november 4. 1856.

Kedves Jánoskám! Talán elsűl összes költeményeim kiadása. Friebeiszszal volt egy kis eligazítni valóm, nem viselte magát rosszúl, bár azt mondja, hogy verseim nyakán vesztek. Jövő ápril táján megpendülhet a dolog az irodalomban; addig titok, nálad is legyen az. Az általad említett árt csaknem sokallom, azaz: gondolom, hogy annyit nem fog adni. Mindegy! legalább kiszabadulok a kalendáriom-formatumokból; a kiállítás a tiedhez lesz hasonló.

A lyrai dolgozatoknak (melyek mindenesetre elkülönítve lesznek) micsoda czímet adnál? DALOK? vagy LANT-DALOK? nekem ez utóbbi tetszik, az az a mit ki-

fejez, csak az az átkozott *t-d* ne jönne össze. Ezek közé lehet a leíró költeményeket is beosztani úgy hiszem, valamint mindent, a mi *nem-elbeszélői*.

A mint írtam s kiadtam verseimet, azt a rendet megtartom, bár nem teszem oda (úgy-e ne tegyem) 1844—1848—1856. De barátom, arra mit mondasz, hogy igen sok versemet el akarok vetni s nem szándékom összes költeményeim közé felvenni? Erre úgy hiszem, teljes joga van az írónak. (Zárjel közt mondva, míg el nem feledem, nem lehetne nálatok VERSEIM 1847. egy példányát kapni? igen lekötelezném, ha kerítenél, Pesten a könyvárusoknál nem kapható.)

Ennyi körülbelől, mit verseimre ez úttal mondhatok. Nagyon köszönöm kedves barátom, erdélyi útam feletti megelégedésedet, én tudom azt, azért írtam, s épen azt érzem, ha te nem panaszkodol s írod, hogy jól vagytok. Őszintén szólva, én úgy hiszem: hogy mi már barátok vagyunk; nagy szó! alig láttam rá példát, mióta élek! Isten áldjon meg benneteket! Igaz híved

MISKA.

[175.] Deczember 7. 1856.

Édes Miskám! Ne haragudjál rám, hogy ily soká megvárakoztattalak. Ha Kazinczy tollával és kedélyével bírnék, ki végnapjaiban is ívekre menő levelet írt barátjához, nem győznéd olvasni irkáimat. De így, sokszor magamnak is terhére vagyok s elmondhatná rólam Berzsenyi „szenelője mellett Tépi bajuszát.“ Ez egy kényelem, ez a jó vaskemencze, melyben ropog a tűz — s barátkozik velem.

Azóta, remélem tisztában vagy Heckenasttal. Örűlnék, ha a dolog kedved szerint ütött volna ki. Meglehet, valamit lekér az általam javallt összegből — mert nagyban nem úgy megyen az alku, mint ha kisebb összegről van szó.

A lyrai költeményeket én egyszerűen *dalok*nak nevezném. Mit jelentene az a *lant-dalok?* Vagy van oly dal is, mely nem lantos költemény? vagy, ha azt hiszed, hogy ez nem mind *dal,* hanem a lyrának más fajai is képviselve vannak közte, nevezd egyszerűen *lantosok*-nak. Lant-dal, a mellett hogy *kimondhatlan* rosszúl hangzik, nem is különböztet meg semmit, mert a lantos költemény genus, a dal species: nem pedig a dalok oszlanak lantosokra és nem lantosokra. — A *leíró* költemény nálad (széles értelemben vett) idyll, mint olyan, az is lantos költemények közé való. Például az *Erdei lak* idyll, bárha nincs is benne Menalcas és Tityrus.

Hogy verseid jelenlegi rendjét megtartod, azt helyeslem: az, ki őket már olvasta az eddigi kiadásokban, könnyebben tájékozza magát. De érdekes is az olvasóra nézve kisérni a szellemi fejlődést, haladást, vagy átmenetelt egyik időből, phásisból, a másikba. Az évszám legfejebb így volna jelelhető: 1848 előtt és 1848 után. Azt hiszem, ez év a te költészetedben is lényeges fordulópontot képez, -- nem, a mint mondta valaki, hogy azóta írnál jobban, hanem a hang változott mindenesetre. Azelőtt a *kép,* azóta a *gondolat,* ez tagadhatlan.

Verseid 1847-diki példányát bírom, s idezárva küldöm, a mint látod. Hanem szeretném tudni, minémű verseket akarsz te kizárni gyüjteményedből. Nem jársz-e úgy vele, hogy olyanokat hagysz ki, miket mások szerettek volna s megfordítva? Ez a legbajosabb az íróra

nézve: kiválasztani, mi való tűzre. Én, megvallom, nem mertem nagyon válogatni, — kihagytam ugyan egy párt és mit? — Rózsa és Ibolyát a többi közt. Emlékszel-e, mikor azt írtam neked, hogy ezt a maga nemében jobbnak tartom Toldi-nál? az 7—8 évvel ezelőtt lehetett, most kihagytam! Akkor legelől tettem volna.

Családi életünkben — megvagyunk, — jól, mondhatnám, a mi a *jelent* illeti. Nőm, gyermekeim egészségesek. Én .... leszek-e valaha?

Isten áldjon meg édes jó Miskám. Többet akartam írni — de félek, nem lesz benne köszönet. Barátod

Arany János.

Utóirat. Másnap.

Malaczot öltünk, édes Miskám, szívesen látlak egy kis friss kolbászra. Barátod

A. J.

[176.] Márczius 28. 1857.

Édes Jánoskám! — — Nagyobb baj az édes barátom! hogy hozzátok mikép menjünk legczélszerűbben? Beszéljünk egyenesen és világosan. Vacatióban nem megyünk, ez már bizonyos. Vacatió előtt kevéssel kellene mennünk, akkor pedig neked, mint írod is, legtöbb dolgod lesz, de collegáidnak is, kikkel társalogván, téged kímélhetnélek. Aztán ki tudja, lesz-e pénzünk? itt oly olcsóság uralkodik, hogy a mi gabonám még van, ha eladom mind is, nyomorúlt összeg kerűl ki. Nekem szép állásom van, de rossz gazdák vagyunk feleségestűl együtt, soha sincs semmink; napról napra eltart az igaz,

de szegények vagyunk; a jövőről, megtakarításról semmi szó...... Végre: lesz-e fiúnk vihető állapotban? ez a legfőbb. Csak ennyit előre, szívünk legfőbb óhajtása, hozzátok menni! Az akadályokat valahogy elhárítjuk; kis dolog fel nem tartóztat. Még egyet elfeledtem: mind én, mind nőm ruhátlanok vagyunk; ő egyszerű asszony, sehova sem jár, így öltözékekre nem nagy szüksége van; de azért tudja, hogyan kellene s ha hozzátok megyünk, azt mondja, hogy ez sincs, az sincs! Nekem volt egy pár becsületes darab ruhám; kíméltem, nem hordtam; itt falun akármiben eljár az ember. Most eszembe jutott, hogy milyen jó lesz! előkerestem, hát..... szépen megette a moly! hidd el, a mit éreztem csaknem elkeseredés volt! ilyen bolonddá régen nem tett a sors! Beh jó, hogy levelünket más nem olvassa! Milyen kisszerű embernek mondana fönebbi nyilatkozatomért! pedig nem lenne ő kegyelmének igaza!

Isten áldjon meg benneteket! Híved

MISKA.

[177.] KŐRÖS, április 19. 1857.

Kedves Miskám! Nem addig van az fiú: nem levél kell nekem, hanem magad, magatok. Te ugyan a *májusi* határidőt szépen kerülöd a válaszban: *kevéssel* vizsga előtt kellene jőnöd — írod — akkor pedig *én* el leszek foglalva: tehát nem is jősz, vagy majd — talán, ha — így — úgy. De hát miért *kevéssel* a vizsga előtt? Egyetlen elfogadható akadály volna, ha, mit ne adjon az ég, szeretett Gézátokat nem hozhatnátok: a többi lári-fári. Nincs pénzed? De hisz *te* tanítottál meg engem

hogy az út Kőröstől Hanváig nem kerűl oly sokba — nem gondolnám tehát, hogy Hanvától Kőrösig valami roppant összeg kivántatnék. Valóban, az a pénz felőli sopánkodásod ép olyan, mintha csak *én* írtam volna. Jut eszembe, én írtam neked, sötétebb óráimban, ilyeneket, s kísértetbe jövök azt gondolni, hogy az én régi leveleimet szedted elő, s azokat másolod — gúnyból! Egyébiránt, hogy az se légyen baj, ime ajánlkozom neked olcsó kamatra (csak 5%-re) kölcsönözni annyit, mennyi az útra kivántatik. Tréfán kívül, édes barátom, én tisztelem becsűlöm házi körülményeidet, de kötve hiszem, hogy a finánczia akadály lehessen, ha igazán akarod. Heckenast is haza jött: vele rövid nap tisztába jöhetsz, csak gyere, még passus sem kell, látod. A gőzhajó megindult, — „a lég megenyhűlt“ (most is fűtött szobában írok) „vídul a határ“ (olyan szél fú, hogy majd feldönti ezt a rossz házat). Ruhátlansági panaszodra pedig csak azt mondom, hogy mellettem ugyan meg nem szégyelled magad, mert én sem vagyok arszlán — aztán meg Kőrös se Páris. Hozzám jöttök, ha tetszik megyünk valahova, ha nem tetszik, itthon is elmulatkozunk.

A hideg fürdőt illetőleg még semmire sem határoztam magamat. Tanácsot kellene kérdenem orvostól — de kitől? Fürdőorvos mind bíztatni fog, a homeopatha diétára utal, az allopatha (mint az én Károlyim) vállat vonít s az egész bajt *képzelgés*-nek mondja. Hisz ép az a baj, hogy képzelgés: miért nem képzelegtem másszor! A pesti nagy orvos, hogy nyakáról lerázzon, miután bő fizetést nem várhat, mond valamit, akármit: hideg víz? jó lesz! meleg víz? az is jó stb. Aztán meg *két* hónap, az is híjával, elég lesz-e? Van itthon zuhanyom,

melyet a helybeli bádogossal teremtettem saját tervem szerint — az is megteszi mindennap. A másikat — majd meglássuk.

Hallj most egy új dolgot. Kemény, valami 3—4 héttel ezelőtt nálam volt és beszéltünk arról, hogy a semmi komolysággal nem biró, és ipar gyanánt űzött szépirodalom ellen, mi, a kik az irodalom ügyét szívünkön hordjuk, mintegy protestálnánk azzal, hogy egy zsebkönyvet alapítnánk meg — a hajdani Aurora szellemében — melybe évenkinti *legjobb* termékeinket adnók; kizárván abból minden *barbar* poesist, sőt egymás iránt is szigorúak lévén a bírálatban. Első törvény lenne, hogy minden tag köteles munkáját a többi tagok kritikájának alávetni, mielőtt az elfogadtatnék. Ennek gyakorlati kivitele, miután a zsebkönyv évenkint, tehát az első új évre fogna megjelenni, nem oly nehéz: addig levelezés, eszmecsere történhetnék a tagok közt; nem is volna szükséges, hogy minden tag mindent elolvasson, csak például kettő, kiknek ítéletével ha a szerző meg nem elégednék, hivatkozhatnék az összes tagokra. A kiadást Pfeiffer, új könyvárus, kész a legjobb díjazás mellett elvállalni. No már, édes Miskám, én, Kemény egyenes megbízásából is, felhílak, nyilatkozzál, kész vagy-e szellemed „vasárnapját“ egy ily zsebkönyvnek szentelni? Poéta, kettőnkön kívül, nem sok lesz, annyit mondhatok. A prosaicusok hasonlólag kellő választékban. Egyébiránt, ha lenne is, miután mindenkinek *vissza lehet* vetni művét, meglenne a kezesség, hogy a könyvbe semmi rossz be nem kap. Ez valaha az én eszmém volt, most Kemény felújítá: kérem *egyenes* válaszodat.

Az ünnepeket itthon töltém, de voltak vendégeim Pestről: Csengery, Salamon — és a kinek nevét már

ki sem írhatom.*) Csengery fölvitte Juliskát, ki most Pesten van.

Olvastad-e a Lisznyai „Talpraugrott egészségének vizi liliomlevelét“? .... El akartam küldeni neked, de hátha te is kaptad.

Naptárba, lapba én nem dolgozom — sehová sem dolgozom. A múzsa elhagyott, vagy én hagytam el, nem tudom, de már régóta nem versificálok. Hát a drámaírók protestatióját az academiai bírálat ellen olvastad-e a Hölgyfutár és Vasárnapi Ujság-ban? Az is szép. Másszor, ha megbuktunk, elhallgattunk szépen: most a bukott angyalok kardot vonnak. Csak az van hátra, hogy a pályázó rámenjen a pályabíróra, kivont karddal, vagy pisztolylyal kezében: „életed, vagy 100 arany!“ — Igazad van, ebűl állunk irodalmastúl.

Most olvasám a Riedl prágai tanár által fordított régi cseh költeményeket. Erőteljes néppoésis maradványai a messzehajdanból. Csak nekünk nincs semmink!! Mythologiát csinálni kell, régies eposzt csinálni kell — különben űr és pusztaság.

Erdélyi J.-ról mit tudsz? rám aligha nem neheztel, egy levelem miatt, melyre nem válaszolt. Barátod

Arany János.

---

*) Gyulai; a kire Tompa *akkor* nagyon haragudott. Később teljesen kibékült vele.

[178.] 1857. május 28.

Édes barátom! Rég nyomta már a lelkemet, hogy ápril 19-én költ leveledre, mind e mai napig nem válaszoltam. Mily nagy vala pedig ez a nyomás, megítélheted abból, hogy a szent ünnepekre át nem vihetem, hanem ma csütörtökön, május 28-án, bár ilyenkor sok dolga van a papnak, megszabadulok tőle, e jelen sorokban. Aztán, igazat vallva, örömest is halogattam az írást, mert olyan dolgot vagyok kénytelen írni, mi nekünk igen rosszúl esik, s jól tudjuk, hogy ti is úgy lesztek vele. T. i. nem megyünk hozzátok! nem mehetünk hozzátok! Pedig idő van, mind a mellett is, hogy engem először a császár elé tisztelegni, másodszor Patakra a két hétig tartó vizsgálatokra egyházmegyei biztosúl kirendeltek és hajtottak; pedig pénz is volna, Heckenasttól felvettem 400 pengőt, ennek egy része még megvan; még sem mehetünk hozzátok! Géza miatt sem maradna el az út, hanem elmarad szegény feleségem miatt, ki tavasz óta folytonosan gyengélkedik, s most már annyira erőt vett rajta az erőtlenség, hogy naponként folytonosan beteg. Mihelyt az idő teljesen felmelegűl s nyárias jellemet ölt, mennie kell a fürdőbe, ez máskor is segített rajta, úgy hiszszük, most is segít. Azért nyugodjatok meg! bizony ez a dolog nekünk valódi keserű érzést csinál; két év óta melengetjük keblünkben a reményt, hogy meglátunk benneteket, s imé, vége van! Te is menj fürdőbe, gyógyúljatok meg, s a jó isten csak éltet még mindnyájunkat.

Mi az általad felhozott vállalat tervét illeti: az igen szép -- papiron. Biztosítlak, hogy sohsem lesz belőle *úgy*, a mint ti akarjátok, semmi. Volt már, tán Er-

délyi szerkesztése mellett, ilyen formán kezelt almanach, de korán halomása történt. Olyan emberek közt, minők mi vagyunk, ha még a legjavát szeded is össze, ez a dolog, csekély belátásom szerént, kivihetetlen. Majd ha belekezdetek, látandjátok, mennyi minden mellékkörülmény jön közbe, mely a főeszmét alapban rendíti meg, szépségét és függetlenségét semmivé teszi. S hogy én írok-e bele? ez nagy kérdés, barátom! Valami kötelességérzet-forma azt súgja, hogy kell írnom, de az iszony a pesti sajtó iránt, megfojtja bennem a sugallatot. Minden esetre azok neveit kérem, kik dolgozni fognak, kikkel egy tálból kell cseresznyét ennem, akkor határozottan nyilatkozni fogok. A nyilatkozatban sokat nyom majdan bizonyosan az, hogy te is ott vagy, s érted s barátságodért sokat kész vagyok tenni.

Jánoska! arra az 50 aranyas Nádasdy-féle jutalomra írunk-e? írjunk-e? Én azt hiszem, igen! csakhogy a jó isten tudja mikor veszem én rá magamat, még csak gondolkodni is erről a dologról. Két év alatt végtelenűl sokat vénűltem, a hajam is nagyon elhullt, de kedélyem, lelkem is rozzantabb lett. Úgy érzem, hogy ha az enyémek nem volnának, ha a kötelesség irántok nem léteznék, nem sokára jó lenne tán már meg is halni. Az ördögnek van egy hajszálnyi öröme is ebben az életben! kivált néha ...! épen most is olyan formán vagyok. Feleségemre nézek, gyenge vánnyadt fiamra nézek ...! aztán látom, hogy lehetne örömem, s egyszersmind érzem: hogy *nincs!* Igaz barátod

Miska.

[179.] NAGY-KŐRÖS, június 26. 1857.

Kedves Miskám! Valóban rosszúl esett, hogy a viszontlátásnak közöttünk ismét el kelle maradnia, holott arra már mint bizonyosra számítottunk; de rosszúl esett nem oly értelemben, mintha e miatt rátok legkisebb neheztelésünk is volna, mert meg vagyunk győződve, hogy jőnétek, ha jöhetnétek.

Én még most sem vagyok elhatározva, mit teszek a nagy vacatióval. Budára menni, nem tudom ér-e valamit, miután augusztus közepe előtt az érettségi vizsgák miatt bajosan indulhatnék és szept. vége felé haza kellene sietnem. Mit ér a vízgyógyból ennyi? Aztán meg vízgyógy-e az ott Budán, kipótolná-e Graefenberget? Végre használna-e valamit a víz? Mindezt én nem tudom, legsajátságosabb pedig, hogy nincs is kitől megkérdenem. A nem vízgyógy-orvos vállat vonít az ily bolondságra, annak mindegy, megyek, nem megyek; a ki vízzel gyógyít, az mind a világot odavonná. Így én nem tudok kitől orvosi tanácsot kérni. Ha allopathától kérek: kanalas orvosságra szorít és laxál, a homeopatha koplaltat stb., de azt egyik sem mondja, menjek Budára, vagy Graefenbergbe. A budai vízgyógyító pedig természetesen azt fogja mondani: óh, igen, tessék, jó lesz. (Neki mindenesetre.)

Meglehet, minden nagy feltételek mellőztével szépen itt maradok, vagy legfölebb Szalontára megyek. De megvallom oda sem vágyok, mert ott most nagy komédiát tennének velem, hadd felejtsék egy kissé az arczképet. Furcsa az, hogy az ember ily borús kedélylyel oda menjen, hol minden szavát úgy fognák lesni, mint oraculumot. Én nem vagyok már a lakomák, toastok és vivátok embere.

Mindazáltal ne gondold, hogy mostanában többet, vagy csak annyit is szenvednék, mint ez előtt. Fejzúgásom ugyan még tart, de mértékletes életmód s egy kis testmozgás mellett tűrhető állapotban, s ha nem víg, de nyugodt kedélylyel vagyok. Csak a hűhót és lármát nem szeretem, legörömöstebb vagyok családi magányomban. Iskolai dolgaim elfoglalják időmnek nagy részét, a mi fennmarad, eltöltöm egygyel és mással. Verset nem írtam ősz óta — legalább semmi egészet; majd ezentúl prózát irok. Képtelen az, mily rossz az én prózám, régóta nem gyakorolván azt. A Csengery Szemlé-jébe, ha telik, küldök valami prózát, az Új M. Múzeumba is szándékozom. Nyelvészeti s aesthetico-literaturai dolgokat morzsolgatok. Így, barátom, kinek *lova* nincs, járjon *gyalog*. De a munka, bármi lassan halad, enyhít, s nekem az kell.

Húsvétkor és pünkösdben is vendégeim voltak Pestről: Csengery és a két Hunfalvi, meg Toldy Ferencz. Az utóbbi nem nyúgodott, míg holmi eposz-töreket nem olvastam neki, s a Toldi közepével (azaz a mi kész belőle) nagyon meg volt elégedve. Bíztatott erősen: de én nem zengek többé a *parasztoknak.* — Sok ember még ma is azt hiszi, azért ír valaki népies verset, hogy a parasztok gusztusát eltalálja.

A múlt héten Pestről azt kérdezték tőlem, nem lenne-e kedvem egy újon állítandó kereskedelmi iskolában a magyar nyelv és irodalom tanszékét felvállalni, melyhez mintegy 1400 pfrtot szándék kapcsolni. Ez szép pénz, kivált ha nem Pesten volna, de én mégis kitérőleg feleltem, nem azért, mintha Kőröst oly rendkívül szeretném, de mert ily kedélyállapot mellett nem érzek bátorságot, hogy magamat egészen új viszonyok

közé vessem. Azonban még most is egyre sarkalnak, — elvárom mikép lesz a vég megállapítás, mennyi dolgom lesz, kitől függök stb. de inkább hiszem, hogy *nem* fogadom el, mert irtózom a változástól.

Olvastad-e a bárányfelhős verset? Ha igen, úgy értesz engem, ha nem, akkor nem magyarázhatom ki jobban. L-szny-ynak becsületére válik, úgy-e? Engem is felszólított az a jó úr, aranyokat igérve sokat, sokat, de én legjobb akarat mellett sem tehetém meg, beteges állapotom miatt.*)

A Kemény-féle vállalatban már magam sem nagyon bízom. Nem bízom pedig — részemről: mert nekem új évre alig lesz *nagyobb* elbeszélő költeményem.

Én, édes barátom, semmiféle jutalomra nem pályázok. Őszinte szó, tőlem futhatsz. Nem pályázok pedig nem valami elvből, hanem mert rám nézve lejárt az efféle dolog, — ides-tova még a versírás is. Ha te kopaszodtál két év alatt, én meg őszültem tíz évre valót, bár különben elég jó *húsban* (viczczelj no!) vagyok. Mind a mellett távol legyen, hogy halni óhajtsak, én bizony szeretnék élni, ha csak tűrhető állapotban is —

---

*) Egy legmagasabb látogatás alkalmával, megrendelésre, készült költemény. Lásd bővebb magyarázatát a következő augusztus 4-iki levélben. Tompa ugyanis július 3-án kelt válaszában, mely legnagyobb részt neje betegségének s fürdözési tervének hosszabb elbeszélésével s ismét Hanvára invitálással van telve, e pontra vonatkozólag ennyit jegyez meg:

„A *bárán　yfelhőt* nem értem, — csak sejtem.

„Én azóta furcsa verseket írtam, *irattattam*, de aligha lát napvilágot, bizonyos körülmények miatt; de ha a körülmények elmaradtak volna is, *aligha*, magáért a versért, — mert rossz.“

„Te sem értesz engem egészen, de, úgy hiszem, sejtesz.“

még egy jó darabig, de ha nem lehet, azzal sem törődöm sokat. Ez nekem most a legegészségesb philosophia. Isten adjon nektek, édeseim, derültebb napokat — áldjon meg minden jóval, úgy a mint én kívánom: barátod

ARANY JÁNOS.

[180.] NAGY-KŐRÖS, augusztus 4. 1857.

Kedves barátom! Mint Mohamed koporsója ég és föld között, úgy függünk jelenleg az írás és szóbeli érettségi vizsgák között. Tegnap végeztük az elsőt, holnapután kezdjük a másikat. Hogy a közbencső vacatiós idő hiába ne veszszen, lerovom régi bűnömet, válaszolván leveledre.

Először is azt mondom, hogy fürdőbe már nem megyek. Eleinte úgy volt: a doctor bíztatott, én vérmes reményeket kötöttem a budai vízhez. De kéz alatt értesültem, hogy nem megy biz az oly könnyen.

A pesti dolog azóta függőben van. Nem tudom, mi lesz, milyen lesz, nem határozhatok. Annyi bizonyos, hogy nem könnyen hagyom a verebet a túzokért.

A „bárányfelhő" — Lisznyai. Azt megértette minden ember. Előbb nekem voltak igérve azon aranyok. De én beteg voltam. Sajnálom. Az egészet nem érted, ha a hivatalos lap *aranyos* számát nem olvastad.*)

Verseid azóta ki lesznek nyomva? no csak hadd jőjenek ki hamar, én is akarok most egy füzetet kiadni — a Domokoséból. Nem előfizetés útján, nem is eladni, csak elajándékozni. Mind a mellett, hogy privát kiadás

*) Valóban aranyos festékkel volt nyomva.

lesz, irodalmi becs tekintetében is mérkőzni fog némely ifjú óriáséval, úgy hiszem. 200-nál számosabb verséből 80-at válogattam ki, egy sem üres egészen.

A tespedő pocsolyába, melyet *életnek* nevezek, közelebbi levelem óta senki se vetett göröngyöt, de még egy béka sem ugrott: azaz egyhangúan folytak napjaim. Legnagyobb esemény a Hubai színtársulata, mely pár hónap óta itt koplal, és a torony gombja, melyet vasárnap húztak föl, nagy hűhóval. Eszembe jut erre a fűzfa költő verse, mely hasonló alkalomra így zeng:

1-ső sor: Torony gombja:
2-ik sor: Együnk, igyunk, vígan legyünk, ne legyen ma mi közöttünk senkinek, semmire, semmi gondja! „Vívát!"

Mi ugyan nem ettünk, ittunk, de néztük a mi *ezermesterünket*, ki a kőrösi tornyot — állás nélkül — csupán egy szál kötélen lógva, mint pók a fonalán, egész' újra zsindelyezte, festette, a gombot, kakast lehozta s megint felvitte. „Terem az ember" úgy-e?

Fogadjátok legszívesb üdvözletünket! Barátod

ARANY JÁNOS.

[181.] NAGY-KÖRÖS, október 4. 1857.

Kedves Miskám! Már nem győzöm várni válaszod. Elindulásom előtt írtam, s megkértelek, hogy, ha felelsz, Szalontára utasítsd a levelet. De te nem felelsz; elmentem, visszajöttem, itthon ülök, még sincs levél. Ez aggaszt. Bizonyosan bajod van. Ezért bűnnek tartám, tovább várni válaszodat. Légy szíves, csak egy sorban megnyugtatni bennünket.

Én bezzeg szórakoztam eleget, ha a szórakozás használna nekem. Aug. 13-án indultunk, szept. 18-án érkeztünk haza. Hogy kedves vendégek voltunk, — *érti magát.* A mitől féltem a Szalontára menetelben, szerencsésen elejét vettem. Megmondtam, ne komédiázzanak, mert azonnal szököm. Így elmaradt a nagy részvényebéd, dictiok, toasztok stb. melyekre erősen késztültek. Csupán egy kis éji zenét kapott ..... a lyányom s egy tánczeste rendeztetett.

Különben az időt lehető legjobban töltöttük, a mennyiben jó időtöltés a *dolce far' niente.* Egy betűt sem dolgoztam, még csak nem is olvastam. Közelebbi s távolabbi kirándulások a környékbeli rokon- és barátainkhoz tették változatossá az ott mulatást. Többek közt a híres Körösvölgyét is láttam száz meg száz bizarr alakú szikláival, — s mondhatom szebb ám, legalább vadregényesb, mint a szép Diósgyőr. Szóval, mulatás, hegymászás, commotio volt elég.

Mindazáltal én nem tudom, javúlt-e egészségem. Azóta sem bírom a munkát, s egy idő óta gyakran szédülök. A tavaszon, nyáron, már jobban voltam, most súlyosodni érzem a bajt. Isten tudja, mi lesz ebből: az az egy szerencsém, hogy már megszoktam, s nyugton, képzelődés nélkül tűröm. Ha látom, hogy a munka terhemre esik, pihenek, s várok jobb napot. Ez a mit tehetek helyzetemben.

Szalontát nagyon megváltozottnak találtam. Öt év óta sokat épült, csinosodott: nagy négyszög piaczát többnyire díszes épületek környezik. Az idén megnyílt casinója kedves helyiség; könyvtára szépen gyarapúl, asztalán 9—10 újságot láttam. Szép nagy terme is van. Ott létemkor színészek voltak, s két-három hónapig fel

bírták tartani magukat. A *nadrágos* közönség (melyben sok az *intelligens* is) 3—4 annyira szaporodott; a szolgabírói-, adó-hivatal árvabizottmány stb. sokat tévén e szaporúságra. Szóval útban van, faluszerű mezővárosból csinos kisvárossá emelkedni.

Mindazáltal én nem tudom, mikor megyek Szalontára — lakni. Találgatták jó embereim, mikép lehetne ezt kivinni, — de nincs benne mód. Városi hivatal, a mostani viszonyok közt, nem megy. Ahhoz nem fűlik többé a fogam. Mint privát ember szeretnék, de nincs annyim, hogy megélhessek belőle. Kénytelen vagyok tehát tovább is Kőrösön próbálgatni, hogy lehet 700 forintból 1400-at költeni el!!! És ez nem nagyítás: folyó évi jegyzékem mutat ily bilánczot. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[182.] HANVA, október 24. 1857.

Kedves barátom! Nem válaszolhattam leveledre sokáig, hejh, válaszolhatok már most!

Azután, hogy utolsó levelemet írtam, melyben híttunk ide benneteket, elvittem családomat a fürdőbe. Szeptember 26-án kis fiam verességbe esett, de szerencsésen átment rajta; 14 nap múlva dagadni kezdett, de megint meglohadt és jobbacskán volt; végre a legkifogásnélkülibb gond, ápolgatás, kuráltatás daczára is okt. 23-án reggeli 7 óra után meghalt. Feleségem leírhatlan állapotban van; magamat is, bár férfi vagyok, majd megtébolyít a fájdalom. Ha láttátok volna most ezt a gyermeket, gyenge testében mennyi szellem, kedély volt. Mindennek vége!

Ezért nem írhattam nektek. Isten áldjon meg benneteket! Megszomorodott barátod

TOMPA MIHÁLY.

Jegyzet: E levélre Arany kétségkívül azonnal válaszolt, e válasza azonban nincs meg, sem Tompától semmi újabb levél a következő 1858 febr. 5-ig.

[183.] NAGY-KŐRÖS, deczember 29. 1857.

Nem várom tőled, édes barátom, hogy írj; de vádat emelek magam ellen, hogy oly rég hallgatok. Ünnep előtt sok dolgom volt, most, egy pár napi szűnidőm lévén, mire használhatnám jobban, mint ha téged felkereslek. Ne múljon el az év hanyagságomon, úgy is e végnapok az emlékezés napjai, s kire emlékszem én szívesebben, mint rátok. Ha feledni tudnálak is, emlékeztetne a fakép, mely Vahot lapjában megjelent: az a pár alak, mely ott a tornáczon alig kivehető, talán ránk is gondol néha-néha. Eltakarva az aláírást, mutattam meg családomnak: Laczi azonnal megismerte a tájat, az anyja is, mihelyt feltette szemüvegét, Juliska nehezebben. Mondanom sem kell, hogy mindnyájan oly édesbús hangulatba estünk; nem mintha a kép valami jó volna, — de . . . stb. Emlékezetünk jobb festő volt, mint Vízkeleti, vagy hogy híják. E hangulatból még az impertinentia sem tudott kizaklatni, melylyel a nagy Vahot czikke végződik, midőn *magára* idézi Sárosi versét: „Dicső anyám“ . . . stb. Csak szép ennyi szerénység egy csomóban!

Miután közelebbi leveled óta rólad mit sem tudok, mit sem hallok, nem tehetek egyebet, mint hogy csak magamról és magunkról beszéljek. Állapotunk a régi. Egyhangúságban telnek napjaink — oly háziasan, mint csak lehet. Én rossz munkákkal vesződöm, nem a magaméival — mert én rosszat sem írok már — hanem a fiúkéval. Néha M......... G.... vagy más csepe-redő poéta is megtisztel zsenge munkáival, hogy nézzem át s bíráljam meg: de engem ez sem gyújt Kazinczy-örömre. Nem látom az „isten fiak"-at — milyenek-ről a halhatatlan öreg álmodott, kik átvennék a jövőt.

Szemere Miklóstól nem régiben kaptam levelet, s egy csomó bírálatot, melyeket ő régebben Petőfi mellett és újabban én mellettem Erdélyihez írt volt. Jól esett megemlékezése, nem mivel dicsért, de, mert látom, hogyan óhajtja megtartani barátságomat, s mintegy igazolni *múltját* is irányomban. Azt gondolta — elhi-szem — hogy nem viszonzom eléggé barátságát, hogy hidegebb vagyok, mint ő képzelte, vagy óhajtaná. Persze, találkozásunk azon időre esik, mikor én már nem voltam a régi, midőn már e fatalis baj kínzott, s ő ezt hideg-ségre magyarázta. Válaszoltam neki, oly melegen, mint csak tőlem még kitelik, s így, remélem, szent a békeség.

Lévayról mit sem tudok. Igaz, hogy magam hi-bája miatt, mert ő írt nekem s én nem válaszoltam. Vádolhat s méltán: de ő nem tudja, mint fáj nekem az írás; magamról csak panaszt írhatok, — másról meg mit? — Felszólalása a Kazinczy-emlék ügyében igen szép volt: de a pestiek azt mondják, hogy ilyet *most* nem lehet kivinni. Demonstratiónak veszik, betiltják. Ezért nem karolta fel a pesti sajtó; féltek, hogy „írói nyugdíj intézet" lesz belőle. S meglehet, igazuk van.

Pesten, több egy événél, hogy nem voltam. Az ünnep alatt egy pár pesti ember időzött nálam — az öreg Brassai és Gyulai. Semmi hír ott, aprólékos pletykánál egyéb. Nem is vágyom közéjek. Invalidusnak kórházban helye, nem a küzdők sorai közt. Ezért nem kaptam az állomáson (talán írtam volt neked) mikor a kereskedelmi akadémiához meghíttak. Most Debreczenből hallék olyan szót, hogy meghínának, ha tudnák, hogy elfogadom. Miért menjek oda is? Jobb nem lesz, mint itt — s új viszonyok új emberek közé szokni! Irtódzom. Ha valahol *nyugalmat* találnék oda elmennék, — de az nem lesz, csak majd odalent. Vesződni itt, vagy ott: mindegy. Igaz barátod

Arany János.

[184.] Hanva, február 5. 1858.

Édes jó barátom! Igen régen készülök írni hozzád; s imé most is, midőn már a toll kezemben van, nagyon kétséges, képes leszek-e az első lapot végig írni? Régen voltam én olyan állapotban, hogy írhassak, hogy gondolkodjam, hogy valami komolyat vagy okosat csináljak. Igazán, szinte megdöbbenek, midőn egy baráti levél szavainak összerakása, fáradságomba, elme-törésembe kerűl, mint mikor az első magyar stylust csináltam. Ez az állapot, melyben én vagyok, melyben mi vagyunk, nem szomorúság, nem fájdalom többé; ez betegség, a lélek elgyengülése, melyen a legelszántabb akarattal s igyekezettel is erőt venni nem tudunk. Tudom, hogy nem jól van így, már nem is természetesen, de hogy máskép legyen: nem tehetem. Mi nem élünk, csak tengünk; mi barátom, leszoktunk az alvásról! s csudálatos,

még sem veszünk el! Én nem csinálok semmit, nem irok, nem olvasok, nem tanúlok, nem gondolkodom, nem társalkodom; én senki és semmi sem vagyok, — de még is vagyok valami: mesterségem, kenyérkeresésem martyrja; a templomba kell járnom, papolnom, *halottat temetnem!* dicsérnem a megboldogultat; beszélek az isten jóságáról a szomorú feleknek: a ki bölcsen tette, a mit tett; *vigasztalom* a megkeseredett szívűeket stb. stb.; aztán jót nevetek a sors e gyalázatos satyráján, úgy hogy ez a legnyomorúltabb, legszerencsétlenebb teremtés, ez a csontváz, ez az élő halott, a kit én feleségemnek, *szeretett feleségemnek* nevezek: ijedten veti rám beesett szemeit, gondolván: hogy tán megtébolyodtam! Ilyen életet élünk mi! meddig tart így? nem tudom.

Igaz barátod

TOMPA MIHÁLY.

[185.] NAGY-KŐRÖS, február 9. 1858.

Leveled, édes jó barátom, megörvendeztetett, de ugyan meg is szomoríta bennünket! Épen irandó valék hozzád; mert a mint egy részről ily körülmények közt nem igényelem sűrű válaszodat, — úgy nem tehetem, habár ellenedre volna is, hogy időről időre fel ne keresselek soraimmal; hogy — olyan a milyen — vígaszt nyujtani ne igyekezzem. Jól tudom, mily kevéssé vagyok arravaló ember, hogy mást — hasziute legjobb barátomat — vigasztalhassak — s a legjobb vigasz is mily kevéssé férne bánatodhoz; hiszen, noha más ok idézte elő bajomat, én is átéltem a fásultság, csüggedés, semmivélétel azon phasisait, melyekről te most panasz-

kodol; én is tudom, mi az: a legvígabb társaságban *egyedül* lenni, minden kültárgyban csak önbajunkat látni; járva-kelve halottnak, — sőt annál többnek: *szenvedő* halottnak lenni; örömet semmiben nem találni, sőt magától az örömtől futni mert az is fáj, mint betegnek a kaczagás; — mindezt én átérzettem a közelebbi évek alatt, — s hozzá még azt a gyötrelmet is, hogy bármely leverő volt az óra, azért a kötelességet teljesítni, a családért munkálni kellett; felállni és beszélni órákat naponkint nyilvánosan, féken tartani az éretlen pajzánságot, ügyelni szavamra, mozdulatomra stb. a legapróbb részletekig, nehogy egy vagy más dolog nevetségesnek tűnjék fel olyan hallgatóság előtt, melynek mindegy akár Caesár akár Tóth Pál a professor, de ha szerit tehetné, hogy kikaphasson, kikapna rajta. Hordoztam hát én, édes Miskám, a tiedhez hasonlító kínokat; azt is tudom, hogy a vigasztalás semmit sem ért. Könnyű annak, kinek semmi baja nincs, azt mondani: végy erőt magadon, ragadd ki lelkedet a fásultságból, akarj és megjön a kedv. Mind ezek szép tanácsok, de az a baj, hogy épen a lélekerő hiányzik, mely kivitelére szükséges; mint ha ágyba szegzett súlyos betegnek azt javaslanók: csinál-jon commotiót, mingyárt jobban lesz. Köszönöm, de ha nem lehet.

És mégis, kedves jó emberem, azt tanácslom neked ama bölcsekkel: csinálj commotiót, lelki mozgást magadnak. Probatum est. Míg én gondolatomat mindig csak bajomon — mint nyelvet a fájós fogon — tartottam: semmi remény nem volt javuláshoz. Örökös töprengésben éltem, mint az a hypocondricus, ki meggyőződve, hogy lába két szalmaszál, örökké remegett, hogy eltörik. Újabb újabb rémképeket csináltam, majd e,

majd ama nagy veszély függött felettem, mint damoclesi kard: de biz az csak nem szakadt le. Évek folytak s én, ha jobban nem, rosszabbúl se lettem, mint eleinte valék. Ez némi megnyugvást adott, megszoktam a bajt. Aztán kerestem, miben találnék még *érdeket* a világon. Sokszor csekélység hozott pillanatnyi szórakozást. Egy nagy súly nehezűlt még lelkemen, azon meggyőződés, hogy én többé nem vagyok képes költői művet alkotni. Próbáljuk meg. Kezdtem valamit,*) s folytatom még ma is; naponkint — nulla dies sine linea — egy-két sort írva, de jót, vagy legalább olyat, mi teljesen kielégít. Bevégzem-e? azt nem tudom, de hogy e folytonos foglalkozás a lelket enyhíti, azt tapasztalásból mondhatom. Írok nem taps, nem jutalom végett: írok lelki nyugalmamért.

Ám olvasd tehát a kedves elhunytadat érdeklő végrendeletet, ám káromkodj', vagy panaszkodjál — csak hogy tégy valamit. És keress valamit, a mi némileg érdekeljen. Mindegy akármi: perlekedés a consistoriumban, huzalkodás a tractussal, akármi, csak érdekeljen, ruganyosságot adand lelkednek. Eleinte nehezen megy, tudom. De minél több lesz az érdeklő pont: annál kevesebb jut amaz *egynek*. Sőt még velem is veszsz össze ha tetszik — miért írok ily hosszú s bolond levelet — ez is használ. Adj hálát Istennek, hogy hivatali bajaid vannak, azért is. Nekem bármily nehezemre esett némelykor a tanítás, de ha kibeszéltem magam, mingyárt könnyebben lettem. Ellenben a szűnidő — hacsak nem útaztam — megölt. Okát igen könnyű el-

*) Talán az Utolsó Magyar lehetett. Lásd alább a június 5-én kelt levelet.

találni. Jól rendelte a gondviselés, hogy apró bajokat adott az embernek: a tyúkszem s fogfájás hathatós szer a hypocondria ellen. Míg az fáj, nem gondolunk a nagyobbra.

Ilyen *tyúkszemeket* nekem bőven adott a „fellegterelő Zeüsz." Például, az őszön azt súgta: „fiam János! ha már poéta nem lehetsz tovább, légy kupecz!" Jól van, istenatyám, mondék, hisz tőlem az is kitelik; teljes életemben szerencse fia voltam: egyszer leltem egy félpat*kót,* az is rozsdás *vót,* (rím aztán, jegyezd meg); de meg, emlékszem, ha zsiros kenyerem elesett, az is mindig a zsiros oldalával esett porba: tehát előre! Ide a nyelét annak a kupeczségnek, csak megfoghassam, majd elbánok vele! Az egyetlen nyél, mely nekem hozzáférhető volt — a búza vásárlás. Mióta itt lakom, a búza mindig 10—12 pfrt volt, néha több is. Az őszön leesett ötre. Beletenyerelék tehát, az én cassámnak jelentékeny összegig: most febr. közepe táján vagyunk s eladhatnám *locó* 8 váltó forintért, ha *vevő volna.* De minthogy az nincs, várom, míg rám dohosodik. Ez is egy tyúkszem.

Pár héttel ezelőtt fél fejem — a koponyától az orron keresztűl államig hasítva — oly iszonyú rheumát kapott volt, hogy csaknem ordítottam belé, s néhány nap szobámat sem hagyhattam el. De már elmúlt, és így kényelmesebb. No, ez is megjárja tyúkszemnek.

Az én kedves Juliska leányom, — még mindig kicsi ugyan — de már mégis nagylány, vagy mint Kőrösön ejtik: *nallán,* mert az idén nyilvános tánczvigalomban volt. Ezt nem akarom a tyúkszemek közé számítani.

Verseid gyüjteményéről mélyen hallgat az írás. Nyomják? s még sem nyomták ki! Vagy abbamaradt az egész alku? — Azt hiszem, már nem sokára meg

kellene jelenniök. S aztán, édes barátom, ha azok megjelentek, például májusban, egy kis kirándulás Pestre, a budai vizekre, és talán a kőrösi homokra is, nem használna-e? *nektek?* Írd meg közelebb: nem gondolkoztál még erről? Fájdalmas lenne a találkozás, elhiszem, de csak az első perczekben. Ha egyszer a bánat panaszba, könnybe ömölhetne ki, hidd el az enyhítne mégis. Ottani környezetedet talán sokkal jobban megszoktad már, mint hogy azok társasága űdítőleg hathatna rád, rátok. — Új emberekkel — s nem rossz embereiddel — találkozás elszórna legalább.

Kedves jó komámasszony! (nem merem most *kicsi*nek nevezni) hígye el, itt is van rokonérző barátja, ki ma is sírva mondta: a szívem hasad meg szegény Tompáékért! Jőjenek! igyekezzenek szórakozni, felejteni. Miska ugyan nehezen mozdúl, azt tudom; káplánja nem lesz, pénze nem lesz, búzája nyakán veszett, szénáját elvitte a Sajó, Heckenast nem fizet stb. de utoljára sem kell igen sok költség, nem akarnak ragyogni, lelkem, kevéssel beérhetik. Jőjön, sírja, panaszolja ki magát. Remélem, nincs annyira rosszúl, hogy meg ne tehetné ezt az útat. Tegye meg, kérem, bizony nem lesz rossz!

Isten téged, kedves barátom, áldjon meg: adjon erőt, nyugalmat. Írj néha valamit, ha másért nem, szórakozás végett. Sokszor vagyok én úgy a levélírással, mint te most: alig tudom összekovácsolni. Sokszor hármat is eltépek, míg elkészűl egy. De megint próbálom, és nyugodtabb órában sikerűl, úgy, a hogy. Fogadjátok legszívesb ölelésünket s mindenkori barátságunk őszinte nyilvánítását. Isten veled! igaz barátod

Arany János.

[186.] NAGY-KŐRÖS, április 17. 1858.

Kedves jó barátom! Vén asszony nem vagyok, nem is adok az álomra semmit; de mostanában oly gyakorta s legközelebb két éjjel egymás után oly élénken álmodtam rólatok, hogy szinte babonás sejtelem kezd háborgatni. Meglehet, hogy mindez csupán beteges agyam éji káprázata, „aegri somnia“, semmi egyéb: de meglehet az is, hogy e megmarkolható, fontolható, rőfölhető világon kívül más is létezik körülöttünk, melynek kárpítja olykor-olykor lebben föl csak, sokkal rövidebb időre és titokszerűbben, hogysem a tudomány a sejtett valót kétely nélküli igazsággá tudná kristályosítni, hogy magazinjába rakhassa, mint valami kősót. Azért nem állhatom meg, hogy míg ez álmok benyomása alatt vagyok, meg ne kérdjem tőled: hogy vagytok édes jó barátom? Az éjjel hozzám jöttetek, előbb a kedves komámasszony, fényes hintóban, két hatalmas lóval, melyekben a „Fátyolt“ *) és társát sehogy sem bírtam felösmerni, s komámasszony sem az én „kicsi“ komámasszony volt, hanem egy junói termetű hölgy, magas, telt alak, kedvesen és sokat csevegő; vonásait mindazáltal felismerhettem. Számára lakomát rendeztünk; te azután érkeztél meg csikorgó rossz szekeren s gebe lovakon; arczod s egész termeted: „heu! quantum alter ab illo Tompa erat“ — kivel harmadfél éve az agtelki barlangban bujkáltam: sovány, sárga szomorú alak. Efféle bolondság okos embert nem zavar ugyan meg, de teszem, hogy itt laknátok a szomszédban, hol ez a nagy „kinlódium“ terpeszkedik, bizony csak benyitottam volna

*) Tompa lovának neve.

én mingyárt reggel hozzátok, megkérdezni: „édesim, hogy aludtatok; oly furcsát álmodék, nincs valami baj?“ mit nem tehetvén, a kérdezést jelen soraimra bízom.

Mi, hála érte annak, a ki a jót és gonoszt méri, tűrhető állapotban vagyunk.

Isten téged és az én jó komácskámat szeressen minden jóval örökkön örökké, híved

ARANY JÁNOS.

[187.] HANVA, május 3. 1858.

Édes jó barátom! Alig tudok rámenni, hogy válaszoljak leveledre. Pedig tehetném sűrű dolgom felől, mert hónapok óta épen semmit se' csinálok; nem írok, nem tanulok, nem olvasok, még szórakozás kedvéért sem. Olyan unalmas az nekem, azon gondolkodni: mit akar más mondani? aztán nem is érdekel, bármit akar, s bármit mond. Hanem mérem egész nap a tornáczot és pipázom annyit, hogy gyakran csak mikor elszédültem, akkor veszem észre. Volna tán kedvem a kertbe menni, de minek? nincs ott egy fűszál sem; olyan idő jár itt, hogy a nyolczvan éves öregek állítása szerént, ember emlékezetére nem járt ilyen idő. Bátran elmondhatni: hogy egy év óta nem volt eső; a télen semmi hó, azóta egy harmatcsepp sem. A föld megégett; mindennap szakadatlanúl orkán és vihar, 5—6 falu ég egyszerre, éjjel úgy, mint nappal. Agteleknek csak a helye maradt; mikor a múlt héten egyszerre 8—10 helyen lángot vetett: nem volt egy kanál víz sem a faluban. Marháink bőgve, nyargalva járnak haza, ottkün semmi, itthon semmi enni-való. A vetés megsárgult, elégett;

s az élet ára a piaczokon kétségbeejtőleg leszállt. Adó, cselédbér, napszám, ruhaféle háromszorta magasabb, mint mikor negyven forint volt egy köböl búza. Búza nem kell, marha nem kell, a hús, szappan, gyertya magas áron, s az, a miből ezek kitelnek, t. i. a marha, negyed résznyi árán sem kell. A magtárakat szétosztották a részvényeseknek, mert egy lélek sem vett ki egy ficsórral sem. Inség van a nagy bőség miatt; fúlunk erősen a zsírba. Felfordult világ! Nálatok szinte így van, úgy-e, édes gabnakereskedő poëtám!

Lám, lám! azt akarnám affectálni, hogy engem nem érdekel a világ; pedig dehogy nem!... Álmodra térek. A *Fátyol,* persze nem olyan, mint ez előtt, zabom nem terem, pedig most épen egy árú a kenyérnek-valóval. Rólam azt mondják, hogy hízom, hogyne! igen jól érzem magam s boldog vagyok! kedves komádasszony, majd igazán az általad álmodott szekérre jutott, szépen felöltözve, mint álmodtad, hanem annak a szekérnek *ló* a neve, t. i. az én szent druszám lova; — nagyon beteg volt, most már jobbacskán van az ő módja szerént. Siet szegény ő is valahova, én is látom, ő is mondja; úgy mondjuk, hogy azt kell olyankor mondani: áldott legyen az ő neve *érette!* erre az a rím: hogy *elvette.* Látod, hogy még verselni is tudok! bolond volt, a ki az első *lábra* megtanított! Igaz barátod

MISKA.

[188.] NAGY-KŐRÖS, május 11. 1858.

Emlékszel-e még, édes barátom, az aczél-kova-féle bolondságra, mely egyike volt „ifjonti“ enyelgésinknek? Én — korántsem szilárdságomat értve — aczélnak neveztem magam, s téged kovának a levelezésben, mert ha én nem írtam, te is hallgattál ugyan, de mihelyt én a kovát megütöttem, azonnal szikrát vetett az. Most a kova kissé megkopott, félek, hogy a körmömet is elverem ezután, míg egy-egy szikrát ki tudok belőle csalni. Legjobb lesz tehát a kova szerepét is elvállalnom, azaz oly rögtön választ küldenem leveledre, mint te szoktál volt néhanapján. Ez nekem élvezet, neked, nem tudom, ha nem bosszúság-e? de én önző kivánok lenni s élvezni akarok, habár a te rovásodra is... Úgy sem írok egyebet; a versek „elérhetlen távolban lengenek fölöttem“; miért foszszam meg magamat a részemre fenmaradt egyetlen irodalmi munkásságtól? Reszkess tehát egy levelezői szörnyetegtől, ki téged nem sokára agyon „H. Péterez!“*)

Hogy pedig az aczél-kova historia épen most eszembe jutott, annak oka az, mert mint afféle ősz öreg ember, ki Petőfi szerint „nem előre szeret nézni, hanem hátra“ én is a múltban találom többnyire élményeimet s közelebb épen leveleid szedtem rendbe s nagyobb részét újra olvastam. Nem hinné, a ki nem próbálta, mennyi élvezet rejlik az ily foglalkozásban. Az ember tudja, nem feledte el, mi történt közte s barátja közt, de csak nagyában: újra átlapozva e leveleket, minden emlék

*) H. Péter úr, Tompa egyik gyakori, néha talán kelletlen, látogatója, otthon Hanván.

színt, életet ölt, s ez édesfájós állapotban, mint az én Domokosom írja:

A multban aluvó örömek, fájdalmak
Felriadt serege zajgó szivébe gyűl.

Tizenegy éve, — egy hó múlva annyi lesz — hogy megkezdtük a levelezést. Az „egy harmadik" ki mintegy bemutatott bennünket kölcsönösen, június 1—10 napjait nálam töltötte — hol van ő azóta!... Te még akkor Bejében, — aztán egy gräfenbergi levél, — aztán félharag köztünk valami ostobaságért; hosszú hallgatás után ismét kedélyes levélváltás; néhány datum Kelemérről: a krumpli alakú paplak rajza — szeszély és panasz, öröm és bú, felváltva; aztán hanvai levelek sora a látogatás előtt és után stb. stb. biz isten oly valami borongó derű van abban, a mit az ember hosszú idő alatt élt, egy pár percz alatt újra élni! — De nem folytatom, mert félek, vesztegetőnek kiáltasz, hogy ily semmiségért, a mit a nélkül is tudunk, 6 kr. póstabélyeget kivetek. Nem egészen ok nélkül beszélem e régi historiát, — mert levelezésink folyama már is egy kis történet. Tudom írtál chriát e feladatról: historia est magistra vitae. No lásd: nekem e levelekben rejlő történet bölcs tanulsággal kedveskedett. Látom, egyik levél borúlt, csaknem kétségbeejtő, másik vidorabb sőt enyelgő, felváltva. S ne érném én azt többé, hogy az én Miskám vidámabb leveleket is tudna írni, mint ezek mostanság? Hát az idő balzsama csak puszta szó, hazug beszéd, poetai czafrang volna? Ez az, a mit elhinni nem tudok. Hisz én, én nyomorodott ember, árnyéka annak, a mi egykor voltam — elég *értelem*mel biró arra nézve, hogy átlássam, miszerint értelmi, szellemi tehetségim

sínlenek: én is tudok még örűlni ottan-ottan, — tudok nyugodt, sőt vidám, kedélyes is lenni: s te sohase tudnál többé? Nem, édes barátom, az nem lehet, az ne is legyen. Ám pipázz te, szédülésig! én is azt teszem, s keveset tudok tenni azon kívül: mégis, ha egy pár óráig nyugodt lehetek, nem utasítom el a kinálkozó örömet.

De bőjt elmúlt már, minek a bőjti predikáczió. Lássuk mit írtál, hadd válaszolok. Panaszkodol szárazságról. Itt is volt, országszerte volt: de épen az nap, melyen leveled kaptam, hozott egy szép essőt, mely országosnak látszott lenni. Itt sem volt egész télen se hó, se eső, a vetés sínlik, kifagyott, de tán segítne még jó időjárás. Agtelket — azt a különben is szánandó, sovány fekvésű Agtelket szívemből sajnálom — és derék papját is, hű társunkat a barlang iszapjában, ha igaz a rettentő eset, mit a lapok írnak. Drágaság és olcsóság itt is egész aránytalanságban; de tűz még nem volt — régideje nem volt itt.

Szegény *komácskám* (ő szokta volt így mondani, az áldott lélek) betegségét szívünkből sajnáltuk s hogy mért nem lehetünk közelebb! Istenem, mily távolság, az ember csak akkor tudja meg a bajt, mikor már el is múlt. De csakhogy elmúlt: jő a nyár, a fürdők, s talán egy kirándulás, milyet említettem, testi-lelki üdűlést nyújtana. Gondolkozzál erről, édes Miskám, de ne soká! Szinte bánom, hogy ostoba álmomat megírtam: te abból is rémképeket csinálsz. Azóta is, az előtt is álmodtam én rólatok annyit s annyifélét, hogy ha elmondanám, nincs az az álmoskönyv, mely kiokosodnék belőlök. Szeretlek, édesim, sokat gondolkozom rólatok émette — nem csoda (Dionysius Cátóként, ha

tanultad valaha e rigmusokat) ha éjjel is veletek tépelődik lelkem.

Hogy pedig átkozod poëtaságodat: az is mehetne, csak legalább versben tennéd, mint Ovidius vagy Kölcsey. Jaj nekem! jaj annak a ki engem verset írni búmra megtanított! Hanem, édes Miskám, én a mondó vagyok, hogy az ily *Schlag*-beli ember, mint te és jómagam, versírás nélkül is *poëta* maradt volna; poëtai kedély; olyan ember, kinek a lelke mindenfelől csupa *könyök*ből áll, s minden érintkezést fájdalmas ütésnek érez. Nem voltam 12 éves, mikor egy apai feddés miatt elkeseredve, *világra* akartam bújdosni, el is mentem egész a „homokgödrökig" (tudod hol vannak, Szalonta alatt?) ott iszonyú elkeseredéssel tűnődtem sorsom mostohaságán, mindaddig míg — haza éheztem. Mikor látom ismét azt a gonosz mosolyt nyírt bajuszod végin, melyhez hasonló csak egy van a világon, az itteni szolgabíróé? Ritkán jövök ezzel össze, de akkor oly jól esik látnom szakasztott mását annak a mosolynak, melyről mindig tudtam: no most Miska ismét gonoszkodik!

Isten áldjon meg, édes lelkeim, jó kedvvel, bőséggel! Fogadd legszívesb ölelését igaz barátodnak

ARANY JÁNOS-nak.

[189.] HANVA, május 28. 1858.

Édes jó barátom! Pataki studens koromban egy szegény tanuló gyerek a Bodrogba fult; csakhamar kifogták s mindent elkövettek, hogy felélesszék; a többek közt az orvos egy tollon át erősen fútta szájába a levegőt. Mikor legutóbbi leveledet elolvastam, ez a halott-

gyerek és a légfuvó orvos jutott eszembe. Barátságod és szereteted egész erejével fúkálod te is énbelém a lélekzetet, s habár annyi haszna lenne is csupán fáradságodnak, mint a dr. Baronyaiénak volt: (a gyermek nem éledt fel) mégis az nekem fölötte jól esik. Azért csak vállald el mind az aczél, mind a kova szerepét; fogj középre engem száraz taplót, ki tudja: nem kapok-e majd szikrát? ámbár lánggal égni és torvadni*) nagy különbség.

Nyomorúság biz ez, édes jó barátom! magam is átlátom, hogy az; de nem tehetek róla! Hitem nincs-e elég, vagy férfiasságom? de hiányzik valami. Nem bírom magamat a földről felemelni, hova az isten legázolt. Értelmem a legszebb rendbe hozza a dolgot, de érzelmem egy hajszálnyit sem enged. A képzelődés és emlékezés ölnek meg. Az est legiszonyúbb; szinte kezemmel verdesem el a képeket, melyek szemem közé, agyamba csapódnak; fejem lángba borúl, s félőrülten ugrom fel az ágyból. Itt van árnyékom — feleségem — ő épen azt teszi, a mit én; ő tán azért mert én teszem; én tán azért, mert ő teszi. Egymásra ragasztjuk a gyötrelmet; rongáljuk egymást akaratlanúl, öntudatlanúl. Beszéld te azt nekem folyvást: hogy az idő megorvosol, én akarom hinni, akarom elfogadni; mert ez az állapot végre is kitarthatlan. Azt mondják nekem sokan: nem kell már azon törődni! bolondok! nem mondják a köszvényesnek: menekülj meg köszvényedtől! *felejtsd*, hogy hasgatódik lábszárad! s nekem azt mondják: felejtsem, hogy lelkem hasgatódik! De lehet-e? vagy hogyan?

---

*) Vagy *tonvadni* (?) Nincs tisztán írva s ilyes szót a szótárakban sem találok. De nem *sorvadni*, mert az első betű világosan *t*.

ezt nem mondják meg. Parancsold rá valakire, hogy ne gondolkozzék! annál inkább fogja tenni azt.

De elég lesz ebből. Láss már „a bajúszom végin" is valamit.

Én is jártam úgy, mint te. Rimaszombatban születtem, anyám korán elhalt, apám földönfutó lett; levittek akkor Igriczibe (láttad a falut!) s ott nevelődtem a nagyapám házánál; egyszer elveszett a kis reszelő; ki vitte volna más el mint én? Nagybátyáim egyike azt mondta: Fiú, ha elő nem lesz a ráspoly, a felhőbe csinálj házat! Ezen nagyon megilletődtem; (nem láttam a ráspolynak szinét se) hozzám akadt egy szinte száműzött, malecontent fiú, s elbújdostunk az *oláhházba* (kis erdő Igriczi alatt), s nem különben haza-éheztünk estére.

Egy más hőstettemet még nem ösmered. Ez is Igricziben történt. Míg a rektor a templomban volt: mi, a *kisasztaltól* bementünk a *fehérházat* seperni. Én levettem a rektor puskáját és a fiúk közé durrantottam — nyúl sréttel. Igaz, hogy nem akartam, de biz az mégis elsült. Szerencsére nem lőttem agyon senkit. Ekkor nem bújdostam el; bevártam a dühös tanítót, (ki a könyörgés alatt hallotta a durranást, s jött haza, mint a fúria); a tanító úr aztán elkoptatott rajtam három vesszőt. Kortársaim közt még ma is eldöntetlen kérdés: vajon 101-et kaptam-e, vagy 102-őt, de hogy sok volt, azt tudom, mert nagyanyám (mikor hazamentem) a kantárral szinte elő akart fogni; már fel is emelte azon részemről a csurapét, a mely részéről Théroigne de Malicourt vagy Mericourt húgomasszonynak a franczia forradalomkor a frakkot felemelték, de látván, hogy véres vagyok, nem bántott; sőt más *fejéret* adván: vette

észre, hogy lábamon, mellemen, hasamon szép kék csíkok vannak, azon vigyázatlanságot követvén el (én) az executio alatt, hogy *hemperegtem.* — Így láthatod, hogy én is olyanforma gyerek voltam, mint jó magad; sőt igen meglehet, hogy épen egy nyáron tettük a bújdosást, mert csak gondold meg: én véletlenűl két évet vénültem a múlt őszszel. (Oh a múlt őszszel én 100 évet vénültem!) Öreg apám számítgatása után régen elhatároztuk, hogy én 1819-ben születtem; azonban a múlt őszszel a rimaszombati káplán, épen gyűlés alkalmával kiterjeszti előttem a matriculát, mondván, hogy ilyen *jeles napon* már csak adjam meg az áldomást, t. i. mikor épen 40 éves vagyok! Akkor látom: hogy 1817. szept. 29. Látod, egy évben születtünk! (ha tudni illik, történetesen te is meg nem fiatalodol, vagy meg nem vénülsz mostanában). Tegyen bizonyságot ez a levél a maradék előtt az igazságról, ha majd roppant vita lesz születésem éve felett!

Olvasván, hogy leveleimet összeszedted: én is rögtön összeszedtem a tieidet; s látom nagy álmélkodás és boszúsággal, hogy az első, *október 1. 1852-ben kelt.* Hát az elébbiek hová lettek? először iszonyú hányást-vetést tettem miattok; azután jutott eszembe, hogy Kassán vesztek el. Igazad van a levelekre nézve! én is szívesen átolvasnám a tieidet (számra 51) de még most, bizonyos vonatkozások miatt nem merem. Hanem azon czélra, melyre Kazinczy Ferenczék leveleiket írták, a mai levelezés (legalább az enyém) bizony egyátalában nem alkalmas. Én írom, a hogy a tollamra jön, a hogy beszélgetni szoktam; s néha, míg boldog voltam, olyan dolgokat is írtam, melyek mint tudod „nem kinyomatni valók.“ Tőled sok levelem oda van, pótold ki, írj sokat

sokszor! bizony igen jót teszesz vele nekem, édes Jánoskám!

Nekem is épen „patvarkodásom" van Fraenkel miskolczi könyvárussal; 1851-ben bizonyos költeményeket adtam el neki; most (7 év után) joggal gondoltam befoglalhatni *Verseim* közé! s imc előáll 420 példánynyal, hogy fizessem ki vagy vegyem meg! Most, édes barátom, én három annyit fogok neki fizetni, mint ő adott nekem eredetileg. Úgy-e szép mulatság?!

Tompa Versei (már mind az öt kötet) megjelentek. Szép arczkép is van az elején; Heckenast írta, hogy menjek fel *ülni;* de én azt válaszoltam, hogy csinálják meg akárkiről, ha Gregussról csinálják is, de én ugyan nem megyek; természetes, hogy aztán nem is vagyok találva. Mindegy! ha ennél nagyobb bajom nem volna!!

Isten áldjon meg mindnyájatokat! Igaz barátod

Miska.

[190.] N.-Kőrös, június 5. 1858.

Kedves barátom! — — — a poézis nálunk *is* (rím!) szűnetel (nehogy *szüretel*-nek olvasd). Kivéve azon *egy* fordítást,*) mely talán nem kerülte ki figyelmed — az egész év alatt nem írtam semmit. Kezdtem egy költői beszélyt — rövid nyolcz tagú sorokban és rímben — de kezdetnek maradt. Az Ázsiában apáinktól elvált s ott elpusztúlt magyarság halálát akartam megénekelni, szóval olyan: „utolsó magyar"-félét componálni, közös

*) Goethe „Balladáját". Akkor jelent meg a Budapesti Szemlé-ben.

vigasztalásunkra. A múltban tükrözni a jövőt. De nem bírom, belefáradtam. Aztán az olaszokból kisérlettem meg egyes strophákat — Ariostóból, Tassóból, — de nem megy. Methusalemi kort kellene élnem, ha akármelyiket be akarnám végezni.

De minek ez a közönyös csevegés. Levelem egyedűli czélja tudatni veled, hogy a tiédet megkaptam s hogy hű részvéttel osztozunk bajaidban. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[191.] NAGY-KŐRÖS, augusztus 25. 1858.

Itt űlök, barátom, a vacatio kellő közepén, fele mögöttem, fele még előttem s elgondolom, mily czudarság az a sorstól, hogy se én el nem mehettem hozzátok, se ti hozzánk.

Tanártársaim széllyelvannak az egész világon, alig másod magammal kongok itthon, — még eddig mit sem dolgoztam, de majd fogok (?) a szűnidő hátralevő részében (?!?) hisz ez elmúlt 3—4 hét alatt mit is lehetett volna még csinálni, mikor az embernek naponkint nincs több szabad órája 24-nél. Azaz hogy akartam biz én: elolvastam Tompa verseit, mind az *öt* kötetet; némely részét kétszer, háromszor is, összevetettem a régibb kiadásokkal, megjegyeztem a variansokat (NB. néhol *rontottál*), csináltam jegyzéseket, szóval útban valék oly kritikát írni, hogy Planche Gusztáv, Schmidt Julian és Gyulai actu Gregussá vált volna tőle; de mégsem hiszem, hogy a bírálat meg legyen írva. Mihelyt arra kerűl a sor, hogy eszméimet össze kéne

szedni, valami önállót, összefüggőt, *szerves egészet* kellene alkotni, elhágy az erő; s ha írni kezdek, prózám jobbra-balra bicsaklik, — el kell dobnom a tollat, vagy .... szomorú állapot ez édes barátom; no de stb ....

Én még eddig *sehol* sem voltam a szűnidő alatt, s hihetően sehol sem fogok lenni, kivéve tán *egy* napra (29-én), mikorra Szentkirályi Mór hítt magához nagyon, ki itt nem messze lakik. Pestre menni semmi szándékom — szomorú hely az nekem.

Hát Szénfi úrnak válaszoltál-e hazafiúi felhívására? Az összejövetelből nehezen lett valami, mert te nem mentél és én nem mentem. Erdélyi, a mint sejtem, fordúlt meg Pesten, de ő is aligha abban járt. Én írtam volt neki:*) hogy rólad nem hiszem, hogy felmenj, s elmondtam miért, Erdélyi lehet fölmegy, ha más dolga is lesz, de hogy csak e hazafias czélért annyi költségbe verje magát, azt, mondám, nem hiszem. Írja meg tehát, mi választ kapott tőletek, én bolondjába egyet sem lépek. De biz ő nem írt mind eddig; gondolom szidja magában a poéták hazafiatlanságát, kik a nagy eszme körűl nem akarnak bábáskodni. Pedig utoljára is az egész egy kovát sem ér: van már magyar rhythmus, vannak népdal schemák; az ember maga kifütyöli, hova kell hosszú, hova rövid szótag: s hajt rá csak egy is a cseperedő nemzedék közűl? Hisz ezt következetesen kivinni, a zene kivánalmait pontosan megtartani, még nehezebb volna, mint a jambus, vagy trochaeus, melytől a nagy reményű ifjak háta nem azért borsódzik, mert idegen, mert a mi zenénkkel össze nem vág, hanem: mert — *mérték!* Csak adnának oly rhythmust

---

*) Azaz, hogy már Szénfinek. *A. J. jegyzete.*

verseiknek, mint például a tied: „Nyugszik a nap“ vagy: „Itthon vagyok...“ lehetne azt osztán dalolni, — de mind úgy ír, mintha süket volna. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[192.] HANVA, szeptember 22. 1858.

Édes jó barátom! Sokáig várt leveled felette — elszomorított; most történt először, hogy leveledet nem fogadtam szívesen, de most csakugyan megtörtént. Hogy sokáig nem írtál, azt gondoltuk, megleptek bennünket, s milyen örvendetes lett volna ez a meglepetés, még a gyanítás után is. Hanem elmaradtatok bizony ti! mi sem mentünk! Ily roppant világra szóló kivánságát (20 mértföldre egymást láthatni) két családnak, két barátnak, szóval nektek s nekünk hogyan teljesíthetne a sors! Más egyszer tesz a lutrira s 200.000 forintot nyer, ismét más híres költő, drámairó s minden lesz a tehetség árnyéka nélkül; ez semmi, ez nem nagy dolog, megtörténhetik, de a mit mi kivánunk, az nem lehet! Ne beszéljünk erről többet.

Tudtam előre, hogy nem írsz te kritikát, minek is írnál? barátságtalanság volt tőlem előhozni is, ámbár te hoztad elő, igazság! Ne gondold pedig, hogy itt is gúnyoros hangon szólok, mint feljebb, komolyan s egész szelídséggel mondom ezt. Hogy verseimen rontottam, elhiszem, nem sokat gondolok vele; annyi jut csak eszembe, hogy némelyiket a régiek közűl egészen tűrhetlennek sőt utálatosnak találtam, azért javítottam ki. Erről se beszéljünk többet. Igaz barátod

TOMPA MIHÁLY.

[193.] NAGY-KŐRÖS, szeptember 29. 1858.

Hisz ma nagy nap van, édes Miskám, *neved, születésed* napja s minden! Hogy az én Istenem téged tartson és áldjon meg örömmel, egészséggel, reményed és hited fölötti boldogsággal!

Hát ti is azon öncsalásban éltetek, a miben mi? Hisz épen úgy voltunk az egész szűnidő alatt. „Tompa nem ír: bizonyosan jőnek.“ — „Én megálmodtam az éjjel“ ... „Csörög a szarka: Tompáék itt lesznek.“ — „A vasúti omnibusz csengője még nem hallatszott — ne vetkezzünk még ... Tompáék ma itt lesznek“ stb. Efélék napirenden voltak nálunk. Pár napra Szentkirályi Móriczhoz rándultam, ki itten, a pilisi vasútállomástól egy órányira lakik, régen hí, meglátogatott, vissza kelle adnom: de *félve* indultam útnak, hogy az alatt eljöhettek. Nem is voltam másutt az egész *mélő* vacatioban: majd megevett az unalom, a dolgozni akaró dologtalanság. Pestre semmi sem vonz. A szűnidő elején szóban volt köztünk, hogy legalább *solo* ránduljak el pár hétre Gömörbe: de számot vetvén a cassával, úgy találtam, hogy az itthon maradók megkoplalnák — s így abbanmaradt.

Hogy te némely régibb versedet tűrhetlennek, utálatosnak találtad: az nem bizonyít semmit. Az velem, és úgy hiszem mindenkivel úgy van. Ha az ember valamit megírt, egy darabig gyönyört érez benne, de később megszokja, megúnja. Így vagyok én csaknem minden költeményemmel: a Toldi *hangját* már ki nem állhatom, s ezért lehetetlen volt a harmadik részt folytatnom. Sehogy sem tudom lelkemet azon naiv hangulatba tenni, melyben, kivált az első rész írásakor, gyönyör-

ködtem. Úgy vagyok a többivel is. Miután balladáimat egy pár száz majmolatban parodiázva láttam: ez a hang is elvesztette rám ingerét, s a legjobbnak tartott darab is visszatetszik. De vigasztalom magam azzal, hogy ez tán még sem a művek rosszasága, hanem az untig megszokás miatt van így. Különben kétségbe kellene esnem egy *elfecsérlett* élet miatt.

Nem hiszem ugyan, hogy olvass újságot, de mégis megüthette füledet a hír, mi *kacsa* gyanánt az egész hírlapvilágot berepdeste, hogy t. i. a főherczeg*) nekem ezt s ezt mondta. No hát, édes barátom, tudd meg, hogy ebben semmi igaz nincs. Tisztelkedtünk hivatalosan. A szolgabíró, midőn bemutatott, hozzá tette nevemhez: „bekannt aus der ungarischen Literatur" — a főherczeg erre: „und machen sie noch immer Verse?" „sehr selten, Ew. kais. Hoheit!" — „Adieu!" s ebből fújták fel azon óriási hazugságot, mihez még azon pesti pletyka is járult, hogy gyémánt tűt kaptam tőle. Így csinálják a hírt. Tiltakozhattam volna ... de kényes a dolog. Demonstratiónak vehették volna, patriota értelemben. Inkább hadd száradjon rajtam.

Nem képzelheted, mily rossz nekem az egy idő óta, ha nevemet nyilvánosan emlegetik. Te a mellőztetésről panaszkodol: engem az ellenkező öl meg. Emich Petőfi újabb verseit hirdeti — mit a közönség évek óta úgy vár, mint a Messiást — és mégis szükségesnek látja nevemmel ajánlani. Petőfit az *én nevemmel!* A Vojtina-féle ostobaság közt (emlékszel-e még? hisz feleltél is rá) volt egy sor: *Burns Róbert, a scótok Petőfije.* Ezzel én koránt sem azt akartam mondani, hogy a két költő egy-

*) Albrecht; Nagy-Kőrösön.

forma nagy; csak annyit, hogy mint nálunk Petőfi, úgy a scótoknál Burns rendes tanpályafutás nélkül is jó költő tudott lenni; aztán még van hasonlat a népies eredetben, geniusban stb. Most e szamarak azt mondják, hogy én *Petőfit* neveztem *magyar Burns*-nek s azt hiszik hogy ez Petőfire ajánlat. Mintha a magyar közönség jobban ismerné Burns-ot mint Petőfit, vagy mintha Petőfinek szüksége volna a Burns nevétől kölcsönözni fényt. A Szépirodalmi Közlöny pedig neki esik köztem és P. közt *parallelát* vonni, de a mi így sükerűl:

Küldöznek-e te hozzád a süldő poéták annyi rossz verset, mint hozzám? Én nem tudok mit tenni az istenadtákkal. Nem válaszolni, haragusznak, kevélynek mondanak; válaszolni és dicsérni: nem visz rá a lélekismeret; nem dicsérni, igazat mondani: egy egész generatio ellenem bőszűl. De azért én leginkább mégis az utolsót választom. — Én nem tudom, honnan szedte egykor Kazinczy az *„istenfiakat“:* most a legtöbb .... *majom!* Igaz barátod

Arany János.

[194.] Hanva, október 25. 1858.

Édes Jánoskám! Keleméren-laktomban élt ott egy D.... Károly nevű különös fösvény öreg úr. Károly estéjén több igen derék úri ember jelent meg a paplakon, s felszólítottak, hogy menjünk át az öreget megköszönteni s én legyek mint pap a szónok. Úgy is lett. Elmondtam a dictiót s D. Károly ezt felelte rá: mind hunczfut, bolond, a ki nekem ezt kivánja! Bocsáss meg,

édes barátom, de névnapi köszöntésedre, ez a historia jutott eszembe; később sokat nevettem s félbolondnak tartottam az öreget, most egyiket sem teszem. Nem mentem pedig annyira, hogy téged akár egyik, akár másik nevezettel tituláljalak, csak azt gondoltam, tiszta szívből jót kivánsz nekem nevem napján, de mi az ördög hasznát venném én ennek a hosszú életnek?! Mert a hozzátett remény fölötti boldogságból semmi sem lesz. Igazán jól írtad Lévaynak: szegény Miska, míg baja nem volt, maga csinált magának, s most nem bírja elviselni, hogy igazán baja van! Szegény Miska vagyok én, irtóztató szegény! Mellesleg mondva: ne gondold, hogy Lévay elárult; nem, csak a levelet hagyta kívül s én megismervén a te írásodat, átolvastam. Nem haragszom szavaidért, igazán nem, mert aligha teljesen igazad nincs, de mért nem mondtad te ezt egyenesen nekem, ember?? A legkomolyabban megkérlek, Lévaynak legtávolabbról se hozd elő ezt a dolgot. Bolondság volna, gyermekségből ennél többet csinálni; hisz még a múlt tavaszon láttam s azóta nekem is csak most jutott eszembe. Nem haragszom én semmiért, barátom!

Lévayról jut eszembe, hogy Lasztóczon voltunk: ő, Tóth Endre és én; sokat emlegettünk téged is. Szemerénél másfél nap mulattunk; bolondokat beszéltünk, anecdotáztunk, stb. stb. Örültek a fiúk, hogy én is olyan *víg* voltam, mert, barátom, iszonyúra vittem a csalás mesterségét; néha úgy nézek ki, mint a legboldogabb ember s kinek egy év óta egy becsületes napja s nyugodt éjszakája nem volt: rettentően meghíztam s külsőm legkevésbé sem gyaníttat belsőmre. Ime a lélek és test közti viszony! tessék meg-pípálni! mint a híres hazafi T.... mondja. Tehát vígan voltunk, de már második

nap iszonyú nyugtalanság lepett meg s haza-vertem Gömörbe, Borsodba, a Zemplénben szüretelni vágyó compániát. Miklós tűrhetően van, családja hasonlókép. Patakon mentünk keresztűl, etettünk is, de egy lélekhez sem tértünk be.

Leveled irodalmi részére nincs mit felelnem. Elég baj, ha úgy vagy, a hogy vagy! A pletykát kár lett volna megczáfolnod. Burns Róbertet ösmerem német fordításból, Szemerénél olvastam, iszonyú kis félújjnyi füzetben; Petőfitől is hallám emlegettetni 1846-ban vagy 47-ben Bejében; nevezetesen ezt az anecdotát beszélte Sándor a mint Murányba mentünk, Beje és Otrokócs közt: költeményeimből olvastak Heinenak, ki így kiáltott fel: ah! ez nagy költő, mint Burns vagy Béranger! Értem jól, mit találsz nevetségesnek a szajkó lapok fecsegésében. Igaz barátod

Miska.

[195.] Nagy-Kőrös, november 28. 1858.

Édes Barátom! Az én jó feleségem, noha betegen, neki űlt a levélírásnak — én is elvégezvén a correcturát (nehogy *nyomdait* érts!), e hűvös borongós vasárnap hátralevő részét veled társalkodva akarom eltölteni. Rég szurdal már a lelkiösmeret; írtam is volna, de odajutottam, hogy minél kevesbet dolgozom, annál több dolgom van, mert a mi eddig könnyű volt, most nagy fáradságba és sok időbe kerűl. Így esik, hogy bár iskolai munkán kívül semmit sem csinálok, mégis elmondhatom, hogy igen sok dolgom van, melynek nagy részét teszi a fönnemlített lélekölő correctura. Valami

120—140 darab ficzamodott észjárású dolgozatot minden két hétben az utolsó betűig átnézni, az utolsó accentusig kijavítni*) nem is oly mulatságos dolog, — s ha egyremásra $^1/_4$ órát számítok is darabjára (a mi bőven felmegy), mégis 25—30 órámat vesz igénybe, mihez a leczkeórákat hozzáadva, a mi magamnak marad, bizony pihenésre is elkél. Annálfogva nem tudom én, mennyit lendíthetek a kürtölt Shakespeare fordításon; de nem maradhattam Tomorytól. Talán egy, vagy két színművet lemorzsolok: eredeti munkára úgy sincs kilátás. Azt pedig, hogy Pestre várandó valék, ha olvastad, nehogy valónak vedd: itt ülök biz én a kályha közelében, — mely, nem tom mi ördög jutott hozzá, most úgy füstöl, hogy majd megfuladok tőle. Pesten, daczára a könnyű közlekedésnek, közel harmadfél év óta nem fordultam meg, a mi nagy érdekeltséget tanúsít irodalmunk központja iránt, nemde? Hiába! elmúlt az az idő, mikor egy-egy új munkával állíthattam be oda: ha többé nem lehet *(„teneros ovium depellere foetus")* eladó birkát vinni; hát csak hadd maradjon az „Urbs"!

Czudar dolog ez a megvénülés, Mihály barátom. Nem épen az évek ellen panaszkodom, hiszen 42 még csak leszek; s ily kor még nem a „decrepita aetas": de már is annyi erőtlenség környékez, hogy szinte félek tovább élni. De azért nem szidom össze, mint te, a ki hosszú éltet kiván, sőt ezt is, akármilyen, szeretném vonszolni még egy ideig; nem magamért, hanem *őértök*. S e tekintetben neked is van még kiért élni:

---

*) Ez nem túlzás. Arany minden tanítványa tudja, hogy a beadott dolgozatokban egyetlen helyesírási hibát sem hagyott javítatlanúl, pedig négy osztály dolgozatait revideálta.

éljetek is *egymásért*, szeretett barátim, még soká, soká: érjétek meg azon időt, mikor a *keserű* emlékezet *édessé* válik. Mert eljön az, elébb vagy utóbb, de eljön; s az ily fájdalom aztán egy neme lesz a boldogságnak. Soha sem hatott meg annyira semmi, mint midőn Recskinénél voltunk; hallottam volt tőletek férje iránti nagy szeretetét, őszinte igaz özvegyi bánatát; el voltam készülve sopánkodásra, savanyú arczra, könyekre, „a boldogult"-féle czélzásokra: s mennyire meglepettem az életvidám arcz, friss elevenség stb. által! Már kétleni kezdém a fájdalmat; midőn gyümölcsfái 's lugasai közől felvezete bennünket a halomra, hová kertéből minden — nem haszonra való — tehát dísznövényt összpontosított, hová virágait ültette: s férje *sírhalma* volt az! Nem tudom, mennyiben csalódtak érzelmeim, de ez oly megragadóan szólt lelkemhez: itt és *csak itt* látni a kert *luxusát!* Később megkisértém akkori érzelmeimet költeménynyé fonni: de a benyomás frissesége már el vala enyészve, nem sült el a vers.*) Ilyennek óhajtom én fájdalmatokat: egy felvirágozott szent emléknek, hová mosolygó arczczal vezetjük a látogatót.

Lasztóczi útad nagyon meglepett; arról mit sem tudtam. Beh jó lett volna köztetek lenni! Ha nem volnék az, kit az angol igen jellemzőleg *miser*nek mond, t. i. oly *fösvény,* ki azért ragaszkodik utolsó filléréhez, mert nincs reménye többé másikat *szerezni,* ha elkölti: bizonynyal én is ott lettem volna. Hisz megcsináltam a marsrutát, a költségvetést, hogy csak így *solo* is meglepjelek a szűnidő alatt: de a néhány forintért, mibe

---

*) Vázlata és néhány sora megvan. Lásd az I. kötetben a FORGÁCSOK között.

az út kerülendett, vagy tőkémhez (*tőke!* inkább nevezhetném *forgácsnak!*) kellett volna nyúlni, vagy családomat a mindennap szükségestől megfosztanom. Így elmaradt. Talán a gondviselés, „mely táplálja a verebet", jövőre jobban intézi el. Örűlök, hogy Miklóska *tűrhetően* van: hisz e „keserű lében forgó" földön csak tűrhetően lenni is „boldogság" számba megy. De micsoda bakafántosság volt tőled a szüretet meg nem várni! emlékszel, midőn én Lasztóczon voltam, mily kevéssé siettem vissza az enyéimhez?

Minek rontsam én tovább, édes Miskám, ez apró betűkkel szememet! Hisz úgy sem tudok egyebet írni, mint azt, hogy megvagyunk, élünk s nektek is a jó istentől mindazon áldást kérjük, a mi sorsotokat enyhítheti, s életeteket ismét boldoggá teheti. Mert van, — a legbensőbb meggyőződés hangján mondom, — van istennek ily áldása, csak bízni, remélni kell. Nem akarok papi szakmádba vágni, praedicatiót tartani neked; de ne vedd rosszúl tőlem, ha ismét a *hit* balzsamához utasítlak. Petőfivel hasonló esetben talán nem mertem volna tenni: de ha a te öt kötet költeményed elolvasom, esküdni mernék rá, hogy az alaphang, a *hit* sohasem fog szívedben elnémulni. Ehhez utasítlak, édes barátom; ez adjon neked enyhülést, vigasztalást, reményt a jövőre. Rosszúl áll tán levélben az efféle, nem is divat, azt tudom, nincs benne semmi *esprit:* de el kellett mondanom. Fogadjátok legforróbb ölelésemet és baráti csókomat mindketten édesim! Híved a koporsóig

Arany János.

[196.] HANVA, február 12. 1859.

Édes jó barátom! Nov. 28. 1858 óta (mikor utolsó leveled kelt), nem láttuk egymást; s én, nem-találkozásunkért, vádolom magamat.

Utolsó leveledet előkerestem s elolvastam, hogy felfrissítsem a benyomást, melyet az, első elolvasáskor reám gyakorolt, mert emlékszem: mintha hittem volna akkor félig-meddig vigasztaló szavaidban, melyek hinni s a jövőben bízni tanítának; most nem érzem többé, mit akkor éreztem, s nem hiszek egy betűt sem abból, mi leveledben írva van. Az egyéniségtől függ minden· e széles világon! Mit Recskynénél észleltél, azt igen szépen mondod el nekem s alkalmazni akarod reám, reánk; de feleded, hogy ugyanazon betegségben, ugyanazon gyógyszert alkalmazni mindenkinél: czéltalan, sükertelen munka lenne. Én érzem, hogy egyéniségemre, az általam eddig ösmért gyógyszerek hatástalanok! És vajon tehetek-e róla, hogy ilyen vagyok, a milyen vagyok? A túlvilág ama bűvös vizéből kellene nekem egy jó pohárral, mely feledni tanít; de az emlékezés és imaginatio az én életem ördögei! Elrontottam kedélyemet, lelkemet az ostoba versírással, képzelgéssel; s most ébren és alva folyvást költök, fonok valamit, akaratlanúl, tudtomon kívül, mint a tébolyodott. Ha két sor gyermekvers eszembe jut, — gondolhatod: mért jut eszembe? Elmondja lelkem százezerszer egymás után, és oly kínos, gyötrő, kétségbeejtő e repetálás, hogy gyakran futni szeretnék magamtól, emlékezéseimtől, mindentől. Hát még az éjtszakák! az álmok! Jób szerint azok is bántásomra rendeltettek énnékem. Próbáltam a munkát: nem segít; szinte örültem, mikor Fraenkel

megszorított; de barátom, nem képzelheted, mily iszonyú silány dolgokat produkáltam a legnagyobb erőfeszítés és verejték-hullatás mellett is; most látom, hogy ez a cura sem való nekem! Voltam azóta vizitálni; nem tudom, érted-e, mi az? két pap és egy világi az egyházakat látogatják meg, széllyel-nézni, hogy jó rendben vannak-e mindenek? Gyötrő, boszantó munka, annál inkább, mivel pénzt is kell összeszedni, számadásokat vezetni, s a 8 + 6 = 14 sem corrigált rajtam semmit. De hagyjuk ezeket, nincs ezekről mit beszélni! Az ember végre is majd elvész csendesen, s azután nincs baj többé! A megvénülés, mely ellen panaszkodol, csak közelebb visz a czélhoz. Az élet maga felette nyomorúlt, édes Jánoskám, hozván a vénülést, erőtlenséget, fájdalmat stb., mint Seneca mondja, (Consolatio ad Polybium): *Quid opus est partes deflere? tota vita flebilis est!* — —

Igazán örűlök, hogy az académia ily szép megkülönböztetéssel járt el irányodban; legkevesebb a mit mondhatok ez: *Megérdemled!* és ha a fizetés rögtön megkezdődik, anyagi állapotod is javúlt. Kedves, derék családod fentartása ezután nem okoz annyi erőfeszítést; aggodalmaid szélednek, kedélyed emelkedést nyer s tán egészséged is meg fog javulni. Látod, látod, nem igaz az, hogy a sors vak; hogy szeszélye csak belemarkol az emberekbe s felemeli a kit megkap. Nem csak szépen, de hasznosan is történt, a mi történt. Adja isten, hogy sokáig viselhesd! Igaz barátod

MISKA.

[197.] NAGY-KŐRÖS, február 20. 1859.

Édes barátom! Épen bálból jövök. Képzelem, mily nagy szemet vetsz e szavakra, s nem tudod elgondolni, igazán levelem olvasod-e, vagy valamely süldő-novellát. Pedig úgy van, én bálból jövök. Évek óta nem cselekedtem ilyet; hanem az este, midőn feleségem és Juliska, a női készületek hosszú nyüglődései után valahára elindultak, s engem itthon hagytak oly jó reménynyel, hogy legott lefekszem: dévaj ördögöm, ki már régóta nem kisértett, azt súgta fülembe, hátha én is elmennék s jelenlétemmel nagy „meglepátust“ *) csinálnék őnekik. Az ötlet már születése perczében tetté izmosodott: borotva, szappan, fehér ing, fekete ruhák percz alatt elkészültek, s félóra múlva megcsinált gavallér — bedugtam képemet a tánczterem ajtaján. Egyéb baj nem történt.

Ha neked az én „töltött káposzta“ curám, melytől magyar meggyógyúl, a német „krepiroz“ — nem tetszik: arról édes barátom, nem tehetek. Győződjél meg, hogy a doktorban megvolt a legjobb szándék: de ha a halálos betegnek fogát kihúzta, megköppölyözte, megnyírta, megborotválta, eret is vágott rajta és mégsem használ: mit tehet ő arról. Szívét nem okolhatja senki, legfölebb tudományára lehet panasz, hogy „nicht ausreichend.“

Sh. fordítását illetőleg: — — én, mondtam már, leginkább azért elegyültem bele, hogy el legyek foglalva valamivel. Bezzeg el is vagyok. A NYÁRÉJI ÁLOM-ba kezdtem, s egy pár felvonást idestova lenagyolok. De minő munka ez! $^3/_4$ része rímelt jambus, melyet magya-

---

*) Meglepetés, örményesen ejtve; Jókainak egy húmoros elbeszélése után.

rúl hasonlóval kellene, sorról sorra, visszaadni; ki az angolnak szórövidségét, tömöttségét, s a magyar szavak hosszadalmasságát ismeri, az átlátja, mily nehéz munka ez, kivált ha a nyelvet nem akarjuk kerékbe törni. Eddigi dolgozatomban vannak sikerűlt helyek: bár néha csaknem áthághatlan bökkenőkre találok.

Hogy az akadémiai histórián örvendesz, ismerve téged, teljesen elhiszem. Bár én tudnék örvendeni annak. De, barátom, hidd el, jobb szerettem volna, ha nem történik. Ismered állapotomat, te legjobban mindenek közt, s ez meggyőzhet, hogy nem képmutatásból beszélek. Azt mondani a festőnek: fess! midőn ecsetjének már csak nyele van kezében! Elég erről. De mégsem tehettem, hogy kereken visszautasítsam. Vannak emberek, a kik vagy kimaradván, vagy szerintök nem eléggé méltányos kitűntetést nyervén, most kigyót-békát kiáltnak az akadémiára — ezek azt mondanák, az ő érdekökben demonstráltam, s takaródznának nevemmel. Mások politikai demonstratiónak vehetnék; szóval minden egyébnek, mint a mi valóban fogna lenni: szerény viszszavonulásnak azon helyről, melybe nincs reményem *belénőhetni.* Meglehet azonban, hogy lemondás nélkül is elérem czélomat, ha értekezésem egy év alatt el nem készűl; pedig ezt inkább hiszem, mint az ellenkezőt. Szándékosan nem hanyagolom el, sőt iparkodni fogok e „conditio sine qua non"-t teljesítni: de azért, meglehet, semmire sem boldogulok.

Nem voltam biz én, barátom, sem Pesten, sem sehol. Nagyon szobai életet folytatok, nem mintha éjjelnappal dolgoznám, de lusta vagyok, munka nélkül is fáradt, s pihenni jól esik. Ősz óta felhagytam a járkálással — a fürdéssel már régebben — mindegy, akár

így, akár amúgy. Nem mondhatnám, hogy rosszabbúl vagyok, sőt annyira megszoktam már bajomat, hogy számba sem veszem; s ennyiben javúlt helyzetem. — —

Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[198.] HANVA, április 2. 1859.

Édes jó barátom! A feleségem írván feleségednek: egy füst alatt én is szólok veled egy-két szót, ha ugyan haza kerültél már a bálból. Én is voltam bálban, sőt bálokban. Lévaynál ültük meg József napját, Vágónak *) a József-nap estéje előtti estét szentelvén. A miskolczi tanári testületben csupán hat József van. — Azután Kazinczi Gáborhoz mentünk neve napjára; temérdek sok nép volt ott; hivatalnok, catholicus és protestans pap, tanár, ügyvéd, orvos, gyógyszerész, mérnök, tanító, úr és czigány szép harmoniában; sőt volt egy fényképész is, ki készült levenni a társaságot, de ebből később semmi sem lett. Én is ott ütődtem-verődtem mint a harangban az ütő; régen volt az, mikor én jól mulattam, pedig értettem hozzá valaha! Mind a mellett még toasztiroztam is, mert meg volt mondva, hogy a *ház becsülete* úgy kivánja. Kétszer ittam, egyszer magamért, egyszer Lévayért, ki a botrányig el volt rekedve. — —

Jó barátod

MISKA.

*) Miskolczi igazgató tanár.

[199.] NAGY-KŐRÖS, virágvasárnap 1859.

Édes Miskám! Dolgoznom kellene — persze, nem tudok. Össze kén' valamit tudóskodnom, szék-foglalónak: de még sehol sincs semmi. Már gondoltam is, jobb volna szépen lemondani, mielőtt, az év elteltén, infam-cassiroznak: úgy is mit csinálok én köztük, mikor *semmit sem csinálok*. De megint hozzám lopódzik a festett arczú rima — a remény — s azt mondja: „tűrj, nem lesz ez mindég így."

Jót nevettem a minap. Egy collegám Szathmáron, vagy Szoboszlón vagy hol, föllelkesült s írt hozzám egy erősen gyenge odát, mottóul véve Horatiusból, „Quis desiderio sit pudor aut modus tam cari capitis" — *cani, cani,* mondám nevetve s belökém az irományt többi ereklyéim közé. Mert tudnod kell, hogy én mingyárt-mingyárt kapok a póstán, ismeretlen celebritásoktól egy-egy nyaláb verset, hogy bíráljam meg, azaz mondjam ki szerzőikre a halhatatlanság *anathemáját.* De én nem vagyok oly kegyetlen. E félékből már is szép gyüjteményem van. Hát a minap hogy járok. Beállít hozzám egy fiatal ember, hogy ő szinész, hogy őt egy barátja küldte hozzám, ki hasonlóan szinész, egy csomó verssel. Mingyárt eszembe jutott Petőfi a Pönögei Kis Pál bőrében, s éltem a gyanúpörrel, hogy ifjú barátom Bajzát akar velem fogatni. Kapom a csomó verset, forgatom, erősen majmolja Petőfi gyengéit. Mondom a legénynek, hogy barátja úgy látszik sokat olvassa Petőfit — „igen — válaszol — azt olvassa, mindig *csak* azt." Én tanácsolám, hogy miután némi tehetséget látok, próbáljon barátja egy kis önállóságra tenni szert, mert két Petőfi nem

lehet, nem is lesz. Azzal elment az ifjú, de verseit nálam hagyta, hogy tűzzek ki egy napot, mikor ismét eljön értök. „De hát tovább itt marad ön?“ „Igen, a fogadóban leszek még néhány nap.“ „No hát forduljon elő holnapután, akkor üres időm lesz.“ Azóta sem láttam többé, de kapok a helybeli szolgabírótól egy levelet, melyben kérdi: igaz-e, hogy valami Th .. inger Márton verseket hozott hozzám, — s mit tudok e fiatal emberről, mert a városi rendőrségnek feltűnt, hogy a fogadóban napol, s azt vélik elmeháborodott, mert mindig csak jár fel s alá s fenhangon beszél (szavalt persze). Én mondtam rá a mennyit tudtam, s így elszabadúlt, de felém sem jött. Hanem hetek múlva ír Túl-a-dunáról egy levelet „Becskereki Márton“ név alatt, melyben mennyre-földre kér, hogy bíráljam meg verseit, küldjem haza, s mindenek felett mondjam ki, hogy ő poéta, mert ő az akar lenni, mert ő olyan, mint az őrült stb. Nem feleltem rá, — magam is félteni kezdém a fiatal embert, hogy baja van. Idő múlva kapok egy új levelet, de egész más hangon. Szó sincs többé az én bírálatomról. Lóháton beszél. Elmondja, hogy ő még az őszön Vahot Imrénél járt, s átadott neki egy csomó verset. Vahot válaszolt neki, lapját is megküldte, de ő nem volt honn, más ember kezébe került s attól csak most kapta meg mind a levelet, mind a lapokat. A levél a legmagasztalóbb kifejezésekkel írva, a lap első száma az ő verseit hozza, ajánlat mellett. Tehát tőlem *csak azt* kéri, küldjem haza nálam hagyott verseit. Vahot már őbelőle embert farag. „Cs..... Márton.“ — Ha a NAPKELET-et olvasod, vagy látod, ismerheted e nevet, melyet Vahot mostanában égig magasztal. Én nem látok még eddig benne semmit: csak azért írtam e curiosumot, hogy ha

majd egykor Cs .... nevétől viszhangzik a két haza, emlékezzél velem történt kalandjára. Barátod

ARANY JÁNOS.

Utóirat. Szabó Károly is itt hagy: Enyedre megy professornak. Ide s tova én leszek itt az utolsó Mohikán.

[200.] HANVA, május 31. 1859.

Édes jó barátom! Régen készülök leveledre válaszolni, régen mondogatom magamban, hogy már írni, igazán írni kellene, derekasan hozzá látok minden reggel — a feltételhez: hanem ma ott vagyok a hol tennap, azaz nem írok. Kimentem tökéletesen mind az *írás*nak, mind az *irás*nak a sodrából. Szemerével évek óta nem váltottam levelet, mással még úgy sem; Lévayval nagy ritkán, veled legtöbbször beszélek ilyen módon. De ne ütközzél meg, édes barátom, ha maholnap neked sem írok; megvénűltem, összerogytam egészen; lelkemnek, kedélyemnek vége van, kárpótlásúl testem gyarapúl; a három akós hordó nem sokára szerény átalag lesz mellettem. Bárcsak jövő télen *magamforma* disznót ölhetnék! Így ni, viczeljünk!!

Azonban, hogy nagyon mélyen bele ne merűljek a *kutyáskodásba:* átnézek az oldalszobába, hol feleségem *fekszik.* Szegény asszony! ez is nem tudom miért él? *Fáj* és *fáj,* e két szótól cseng a fülem évek óta minden nap.

Már most, mondd meg: hogyan induljak vagy indulhatnék útra vele? pedig bizony jó lenne egymást

látnunk, legalább még egyszer az életben! A mi rád nézve áll: rám nézve sincs máskép; én is szegény vagyok; különösen az idén, a szigorú idők miatt, fizetésemnek jelentékeny része künn veszett. Egyikünk nagykőrösi tanár, másikunk hanvai pap, firkászok, poéták, academikusok vagyunk s nincs annyi módunk, hogy egymást meglátogathassuk. Nevetséges, de igaz!

Gondolkozunk az útról néha, az akadályokat félre-félre lökdössük: beszédünk vége néha így hangzik: no majd csak elmegyünk; máskor így: nehezen lesz abból valami! A szűnnapok alatt kellene mennünk, ez természetes; igen de én augusztusban nem mehetek az újkenyéri communiók miatt. Szeptemberben történhetnék meg a mi menetelünk, akkor meg ti kezdetek ismét a diligentiához, nemde? — Csak főzzük ki biz azt valahogy.

Olvastad az újságokban, hogy Rima-Szombatban nagyon szerepeltem. Ne hidd! A szónoklást, háromszori erőltetés után se vállalván el, egy kis rövid dictióval vágtam ki magamat a papok gyűlésén, ennyiből állott az egész.

Hát én mikor csinálom meg a székfoglaló beszédet? Ezt már igazán, a jó isten tudja! De nem is tudok én írni! Én *igazán* bolond voltam elfogadni a tagságot. Pestről, irodalomról mitsem tudok, lapokat nem olvasok. Hallom, hogy háború van (vidékünkün, Miskolczot is ide értve, tömérdek az önkénytes; persze csak salakja a társaságnak, de elég az hozzá, hogy van elég); hallom, hogy politizálnak az emberek, ennyi az egész. De azért ha nekem ilyenféle valamit (irodalmi dolgot) írsz: igen szívesen olvasom. Mert nem igaz az, hogy ne fájna az embernek ilyen korán, az élet derekán, mindenből és mindenünnen egyszerre kimaradni.

Légy jobb mint én, írj hamarébb, többet és okosabbat mint én. Isten áldjon meg benneteket! Igaz barátod TOMPA MIHÁLY.

[201.] NAGY-KŐRÖS, június 4. 1859.

Kedves barátom! Ma vettem rég óhajtott leveledet, s ha isten segít, ma válaszolok, példát akarván ez által adni a gyors levelezésre neked is. Mert az csak nem megy a fejembe, hogy te ezután még ritkábban írj — protestálok, ellenmondok, óvást teszek az ily privilegizált tunyaság ellen. Hogy lelked, kedélyed meg van romolva, roncsolva, azt szívesen elhiszem, de az nem ok; e tekintetben jó magam is úgy vagyok; egész kedélyállapotom nem ér egy irgalmas kiáltást, de azért próbálgatom feltartani a fejemet, mint az én öreg Benczém a derekát, s csak akkor hunyászkodom meg kissé, ha látom, hogy az bizony sehogy sem sikerűl. Kivált a napokban igen jó kedélyflastromra találtam bukkanni, s ez Kölcsei „Vanitatum vanitas"-a, melyet máskor csak tréfára véltem, de most betű szerint hiszem, vallom és követem, kivált utolsó versszakát:

Ne gondolj a világgal,
Bölcs az, ki mindent megvet:
Sorssal, kincscsel, méltósággal
Tudományt, hírt, életet:
Légy, mint szikla, rendületlen
Tompa (ez szójáték rád), nyugodt, érzéketlen,
Kedv emel, vagy bú temet,
Szépnek, rútnak, húnyj szemet.

S azon vagyok, hogy minél inkább egy érzéketlen tuskóvá lehessek, mert nem érzeni — oly boldogság!

Azért, fiam, én tőlem ne is várj nagy részvétet sorsodban és bajaidban: én nem akarok részvevő lenni, se szánakozó rajtatok — mert orvosilag tiltva van. Nem is szeretlek valami nagyon, csak oly adagban, a mi izgatást nem okoz: emotio tönkre tenne legott. Ha bölcs akarsz lenni, tégy te is ekképen, felelj meg a névnek, melyet viselsz.

....Nekem előérzetem van, hogy mi az idén sem látjuk egymást. Az én reményeim arra a nyereségre vannak épitve, mely búza speculatiómból fordúl, — hanem ez az egész speculatio, úgy látszik, felfordúl. Megérdemli, hogy elmondjam történetét. Vettem 1857 október s november hóban, tehát mikor a gabna legolcsóbb szokott lenni, egyre-másra 5 jó forintjával köblét. Azonban mi történik, ára mindig lefelé megy, februárban (58) már 7—8 frt váltóban. Ha most vettem volna! sóhajtozánk, mennyivel szerencsésbek volnánk. Egész tavaszon s a nyár elején, lassanként, krajczáronként mászott fel az ár, úgy hogy az én öt forintomat csak nagy nehezen tudta ismét átugrani. Aratás előtt igaz, felszökkent egy kissé, vékánként el is lehetett volna egy keveset adni, de tömegben akkor sem vette senki. Aztán meg általános volt országszerte a sopánkodás, hogy rossz termés van; ezért sem siettünk a 2—3 heti kis áremelkedést felhasználni. A termés jobb lett (s hála az égnek) mint várták, a gabna ára megint az én 5 frtom alá esett, s így volt egész a hadi lármáig, akkor már el is adtam volt 7 új forintért, de a sebesen nyargaló ár által kecsegtetve, megmásoltam: kiszámítva, hogy ha pénzem két évi kamatját, s a 40—45-ös agiót levonom, nem hogy nyerném valamit, sőt vesztek. Az árdagály rövid volt, 2—3 hét után megint visszaestünk,

és most daczára a háborúnak, megyünk lefele in infinitum. Azért még a fiamnak is meghagyom, hogy ha poéta lesz, ne az árak hullámzása legyen az ő gondja, hanem maradjon ő a „hullámzó tenger"-féle trópusoknál, vagyis „ne sutor ultra crepidam".

E bizony hosszú volt, de hiába, nagyon a lelkemen fekszik. Annál inkább, mert a hanvai út is ettől függene. Ha rajtam vesz, itt kell őrzenem, míg a zsúzsok meg nem eszi. Tavaly is ezért nem mehettünk. Hanem hiszen:

> Sem nem rossz az, sem nem jó,
> Mind csak hiábavaló!

Ma itt épen majális van, melyben hogy veszek részt, látod. Nem szeretek oda menni, a hol sok ember van együtt, nincs is a háztól senki Laczi fiamon kívül. Szilágyi Sándor a rendező, egy csapat pesti embert is meghívott, de még egyet sem láttam közülök, azt sem tudom, jött e valaki. Pesti, illetőleg irodalmi újsággal, tehát nem szolgálhatok. Azt fogod már tudni, hogy a dicsőített Telivér, jó formán megbukott, s ha úgy van, mikép a Hölgyfutár ismerteti, méltán is. Dráma, drámai elem nélkül nem lehet, s bármi szép és bölcs discursusok legyenek különben, ha a comicai cselekvény hiányzik a darabban, nem vígjáték az. De nemcsak a Telivér, hanem én is megbuktam académiai első bírálatommal, csúfúl leszavazott a többi négy. Én azt mondtam a Tóth K. darabjairól — mit körülbelől a Telivér-ről is mondaniok kellett volna az illetőknek: hisz ez mind szép, de miután színi hatását nem remélem, nem is jutalmazom. Hanem bezzeg felsűlt Tóth K. mert darabja „nem fog színpadra jőni", — a mit meg nem foghatok, miután a Teleki-díjas mű, szabály szerint a

nemzeti színház tulajdonává lesz. Így hát ő nem tilthatta be az előadást, — de hát ki?... az egész darabban nincs egy politikai czélzás se; meg nem foghatom, hogy a censura kötött volna belé, pedig épen ezt mondogatják. Denique, én felsültem birálatommal, mert, hogy *olvasva* szép darab, azt én is elismertem (Tóth K. még nem írt olyan költeményt) csupán színi hatását vontam kétségbe.

Napjaim a szokott egyhangúságban telnek. Nem dolgozom, vagy ha igen, sincs láttatja. Académiai értekezésem még sehogy sincs, a tárgy választással sem tudok tisztába jőni. Bánkra tettem jegyzéseket, de nem elégített ki, most félre dobtam, nyugszik. Másba kaptam, s tán hogy azt is elhajítsam. Végre az is megeshetik, hogy be sem köszöntök, hanem lemondok szépen. A munka-kedv, ha beállít is hozzám, igen kevés ideig tart, olyan az csak, mint „a jó idő malma." Ily áprilisi kedélylyel mit sem lehet csinálni. Így hát csak olvasom a lapokat, nem politikai érdekből, csupán kiváncsiságból. Nem várok, nem remélek semmit.

Szákfy, a volt szinész, valami panorámát mutogat itten. Az este meglátogattam bódéját, s kérdeztem ismer-e? de nem ösmert meg. Tudnod kell, hogy 36-ban Debreczenben (mikor én fölcsaptam) egyike volt a kolomposabb szinészeknek. Aztán egy vándor csapatnál. Nagy-Károlyon, Szatmáron át M.-Szigetre együtt mentünk, hol én őket elhagytam végkép. Most jól emlékezik mindezekre és reám is, miután nevemet megmondtam. Sic transit gloria mundi! hátha, édes Miskám, mi is gondoskodnánk egy pár stereoscopról öregségünkre. Te ugyan csak jobban vagy, de én már is érzem, hogy nem való az én kedélyemhez ez a Schulmeisterkodás.

Örömmel értettem, hogy vidéketeken oly szépen gyűlnek az önkéntesek: de bezzeg rosszat hallottam én a pátriámról, Szalontáról. Lehet, csak rossz érzelmű pletyka az egész. Kecskemétről azt a pletykát hozták nekem, hogy Szalontán mindössze kettő állott be, s azt is agyonverték az istentelen atyafiak. Ezt már nem hiszem, nem így ösmerem én Szalontát. Csak viszonzásúl írom a te újdonságodra.

Nőm, szegény, szinte beteges, hol foga, hol feje, hol lába fáj. Igen sokat szenved, mégsem kíméli magát. Én, ha semmit sem csinálok, tűrhetően érzem magamat, de egy órai feszűlt figyelem, vagy egy kis indulat, mingyárt tönkre tesz. Fogadjátok édesim, mindnyájunk legforróbb ölelését és júdástalan csókjainkat! Isten veletek! Híved

Arany János.

Utóirat. Azért válaszolok ily hamar, hogy ha megint hat hétig kell várnom, hamarabb elteljék ez a hat heti contumatia.

Jegyzet. Ez év szeptemberében Tompa, nejével együtt, ismét látogatást tett Kőrösön. Ezt megelőző s követő leveleik többnyire erre vonatkoznak. A következő levélben Tompa azon pályanyertes ódájáról szól, melyet a Kazinczy-ünnepélyre írt.

[202.] Hanva, október 22. 1859.

Édes Jánosom! Engem valósággal meggyilkolt a nemes Magyar Akadémia; változtatásokat kér a versben, és minőket! Szinte szégyenlem magamat! Van abban a versben sok hiba, de nem az a hiba, mit ők annak látnak. Sok variansuk gyermekes; például: e helyett

mikor, tegyem ezt *midőn;* mintha a kettő egészen egyet tenne, s különösen nálam azon a helyen. Aztán megjegyzik, hogy itt meg ott hibás a jambus; sohse láttam ilyen embereket. Küldik pedig a verset a legvégső perczben, s kérik beküldeni azon napra, melyen én még nem is kaptam. Az ünnepélyen Toldy fogja felolvasni; megmenthetlenűl bukottnak tekintem versemet és magamat! Volt-e még azután dolgod a pályaművekkel? nem hívtak-e Pestre? stb. Írj e tárgyban nekem a mit tudsz.

Szerető barátod

TOMPA MIHÁLY.

Utóirat. Felmégy-e az ünnepélyre? én lemegyek reá, Miskolczra, mert ott is lesz valami. Lévay azt írja, a pesti tudósabb, de a mienk vígabb lesz. Adja isten. Még egyszer az Úr áldjon meg benneteket! Írj, írj! írj!

[203] NAGY-KŐRÖS, november 2. 1859.

Édes barátom! Az este jövék haza Pestről, hol egy hét óta csavargok vala, s így 22-én kelt leveled csak most jutott kezemhez. Látom abból, hogy későcske válaszom még nem vetted volt, mikor ezt írtad; hihetően egymás mellett surrant el levelünk, a nélkül, hogy köszöntötték volna egymást.

Az akadémiának, jó fiú, semmi baja veled, és verseddel; hanem Toldy kivánta azon fontos változtatásokat, Toldy, ki Kazinczyról az mondja: *első* és *legnagyobb* lyricus, a mi — tisztelet a nagy reformator egyéb érdemeinek! — nem áll. Hogy versedet jobb lett volna másnak — azaz nem másnak, hanem *magadnak* olvasni

fel, az is szent; de Toldy mégsem tette azt tönkre, mert nem az a baj, hogy *rosszúl* olvasta (bizony Sz. is rosszúl kiabálta el a Szászét), hanem hogy *nem hallotta* senki. És így a teremből azon érzéssel távozott a közönség, hogy mily kár volt azt a *szép* verset nem hallhatnia! A mit hallott belőle, például az emelkedő végstróphákat, nagyon megéljenezte. Különben a publicum, Eötvös beszéde folytán, politikailag lévén hangolva, Szászéból is ilyeneket tapsolt meg: „a gyermek ajka németűl gagyog" ... mire azt mondta Wenckheim, hogy még inkább megtapsolták volna így: „a gyermek ajka németűl *ugat.*" Találó megjegyzés a közönség aestheticai hangulatára. Egyébiránt nekem alkalmam volt az ünnepély után tekintélyes emberektől, s jeles műbíráktól (a te *megölő* Gyulaidat sem véve ki) oly nyilatkozatokat hallani, melyek a bíráló választmány eljárását teljesen igazolták.

Én mindig azt mondtam és hittem, hogy nem fogok fölmenni az ünnepélyre; vagy is, törtem magam kegyetlenűl, hogy székfoglalómat akkora' bevégezhessem, — pedig jóformán el sem volt kezdve, — de látván a lehetetlenséget, lemondtam a reményről, hogy elkészíthessem s így arról is, hogy az ünnepélyen mutatkozzam. De másrészről lehetetlen volt itthon maradnom, botrány nélkül. A kőrösi professoratus egytől egyig fölment, a tanulók nagy része is, a többi szűnidőt kapott: mivel menthetném hon-maradásomat? Hogy beteg vagyok, senki sem hiszi, — egyéb mentség, ily nagy nemzeti ünnepélyről elmaradnom, nincs. Desperatiómban, az indulás előtti délután, összecsaptam értekezésem meglevő részét, s elszántam magam a felrándulásra, oly határozattal, hogy kedvező esetben nem jövök haza, míg nem

olvasok. Az eset kedvezőleg fordult, a mennyiben, Csengerynek felolvasván kéziratomat, ő neki-biztatott, hogy jó lesz, elég lesz az, s így fenmaradtam hétfőn estig, a mikor osztályunk űlése fog ott lenni. Egy szó mint száz: bejelentém olvasási szándékomat, s október 31-kén délután ötkor kiűltem a szégyenpadra, vagy másfél óráig olvastam, akkor az elnök, Dessewffy, sajnálta, hogy azon kedvetlen elnöki kötelességét kell teljesítnie, miszerint az olvasást felfüggeszsze; s így én átadám helyemet Szásznak, magam pedig beűltem a padba, örvendve, hogy túl vagyok a gyepűn. Ajánlom neked is: probatum est.

Az ünnepély részleteit minek részletezzem? untig olvashadd az újságból. A lakomán magam is jelen voltam, lelkesedtünk hatalmasan: de nem a négy pengős rossz ebédtől s bortól, hanem a diktiók nagy mennyiségétől. Egyszersmind alkalmam volt vagy száz emberrel megösmerkedni, — fél óra alatt! Képzelhetd, mennyire megmaradt így, e sok arcz és név, emlékezetemben.

Heckenast második kiadást nyomat verseimből. A szerződés egészen a régi maradt, — azaz ezt copizáltuk; feltétel, fizetés mind ugyanazok. 2000 példány, 5 év; ha előbb elkel, az én szerencsém. Most az öt év még nem tölt volt el. Igaz barátod ARANY JÁNOS.

[204.] HANVA, november 2. 1859.

Édes Jánoskám! Eddig már gondolom haza kerültél Pestről, az ünnepélyek, áldomások, szónoklatok s mindenféle gyönyörűségek karjaiból, s szívod csendes lelkiösmérettel, a feketedni kezdő fehér pipát. Lehetsz te csendes lelkiösmérettel, mert nem pályáztál a Kazinczy

ünnepélyre, sem pedig agyon nem olvasott M..... szinész és Toldy nem-szinész. Agyonolvasott engem mind a kettő. Miskolczon M..... a szó legteljesebb értelmében syllabizálta versemet a színpadon; és mondott criminalis bolondokat, például: *maradt* helyett ezt: *marta* stb. Azután Toldy festett meg Pesten, totaliter megbuktatott, a mint írják.

Hát az az undelikat kérdése az akadémiának: nem venném-e fel *folyó árban* az aranyak árát?? Egye meg a f... az egész pályázatot! Minő eszeveszett is voltam én: kirántatni engedni magamat csendes visszavonultságomból! Azonban már megvan. Gyere elő Arany János idézése:

Hát ne gondolj stb.

Igen szeretném, ha írnál nekem sokat pesti élményeidről; persze nem szépítve e dolgot, hanem a maga teljes valóságában; aztán, ha leginkább olyakról írnál, melyek újságban nem jönnek ki; apróságokról, találkozásaidról, megjegyzéseidről, stb. Gondolom széket is foglaltál; mért nem komendáltad el az enyémet is valakinek; mert én aligha beleülök valaha.

Nálunk folyvást szakad az eső, térdig ér a sár; nem lehet kimenni; unatkozom és haragszom. Jó, hogy a kedves komámasszony nem lát; most még sokkal czudarabb vagyok, mint Kőrösön és Pesten voltam. Mért nem vagytok közelebb? Nem ér az semmit, négy évben egyszer hozzátok menni három hétre; hanem minden harmadnapban egy-két órára. Bújjék az ördög abba a pohos Szilágyiba, ez mindennap nálatok van.

Voltam, vagyok s leszek változhatlan barátod

TOMPA MIHÁLY.

[205.] Kőrös, november 10. 1859.

Édes Miskám! Ugyancsak „keczélnek“ leveleink egymás mellett! Azt hiszem, mindig ugyanazon órában száll meg kettőnket a levélírás szent dühe.

Hogy Pestről immár haza kerültem, az előbbi levelemben meg vagyon *írván*. A „csendes lelkiösmeret“ megvan, de a fehér pipa most pauzál, csibukra fogtam magamat.

Hanem Toldyról ne aggódjál, ő, mint írtam, ép oly kevéssé buktatott meg, mint én, ki nem olvastam versedet. Az igaz, szeretett volna a publicum valamit hallani belőle, de ha minden sorból csak *felet* hallott, nem téged ítélt meg, hanem az olvasót. Az „undelicat“ kérdés sem oly nagy dolog: Szász K. *maga* kérte azt, s a pénztárnoki hivatal kényelmesbnek találta tőled is megkérdeztetni, mint aranyok után lótni-futni. Kereken lehet az ilyenre válaszolni: arany kell, teremtsenek. Sohase szidd azt a pályázatot: nincs Pesten jóravaló ember, ki ne tudná, mit ítéljen e tárgyban — írtam már erről — még az olyan ember is, mint Deák Ferencz, nagyon *értőleg* ítélt a pályaművek felől. Hogy apró kellemetlenségek fordultak elé, az a dolog érdemén mit sem változtat.

Pesti „élményeimről“ hiszen írtam már, a mit tudtam. Egy hetet töltöttem ott — szerdától szerdáig. Csengerynél voltam szállva, hová Juliskát vittem, ki Pesten maradt, most is ott van. Csengery többször hítt társaságot s így összejöttem számos notabilitással. Voltam Jókainál, Pákhnál, Bérczinél. Tisztelkedtem Dessewffynél, Eötvösnél, — Deákkal baráti viszonyba jöttem. 31-én olvastam a Trattner házban*) — ezt már mind

*) Ott volt az akadémia szállása.

írtam. A mi az ünnepélyt illeti: tíz óra tájban kezdődött s egy tájban lett vége. A lelkesedés inkább politikai, mint irodalmi volt. A szónokokat a teremben sem hallotta mindenki, de azért, ha vivátra került a sor, hangzott az, le a lépcsőig. Mi „tudósok“ egy emelvényen foglaltunk helyet. Ott beszéltem — most először — az öreg Fáyval s többekkel. A terem s az én zúgó füleim rossz acusticája miatt, mivel a szónokok *háta* megett noha nem igen távol ültem, én sem hallottam minden szót, — nem Eötvösnél a verbum regenseket, nem a Toldy *félsor*ait. Sajátságos! a prózai felolvasásokat maig sem tudom voltakép s teljesen, mert ott meg nem értettem, s a lapokat nem volt időm elolvasni. Majd a Bp. Szemlé-ben *újság* lesz az nekem, a minek igazság szerint, fültanúja lettem volna. Benyomásom az ünnepélyről körülbelűl az, mit Kazinczy Gábor így formulázott: „a magyar most is született *kortes*, mint 48 előtt!“ — Igen találó, valamint a Wenckheim megjegyzése is, melyet a múltkor említettem. Azért mondom én, hogy nyugtasd meg lelkiösmereted, vagy legalább vedd elő a türelem Szuhay-pipáját: sem nem rossz az, sem nem jó; hacsak egy értelemben nem vagy J....néval, ki oly naiv módon nyilatkozott előttem, hogy azért fogják a pályaműveket annyi nép előtt felolvasni, hogy lássa a közönség, helyes volt-e a bírák ítélete, — megérdemlette-e a mű a jutalmat? Megköszönném az ily aesthetikai eljárást: akkor Besze János volna legnagyobb szónok a világon, mert neki van legnagyobb torka.

November 2-án nálunk is szakadhatott az eső, de azóta néhány májusi nap volt, ma ismét ködös borongós, de még eddig keveset kellett fűteni. Én folytatom „székfoglalómat“ azaz, miután nagy fenekét kerítettem,

már most nem ugyan kénytelenség, de becsületbeli dolog lassankint be is végezni. Most már benne vagyok, nem engedem meghűlni. Tomory is sürget a fordítással, de biz az pihen még. Nem kaphatok annyiba — én kivált!

Isten maradjon veletek! Szerető barátod

ARANY JÁNOS.

[206.] NAGY-KŐRÖS, január 25. 1860.

Édes Miskám! Úgy látom, hogy ha én neked ítéletnapig nem írok, te még azután sem töröd meg a hallgatást, az örökkévalóság utolsó perczéig sem. Bezeg! *én* beszélhetnék „kottás barátságról" s több efféle; de én *most is* jobb leszek mint te, elfogadom két soros scartétádat egy levél számba s folytatom a „kótás barátságot". Szégyen volna, ha, mint megkezdtük, úgy élnők le ezt a beállott LX-dik évet, melyhez isten adjon nektek is nekünk is türelmet és tűrhető állapotot, mert satyra volna jobbat kivánni.

Mi bálozunk ma egy oly dalidóban, melyet — hinnéd-e? — a mi gymnasialis igazgatónk W. J. úr, a te jó ismerősöd, rendezett. Igen is, nyilvános tánczvigalom, rendezi a főiskola igazgatósága! Ne bámulj: a szegény tanulók javára lesz. De én pár forintomat a nélkül adom, hogy belemennék. Különben sincs kedvem bálozni: most pedig épen gyöngélkedem is. Hétfőre viradón oly rosszúl lettem, — a vérkeringés rendetlen volta miatt — hogy egész kényelemmel csak azt vártam, mikor fog már szívütésem végkép elállani. S ez nem tréfa. Pulsusom úgy meglassúdott, hogy csak elvétve ütött egyet, azonban minden fájdalom nélkül. Azt hittem,

felakad. Mily szép volna *úgy* halni meg. De semmi nagyobb következése nem lett, másnap bágyadt voltam és még most sem vagyok teljes erőben. De fájdalom semmi. Ez is, hihetően a többihez tartozik, de még ily alakban nem volt szerencsém hozzá.

Hogy az október 27-diki ünnepélyen Pesten voltam, azt már tudod, — hogy a deczemberi nagy gyűlésen is megfordúltam, azt is hallhattad. De ne gondold, hogy a választás, mely történt, — egy-két tag kivételével — befolyásommal esett volna. Úgy látszik, ki volt előre csinálva minden. Az előleges értekezletről elkéstem, s így nem vehettem részt az osztály-tanácskozásban, mely tagokat ajánlott; különben nem múlattam volna el Lévayt indítványba hozni, ellenben némely urak ajánlását — tőlem kitelhetőleg — ellenzeni. De hiába! már késő volt; csak szavazni lehetett; egy szavazat pedig csak egy szavazat. Különben az oly *hanyag* emberekre nézve, mint te, azt határoztuk, hogy ezután is széket foglalhassanak, s így bezártuk a kibúvó ajtót. Ez a *rókalyuk*, *) Miska! már most nincs mentség: dolgozni kell.

Ne bántson téged az a Kazinczy-vers tovább. Hogy a magyar közönség nem a művészit, hanem a hangzatost, a nagyhangút szerette s szereti mindég, azt én régen mondom — olykor tapasztalom is. Mindenkor azok voltak előtte kedvesebbek, kik, Kazinczyként „kongatnak harangot“ s ez a dolog természete. Nem lévén fogékonysága az igazi szépség iránt, az nyerte s nyeri meg a nagy többség tetszését, a ki ugyancsak

---

*) Czélzás az aggteleki barlang egy szűk bejáratú részére; együtt jártak ott, de Tompa e szorosba nem bújt be.

széles szájjal kimondja, a mi a sokaságnak kedves. Legnagyobb költőinket nem a költői, hanem a politikai gondolat tette népszerűvé előttük; Petőfit nem a szépségek, hanem a szilaj modor. Egy-két kritikus vagy a lapok folytonos magasztalása is tehet ugyan valakit népszerűvé, de ha művei közt nincs, a mi „jól kong" ez a népszerűség olyan ráerőltetett valami; elhiszik, bámulják, de nem olvassák, vagy ha igen, nem értik. Nagyon közel példát tudnék rá mondani — hanem exempla sunt odiosa. Annyit mondhatok e Kazinczy-historiára, hogy nem igen írtak ez alkalomra gyöngébb verset, mint az én Losonczi barátom: mégis akadt ünnepély elég, mely a koszorúsok mellőztével ebben talált legtöbb szépet, mert ugyancsak magyarosan kimondja, a mit más százszor elénekelt. De gustis.....

Gondold, miben töröm a fejemet. Abban, hogy e boldogtalan schulmeisterséget még boldogtalanabb állapottal cseréljem föl. Barátom, kivénűlök, kibetegszem ebből. És talán e helyzet az oka, hogy lelkem elvesztette minden rugékonyságát. Aztán meg nem is igen kellünk itt már „híres emberek." Arról van szó, arra van czélzás: „csupa kőrösi fiakkal rakni meg az intézet tanszékeit — az idegenek úgy sem állandók, mingyárt elmennek, ha jobb kenyérre hívják őket." S ezt itt nem találják természetesnek.

Midőn e nepotisticus híreket először hallottam, anynyira elkeseredtem, hogy komolyan gondolkoztam a megválásról. Különben is az állapot mindig terhesebb; kedvem nincs, kedélyem roncsolt, erőm is elhagy. Mi jövőt várhatok, ha egészen kidőltem? Hátha más körben — például Pesten, még visszanyerné lelkem hajlékonyságát? De mit csináljak ott, hogy el ne vesz-

szek családostól? Ezen töprengettem mostanság s közöltem is egy pár pesti barátommal, a kik tehetnének valamit. Meglássuk mit hoz az idő.

De most látom hogy *igyót* végére jutok a papirnak — pedig nem akarok más lapot kezdeni.

Én most akadémiai értekezésem folytatását írom, a SZEMLÉ-be. Hosszú lesz, de tán csak majd bevégzem. Még nem úntam belé. Verset soha. Néha szottyanna kedvem, de akkor idő nincs, — így elmarad. Most is corrigálnom kellene — ifjoncz vad észjárást — de biz én félretettem, hogy neked írjak, s kivánjam, hogy isten a maga lehető jóságát terjeszsze ki rád és az én kedves — igen kedves komámasszonyra, most és mind örökké

AMEN*)!

[207.] Hanva, február 1. 1860.

Édes jó barátom! Igazad, tökéletesen igazad van! Vétkes és hanyag ember vagyok. Mindennap volt szó köztünk ilyenformán: Írni kéne már Aranyéknak! De bizony már ma csakugyan írok!.. Írtál-e már Aranyéknak? Azonban mindaddig míg kedves leveled meg nem adta lelkemnek a határozó lökést, az írás elmaradt.

Legelsőben is köszönöm a szíves óhajtást; adjon isten minden jót! Talán ha rajtunk állana, egymást boldoggá tenni, boldogok lennénk! Azonban ki tudja, ki tudja?

Továbbá jelentem, hogy hiszen mi is dalidózunk, bálozunk. Nevezetesen: Etelka-estéjén voltunk egy ösmerős jó asszonyunknál. Akkor éjjel 12 éve láttam

*) Az *Amen* oly forma mann-propriával van írva a levél alá, mint az *Arany* nevet szokta írni.

ott meg a feleségemet; emlékeztem, hasonlítgattam, igyekeztem 12 évvel ifjabb lenni, és — nem megyek többé Etelka-estéjére. Azután Rima-Szombatban lesz bál, az akadémia palotájára. „De én pár forintomat a nélkül adom, hogy bele mennék.“ Megkivántatik ugyanis, hogy talpig magyarba öltözzék az ember; nekem pedig sem pénzem, sem kedvem „megkordoványozni“ magamat. Őrültség, divat az egész magyarizmus, de engem még sem boszant, mert alapja mégis hazafiérzés és ..... demonstratio.

Mostanában nekem sincs teljes egészségem..... Hanem az a te becsűletes pulsusod édes Jánosom, csak hadd verjen még, a hogy verhet! Ha egyebet nem említek is, pedig említhetnék, azokért a te jó kedveseidért. Isten megengedte, hogy gyermeket ne temess soha, hogy felneveld őket: áldjad sorsodat, nem te vagy a legboldogtalanabb. Aztán elég idő lesz *ott* lenni is; és mi lesz ott? és mi lesz azontúl? ki tudná megmondani? Én most a „természet rendszerét“ olvasom. Furcsa dolgok! de nem beszélek róla most semmit.

Mi az akadémiát illeti: felőlem határozhattatok akármit. Én nem lépem azt a küszöböt át soha. És ha értesítnél, mikép kellene legalkalmasabban visszavonulni, botrány nélkül: megköszönném. Tán legjobb lesz hallgatni, hallgatni s aztán végkép elmaradni. Jóllaktam az egészszel. Aztán ma-holnap a széklábra is rákerűl a sor, hogy tag legyen. Nem nagy dicsőség *olyanféle* emberekkel egy széket űlni. De meg, barátom, hidd el: bennem nincs annyi erély, hogy a párizsi akadémiai tagságért is, egy órát komolyan dolgozzam.

Minek is az nekem? a hogy megvoltam eddig, meg-leszek ezután is. Különben is mindig éreztem írósko-

dásom nyügét, feszét, kellemetlenségét, a teljességnek valami hiányát. Hozzá még a Kazinczy-historia, s készen vagyok. Oh édes barátom! ne menj te arra a Pestre! kínlódjál Kőrösön, kínlódjál bárhol, de Pestre ne menj! Ott lennél még igazán beteg, beteg lélekben, testben és hitben. Tudom én azt, hogy neked más lehet Pest, mint nekem, de neked sem való; nem a te jellemed, kedélyed, érzelmeidhez való hely az. A boldogtalanság rád nézve, — s tán mindenkire nézve — nem a *helyben* van ugyan: de sorsodban, tenmagadban; a praedestinatioban; és mégis ne menj Pestre. Csak ne menj. Minden állapotban rossz most, nem csak a tanárságban. Hát minket mily iszonyúan zaklatnak? a kormány most az egyes egyházakhoz fordult; a népet fogja fellázítani, ez bizonyos; és a nép, a nép az marad örökké, mi volt: értelmetlen szenvedélyes tömeg. Tornallyán hallottam a főbírótól, hogy ezután már fizetésünk a néptől nem tudja, hogy jön be? stb. Ez annyit tesz: a kormány fel fogja menteni a népet tartozásainak teljesítése alól. Szép napok várnak reánk! de csak hadd jőjön, a minek jőni kell.

És nem nevetsz-e, hogy én mégis verseket firkálok? Értsd meg: kénytelen vagyok! nem a Géniusz ösztönöz belülről... oh, majd mit mondat magának ez a Géniusz! — hanem tartozom. Először restelem ezeket az ingyen lapokat évekig istennevében kapni; azután Pákhtól vagy inkább Heckenasttól pénzt vettem fel, mikor Pesten voltam. Le kell dolgozni, adósa senkinek nem szeretek lenni. Aztán az a.... Szathmáry Károly a feleségemet vette körül akkor, hogy írasson velem; aztán Eötvös írt a Vachot Sándorné ügyében stb. stb. Ebből származik az én poétáskodásom.

Hát az mi bolond: hogy a hírlapok szerint Te Zrínyit általdolgozod? Gondolom, a Szemlében folyó székfoglaló beszéded adott okot e képtelen állításra. Ilyen ez a mi litteraturánk! *okos* szerkesztők nem látják által, hogy ilyesmi lehetetlen; s a hírt, a bolond hírt, adják tovább, a mint veszik. Áldjon meg tehát a jó Isten benneteket!

MISKA.

[208.] NAGY-KŐRÖS, márczius 30. 1860.

Édes Miskám! Vártam az ihletést, hogy válaszolhassak leveledre, mert nálam s azt hiszem nálad is, nem minden percz, vagy üres óra alkalmas a levélírásra, s az embernek várnia kell a kedély derültebb állapotát, mint egy kis napfényt ez esős, borongós tavaszi napokban. Végre megjött az: kedves komámasszony küldeménye s a tíz napi szűnidő, melynek ma élvezem első délutánját, felkölté a szükséges hangulatot, s levelem indul.

Mindenek előtt a liptaira — fájdalommal kell kimondanom, hogy nem jó az. Tegnap kóstolám először, — ha ugyan féltányérral megtelhetetlenkedni kóstolásnak nevezhető — és meggyőződtem, hogy rossz. Rossz, mert igen hamar el fog fogyni, nem úgy, mint a kőrösi sajt, mely tartósság és szilárdságban malom kővel vetekedik. Egy pár nekünk is függ ősz óta a kamrában, de mivel a mai elsatnyult emberi nemzedék nem képes gyúrt vasat és kősziklát enni, majd csak köszörűkövet vágatok belőlök. Az ilyen sajt eláll örök időre, hanem a küldött liptai mihamar oda lesz. Mindazáltal csókold meg érte nevemben a k. komámasszonyt — mert bizony nem küldhetett volna kedvesebbet. Én igen szeretem

esténként az efféle comedentiat, — s ily finom kiadásban, nem tudom, élveztem e liptait valaha, vagy soha.

A te bajaid, meg az én bajaim — hagyján! sohse emlegessük többet. Mondhatnék ugyan egyet és mást leveled azon pontjára nézve, melyben úgy kikelsz, de te nem az az ember vagy, kinek valamit mondani lehessen. Hanem egyebet mondok. Teljes meggyőződésem, hogy a magyar költészet az elsatnyulás, elaljasodás korszakát éli. Fog-é valaha magasb röptet venni, az „az istenek térdén fekszik“, de ha egykor irodalom története lesz, a te nevedet nem a hanyatló, hanem egy elébbi fényes korszakhoz fogja még számítani. Engem talán már az átmenetre tesz, s félek, hogy az eláradt bűnökért, részben énnekem is kijut a felelősség. Ez hitem, és így fog teljesűlni. Azért ne bánd te ez olcsó koszorúkat, a a profánum vulgus tapsait, — megtetted a mire hivatva valál, lelked nemesb valóját adtad a közönségnek, nyugott lehetsz. Az én törekvésem is komoly volt, de a követő nemzedék balúl értette azt, s én, ki a forma és eszme hármoniáját akarám kiküzdeni, idomtalan szörnyeket látok nyomdokimon. Ez is kellemetlen helyzet. Azonban rosszúl tennéd, ha végkép elfordulnál az akadémiától: ezt minden egyébnek tulajdonítnák, csak annak nem, a miből eredt.

Igazad van, nem megyek én Pestre. Te azt sem tudád, azt sem kérdezéd: miért?... mi kilátással? s a teljes meggyőződés hangján intesz, hogy ne menjek oda. Jós lélek, előérzet vagy combinált tanács szól belőled: én engedek annak. Pedig, ha tudnád, mily gyötrő ez állapot. Nem anyagilag, — az engem kevésbbé nyomna — hanem szellemileg. Nem voltam ifjakat vezetni való, mikor elfogadtam is, — azóta, kivált régi bajom által, egészen meg-

nyomorodtam. E folytonos szenvedés, e folytonos érzése annak, hogy az ember, hivatásán kívüli helyzetben működik — nem tudom mi lesz ennek vége, ha soká folytatom. Ezért akartam állapotomon változtatni, míg talán nem késő. De oly kevés a pálya, melyet csak így is betölthetni reményem lehetne, hogy mindig visszarettentem a változástól. Hiába, családom van, s inkább az ismert rossz, mint ismeretlen új. De halld már, miféle változás forgott eszemben.

Említém fönebb, mennyire bánt a szépirodalom sülyedése. Megbeszéltem ezt Pesten, oly emberek közt, kik velem egy véleményen vannak. Közösen elismertük, hogy egy irányadó lap nem léte a baj, hogy tehet akárki jót, rosszat a nélkül, hogy valaki ügyelne rá az irodalomban, — se író, se közönség nem tudja magát tájékozni, a műérzék teljes kiveszőben. Tehát lap kellene, mely egy ifjú költői nemzedék növelését tűzné ki czéljáúl, de nem úgy mint a Napkelet. Én egy ily tervvel hoztam kapcsolatba megválásomat e nem nekem való hivataltól. Lapengedélyt akartam kérni, saját személyemre. Többen a pestiek közűl javalták. Heckenast kiadóúl ajánlkozott hat évre, évenként 3000 frt fizetés mellett, melyből az 52 ívnyi lap szellemi részét ki kellett volna állítnom. De ha magam nevére kapom a tulajdonosi jogot, könyvárus mellőzésével is megkisérthettem volna. Ennyi az egész. Heckenast írásba adta ajánlatát, de én se igent, se nemet nem mondtam rá. Beláttam minden akadályt, mi e nyaktörő merénylet ellen szól. Első a saját alanyi szenvedésem, mely akadályoz a munkában. Másik az oly írók nem léte, kiknek műveit minta-lapban használni lehetne. Ti régiek, nem dolgoztok, újakat hol veszek? Mielőtt a lap nevelne

ilyeket, addig nem egyszer, de százszor megbukik, ha a kenyér és babér irigysége megrohanja. — De ha csupa remek műveket adna, akkor is valószínű elbukása, mert a közönség nem olyat kiván. E szerint úgy látszik, pium desiderium marad az egész. Holnapután Pestre megyek Juliskáért — akkor tán lesz még róla szó, aztán elfeledjük.

Hogy Zrínyit én *átdolgozom* és kivált úgy, mint a lapok emlegették, abban semmi sincs. De annyi van a dologban, hogy én pár évvel ez előtt megkisértettem, mire mehetnék Zrínyivel, meghagyva úgy a *mint van*, csupán verselését téve élvezhetőbbé az által, hogy *caesurátlan* sorait a szavak máskép rendezésével, caesurássá változtatnám, és a hol ríme nagyon rossz, mással pótolnám, *tulajdon szavaiból*. Ily módon az első éneken át is mentem, s még akkor felolvastam volt Toldinak, ki úgy látszott akkor, nem igen kap rajta. Most az akad. gyűlésen megszólít, nem volna-é kedvem Zrínyit oly módon átdolgozni, népszerű kiadás számára; én mentegettem magamat idő s kedvhiánynyal, s a dolog azóta ennyiben hallgat. — Oly *nyelvbeli* s más forma átöntés, milyet a lapok emlegetnek, soha, eszem ágában sem fordult meg, nem is hiszem, hogy valaha igaz költő olyat merészlene.

A „talpig magyar“ időszak még nálam sem állott be. Tudom, meglőnek Pesten: de hiába, ha az egész hon „virágzik“ is, nekem nincs kedvem „virágzani“. Volt idő és pedig nyomasztóbb légkörben (1850—2) hogy kinevettek a magyar nadrággal, megvárom most, míg kinevetnek a némettel is. Félek, hogy ha csináltatok, *kimegy a divatból*. Megvárom a lelkesedés állandóságát. — Felöltönyöm mindig volt magyar is, az most is van,

és hordom, — de sarkantyút nem veretek. Az ily gebe pegazus mint az enyém, nem való sarkantyúhoz. — Hagyjuk azt Kakas Mártonnak.

Hanem elég! hadd vigye a pósta, mert még itthon talál maradni, mint az, melyet nőm ez előtt három héttel írt volt, s én rám várakozva, kénytelen vala megint eltépni. Ölellek és csókollak, édesem, — vagy, mivel az így távolból mit sem ér, hát isten áldjon meg, ő távolból is megteheti. Boldog ünneplést! Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[209.] HANVA, 1860. május eleje.

Kedves barátom! Lehetetlen tovább kiállanom a lelkiösmeret furdalását, mely mindig előfog, mikor meggondolom, hogy leveledre még sem válaszoltam. Azért hát hozzáfogok, olyan időben s körülmények között, melyekből nyilván kitűnik erős lelki hányattatásom. Idő: áldozó csötörtök reggele. Körülmény: vakságom. Mert igen különös nyavalyába estem: szemem minden perczben elfátyolosodik, a tárgy, melyre nézek, legyen az betű vagy templom, elkezd vibrálni s én nem látok semmit. Ez a baj már néhány nap óta van rajtam; nem fájdalmas, de alkalmatlan és boszantó. Azt mondják: gyomorrosszaság, aranyér, szemköszvény stb. de orvosságát nem mondja meg senki. Igaz, hogy nem is kérdeztem még senkitől.

Átolvastam ismét márcz. 31-kén írott leveledet. Örűlök, hogy a pesti élet nem ízlik; nem neked való. Te sokkal jellemesebb s talentumosabb ember vagy, mint hogy Pesten boldog és szerencsés lehetnél, bárminő állapotban. Nem akarlak szemedben nagyon meg-

dicsérni, azért mondok csak ennyit. Különösen pedig lapszerkesztőnek: isten óvjon tőle. Én valami tanári pályára gondoltam, mint már régebben szóban forgott; azaz nem is gondoltam én semmire, hanem ez a hang üté meg figyelmem füleit: Pestre megyek! S az ösztön mondatá velem: ne menj! Azt mondja a török: Allah bizonyos mennyiségű kenyeret tett le az ember számára bizonyos helyen, azt a kenyeret meg kell enni. Te még nem etted meg Kőrösön a letett kenyeret; tűrj és maradj!

Alig vagyok képes bevégezni levelemet. Csötörtökön reggel kezdtem s most, midőn végét írom: szombat este van .... Alig látom most is mit írok; de törik, szakad, bevégzem.

Csakugyan belejöttél a versírásba nolle velle; részint sajnállak, részint szeretem a dolgot. Bizonyos, hogy nálad jobban senki meg nem csinálja, a mit az Akadémia kiván. *) Látod, én is firkálok néha-néha, nem lelki szükségből, nem dicsvágyból, hanem részint adósságom törlesztésére, részint jó embereim sürgetésére. Kicsiben épen úgy vagyok, mint te; a superintendentia kirendelt a pataki iskola háromszázados örömünnepére emlékverset írni. Furcsa egy kicsit, midőn a superintendentia rendelkezik poétaságommal is, melyre pedig nem tőle nyertem az exmissiót. Még az is, hogy Patakra menvén, magam személyesen szavaljam el, különös kivánság! hanem nehezen lesz belőle valami. Lórántfi Zsuzsannáról akarok írni. Isten áldjon meg! Igaz barátod

MISKA.

*) SZÉCHENYI EMLÉKEZETE.

[209.] NAGY-KŐRÖS, augusztus 10. 1860.

Kedves jó barátom! Az este jövén haza Pestről, leveledet találtam,*) s a mint egyrészről édesen lepettem meg általa, úgy szomoríta el annak tartalma; hogy t. i. még folyvást szenvedsz szemeiddel. Adja isten, édes barátom, hogy mind bajod, mind aggodalmad elmúljék, mire soraim hozzád jutnak.

Hogy ez úttal nem tértél be Kőrösre, önzésem sajnálja ugyan, de barátságom fölment a szemrehányástól: ki tudja, nem ártottál volna-e hosszasabb kalandozással szemeidnek. Tedd, a mit az orvos hagy; és óvakodjál minden ártalmas izgatástól.

Szalontára mi nehezen megyünk az idén. Úgy látszik, hogy „Allah“ messzebb tette előlem a „darab kenyeret.“ A dolog úgy áll, hogy, daczára intéseidnek, pesti lakossá legyek. Most is ebben jártam.

Édes barátom, írtam én neked több ízben, mily kevéssé vagyok itt megelégedve, s mily csüggesztő színben látom a jövőt. A baj, tudod, nagy részben alanyi; de ehhez most külső kellemetlenségek is látszanak tornyosulni. Az autonom szabadabb mozgást nálunk úgy kezdik értelmezni, hogy a tanárok nagyobb részét bocsássák el, hozzák vissza a 2—3 tanáros régi rendszert, midőn egy professor *mindent* tanít: akkor csupa (W-féle) polyhistorok kellenek s én az nem vagyok, de ha volnék s megmarasztanának — sincs kedvem százféléneк tanítása s hetenkint 30—40 óra által magamat agyonölni. Lehet, hogy ez még pár évig elmarad:

---

*) Augusztus 4-én kelt rövid levél, melyben tudatja Tompa, hogy szemét orvosoltatni Pesten járt, de sietett haza.

de hogy a tendentia ilyen — kétséget nem szenved. Első lépés volt erre, kizárni bennünket a consistoriumból; második lesz egy iskolaellenes consistorium összealkotása s úgy aztán a régi lábra zökkentés. Tudd hozzá már ehhez régi bajomat — hogy minél tovább maradok itt, annál kevésbbé leszek alkalmas, hogy innen megválva majdan új pályát kezdjek; holott ennek elébb-utóbb be kell következni, mert ahhoz, hogy itt csendesen nyugodtan éljek holtig, semmi remény, semmi kilátás: tudd hozzá még ezt is, és mondd meg, ha nem kell-e sürgetően gondoskodnom magamról, mielőtt egész tehetlenné válnék? — Rég ideje, hogy gondolkozom tisztességes megválásról e pályától: de épen vaktába, fölteszem *pusztán* szerkesztőségért, vagy ilyesmiért elhagyni nem akartam. Most a Kisfaludy-Társaság választása alkalmat nyújt, hogy némi *díszszel* történjék a változás, és rosszabb sorsból jobbra, habár *látszólag* is.

Látszólag, mondom, mert a Kisfaludy-Társaság jelen szerkezetében nem bír anyagi erővel, hogy pesti subsistentiámat biztosítsa. De szándékunk a társaságot szélesb alapra helyezni, részvényeseket toborzván, mint a Szent-István-Társaságnál, — és 3—4 forint évi befizetésért bizonyos mennyiségű könyvet adván az illetőknek: a Kisfaludy-Társaság kiadványait. A nemzeti irány és lelkesedés reményt nyújt, hogy e szándék nem fog meghiúsulni: de mivel ez mégis csak remény, a Társaság nem építhet rá, mint bizonyosra, s így nekem sem szabhat elegendő fixum fizetést. A terv, mit e részben a szeptemberi gyűlésnek — mi, a kinevezett bizottság — ajánlani fogunk, olyan forma lesz, hogy az igazgatónak egy bizonyos nem nagy, (péld. 5—800 frt) fixum fizetésen kívül procentjei is legyenek, azon arány-

ban növekvők, a mint a társaság részvényesei szaporodnak. Így például — az előleges számítás szerint — *pár ezer* részvényesnél már úgy állanék, hogy minden más pótlék jövedelem nélkül szépen meg lehetne élnem Pesten is. NB. e procentek, már *létező* határozat szerint, nem a kiadandó könyvek tiszta jövedelméből *valamikor*, hanem a befizetett részvényekből, *brutto*, vonatnának le; és így, föltéve hogy lesznek részvényfizetők, ez is csak oly biztos jövedelem volna, mint a fixum.

De mivel a *pártolásra* pusztán még sem építhetni: egyéb segédforrásról is kelle gondoskodnom. Ez egy szépirodalmi lap kiadása, melyért most küldöm a folyamodványt. Heti lap lenne ez: jó akarna lenni, ha tudna. Nem divatlap, nem képeskedő lap, hanem olyan, mely szem előtt tartsa az irodalom komolyabb érdekeit. És most, édes Miskám, szólok hozzád, mint *szerkesztő*. Ha szomorú magányodban a vigasztaló múzsa meglátogatna: írj nekem valamit szeptember közepéig. Többet nem szükség mondanom — tudom, hogy írsz, ha nem teljes lehetetlen. Jó nevekkel akarnám bevezetni.

Különben még nem mondtam le itt. Várom először a folyamodás eredményét, melyet pesti barátim nagyon fognak sürgetni. Legrosszabb esetben még vissza is léphetnék, az igazgató állomás iránt sincs lekötve szavam. Majd kiőrlődik ez valahogy.

Ölellek, édes jó barátom! Az isten áldjon meg, s gyógyítson ki minél hamarabb. Írj, vagy irass, ha lehet; és tarts meg nagybecsű szeretetedben. Igaz híved

Arany János.

Jegyzetek.

I.

A 26. számú levélhez. Petőfinek azon levelét, melyről a 83. lap jegyzetében említve van, hogy elveszett, Szász Károly szívességéből utólag megkaptam. E levélnek egész története van. Tompa, mikor 1848-ban Petőfivel összeharagudott, tűzbe dobta minden tőle kapott levelét. Utóbb igen sajnálta, hogy Petőfitől semmi emléke nincs. Atyám tehát a Petőfitől kapott leveleiből neki adott egyet, épen azt, a mit Petőfi Tompánál, Bején, Tompa saját levelének hátlapján, írt hozzá. Tompa e levelet élte fogytáig kedves emlékül őrizte; holta után özvegye Szász Károlynak ajándékozta azt.

Mind a két levél itt következik:

Beje, július 5-én 1847.

Kedves barátom! Tehát új és régi barátod válaszol; engedje az isten, hogy ötven év múltán is örömmel mondhassuk el az utólsót, és barátságunk öröm- és szívben akkor is új legyen.

Én nem utoljára hagyom a javát, hanem a kedves komámasszonyt igen-igen tisztelem, — az az dehogy tisztelem, sőt össze-vissza csókolom! Hej! Jancsi, Jancsi! mikor lesz az, midőn te is ezt írod tiszteletes komád-

asszonynak!!? Pedig ideje volna már, mert én nem borzadtam meg a te 30 évedtől, midőn jó magam is a 27-et hordom szívem alatt. Te apa és férj, és mindkettő boldog; én sem apa, sem férj, sem boldog! Node nem mérgeskedem, mert majd elijednél tőlem, mikor már egészen magamhoz szoktatlak, akkor mutatom meg neked „lelkem rongyait.“

Hogy életedet nekem híven lepingáltad, jól tetted; én is teszem ezt majd, de nem most; majd kisűl továdabb miért nem írhatok most igen hosszú levelet neked. Hanem csak azt mondom: én a szemtelen önhittséget utálom, a túlszerénységet nem szeretem, te ezen utóbbi nyavalyában sínylel. A ki Toldit írt, az hordja magasan, — nemesen-magasan fejét, — és az nem Homéré nem Shakespearcé, hanem Arany Jánosé. S én csak annyit mondok röviden Toldi-ról, hogy az örökéletű költemény.

Ad vocem Toldi! Te engem megcsaltál; Pesten kutyavásárt hirdetnek, én is küldök tehát egy harmadnapos pudlit, s te egy szelindeket! ha én azt tudtam volna, nem útazott volna fel a kis pincher, vagy legalább egy juhász-kutyát küldtem volna; s most még az a szerencsétlensége is van szegény kis ebemnek, bár nem épen rossz kutya, hogy tieddel egy gazdánál van, s úgy néz ki mellette, mint egy vakondok.

Most jövünk, vagy akarom mondani jövök a híres Murányvárból; fáradt vagyok, de még sem olyan fáradt, hogy ne írnék Arany Jánosnak néhány sort, de még sem olyan pihent, hogy igen sokat írhatnék.

Hogy pedig mért nem ír neked most többet és sokat igaz barátod

Tompa Mihály:
fordíts!

LONDON .... az az hogy BEJE, július 5. 1847.

Imádott Jankóm! A mint látod ott fönn, nem Londonból írok (mint igértem) hanem Bejéből, hanem hisz az mindegy, kettejök közt csak az a különbség, hogy London nagy város, Beje pedig kis falu, London Angliában fekszik, Beje pedig Anticyrában vagy Krähwinkelben vagy plane Magyarországban. Denique megmondtam én még ott Szalontán, hogy aligha lengek én a tengereken tűnejd, ha tovább is így tartanak a sóhajtozások, és tovább is úgy tartottak mind e napig. Veszedelmes is lett volna most nekem a tengeren járnom, mert ezek a sóhajtások orkánnak is beillenek ..... Lisznyay stylusában szólva. Harmad napja, hogy master Tompánál dégálok. Czivakodunk, mint az istennyila; ismered az én szende, békeszerető, angyali természetemet, hanem ez a kapczáskodó komisz pater Tompa mindig dühbe hoz. Holnapután megyünk Sáros-Patakra .... érjünk csak a Tiszához vagy Bodroghoz, majd belelököm ő kelmét. Patakról pedig én Szatmárra és illetőleg Erdődre vágtatok. Nagyon várnak ott, hé, hát sietek. Sietek pedig nem csak Erdődre, hanem ezen levelet bevégezni is, mit azonnal meg is teszek, mihelyt tégedet családostúl, különösen komámasszonyt, Julcsát, Laczit s magadat összevisszacsókollak .... persze csak így szárazon. Ha megházasodom, tudósítlak, hogy a hányadik égbe röpültem. Addig isten velünk! — Hű, igaz stb. barátod

PETŐFI SÁNDOR.

II.

A 27. számú levélhez. E hexameterben írt levél Petőfi költeményei között megjelent; de befejező kilencz végső sora a jelen kiadásban lát először világot.

III.

A 34. számú levélhez. E levél eredetije nincs azok között, a melyek Petőfi István hagyatékából a Nemzeti Múzeumnak átadattak. Az eredeti levél tévedésből Petőfi István gazdasági irományai közé került. Azok közt találta meg utódja Monszpart Gyula számtartó úr, a ki aztán szíves volt azt nekem átengedni.

IV.

Az 52. számú levélhez. E levélre vonatkozólag, melynek eredetije különben atyámnak Petőfihez írt többi levelei között Petőfi István hagyatékából került a Nemzeti Múzeumba, a Fővárosi Lapok 1887. október 4-iki számában Balassa József úr azon figyelemre méltó észrevételt teszi, hogy e levél talán nem Petőfihez, hanem Vas Gerebenhez lehetett intézve; s hogy ez azonos azzal a levéllel, a melyről atyám a Petőfihez írt 54. számú levélben meg is emlékezik. E nézetét Balassa úr az 52. számú levél tartalmából vont következtetésekkel támogatja. Bár ezekre nézve nem mindenben érthetek vele egyet: az észrevételt elég fontosnak tartom arra, hogy itt fölemlítsem.

V.

A 83. számú levélhez. A 206. lapon, alúl 3-ik sorban, „rózsákon jőnek“ helyett olvasd: „rózsákat szőnek.“ Sajtóhiba.

TARTALOM.

Prochaska Károly udvari könyvnyomdája.

TOLDI irój...
Meleg kéz...
Olvastam, ...
S nagy az ...

Ha hozzád ...
Nem tehet...
Hol is tet...
Szépre, ...

Ki és mi ...
Tenger mé...
Más erdő...
S neked rö...

Ki volt la...
Hogy lant...
Az iskolá...
Ilyet.... a ...

Dalod, mint ...
De olly tiszt...
Mellynek ...
Vándorol, s ...

Ser az is ...
Hallat...
A ...

*) A Választ erre, nem vettem föl 1856-ban Kisebb Költeményeim[be] ... hogy képzeni sikeres pályázat után nem dagadtam ki ... oly nagyra tartam, mint e Válaszban ki va[n] ... mondanék, a mi akkor, nagy meglepetésemre ... a mi szó, a röglön költ. „Válasz" nem li...

Prochaska Károly udvari könyvnyomdája.

Az

TOLDI írój[…]
Meleg kéz[…]
Olvastam, *
S nagy az […]

Ha hozzád […]
Nem tehet[…]
Hol is teh[…]
Szépre, m[…]

Ki és mi v[…]
Tenger mé[…]
Más erat […]
S neked vág[…]

Ki volt ta[…]
Hogy lant[…]
Az iskolá[…]
Ilyet …. a […]

Dalod, mint […]
De olly tiszt[…]
Mellynek […]
Vándorol, s […]

Sez az iga[…]
Hullatja […]

*) A Válasz erre, nem vettem föl 1866-ban Kisebb Költeményeim ki-
hogy kiadni [illegible] pályázat után nem lagadtam ki
oly nagyra tartani, mint e Válaszban ki[…]
hirdetsük, a mi akkor nagy meglepetésünk[…]
a mi [illegible], a vigasztalók.

any Jánoshoz. *)

ihoz elküldöm lelkemet
lugásra, forró ölelésre!....
költőtárs, olvastam művedet,
én szivemnek ő gyönyörüsége.

ér lelkem s meg talál égetni:
k róla ... te gyujtottad így fel!
ettél pedst ennyi jóra, ennyi
lly könyvedben csillog paraszt fénynyel?

agy? hogy így tüzokádó gyanánt
ységéből egyszerre buzkansz ki.
levelenként rakja a borostyánt,
tön egész koszorút kell adni.

nítód? hol jártál iskolába?
d illy mesterkezekkel pengeted.
lban nem tanulni, hiába,
ermészet tanította tégedet.

a pusztán harangja, egyszerü",
is, mint a pusztai harangja,
engése a rónákon keresztül
a világ zaja nem zavarja.

z költő", ki a nép ajkára
ll; ek mennyei mannáját

A TULSÓ LAPON LÁTHAT

részint hogy lássam
voltam én, mikor
voltam, részint
igen nagyon ta
ről levétetni ki
tani, bizony is te
Ad vocem ....
e. hogy már elk
amiggy szür alól
nak külföldi
Crabbe-ről vagy
tikusa jónak
mos költőjének
mészetes hű
vallyon illyen
nálunk? ki a
jön él-e mar?
költőkre — töb
De az isten á
valakinek hogy
a fülébe megy
én gondolok
mit mond.
Jelenleg
jövő hét en Pes
~~csak~~ megkapjá
nem kell. Ez
költözzem
magamnak, min

meg, még egyszer, millyen
még köszönöm költő
hogy ha V. J. nagyon
fálna erőltetni, legyen mi-
ltsői képemet, mert a mos-
n, nem arravaló.
agy az literar V. J. Indo-
zdte az irodalmugásolat,
. Közelebbi egyik számá-
letykái közt beszélvén
kiről, kit valamelly kri-
tott a gyárijar és nyo-
meverni akért, mert tex.
költő volt, kérdi kar
nyomos költészet lészik-e
nak az alapitója, vall-
Lehet hogy itt a nép
eg talán rám — értelőz, —
jön meg, meg ne mondd
észrevettem, mert has
meg azt hiszi, hogy
le ~~akar~~ ha rólam vala.

nálunk van Nagy, várok,
lesz Legalább ki is
azt, a mi, itt el
vigasztalhat. Én ugyan nem
id, mindazokkal ugy érzem
igen jobban költőkkel
különbséggel, hogy